811.353.1'342(075.8)
ქ-38

ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი
რუსუდან საღინაძე

ქართული ენა

ფონეტიკა, მორფოლოგია

ფ-38

ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი
რუსუდან საღინაძე

ქართული ენა

ფონეტიკა, მორფოლოგია

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
ბიბლიოთეკა
№ 40825

გამომცემლობა „უნივერსალი"
თბილისი 2014

სახელმძღვანელო განკუთვნილია ბაკალავრებისა და მაგისტრანტებისთვის, აგრეთვე ქართული ენის შესწავლით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

რედაქტორი ფილ. მეცნ. დოქტ., პროფესორი
დამანა მელიქიშვილი

რეცენზენტი ფილ. მეცნ. დოქტ., პროფესორი
რუსუდან ზექალაშვილი

© ჯ. ფეიქრიშვილი, რ. სალინაძე, 2014

გამომცემლობა „უნივერსალი", 2014
თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-244-3

წინასიტყვა

ქართული ენა მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონეა. ბრუნვათა განვითარებული სისტემა, ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურისა და სინტაქსური კონსტრუქციის თავისებურება, დერივაციული სისტემის მოქნილობა, ლექსიკური ფონდის სიმდიდრე და ბევრი სხვა განსაკუთრებული თვისება წარმოაჩენს მის ღირსებასა და უნიკალურობას.

ქართული ენის აგებულების შესწავლას მიეძღვნა არაერთი მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომი, გრამატიკები, სახელმძღვანელოები... შექმნილია საკმაოდ ღრმა საფუძველი ენის სხვადასხვა ასპექტით კვლევისა და შესწავლისა. ანტონ I-ის, სილოვან ხუნდაძის, აკაკი შანიძის, გიორგი ახვლედიანის, არნოლდ ჩიქობავას, ვარლამ თოფურიას, ბესარიონ ჯორბენაძის... ენათმეცნიერულ ნაშრომებში ჩადებულია ის მუხტი, რომელიც ამოძრავებს თანამედროვე ლინგვისტურ საზოგადოებას არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ საზღვარგარეთის ქართველოლოგიურ ცენტრებში. უცხოელთათვის ყოველთვის იყო და დღესაც არის მეტად საინტერესო კვლევის ობიექტი სტრუქტურულად სრულიად ორიგინალური ქართული ენა... მიუხედავად ამისა, ბევრი პრობლემა, სადავო საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში კვლავაც რჩება გადაუჭრელი.

...ენის სისტემაში ხდება გარკვეული ცვლილებები, შესაბამისად იცვლება ხედვა, საკვლევი საკითხებისადმი მიდგომა; ჩნდება

ახალ-ახალი თეორიები, შეხედულებები; ენათმეცნიერებაში ბევრი რამ გადაფასდა, რაც უსათუოდ უნდა აისახოს სასწავლო პროცესშიც, რათა მომავალმა თაობამ დროულად აღიქვას ენაში მიმდინარე ცვლილებები, უკეთ ჩასწვდეს ქართული ენის ბუნება-კანონზომიერებას.

სახელმძღვანელოს **„ქართული ენა (ფონეტიკა, მორფოლოგია)“** შექმნის მიზანიც სწორედ ესაა. იგი ითვალისწინებს ტრადიციულ მეცნიერულ შეხედულებებს, ასახავს თანამედროვე ლინგვისტიკის მიღწევებს; ცალკეულ ნაშრომებში წარმოდგენილ მოსაზრებათა შეჯერების გზით აწვდის სტუდენტებსა და ქართული ენის შესწავლით დაინტერესებულ მკითხველს სიახლეებს. ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით გამოხატულია ავტორთა პოზიცია, მოცემულია მათი მოსაზრებანიც.

წიგნს თემატური პრინციპით დართული აქვს ლიტერატურა, რამდენიმე სქემა, ცხრილები და სავარჯიშო მასალა (წინადადებები).

სახელმძღვანელო, რომელსაც საფუძვლად უდევს წინამორბედ და თანამედროვე ენათმეცნიერთა მდიდარი გრამატიკული ლიტერატურა, წიგნის ავტორთა სამეცნიერო საქმიანობა და სტუდენტებთან მუშაობის მრავალწლიანი გამოცდილება, სწავლების პროცესში თავჩენილი სირთულეების გაცნობიერება, მათი დაძლევის გზების ძიება და ამ მიზნით სიახლეების შემოტანა, ხელს შეუწყობს ქართული ენის სწავლების გაუმჯობესებას.

ნაწილი I. ფონეტიკა

თავი I. ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა

1.1. ენათმეცნიერების დარგები. ფონეტიკის საგანი (ზოგადი მიმოხილვა)

ენის შემსწავლელ მეცნიერებას **ენათმეცნიერებას** (უცხოურად ლინგვისტიკას) უწოდებენ. სხვაგვარად: „ადამიანის ენაში არსებულ ყოველგვარ ელემენტსა და მოვლენას, რომელიც საუკუნეობით არის შემუშავებული, მემკვიდრეობით გადმოცემული და საყოველთაო ხმარებით განმტკიცებული, სწავლობს მეცნიერება, რომელსაც ენათმეცნიერება ჰქვია“ (*აკ. შანიძე*).

ენა ვლინდება მეტყველების სახით, რაც, თავის მხრივ, ხორციელდება სიტყვების მეშვეობით. ასე რომ, ენათმეცნიერების ძირითადი საკვლევი ობიექტია **სიტყვა.** ყოველ ენაში სიტყვას განიხილავენ სხვადასხვა ასპექტით: ბგერითი შედგენილობის, ფორმის (სტრუქტურის), ფუნქციის, სემანტიკის მიხედვით.

ენის ყოველმხრივმა შესწავლამ გამოიწვია ენათმეცნიერების რამდენიმე დარგის შექმნა. ეს დარგებია: ფონეტიკა, გრამატიკა, ლექსიკოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა, დიალექტოლოგია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს აგრეთვე ენათმეცნიერების დარგების მეტ-ნაკლებად განსხვავებული კლასიფიკაციები: 1) ლექსიკოლოგია, გრამატიკა, სტილის-

ტიკა *(აკ. შანიძე)**; 2) მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოლოგია, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა, ფონეტიკა *(არნ. ჩიქობავა)*; 3) ფონეტიკა, გრამატიკა, ლექსიკოლოგია, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია, სტილისტიკა *(ვ. თოფურია)*...

გრამატიკა სწავლობს ენის აგებულებას, სიტყვათა ფორმასა და ფუნქციას. გრამატიკის ნაწილებია: მორფოლოგია და სინტაქსი.

ლექსიკოლოგიის შესწავლის საგანია ენის ლექსიკური მარაგი, სიტყვათა ან გამოთქმათა მნიშვნელობა და ცვლილებები, სიტყვათა ტიპები, ლექსიკონები, მათი ძირითადი სახეები.

ეტიმოლოგია სიტყვის წარმომავლობის შემსწავლელი დარგია.

სტილისტიკა სწავლობს ენობრივ საშუალებებს გადმოსაცემ შინაარსთან მიმართებით.

დიალექტოლოგია ენათმეცნიერების ისეთი დარგია, რომელიც დიალექტებს შეისწავლის ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და ლექსიკური ასპექტით.

ფონეტიკა, ზოგადი გაგებით, იკვლევს ენაში არსებულ სამეტყველო ბგერებს, სიტყვის ბგერითს შედგენილობას, ბგერათა ცვლილებებს და არკვევს ამ ცვლილებათა კანონზომიერებას. ტერმინი „ფონეტიკა“ ბერძნული წარმოშობისაა, რაც ნიშნავს მოძღვრებას „ხმის, ბგერის შესახებ“ (ამოსავალია „ფონე“ = ხმა, ბგერა).

ენათმეცნიერებაში ტერმინი „ფონეტიკა“ გამოიყენება ვიწრო და ფართო მნიშვნელობით. პირველ შემთხვევაში საკუთრივ ფონეტიკის საგნად მიიჩნევენ სამეტყველო ბგერის არტიკულაციურ-აკუსტიკურ შესწავლას, ხოლო ფართო მნიშვნელობით იგი გულისხმობს ბგერის არტიკულაციურ-აკუსტიკურ და ფუნქციურ დახასიათებას.

---

* 1953 წელს გამოცემულ „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ *აკ. შანიძე* ფონეტიკას ენათმეცნიერების ცალკე დარგად მიიჩნევს.

ფონეტიკას, როგორც მოძღვრებას, აქვს თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. თეორიული მნიშვნელობა ისაა, რომ ბგერითი ცვლილებების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია აიხსნას მორფოლოგიური მოვლენები, ლექსიკისა და გრამატიკული წყობის მეცნიერული ისტორია. მაგალითად, ქართულ ენაში დღეს არის სიტყვა **ქალაქიდან,** რომელშიც ისტორიულად სახეცვლილია როგორც ბრუნვის ნიშანი, ისე თანდებული. ამ ცვლილების ახსნა შეუძლებელია ფონეტიკური მოვლენების გაუთვალისწინებლად: ქალაქ-ით-გან > ქალაქ-იდ-გან > ქალაქ-იდ-ან > ქალაქიდან.

მაშასადამე, ფონეტიკა არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თეორიული საფუძველი ენათმეცნიერების სხვა დარგებისათვის.

არანაკლებია ფონეტიკის პრაქტიკული ღირებულებაც. ენის ბგერითი შედგენილობისა და ცალკეულ ბგერათა თვისებების ცოდნა აუცილებელია უმწერლობო ენისათვის ანბანის შექმნისას ანდა ორთოგრაფიული საკითხების მოგვარებისას. ახალი ენის შესწავლის დროსაც საჭიროა მოცემული ენის ბგერათა თვისებების გათვალისწინება. ფონეტიკა მნიშვნელოვანია აგრეთვე ლოგოპედიისათვის, მედიცინის იმ დარგისათვის, რომელიც მეტყველების დეფექტებს იკვლევს და მკურნალობს.

1.2. სამეტყველო ბგერა და ასო

ფონეტიკის ძირითადი საკვლევი ობიექტია **სამეტყველო ბგერა,** ენის ბგერითი მხარე.

ბუნებაში არსებობს მრავალგვარი ბგერა: ზოგს გამოსცემს არაცოცხალი საგანი (შრიალი, ჭრიალი, კაკუნი...), ზოგს – ცოცხალი: ადამიანი ან ცხოველი, ფრინველი (ლაპარაკი, ყეფა, ბღავილი, კივილი, სტვენა...). არაცოცხალი საგნის მიერ გამოცემული ბგერები ფ ი ზ ი კ უ რ ი ბგერებია, ხოლო სულიერი არსების მიერ გამოცემული – ბ ი ო ლ ო -

გ ი უ რ ი, რომელიც, თავის მხრივ, შეიძლება იყოს სამეტყველო და არასამეტყველო.

სამეტყველო ბგერების საშუალებით დამყარებულ ურთიერთობას ეწოდება სიტყვიერი ურთიერთობა ანუ **ბგერითი მეტყველება.**

სიტყვა (მეტყველების უმარტივესი ერთეული) წარმოითქმება სამეტყველო ბგერებით. მათი მეშვეობით მყარდება ურთიერთობა ადამიანთა შორის: ადამიანები აგებინებენ საკუთარ აზრს სხვას და იგებენ სხვის ნათქვამს, ე.ი. სამეტყველო ბგერას სოციალური ფუნქცია აქვს. **ბგერა** არის სიტყვის უმარტივესი ელემენტი.

სამეტყველო ბგერას უცხოურად **ფონემა** ჰქვია. ფ ო ნ ე მ ა არის განსაზღვრული არტიკულაციურ-აკუსტიკური თვისებების მქონე ისეთი უმცირესი ერთეული მეტყველებისა, რომელსაც შეუძლია სემანტიკურად განასხვაოს ერთმანეთისაგან ენობრივი ფორმები. მაგალითად, სიტყვებში: ბარი, ფარი, ქარი, თარი, ტარი, კარი, ჯარი, ზარი... დასაწყისი ბგერები ფონემებია, მაგრამ ენაში არსებული სამეტყველო ბგერა ყოველთვის არ არის ფონემა. მაგალითად, სიტყვა კარგად ზოგჯერ გამოითქმის ასე – კარგათ. ამ შემთხვევაში **თ** ფონემად არ ჩაითვლება, რადგან იგი ვერ ცვლის სიტყვის მნიშვნელობას (შდრ., **თ**ავი და **ზ**ავი). ანალოგიური ვითარებაა სხვა სიტყვებშიც: აკეთებს – აკეთეფს, გქონდა – ქქონდა...

სამეტყველო ბგერის საწარმოთქმო თუ ფუნქციურ თავისებურებათაგან გამომდინარე, ზოგი მკვლევარი მართებულად მიიჩნევს, ფონეტიკის გვერდით ენათმეცნიერების ცალკე დარგად გამოიყოს **ფონოლოგია,** რომელიც არის მოძღვრება ბგერის ენობრივი ფუნქციების შესახებ.

მაშასადამე, ერთი და იგივე ობიექტი (სამეტყველო ბგერა) შეისწავლება როგორც საკუთრივ ფონეტიკური (არტიკულაციურ-აკუსტიკური), ისე ფუნქციური ასპექტით.

ყოველი სამეტყველო ბგერა გამოიხატება გარკვეული წერილობითი ნიშნით ანუ გრაფიკული გამოსახულებით, რომელსაც **ასო** (უცხოურად **გრაფემა**) ჰქვია. ბგერა წარმოით-

ქმის და გვესმის, ხოლო ასო იწერება და ვხედავთ. ამდენად, ბგერა აკუსტიკური მოვლენაა, ასო კი – ოპტიკური. ბგერასა და ასოს შორის კავშირი პირობითია, ანუ ასო არის ბგერის პირობითი გრაფიკული ნიშანი. ასე რომ არ იყოს, მაშინ ყველა ენაში არსებული ბგერები ერთნაირი ასოებით უნდა იწერებოდეს. სინამდვილეში კი ვითარება სხვადასხვაგვარია. მაგალითად, **დ** ბგერის წერილობითი ნიშანი ქართულში არის **დ** ასო, რუსულში – **Д** (д), ლათინურში – **D** (d) და ა.შ.

ასოსა და ბგერის (გრაფემისა და ფონემის) შესაბამისობას, ანუ ცოცხალი მეტყველების წერითი ნიშნებით გამოხატვის წესებსა და საშუალებებს სწავლობს მოძღვრება **გრაფიკა** (რაც ქართულად ნიშნავს „ხაზვას, ხატვას“).

ყოველ ენაში სამეტყველო ბგერებისა და ასოების რაოდენობა განსაზღვრულია, მაგრამ იგი ყველგან ერთნაირი არ არის. მაგალითად, თანამედროვე ქართულში არის 33 ბგერა და 33 ასო, რუსულში – 31 ბგერა და 33 ასო, ინგლისურში – 44 ბგერა და 26 ასო...

ბგერითი შედგენილობით განსხვავდება არა მარტო სხვადასხვა ენა, არამედ ერთი ენაც განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. მაგალითად, ძველ ქართულ ენაში 38 ბგერა იყო.

ქართული ენის სამეტყველო ბგერებია: **ა ბ გ დ ე ვ ზ თ ი კ ლ მ ნ ო პ ჟ რ ს ტ უ ფ ქ ღ ყ შ ჩ ც ძ წ ჭ ხ ჯ ჰ.**

გარკვეული რიგითა და თანმიმდევრობით დალაგებულ ასობგერებს **ანბანი** (უცხოურად **ალფაბეტი**) ჰქვია. ქართული ანბანის რიგი და ასოთა სახელწოდება ასეთია: **ა** (ან), **ბ** (ბან), **გ** (გან), **დ** (დონ), **ე** (ენ), **ვ** (ვინ), **ზ** (ზენ), **თ** (თან), **ი** (ინ), **კ** (კან), **ლ** (ლას), **მ** (მან), **ნ** (ნარ), **ო** (ონ), **პ** (პარ), **ჟ** (ჟან), **რ** (რაე), **ს** (სან), **ტ** (ტარ), **უ** (უნ), **ფ** (ფარ), **ქ** (ქან), **ღ** (ღან), **ყ** (ყარ), **შ** (შინ), **ჩ** (ჩინ), **ც** (ცან), **ძ** (ძილ), **წ** (წილ), **ჭ** (ჭარ), **ხ** (ხან), **ჯ** (ჯან), **ჰ** (ჰაე). ტერმინი „ანბანი“ მიღებულია პირველი და მეორე ასოს სახელწოდებათა შეერთებით (ან + ბან).

ძველ ქართულ ენაში გამოიყენებოდა აგრეთვე **ჲ** (იოტი), **ჱ** (მერვე ე), **ჳ** (ვი), **ჴ** (ხარი), **ჵ**(ჰოი/ოჰ), რომელთაც დღეს

ხმარებიდან გასულ ასოებს უწოდებენ. ისინი ამჟამადაც გამოიყენება ძველი წერილობითი ძეგლების ამოკითხვა-გადმოწერისა თუ ბეჭდვისათვის, აგრეთვე ასოთა რიცხვითი მნიშვნელობების დაცვის მიზნით. ჲ და ჴ დღემდე არის შემორჩენილი ქართული ენის დიალექტებში.

მაშასადამე, ახალი ქართული ანბანი უფრო გამარტივებულია, რამდენადაც მასში იმდენი ასონიშანია, რამდენი ბგერაც არის. ქართულ ანბანში საკმაოდ ზუსტადაა ასახული ქართული ენის ბგერითი შედგენილობა. ეს თვისება არის ქართული ენისა და ანბანის უნიკალურობის მაჩვენებელი, რაც მათ მკვეთრად განასხვავებს სხვა ენებისაგან. ქართული ანბანის მთავარი ღირსება მდგომარეობს შემდეგში:

1. ქართულში ყოველ გრაფიკულ ნიშანს, ჩვეულებრივ, ერთი ბგერითი მნიშვნელობა აქვს. მაგალითად, **ა** იკითხება **ა**-დ, მაგრამ ზოგ ენაში ერთ ნიშანს ხშირად რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: გერმანულში **S** აღნიშნავს **ს**-ს (eins), **ზ**-ს (selten), **შ**-ს (spät); რუსულში **О** გამოითქმის ხან **о**-დ (сто), ხან **а**-დ (вода – вада).

2. ქართულში თითო ბგერა გამოიხატება თითო ნიშნით, რაც აადვილებს ანბანის შესწავლასა და გამოყენებას, ზოგ ენაში კი ერთი და იგივე ბგერა შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვა ასონიშნით. მაგალითად, გერმანულში **შ** ბგერა აღინიშნება სამი გრაფემით: **sch** (schule), **ჩ** – ოთხით: **tsch** (deutsch).

3. ქართულ ანბანში ყველა ასონიშანი სამეტყველო ბგერის გამომხატველია, მაგრამ ყველა ენაში ასე არაა. მაგალითად, რუსულში არის **ь** და **ъ** ნიშნები, რომელთაც ბგერა არ შეესატყვისება (мальчик, подъезд).

4. ქართულში, სხვა ენათაგან განსხვავებით, არ არის დიდი და პატარა ასოების გარჩევის წესი.

მაშასადამე, ქართული ანბანი შესასწავლად მარტივია და გამოსაყენებლად – ადვილი. მისი უნიკალურობა აღიარებულია მთელ მსოფლიოში: „სხვა ეგეთი ანბანსრული ენა ქვე-

ყანაზე არ მეგულება“ (*პ. უსლარი,* რუსი ლინგვისტი და ეთნოგრაფი); „ქართული ენის ბგერათა სიუხვესა და მრავალფეროვნებას ქართული ანბანი სრულად და ზუსტად გამოხატავს. ყოველ ცალკეულ ბგერას ასონიშანი შეესაბამება. ყოველი ასონიშანი ზუსტად და მკაფიოდ გამოითქმის. ამ თვალსაზრისით ვერც ერთი სხვა ანბანი ქართულს ვერ შეედრება“ (*დევიდ ალენი,* ინგლისელი ქართველოლოგი)...

1.3. საწარმოთქმო ორგანოები

ყოველი ბგერა წარმოითქმის სამეტყველო ორგანოების საშუალებით. ეს ორგანოებია: ფილტვები, დიაფრაგმა, სასუნთქი მილი, ხახა, ხორხი, სახმო სიმები, სასა, ნაქი, ქვედა ყბა, ენა, ნუნები, კბილები, ბაგეები. მათი თავდაპირველი დანიშნულება მხოლოდ ბიოლოგიური იყო: ასრულებდნენ ადამიანის სასიცოცხლო ფუნქციას (სუნთქვა, ყნოსვა, ღეჭვა, ყლაპვა...). საწარმოთქმო აპარატის პირვანდელ მნიშვნელობას დაემატა სამეტყველო ფუნქცია.

სამეტყველო ორგანოები იყოფა სამ დიდ ჯგუფად. ესენია: 1) სასუნთქი ორგანოები ანუ სასუნთქი აპარატი, 2) ხორხი, 3) ხახის, ცხვირისა და პირის ღრუები.

სასუნთქი აპარატის ნაწილებია: სასუნთქი მილი (სასულე), ფილტვები და დიაფრაგმა (შუა საძგიდე).

ს ა ს უ ნ თ ქ ი მ ი ლ ი შედგება ხრტილოვანი რგოლებისაგან და შიგნიდან დაფარულია ლორწოვანი გარსით. იგი იწყება ხორხის ქვეშ, გაივლის გულ-მკერდის ღრუში და განშტოვდება ორ მთავარ ბრონქად. სასუნთქი მილი არის ჰაერნაკადის სამოძრაო გზა ფილტვებიდან გარეთ (ამოსუნთქვისას) და გარედან ფილტვებისაკენ (შესუნთქვისას).

ფ ი ლ ტ ვ ე ბ ი მოთავსებულია გულ-მკერდის ღრუში. იგი რბილი და ელასტიკური სხეულია, წყალზე მსუბუქი. მასში მუდამ არის ჰაერი. ფილტვებს შუა ძევს გული.

დ ი ა ფ რ ა გ მ ა არის ფართო კუნთი, რომელიც ერთმანეთისაგან ყოფს გულ-მკერდისა და მუცლის ღრუებს. მისი შეკუმშვა-მოშვება იწვევს შესუნთქვა-ამოსუნთქვას.

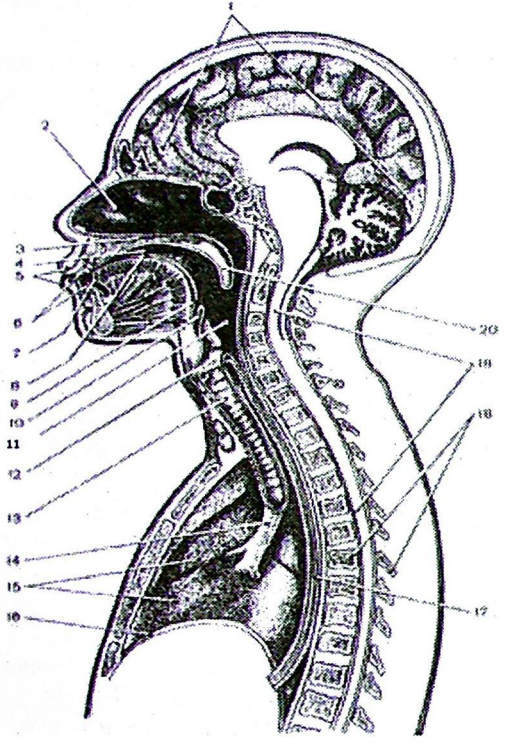

1 – თავის ტვინი; 2 – ცხვირის ღრუ; 3 – მაგარი სასა; 4 – პირის ღრუ; 5 – ბაგეები; 6 – კბილები; 7 – ენის წვერი; 8 – ენის ზურგი; 9 – ენის ძირი; 10 – ხორხსარქველი; 11 – ხახა; 12 – ხორხი; 13 – სასუნთქი მილი; 14 – მარჯვენა ბრონქი; 15 – მარჯვენა ფილტვი; 16 – დიაფრაგმა; 17 – საყლაპავი მილი; 18 – ხერხემალი; 19 – ზურგის ტვინი; 20 – რბილი სასა.

ხ ო რ ხ ი ეწოდება სასუნთქი მილის ზედა გაფართოებულ ნაწილს. იგი შედგება ბეჭდისებრი, ფარისებრი, ციცხვისებრი ხრტილებისაგან და ზემოდან იხურება ხორხსარქველით. ხორხი მთლიანად მოთავსებულია ლორწოვანი აპკით დაფარულ გარსში. მასში არის სახმო სიმები ანუ მბგერი იოგები.

ს ა ხ მ ო ს ი მ ე ბ ს უწოდებენ ფარისებრი ხრტილის კედლების გასწვრივ შიგნიდან გამობურცულ ერთ წყვილ ნაოჭს. თითოეულ ნაოჭში არის კუნთი, რომელსაც სახმო კუნთი ჰქვია. სახმო სიმებს შორის არსებული გასწვრივი ნაპრალი არის ყ ი ა.

ხ ა ხ ა ანუ ხახის ღრუ ხორხის ზემოთაა. იგი გაერთიანებულია პირისა და ცხვირის ღრუებთან.

პ ი რ ი ს ღ რ უ სამეტყველო ბგერის წარმოთქმისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია. იგი აგებულებითაც რთულია. პირის ღრუ მდებარეობს ზედა და ქვედა ყბებს შუა: წინიდან შემოსაზღვრულია ტუჩ-კბილებით, ზემოდან – სასით, ქვემოდან – ენით, გვერდებიდან – ლოყებითა და კბილებით, ხოლო უკნიდან – რბილი სასით. კბილები ჩასმულია ბუდეებში, რომლებსაც ფონეტიკაში ნ უ ნ ე ბ ს უწოდებენ.

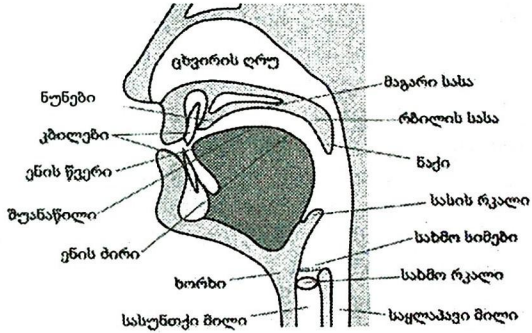

პირის ღრუში მოთავსებულია ყველაზე მოძრავი ორგანო ე ნ ა. ფონეტიკაში ენას ყოფენ ნაწილებად: ენის წვერი, ენის ტანი ანუ ენის ზურგი, ენის ძირი და ენის გვერდითი კიდეები. ენის ზურგის ნაწილებია: წინა ენა, შუა ენა, უკანა ენა.

ფუნქციის ანუ გამოყენების მიხედვით საწარმოთქმო ორგანოები ორგვარია: აქტიური და პასიური.

აქტიური ორგანო, რომელიც მთავარ როლს ასრულებს ბგერათწარმოთქმაში. ასეთი ორგანო მოძრავია, ბგერის წარმოთქმისას იღებს სხვადასხვა მდგომარეობას და მოქმედებს სხვა ორგანოების მიმართაც. აქტიური ორგანოებია: სახმო სიმები, ქვედა ყბა, ენა, ბაგეები, რბილი სასა ნაქითურთ, ხახის კედელი და ტუჩები *(გ. ახვლედიანი).*

პასიური ორგანო, რომელიც ბგერის წარმოთქმისას არ იცვლის მდგომარეობას და ასრულებს მხოლოდ დამხმარე როლს. ასეთია: კბილები, ნუნები და მაგარი სასა *(გ. ახვლედიანი)*, ხახის კედელი და ზედა ყბა *(აკ. შანიძე, არნ. ჩიქობავა).*

არტიკულაცია და საარტიკულაციო ბაზისი. ყოველი ბგერის წარმოსათქმელად სამეტყველო ორგანოები ასრულებენ გარკვეულ მოძრაობას ან იღებენ გარკვეულ მდგომარეობას.

სამეტყველო ორგანოების იმ მოძრაობა-მდგომარეობას, რომელსაც ისინი იღებენ ბგერის წარმოთქმის დროს, ბგერის არტიკულაცია ჰქვია. ყოველ სამეტყველო ბგერას თავისი არტიკულაცია აქვს. მისთვის ამოსავალია სამეტყველო ორგანოების ინდიფერენტული მდგომარეობა, რომელშიც ორგანოები იმყოფებიან საწარმოთქმოდ ამოქმედებამდე.

გამოყოფენ ცალკეული (ერთი) ბგერის წარმოთქმის სამ მომენტს. ესენია: შემართვა, დაყოვნება და დამართვა.

შემართვა ანუ ექსკურსია ისეთი მომენტია, როცა სამეტყველო ორგანოები გამოდიან ინდიფერენტული მდგომარეობიდან და მოემზადებიან ბგერის წარმოსათქმელად.

შემართვას მოჰყვება დაყოვნება ანუ მწვერვალი, რაც გულისხმობს ბგერის წარმოთქმას.

დამართვა ანუ რეკურსია ისეთი მომენტია, როცა საწარმოთქმო ორგანოები თავიანთი ფუნქციის შესრულების შემდეგ უბრუნდებიან საწყის მდგომარეობას. ამ მომენტებიდან ყველაზე ხანგრძლივია დაყოვნება.

წესისამებრ, სამეტყველო ქმედების დროს წარმოიქმნება რამდენიმე ბგერა. ამ პროცესს ფონეტიკაში კოარტიკულაცია ანუ თანაარტიკულაცია ეწოდება. სიტყვის წარმოთქმისას სრულად არ ხდება შემავალ ბგერათა ცალკეული არტიკულაცია: ყოველი წინა ბგერის დამართვა შერეულია მომდევნო ბგერის შემართვასთან, რის გამოც ახლოს მდგომი ბგერები ერთმანეთზე ახდენენ ცალმხრივ ან ორმხრივ გავლენას, რაც ვლინდება ფონეტიკური ცვლილებების (ასიმილაცია, დისიმილაცია...) სახით.

ყოველ ენაში არის შემუშავებული და დამკვიდრებული ბგერათა თავისებური წარმოთქმა.

კონკრეტული ენის საწარმოთქმო ჩვევებს, რომლებიც შემუშავებულია ამ ენის განვითარების მანძილზე და მასში ტრადიციითაა დამკვიდრებული, ეწოდება ამ ენის საართიკულაციო ბაზისი (*გ. ახვლედიანი*).

საართიკულაციო ბაზისი სოციალური მოვლენაა და არა ფიზიოლოგიური. ამას ადასტურებს ის, რომ, მართალია, ორი სხვადასხვა ენის წარმომადგენლებს ერთნაირი ფორმის საწარმოთქმო ორგანოები აქვთ, მაგრამ ერთი ენის სამეტყველო ბგერები წარმოთქმის მიხედვით განსხვავდება მეორე ენის ბგერათაგან.

საართიკულაციო ბაზისით განსხვავებულია არა მარტო ენები, არამედ ერთი ენის დიალექტებიც კი. მაგალითად, რუსული და ქართული ენების საართიკულაციო ბაზისი ერთნაირი არ არის, ოდნავ განსხვავდება ხევსურისა და გურულის საართიკულაციო ბაზისიც.

ცნობილია უცხოურ ენაზე მოლაპარაკის „აქცენტი“, როცა იგი არ არის დაუფლებული ამ ენის სწორ წარმოთქმას. ასეთ დროს მოსაუბრე იყენებს მშობლიური ენის საართიკულაციო ბაზისს და ამიტომ უცხო სიტყვებს გამოთქვამს საკუთარი „აქცენტით“.

საართიკულაციო ბაზისი, ჩვეულებრივ, ყალიბდება გარკვეულ სოციალურ გარემოში: სხვა ეროვნულ (resp. ენობრივ) გარემოში გაზრდილი ბავშვი მეტყველებს არა მშობლი-

ური ენისთვის დამახასიათებელი საარტიკულაციო ჩვევებით, არამედ იმ ენობრივი გარემოს ჩვევებით, რომელშიც იგი იზრდება. ბოლოდროინდელი გამოკვლევებით, ვარაუდობენ, რომ საწარმოთქმო ჩვევათა ზოგი ნიშანი შეიძლება ბავშვს დაბადებამდეც განუვითარდეს. ამას ადასტურებს ახალშობილთა საარტიკულაციო ბაზისზე დაკვირვება, მაგალითად, ბავშვის ტირილის შესწავლა *(ზ. ჯაფარიძე)*.

1.4. ხმოვანთა დახასიათება

სამეტყველო ბგერები იყოფა ხმოვნებად და თანხმოვნებად. ესაა სამეტყველო ბგერათა ყველაზე ძველი კლასიფიკაცია. ამას ამტკიცებს დამწერლობის განვითარების ერთერთი უძველესი საფეხური – მარცვლოვანი დამწერლობა, რომელშიც საგანგებო ასონიშნები შეუქმნეს მხოლოდ თანხმოვნებს, ხმოვნებს კი – არა. პირველი ანბანური (ასოებრივი) დამწერლობა – ფინიკიურიც მხოლოდ თანხმოვნებისაგან შედგებოდა.

მეცნიერთა ვარაუდით, ანბანურ დამწერლობაში პირველად ბერძნებმა შეიტანეს ხმოვნები (ეს მოხდა ძვ.წ. 403 წელს).

სალიტერატურო ქართულში 33 ასო-ბგერაა. აქედან 5 ხმოვანია, 28 – თანხმოვანი. ქართული ენის ფონემატური სისტემა მდიდარია თანხმოვნებით, მაგრამ ღარიბია ხმოვნებით. ქართული ენის ხმოვნები – **ა, ე, ი, ო, უ** – ყველა მარტივია. აქ არ არის არც გრძელი და არც უმლაუტიანი ხმოვნები.

იბერიულ-კავკასიურ ენებში ხმოვანთა რაოდენობა განსხვავებულია. მაგალითად, აფხაზურში, უბიხურში ორი ხმოვანია, სხვა ხმოვნები პოზიციურად წარმოიქმნება ამ ორ ფონემასთან შერწყმით. სვანურში ხმოვანთა რაოდენობა სხვაობს კილოთა მიხედვით. მაგალითად, ბალსზემოურში 18 ხმოვანს გამოყოფენ.

ხ მ ო ვ ა ნ ი ჰქვია ბგერას, რომლის წარმოთქმის დროს ფილტვებიდან მომდინარე ჰაერნაკადი შეარხევს სახმო სიმებს, წარმოშობს ტონს და მოედინება დაუბრკოლებლად.

ხმოვნები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან იმის მიხედვით, თუ რა მდგომარეობა აქვს ენას და როგორ არის ბაგეები მოწყობილი, ე.ი. ხმოვანთა სხვადასხვაობას განსაზღვრავს პირის ღიაობა და ენისა და ბაგეების მდგომარეობა.

ტრადიციულად ფიზიოლოგიურ-აკუსტიკური თვალსაზრისით ახდენენ ხმოვანთა კლასიფიკაციას, რომლის საფუძველია: 1. რიგი; 2. აწეულობა; 3. დაჭიმულობა; 4. ნაზალიზაცია; 5. ლაბიალიზაცია.

1. **ხმოვანთა რიგი** გარჩეულია იმის მიხედვით, თუ ხმოვნის წარმოთქმისას ენის ზურგის რომელი ნაწილი აიწევა სასის მიმართულებით. შესაბამისად, არსებობს ხმოვანთა სამი რიგი: წინა, უკანა და შუა.

წ ი ნ ა რ ი გ ი ს ა ა ხმოვანი, რომლის წარმოთქმისას ენის ზურგის წინა ნაწილი აიწევა მაგარი სასის მიმართულებით. წინა რიგის ხმოვნებია: **ი, ე.** მათ უცხოურად პალატალურ (წინასასისმიერ) ხმოვნებს უწოდებენ.

შ უ ა რ ი გ ი ს ა ა ხმოვანი, რომლის წარმოთქმისას მაგარი სასის მიმართულებით ოდნავ აიწევა ენის შუა ნაწილი. ასეთია **ა.**

უ კ ა ნ ა რ ი გ ი ს ა ა ხმოვანი, რომლის წარმოთქმისას ენის ზურგის უკანა ნაწილი აწეულია მაგარი სასის მიმართულებით. ასეთი ხმოვნებია **ო** და **უ.** უკანა რიგის ხმოვნებს უცხოურად ველარულ (უკანასასისმიერ) ხმოვნებს უწოდებენ.

ა ხმოვნის რიგთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია ტრადიციულისაგან განსხვავებული ახალი მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც **ა** მიჩნეულია არა შუა რიგის, არამედ **უკანა რიგის** ხმოვნად (იხ. სქემა 2).

2. **ხმოვანთა აწეულობის** სამი საფეხური არსებობს: მაღალი, საშუალო და დაბალი. აწეულობის საფეხურები გამოყოფილია იმის მიხედვით, თუ [illegible] ენის ესა თუ ის ნაწილი სასის მიმართულებით

-40825-

სსიპ ქართული ფილოლოგიის ეროვნული ცენტრის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ბ ი ბ ლ ი ო თ ე კ ა
№ _____

მაღალი აწეულობის ხმოვნებია: **ი** და **უ.**
საშუალო აწეულობისა: **ე** და **ო.**
დაბალი აწეულობისა: **ა** (იხ. სქემა 1).

ქართულში არის ხმოვანთა დახასიათების სამკუთხა სისტემა. ხმოვანთა სამკუთხედი გავრცელებულია მსოფლიოში (ლათინურში, რუსულში, იაპონურში...). ზოგ ენაში ხმოვანთა სისტემას აქვს ოთხკუთხედის, კუბის და სხვა სახე *(გ. ნებიერიძე).*

რიგისა და აწეულობის მიხედვით ხმოვანთა კლასიფიკაცია „სამკუთხედის" სახით შეიძლება ასე გამოიხატოს:

სქემა 1

(გ. ახვლედიანი)

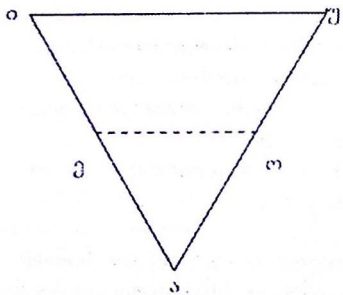

სქემა 2

(ალ. ონიანი)

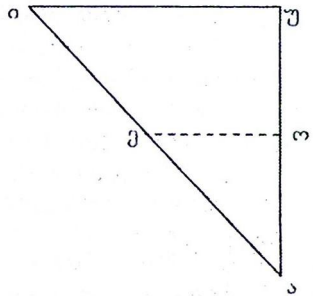

3. ხმოვნებს ახასიათებს მეტ-ნაკლები **დაჭიმულობა.** ამ თვისებით განსხვავებულია მხოლოდ სხვადასხვა ენის ხმოვნები. მაგალითად, ქართულს, ასევე ფრანგულს ახასიათებს ხმოვანთა დაჭიმული წარმოთქმა, მაგრამ რუსულისათვის ნიშანდობლივია დაუჭიმავი წარმოთქმა.

4. **ხმოვანთა ნაზალიზაცია.** ხმოვნების წარმოთქმის დროს საჭიროა ჰაერნაკადი, რომელიც გამოედინება პირის ან ცხვირის ღრუში, ანდა ორივეში ერთდროულად. იმ ხმოვნებს, რომელთა წარმოთქმისას ჰაერნაკადი გამოდის ცხვირითაც და პირითაც, ეწოდება ცხვირისეული ანუ ნაზალური,

ხოლო ასეთი ხმოვნის წარმოთქმის პროცესს – ნ ა ზ ა ლ ი - ზ ა ც ი ა (ლათ. nazalum = ცხვირი).

ქართულს არა აქვს სოციალურად ღირებული ნაზალური ფონემები, მაგრამ, თუ **ა** ხმოვანი მოექცევა ცხვირისმიერი **მ, ნ** თანხმოვნების გვერდით, მაშინ ის იძენს ამ თვისებას. მაგალითად, **ამბავი, ანდერძი, ბანი...** ნაზალური ფონემები აქვს ფრანგულს...

5. **ხმოვანთა ლაბიალიზაცია.** ლაბიალიზებული ჰქვია ხმოვანს, რომლის წარმოთქმაში აქტიურად მონაწილეობს ბაგეები, ტუჩები. ასეთებად ქართულში მიჩნეულია **ო** და **უ**.

ხმოვნის დახასიათების გეგმა:

1. საწარმოთქმო ადგილი;
2. რიგი;
3. აწეულობა;
4. ბაგისმიერობა (ლაბიალურობა).

მაგალითად: **ე** – წინასასისმიერი (პალატალური), წინა რიგის, საშუალო აწეულობის, არაბაგისმიერი ხმოვანი.

უ – უკანასასისმიერი (ველარული), უკანა რიგის, მაღალი აწეულობის, ბაგისმიერი ხმოვანი.

1.5. თანხმოვანთა დახასიათება

თანხმოვანი ჰქვია ბგერას, რომლის წარმოთქმის დროს ფილტვებიდან მომდინარე ჰაერნაკადს უხდება დაბრკოლების გადალახვა.

ქართულში 28 თანხმოვანია, რომელთა კლასიფიკაციას ახდენენ საწარმოთქმო ადგილის, დაბრკოლებათა რაგვარო-

ბისა და სახმო სიმების მონაწილეობის (მჟღერობა-სიყრუის) მიხედვით.

1. თანხმოვანთა კლასიფიკაცია წარმოების ადგილის მიხედვით. თანხმოვნების წარმოთქმაში მონაწილეობენ სამეტყველო ორგანოები: ენა, ბაგეები, კბილები, ნუნები, სასა, ხახა, ხორხი და ა. შ. (უცხოური ტერმინები: ლათ. **bi** = წყვილი; **labium** = ბაგე; **dentum** = კბილი; **alveolum** = ნუნა; **velum** = სასა; ბერძნ. **pharynx** = ხახა; **larynx** = ხორხი; ყელი).

სწორედ იმის მიხედვით, თუ რომელ სამეტყველო ორგანოსთან წარმოიქმნება თანხმოვანი, გამოყოფენ შემდეგ ჯგუფებს:

წყვილბაგისმიერი (ბილაბიალი): **ბ ფ პ მ**
კბილისმიერი (დენტალი): **დ თ ტ**
კბილბაგისმიერი (დენტილაბიალი): **ვ**
ნუნისმიერი (ალვეოლარი): **ნ რ ლ**
წინანუნისმიერი (წინაალვეოლარი): **ძ ც წ ზ ს**
უკანანუნისმიერი (უკანაალვეოლარი): **ჯ ჩ ჭ ჟ შ**
უკანასასისმიერი (ველარი): **გ ქ კ ღ ხ**
ხახისმერი (ფარინგალი): **ყ**
ხორხისმიერი (ლარინგალი): **ჰ**

ქართულში **ნ, მ** თანხმოვნებს უწოდებენ ცხვირისმიერსაც (ყველა დანარჩენი ბგერა არის პირისმიერი – ორალური); **ნ რ ლ**-ს – ნარნარას; **ძ ც წ ზ ს**-ს – სისინას; **ჯ ჩ ჭ ჟ შ**-ს – შიშინას.

ეს კლასიფიკაცია ეკუთვნის *აკ. შანიძეს.* სპეციალურ ლიტერატურაში არსებობს თანხმოვანთა მეტ-ნაკლებად მსგავსი თუ განსხვავებული კლასიფიკაციები, რომლებიც თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის დონეზე ანგარიშგასაწევი და *საყურადღებოა* (*ს. ხუნდაძე, გ. ახვლედიანი, ჰ. ფოგტი, ბ. ჯორბენაძე, თ. უთურგაიძე, ალ. ონიანი, ტ. ფუტკარაძე, ი. ქობალავა*... იხ. დანართი 1, გვ. 65-68).

წარმოების ადგილის მიხედვით ერთნაირ ბგერებს უწოდებენ ჰ ო მ ო რ გ ა ნ უ ლ ს, ხოლო განსხვავებულებს – ჰ ე ტ ე რ ო რ გ ა ნ უ ლ ს (ბერძნ. homos = მსგავსი, heteros = სხვა, განსხვავებული).

2. თანხმოვნები დაბრკოლების რაგვარობის მიხედვით. ქართულში თანხმოვანთა წარმოთქმის დროს სამეტყველო ორგანოებთან წარმოქმნილი დაბრკოლება სხვადასხვაგვარია. განარჩევენ დაბრკოლების ოთხ რაგვარობას. ესენია: 1) ხშულობა, 2) ნაპრალოვნობა, 3) შერეული რაგვარობა (ხშულ-ნაპრალოვნობა), 4) ღიაობა. შესაბამისად, მიღებული თანხმოვანი შეიძლება იყოს: ხშული, ნაპრალოვანი, ხშულ-ნაპრალოვანი, ღია.

ხშული თანხმოვანი, რომლის წარმოთქმის დროს ფილტვებიდან მომდინარე ჰაერნაკადს უხდება სამეტყველო ორგანოებს შორის დახშულ-დაკეტილ არეში გამოსვლა. ხშვას მოსდევს განხშვა ანუ გაღება-სკდომა. ხშულ-მსკდომი თანხმოვნებია: **ბ, ფ, პ, დ, თ, ტ, გ, ქ, კ, ყ.**

ნაპრალოვანია თანხმოვანი, რომლის წარმოთქმის დროს ფილტვებიდან მომდინარე ჰაერნაკადი გამოედინება სამეტყველო ორგანოებს შორის არსებულ ნაპრალში. ასეთებია: **ზ-ს; ჟ-შ; ღ-ხ; ვ-ჰ** *(გ. ახვლედიანი).*

უცხოურად ნაპრალოვანს ჰქვია „სპირანტი“ ანუ „ფრიკატივი“ (ლათ. fricare = ხახუნი).

შერეული რაგვარობისაა ისეთი თანხმოვანი, რომელიც ერთი ბგერის ფარგლებში შეიცავს ორ სხვადასხვაგვარ რაგვარობას (ხშვასა და ნაპრალოვნობას). შერეული რაგვარობისაა: 1) აფრიკატები: **ძ ც წ ჯ ჩ ჭ**

2) ვიბრანტი ანუ მთრთოლი – **რ**

3) ლატერალი ანუ გვერდითი – **ლ**

4) ნაზალური – **მ ნ**

ღია თანხმოვანი, რომლის წარმოთქმის დროს ჰაერნაკადი მოედინება სამეტყველო ორგანოებს შორის არსებულ ღია არეში.

ქართულში ღია თანხმოვანი არ არის. ასეთად მიჩნეულია ნახევარხმოვნები **ჲ** და **ჳ** (მიღებული არიან შესაფერისი ხმოვნების დავიწროების შედეგად: **ი** > **ჲ**, **უი** > **ჳ**).

მაშასადამე, დაბრკოლებათა რაგვარობის მიხედვით ქართულში თანხმოვანი შეიძლება იყოს ხშული, ნაპრალოვანი, ხშულ-ნაპრალოვანი და ღია.

წარმოების რაგვარობის მიხედვით ერთნაირ ბგერებს ეწოდება ჰ ო მ ო გ ე ნ უ რ ი, ხოლო განსხვავებულ ბგერებს – ჰ ე ტ ე რ ო გ ე ნ უ რ ი (ბერძნ. genos = წარმოშობა, წარმოქმნა).

3. თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი ს ა ხ მ ო ს ი მ ე ბ ი ს მ ო ნ ა წ ი ლ ე ო ბ ი ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ (მჟღერი და ყრუ თანხმოვნები). ყოველი ბგერის წარმოთქმაში მონაწილეობს სახმო სიმები, რომლებიც პერიოდულად ირხევიან, თრთიან. სახმო სიმების ამ პერიოდულ თრთოლას ანუ ვიბრაციას ფონეტიკაში უწოდებენ ჟღერას. ამიტომ ჟღერის მქონე სამეტყველო ბგერებს ჰქვია მჟღერი. მეორე მხრივ, ზოგიერთი ბგერის წარმოთქმისას სახმო სიმები არ ირხევა პერიოდულად, ე.ი. ყრუდ გამოითქმის. ასეთ ბგერას ჰქვია ყრუ.

სამეტყველო ბგერის ჟღერით თუ ყრუდ წარმოთქმის თვისებას ეწოდება მ ჟ ღ ე რ ო ბ ა-ს ი ყ რ უ ე. ამ თვისების მიხედვით სამეტყველო ბგერა შეიძლება იყოს მჟღერი ან ყრუ.

მჟღერია ბგერა, რომლის წარმოთქმის დროს ფილტვებიდან ამონადენი ჰაერნაკადი სახმო სიმებს პერიოდულად არხევს, რასაც აღვიქვამთ ხოლმე როგორც მუსიკალურ ტონს.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში არის 13 მჟღერი თანხმოვანი: **ბ, ვ, გ, დ, ზ, ლ, მ, ნ, ჟ, რ, ღ, ძ, ჯ**; მჟღერია აგრეთვე ხუთივე ხმოვანი. ასე რომ, ქართულში 18 მჟღერი ბგერაა.

ყრუ თანხმოვნის წარმოთქმის დროს ფილტვებიდან ამონადენი ჰაერნაკადი არ შეარხევს სახმო სიმებს, არ ჟღერენ სიმები და ბგერას აღვიქვამთ როგორც მხოლოდ ჩქამს.

ქართულში 15 ყრუ თანხმოვანია: **ფ, თ, ც, ჩ, ქ, ს, შ, ხ, ჰ, პ, ტ, კ, წ, ჭ, ყ.**

ყრუ ბგერის წარმოთქმა უფრო ძნელია, ვიდრე მჟღერისა. მჟღერის წარმოთქმის დროს ისმის ყელის „ღაღანი“, ყრუს წარმოთქმისას – „ჩურჩული“.

ყრუ თანხმოვნებში გამოიყოფა ორი ჯგუფი: მკვეთრები და ფშვინვიერები.

მკვეთრია თანხმოვანი, რომლის წარმოსათქმელად საკმარისია ჰაერის ის მარაგი, რომელიც მოთავსებულია პირის ღრუში, ზესადგამ მილში. მკვეთრ თანხმოვნებს უსუნთქველ თანხმოვნებსაც უწოდებენ. მკვეთრი თანხმოვანი იწარმოება „ყელხშვით"– სახმო სიმების დაკეტილობისას. ამიტომ მათ უწოდებენ ყელხშულებს ანუ ა ბ რ უ პ ტ ი ვ ე ბ ს (გ ლ ო ტ ა ლ ე ბ ს).

ტერმინი „მკვეთრი" დარქმეულია აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით, მაგრამ, როგორც *გ. აბზლედიანი* აღნიშნავს, აქედან სხვა ტერმინი აღარ იწარმოება, უცხოურადაც გაჭირდა თარგმნა, ამიტომ უმჯობესია გამოვიყენოთ ტერმინი „აბრუპტივი". იგი ლათინური წარმოშობისაა, რაც ნიშნავს „მოგლეჯას", „მოწყვეტას". მართლაც, მკვეთრი ბგერის წარმოთქმისას სამეტყველო ორგანოები სწრაფად სწყდებიან ერთმანეთს.

მკვეთრი თანხმოვნებია: **პ, ტ, წ, ჭ, კ, ყ**.

საზოგადოდ, მიჩნეულია, რომ მკვეთრი თანხმოვნები დამახასიათებელია (სპეციფიკურია) იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის, მაგრამ აქვს იგი სხვა ოჯახის (ინდოევროპული) ენებსაც – ოსურსა და სომხურს; დადასტურებულია აგრეთვე ჩრდილოეთ აფრიკისა და ამერიკის ენებში, აღადგენენ წინარე ინდოევროპულ ენებშიც *(თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი)*. ამ საკითხთან დაკავშირებით ქართულ ლინგვისტიკაში განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს: *არნ. ჩიქობავას* აზრით, სომხურსა და ოსურში მკვეთრების არსებობა უნდა იყოს სუბსტრატის (შერევის) შედეგი, წარმოქმნილი მეხუთე საუკუნეზე უფრო ადრე; შეიძლება ანალოგიის შედეგიც იყოს, რადგან დღეს ინდოევროპულ ენებში მკვეთრები არაა. *თ. გამყრელიძე* მიიჩნევს, რომ მკვეთრები ანუ გლოტალები დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო პრეინდოევროპული ენებისთვისაც და სომხურსა და ოსურში მათი არსებობა არაა გვიანდელი მოვლენა, სუბსტრატის შედეგი, ანუ მკვეთრები ნიშანდობლივია

სომხურისა და ოსურისთვისაც, ისე როგორც ქართველური და კავკასიური ენებისათვის; ეს ვითარებაც (სომხურში მკვეთრების არსებობა) მეტყველებს პრეინდოევროპული და ქართველური ენების გენეზისურ ერთობაზე.

ფშვინვიერია თანხმოვანი, რომლის წარმოთქმის დროს ხორხის ნაპრალი ღიაა და მასში მოედინება ჰაერის დიდი რაოდენობა, მისი წარმოთქმა ხასიათდება ძლიერი ფშვინვით. ამის გამო ეწოდება ასეთ თანხმოვნებს ფშვინვიერები ანუ ა ს პ ი რ ა ტ ე ბ ი. ფშვინვიერი თანხმოვნებია: **ფ, თ, ც, ჩ, ქ, ს, შ, ხ, ჰ.**

ს ო ნ ო რ ი და ჩ ქ ა მ ი ე რ ი ბ გ ე რ ე ბ ი. როგორც წესი, ყოველი სამეტყველო ბგერა წარმოითქმის ხმის მეტ-ნაკლები მონაწილეობით, რაც აკუსტიკურად აღიქმება სხვადასხვაგვარად. შესაბამისად, ენაში გარჩეულია სონორი და ჩქამიერი ბგერები.

სონორობა, ტრადიციული გაგებით, ნიშნავს მეტ-ნაკლებ ბგერასავსეობას. იგი განიზომება ამა თუ იმ მანძილზე ბგერის გაგონების ხარისხით: რაც უფრო ღიაა ბგერა, მით უფრო სონორია *(გ. ახვლედიანი).*

სამეცნიერო ლიტერატურაში ლინგვისტური ასპექტით მართებულად მიაჩნიათ აგრეთვე სონორი ბგერის ასეთი დახასიათება: სონორია მჟღერი თანხმოვანი, რომელსაც არ მოეპოვება მისივე რაგვარობის ჰომორგანული ყრუ ბგერა *(ზ. ჯაფარიძე, ალ. ონიანი).*

ქართულში სონორებია: ხმოვნები, თანხმოვანთაგან – **ნ, რ, ლ, მ**; ესენი ხმასავსეობით უახლოვდებიან ხმოვნებს (ამიტომაა, რომ ზოგ ენაში ხმოვნის ფუნქციითაც არიან); სონორ თანხმოვნებად ასახელებენ აგრეთვე **ჲ**-ს, **ჳ**-სა და **ვ**-ს.

სონორ თანხმოვნებს მიიჩნევენ გარდამავალ კატეგორიად ხმოვნებსა და თანხმოვნებს შორის, მაგრამ, *არნ. ჩიქობავას* აზრით, უფრო ბუნებრივი იქნება, თუ მათ არ გამოვყოფთ თანხმოვანთა ჯგუფიდან, რომელთანაც ისინი უფრო ახლოს არიან თავიანთი თვისებებით.

ჩქამიერია სახმო სიმების არაპერიოდული რხევით წარმოქმნილი ბგერა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ჩქამიერია (არასონორია) ყოველი ყრუ ბგერა და ყოველი ისეთი მჟღერი ბგერა, რომელსაც მოეპოვება მისივე რაგვაროვნის ჰომორგანული ყრუ კორელატი (ბგერა) დამოუკიდებელი ფონემის სახით *(ალ. ონიანი)*. ამგვარად, ჩქამიერია: ყველა ყრუ ბგერა და **ბ, გ, დ, ზ, ჟ, ღ, ძ, ჯ** თანხმოვნები. მათში ტონიც მონაწილეობს, მაგრამ ჭარბობს ჩქამი, ისევე როგორც სონორებსა და ხმოვნებში ჭარბობს ტონი, თუმცა შეიმჩნევა ჩქამიც.

რთულითანხმოვნებია (აფრიკატები). ქართულში ზოგიერთი თანხმოვანი რთულია: შედგება ხშული და ნაპრალოვანი თანხმოვნებისაგან. ამის გამო მათ **აფრიკატებს** უწოდებენ (ტერმინი „აფრიკატი“ მომდინარეობს ლათინური სიტყვისაგან africare, რაც ნიშნავს „ხეხვას“).

აფრიკატი შედგენილია მარტივი ხშულისა და მისი ჰომორგანული ნაპრალოვნისაგან ანუ სპირანტისაგან. აფრიკატებია:

ძ (დ+ზ)	**ჯ (დ+ჟ)**
ც (თ+ს)	**ჩ (თ+შ)**
წ (ტ+ს)	**ჭ (ტ+შ)**

მაგალითად: **ც < თს: ცამეტი** < ძვ. ქართ. ათსამმეტი, **ჩ < თშ: ჩვიდმეტი** < ძვ. ქართ. ათშვიდმეტი...

აფრიკატის შემადგენელი თანხმოვნები მჟღერობა-სიყრუის მიხედვით უნდა იყოს ერთნაირი: ან ორივე მჟღერი, ან ორივე ყრუ.

აფრიკატის წარმოება აერთიანებს ხშულისა და ნაპრალოვნის არტიკულაციათა გარკვეულ მომენტებს. ცხადია, აფრიკატი არ უდრის მასში შემავალ ორ თანხმოვანს. ხშულისა და ნაპრალოვნის ელემენტები აფრიკატში ორგანულადაა შერწყმული, რაც ქმნის მთლიან განუყოფელ თანხმოვანს. ამის გამო აფრიკატებს შერწყმულს თანხმოვნებსაც უწოდებენ. აფრიკატი აქვს ქართულის გარდა რუსულს, გერმა-

ნულს, ინგლისურსა და ზოგიერთ სხვა ენას. არ გააჩნია იგი ფრანგულს.

სამეულები, წყვილეულები, ცალეულები. ქართულსა და სხვა კავკასიურ ენებში აბრუპტივები მათს ჰომორგანულ თანხმოვნებთან ერთად ქმნიან სამეულებრივ სისტემას: სამეულში გაერთიანებულია ისეთი სამ-სამი ხშული თანხმოვანი, რომელთაც საერთო აქვთ საწარმოთქმო ადგილი (ამის გამო უწოდებენ **სამეულებს**), მაგრამ განსხვავდებიან წარმოების რაგვარობით: ერთი მჟღერია და ორი ყრუ (ფშვინვიერი და მკვეთრი). სამეულებია:

ბ ფ პ (წყვილბაგისმიერი)
დ თ ტ (კბილისმიერი)
ძ ც წ (წინანუნისმიერი)
ჯ ჩ ჭ (უკანანუნისმიერი)
გ ქ კ (უკანასასისმიერი)
- -ყ (ხახისმიერი)

მეექვსე სამეული დეფექტურია: აკლია მჟღერი და ყრუ ფშვინვიერი. სპეციალისტთა აზრით, ყრუ ფშვინვიერი იქნებოდა **ჴ**, რომელიც დღესაცაა შემონახული ზოგ დიალექტში; სვანურში მეექვსე სამეული სრულია, ზანურში კი ქართულის მსგავსი ვითარებაა.

ზოგიერთი კავკასიური ენისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ხშულ თანხმოვანთა **ოთხეულებრივი** სისტემა: მჟღერი, სრულფშვინვიერი, ოდნავფშვინვიერი (პრერუპტივი) და აბრუპტივი. ასეთი სისტემა გვხვდება ქვემოადიღეურის დიალექტებში. აქ ოთხეულში შედის მჟღერი, ყრუფშვინვიერი, მკვეთრი, ნახევრადმკვეთრი *(არნ. ჩიქობავა)*.

იმ ენებში, სადაც აბრუპტივები არაა, ხშულ თანხმოვანთა სისტემა წყვილეულებრივია. მათი ჰომორგანული ხშულები ორ-ორია.

ქართულში **წყვილეულ** სპირანტებად ტრადიციულად გამოიყოფა: **ზ – ს, ჟ – შ, ღ – ხ** *(აკ. შანიძე)*. სამეცნიერო

ლიტერატურაში, გარდა ზემოჩამოთვლილისა, წყვილეულებად მიჩნეულია აგრეთვე **მ – ნ, რ – ლ** *(გ. ახვლედიანი).*

ზოგიერთი თანხმოვანი განცალკევებით დგას. ასეთ თანხმოვანს ც ა ლ ე უ ლ ი ჰქვია. ესენია: **ვ, მ, ნ, რ, ლ, ჰ, ყ** *(აკ. შანიძე),* თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი ცალეულებს საერთოდ არ გამოყოფს.

თანხმოვნის დახასიათების გეგმა:

1. საწარმოთქმო ადგილი;
2. დაბრკოლებათა რაგვარობა;
3. მჟღერობა-სიყრუე;
4. ფშვინვიერი და მკვეთრი;
5. სამეულის, წყვილეულის წევრი ანდა ცალეული;
6. მარტივი თუ რთული;
7. ჩქამიერი თუ სონორი.

მაგალითად: **ბ** – წყვილბაგისმიერი, ხშული, მჟღერი, სამეულის (ბ, ფ, პ) წევრი, მარტივი, ჩქამიერი თანხმოვანი.

ს – წინანუნისმიერი, ნაპრალოვანი, ყრუ, ასპირატი, წყვილეულის (ზ – ს) წევრი, მარტივი, ჩქამიერი თანხმოვანი.

1.6. ბგერათშეერთების წესები. თანხმოვანთა ჰარმონიული კომპლექსები

სამეტყველო ბგერათა წარმოთქმა, მათი არტიკულაციის მომენტები არაერთგვაროვანია. ასეთ შემთხვევაში მნიშვნელობა აქვს სიტყვაში თითოეული ბგერის პოზიციას. მეტყველების პროცესში ბგერები ზოგჯერ ერთმანეთზე ახდენენ გავლენას და იწვევენ ამა თუ იმ ცვლილებას. იმის მიხედ-

ვით, თუ რა სახისაა ეს ცვლილება, სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩამოყალიბებულია ბგერათშეერთების სამი წესი: 1) სავიარო არტიკულაციის წესი; 2) არტიკულაციის უმოკლესი გზის წესი; 3) არტიკულაციის ერთჟამიერობის წესი *(გ. ახვლედიანი, ნ. ქუთელია).*

პირველი წესის თანახმად, გვერდიგვერდ მყოფი ბგერების არტიკულაცია ხდება ერთდროულად და არა ცალ-ცალკე თითოეულისათვის. ეს კი შესაძლებელია ორი ერთნაირი ხმოვნის ან თანხმოვნის შეერთებისას. მაგალითად: **აამაღლა, გააძლიერა, ირემმა, კოვზზე, თითთან...**

მეორე წესის შემთხვევაში სიტყვაში ერთმანეთის გვერდით მყოფი ორი ჰეტეროგენური ბგერის წარმოთქმისას სამეტყველო ორგანოები მდგომარეობას იცვლიან უმოკლესი გზით: პირველი ბგერის წარმოთქმის დამართვა დასრულებამდე პირდაპირ გადადის მეორე ბგერის შემართვაზე და ა. შ. სწორედ ამ წესითაა მიღებული ქართულში **აი, ეი, ოი, უი** სრული ხმოვნებისაგან (ერთ-ერთის დასუსტებით) **აჲ, ეჲ, ოჲ, უჲ** დ ი ფ თ ო ნ გ ე ბ ი (დიფთონგი ანუ ორხმოვანა ორი ხმოვნის ისეთი შეერთება, როცა მარცვლის შექმნის უნარი შენარჩუნებული აქვს მხოლოდ ერთს. მაგ., დედაჲ, წყაროჲ... დიფთონგები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში აღარ გვხვდება).

მესამე წესი გულისხმობს **ერთჟამიერობის** პროცესს. კერძოდ: როცა სიტყვაში გვერდიგვერდ არის ორი ჰეტერორგანული ბგერა, შეიძლება მოხდეს ერთჟამიერი შემართვა. ამ თვისებით ხასიათდება თანხმოვანთა ე.წ. **ჰარმონიული კომპლექსები** (წყვილები).

ქართულ ლინგვისტიკაში არსებობს ჰარმონიულ წყვილთა სხვადასხვაგვარი დაჯგუფება *(გ. ახვლედიანი, აკ. შანიძე, გ. მაჭავარიანი, ნ. ქუთელია, თ. უთურგაიძე...).*

გ. ახვლედიანი და *ნ. ქუთელია* ქართულში გამოყოფენ ჰარმონიულ კომპლექსთა ორ ჯგუფს: დეცესიურსა და აქცესიურს.

დეცესიური (ლათ. decessio – წასვლა, დაშორება) კომპლექსი არის ორი თანხმოვნის ისეთი თანამიმდევრობა, რო-

დესაც პირველი თანხმოვანი უფრო წინა წარმოებისაა, ვიდრე მომდევნო. ამ კომპლექსის კომპონენტები ერთნაირი არიან მჟღერობა-სიყრუით: ან ორივე მჟღერია, ან ორივე ყრუ, ან კიდევ ორივე – მკვეთრი. არსებობს დეცესიურ კომპლექსთა A და B სისტემები. მათ საერთო აქვთ პირველი კომპონენტი (ბფპ დტტ ძცწ ჯჩჭ), მეორე კი განსხვავებულია.

A			B		
ბგ	ფქ	პკ	ბღ	ფხ	პყ
დგ	თქ	ტკ	დღ	თხ	ტყ
ძგ	ცქ	წკ	ძღ	ცხ	წყ
ჯგ	ჩქ	ჭკ	ჯღ	ჩხ	ჭყ

ქართულისათვის დამახასიათებლად ითვლება თანხმოვანთა დეცესიური კომპლექსები.

აქცესიური (ლათ. accessio – აქეთ მოსვლა, შეერთება) კომპლექსებში პირველ ადგილზე წარმოთქმული ბგერა უფრო უკანა წარმოებისაა, ვიდრე მომდევნო. ასეთებია: **დბ, გდ, გზ, შფ, ხთ** და მისთ. ამგვარი წყვილების შემცველი სიტყვები შედარებით მცირეა, რადგან მათში ფიზიოლოგიურად ნაკლებ „ბუნებრივი“ მიმდევრობებია და გამოთქმის სიძნელის გამო ენა თავს არიდებს მათს გამოყენებას *(ნ. იმნაძე)*.

თავი II. ზეპირი და წერითი მეტყველების საკითხები

2.1. ზეპირი და წერითი მეტყველების მიმართება

დამწერლობის მქონე ენებში მეტყველება ორგვარია: ზეპირი და წერითი. ზეპირი მეტყველება ბგერითია, წერითი – ასოებრივი. პირველი აღიქმება სმენით (აკუსტიკურად), მეორე – მხედველობით (ოპტიკურად).

ზეპირი მეტყველება უწინარესია. მას აქვს სპეციფიკური ნიშნები: გულისხმობს მოლაპარაკესა და მსმენელს, მიმდინარეობს განსაზღვრულ ადგილას და დროის გარკვეულ მონაკვეთში, ქრება წარმოთქმისთანავე. მაშასადამე, ზეპირი მეტყველება ადამიანთა ცოცხალი, უშუალო ურთიერთობის იარაღია, მაგრამ იგი უძლურია ადამიანთა ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლისათვის დროისა და სივრცის დიდ მანძილზე, ე. ი. ზეპირ მეტყველებას ახასიათებს დროითა და სივრცით შეზღუდულობა, რაც მისი ნაკლია.

ამიტომ დროთა ვითარებაში კაცობრიობამ ამ ნაკლის დასაძლევად გამოიგონა წერითი მეტყველება. წერითი (ანუ გრაფიკული) ენა საშუალებას იძლევა ურთიერთობა დავამყაროთ დაუსწრებელ მსმენელთან (მკითხველთან). ეს არის მისი განმასხვავებელი თავისებურება. ეს უჩინარი „მსმენელი“ შეიძლება დამწერის თანამედროვე იყოს, მაგრამ შესაძლებელია ათასი წლის შემდეგაც ცხოვრობდეს. დამწერლობის გზით მოაღწია ჩვენს დრომდე ცნობებმა ძველი ჩინეთისა და ეგვიპტის, ძველი შუმერებისა და ხეთების, ასურელებისა და ბაბილონელების ცხოვრების შესახებ. მან შემოუნახა კაცობრიობას ადამიანის აზროვნების მიღწევები უძველესი და მისი მომდევნო ეპოქებისა (*არნ. ჩიქობავა*).

წერითი მეტყველების შემუშავება კაცობრიობის უდიდესი მონაპოვარია. მისი მნიშვნელობა კულტურის ისტორიაში განუზომლად დიდია. წერითი მეტყველება ზეპირ მეტყველებასთან ერთად ადამიანთა ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალებაა.

2.2. ორთოგრაფია და ორთოეპია. ორთოგრაფიის პრინციპები

განსხვავებით სხვა ენათა ანბანებისაგან, ქართულ ენაში წერა და წარმოთქმა ძირითადად თანხვდენილია, რადგან ქართულში მაქსიმალური შესაბამისობაა ბგერასა და ასოს შორის: თითო ბგერა თითო გრაფიკული ნიშნით (ასოთი) გამოისახება და, პირუკუ. ქართული წერა ისტორიულად ანგარიშს უწევს ცოცხალ მეტყველებაში მომხდარ ბგერითს ცვლილებებს და მიჰყვება სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებულ ახალ წარმოთქმას, რამდენადაც ეს მოსახერხებელია პრაქტიკულ დაწერილობაში.

ქართული სალიტერატურო ენა კონტროლს უწევს წერითსა და ზეპირ მეტყველებას, უქვემდებარებს მათ ენაში შემუშავებულ ორთოგრაფიისა და ორთოეპიის წესებს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინი „ორთოგრაფია“ (ზოგადი გაგებით) გამოიყენება ორი ძირითადი მნიშვნელობით: 1) წერის წესების ჩამოყალიბებული სისტემა ამა თუ იმ სალიტერატურო ენაში; 2) ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც შეისწავლის და ადგენს მართლწერის წესებს. ამგვარად, **ორთოგრაფია** (ბერძნ. Orthographia < orthos – სწორი, მართებული, grapho – ვწერ) ანუ **მართლწერა** ჰქვია იმ წესების სისტემას, რომლებიც აწესრიგებენ წერისა და წარმოთქმის ურთიერთობას. იგი ცდილობს ერთგვარობა დაამყაროს წერაში, გაარკვიოს, სადავო ფორმათაგან რომელი უნდა ვწეროთ (აღ**ვ**ნიშნე თუ ა**ვ**ღნიშნე, ბიულეტ**ე**ნი თუ ბიულეტ**ი**ნი...).

ყოველ სალიტერატურო ენას მოეპოვება წარმოთქმის სავალდებულო წესების სისტემაც, რასაც **ორთოეპია** ანუ **მართლმეტყველება** ეწოდება.

ფართო გაგებით, ტერმინ „ორთოეპიაში“ იგულისხმება: 1) საწარმოთქმო ნორმათა ერთობლიობა, რომელიც სალიტერატურო ენის მთლიანობასა და ერთგვაროვნობას განაპირობებს; 2) საწარმოთქმო ნორმების შემსწავლელი სამეცნიერო დარგი.

ორთოეპიის შესწავლის სფეროა ზეპირი მეტყველების ნებისმიერი ასპექტი. ტერმინი „ორთოეპია“ ბერძნულია (orthos – სწორი, მართებული, epos – მეტყველება). რამდენადაც ზეპირი მეტყველება წერითი მეტყველების წინამორბედია, ამდენად, ორთოეპია გარკვეული ასპექტით, ამოსავალი, განმსაზღვრელია ორთოგრაფიისათვის. თავის მხრივ, ორთოეპიული ნორმები ყალიბდება ხანგრძლივად, საუკუნეთა განმავლობაში, თუმცა ორთოგრაფიის ნორმებისაგან განსხვავებით უფრო თავისუფალია, შედარებით სწრაფად ცვალებადი...

ორთოგრაფია საუკუნეთა განმავლობაში იცვლება, მაგრამ იცვლება უფრო ნელა, ვიდრე ზეპირი მეტყველება. რაც უფრო კონსერვატულია ორთოგრაფია, დროთა ვითარებაში მით უფრო შორდება წარმოთქმას, შესაბამისად, რთულდება მართლწერა.

ორთოგრაფიის სირთულე-სიმარტივეს მეტწილად განაპირობებს მიმართება ბგერასა და ასოს შორის, წარმოთქმასა და დაწერილობას შორის. რაც უფრო დაშორებულია ენაში წარმოთქმა და დაწერილობა, მით უფრო რთულია ამ ენის ორთოგრაფია. ამგვარ შემთხვევებში სათანადო ენისათვის შემოღებულია სატრანსკრიფციო, ანუ ნაწერის წაკითხვა-წარმოთქმის წესების სისტემა. მაგალითად, ინგლისურში იწერება right (= უფლება; სწორი; მარჯვენა), ხოლო გამოითქმის, როგორც [rait]; გერმანულში ei დიფთონგი წარმოითქმის, როგორც ai. ამ მხრივ ქართული ორთოგრაფია შეუდარებლად მარტივია.

თითოეული ენის ორთოგრაფია ემყარება პრინციპებს. ცნობილია ორთოგრაფიის სამი მთავარი პრინციპი: ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ისტორიული (ტრადიციული).

ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი პრინციპის მიხედვით სიტყვა უნდა დაიწეროს ისე, როგორც წარმოითქმის. ქართულში სიტყვათა დიდი უმრავლესობა ამ პრინციპით იწერება, მაგრამ ზოგჯერ აქაც დარღვეულია ეს პრინციპი. მაგალითად, ზეპირ მეტყველებაში ისმის: მ**ზ**გავსი, მი**ზ**დევს, კარ**ქ**ათ და ა. შ., მაგრამ იწერება: მ**ს**გავსი, მი**ს**დევს, კარ**გ**ად...

მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი პრინციპით სიტყვა უნდა დაიწეროს ისე, რომ ჩანდეს მისი მორფოლოგიური შედგენილობა (მიუხედავად იმისა, თუ როგორ წარმოვთქვამთ მას). ამ პრინციპით იწერება ქართულში სიტყვები: ბაღში, ერთგული, სახლში, გთხოვა და ა. შ., თუმცა მათში დარღვეულია ფონეტიკური პრინციპი (წარმოითქმის: ბახში, ერდგული, სახში, ქთხოვა...), აგრეთვე: მორფოლოგიური პრინციპის მიხედვით იწერება **უ**-ს წინ **ვ** ზმნებში: **ვ**უამბე, **ვ**უთხარი. მართალია, **უ**-ს წინ **ვ** არ წარმოითქმის, მაგრამ აუცილებლად უნდა დაიწეროს, რადგან **ვ** განასხვავებს I და II სუბიექტურ პირთა ფორმებს.

ი ს ტ ო რ ი უ ლ ი პრინციპის თანახმად, სწორია სიტყვის ისეთი დაწერილობა, რომელიც მოცემული ენის ორთოგრაფიაში დამკვიდრებულია ტრადიციით, თუმცა ამ დაწერილობით დარღვეულია მორფოლოგიური ან ფონეტიკური პრინციპი. მაგალითად, ქართულში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ზეპირ მეტყველებაში ისმის **-ათ/-თ** და არა **-ად/-დ,** მაგრამ ისტორიულად იწერებოდა **-ად/-დ** (ამით მორფოლოგიური პრინციპიც დაცულია) და ნორმის მიხედვით დღემდეც ასე იწერება. ისტორიული პრინციპით იწერება **თვრამეტი** (< ძვ. ქართ. ათრვამეტი), **თაყვანისცემა** (< ძვ. ქართ. თავყანისცემა), **დაღმართი** (< დამართი, შდრ., აღმართი), **ვაღიარებ** (< აღვიარებ) და ა. შ. ამოსავალი სწორი ფორმებია: ათრვამეტი, თავყანისცემა, დამართი, აღვიარებ...

საზოგადოდ, სხვადასხვა ენის ორთოგრაფიას სხვადასხვა პრინციპი უდევს საფუძვლად. *გ. ახვლედიანის* სიტყვებით რომ ვთქვათ, მართალია, „არც ერთი ენის ორთოგრაფიას არ უძევს საფუძვლად მხოლოდ ერთი ამ პრინციპთაგანი, მაგრამ ერთ-ერთი მათგანი მაინც უპირატესია ამა თუ იმ ენის ორთოგრაფიაში. მაგალითად, ქართულში, როგორც ფონეტიკურად ნაკლებად შეცვლილ ენაში, ჭარბობს ფონეტიკური პრინციპი, ხოლო რუსულში – მორფოლოგიური, ინგლისურში – ისტორიული“.

2.3. მარცვალი. გადატანის წესები

მარცვალი ფონეტიკის ერთ-ერთი რთული პრობლემაა. დღემდე არ არსებობს მარცვლის საყოველთაოდ მიღებული მეცნიერული განსაზღვრა (რადგან მკვლევრები ემყარებიან მარცვლის სხვადასხვა მახასიათებელს: არტიკულაციურს, აკუსტიკურს, ფონეტიკურს და ა. შ.). მარცვლის არსებობის საკითხშიც ორი ურთიერთსაპირისპირო თვალსაზრისია: მეცნიერთა უმრავლესობა აღიარებს მარცვლის არსებობას, ზოგი კი არ ცნობს მას.

პირველი თვალსაზრისის მომხრეთა მიხედვით, მარცვალი, როგორც სეგმენტი, ნამდვილად არსებობს. იგი მეტყველების ერთ-ერთი ყველაზე ბუნებრივი ერთეულია. როგორც ცნობილია, იმ პირებს, რომელთაც არა აქვთ ლინგვისტური განათლება, უჭირთ გამონათქვამის ფონემებად დანაწევრება, მაგრამ ადვილად შეუძლიათ სიტყვების მარცვლებად დაყოფა. გარდა ამისა, სიმღერის დროს სიტყვები იყოფა მარცვლებად; პოეზიაში რიტმი ეყრდნობა მარცვალთა რაოდენობას. მარცვლის მნიშვნელობაზე მეტყველებს დამწერლობის განვითარების ისტორიაც: ე.წ. სილაბურ დამწერლობებში სიმბოლოები აღნიშნავდნენ არა სიტყვას ან ბგერას, არამედ მარცვალს.

ქართული სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მარცვლის შედგენაში უპირატესობა აქვს ხმოვანს. ის მარცვალს ქმნის თანხმოვანთა გარემოცვაში. ხმოვანი მარცვლის მწვერვალია, ხოლო თანხმოვნები – მისი პერიფერიული ელემენტები. ხმოვანს შეუძლია მარტო შექმნას მარცვალი. სიტყვაში იმდენი მარცვალია, რამდენი ხმოვანიცაა მასში. ქართულში სონორი თანხმოვნები მარცვალს ვერ ქმნიან.

რაც შეეხება მარცვლის შედგენილობასა და მარცვალთგასაყარს, ესენი თითოეულ ენას შეიძლება განსხვავებული ჰქონდეს. მაგალითად, ქართულსა და ფრანგულში ორი სხვადასხვა ხმოვნის შეერთება ყოველთვის იძლევა ორ მარცვალს, ზოგ ენაში კი შეიძლება ხმოვანი არ იყოს მარცვლოვანი: გერმანულის **Arbeit** (იკითხება: **Arbait**) სიტყვაში **a** მარცვლოვანია, **i** კი – უმარცვლო. ზოგიერთ ენაში მარცვლის მატარებელია თანხმოვანიც. მარცვალს ქმნიან **მ, ნ, რ, ლ** თანხმოვნები: ჩეხურში **ლ** და **რ** მარცვლოვანია თანხმოვანთა გვერდით, ხოლო ხმოვნების გვერდით – უმარცვლო; სერბიულში, ხორვატულში სონორი თანხმოვნები ყოველთვის მარცვლოვანია.

იმის მიხედვით, თუ რა თვალსაზრისით განიხილავდნენ ლინგვისტიკაში მარცვალს და რა ფაქტორს მიიჩნევდნენ მის განმსაზღვრელად, არსებობს მარცვლის სხვადასხვაგვარი განმარტება. მაგალითად, *ა.კ. შანიძის* მიხედვით, „გრამატიკაში **მარცვალი** ჰქვია ერთ ბგერას ან ჯგუფს რამდენიმე ბგერისას, რომლებიც ჰაერის ერთი ტალღის ამოღებით გამოითქმის“.

მარცვალი რომ გვქონდეს, აუცილებელია ხმოვანი. შესაბამისად, სიტყვა შეიძლება იყოს ერთმარცვლიანი, ორმარცვლიანი და ა. შ. მაგალითები: ცა, ძმა, ხე – ერთმარცვლიანია; დე-და, ხე-ლი, წიგ-ნი – ორმარცვლიანი; მა-გი-და, სა-ა-თი – სამმარცვლიანი; და-წე-რი-ლი, გა-ა-ტა-ნა – ოთხმარცვლიანი და ა. შ.

ფონემური შედგენილობის მიხედვით მარცვალი ორგვარია: ღია და დახურული.

ღ ი ა ა მარცვალი, თუ ის ხმოვნით ბოლოვდება, დ ა ხ უ რ უ ლ ი მარცვალი თანხმოვნით ბოლოვდება. მაგალითად: ვაშ-ლი – აქ პირველი მარცვალი (**ვაშ**) დახურულია, მეორე (**ლი**) – ღია.

ფრანგულსა და ესპანურში უმთავრესად ღია მარცვლებია, გერმანიკულ ენებში (დანიურში, შვედურში, ნორვეგიულში...) – დახურული.

არსებობს სიტყვის თეორიული და პრაქტიკული დამარცვლა. თ ე ო რ ი უ ლ ი დამარცვლისათვის ამოსავალია სიტყვის მორფოლოგიური შედგენილობა. მაგალითად: **ი-ა, ო-ცი, ი-გი...** თეორიულად ორმარცვლიანი სიტყვებია; პ რ ა ქ ტ ი კ უ ლ ი დამარცვლა გულისხმობს დამარცვლას პრაქტიკული მიზნებისათვის – სტრიქონიდან სტრიქონზე გადასატანად. სიტყვის ფონეტიკური და თეორიული დამარცვლა ხშირად ემთხვევა ერთმანეთს (თა-ვი, კე-დე-ლი...), მაგრამ ზოგჯერ განსხვავებულია. მაგალითად, ა-უ-წყვი-ა – თეორიული დამარცვლაა. პრაქტიკულად კი ასე შეიძლება დაიყოს: აუ-წყვია / აუწყ-ვია / აუწ-ყვია.

არსებობს სიტყვის სტრიქონიდან სტრიქონზე გადატანის ძირითადი წესები:

1. ერთმარცვლიანი სიტყვა გადასატანად არ გაიკვეთება: წყვეტს, შაშვს...

2. მარტო ხმოვნისაგან შემდგარი მარცვალი არ შეიძლება დავტოვოთ წინა სტრიქონზე ან გადავიტანოთ მომდევნოზე. სწორია: აუ-გია და არა: ა-უგია, აუგი-ა.

3. ერთზე მეტმარცვლიანი სიტყვის გათიშულ ნაწილებში თითო ხმოვანი მაინც უნდა იყოს: თრთვი-ლი, ფცქვნი-და, ან-სამბლს...

4. თუ სიტყვაში ორი თანხმოვანია ერთად (ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა), პირველი წინა მარცვალს მიეკუთვნება, მეორე – მომდევნოს: თეფ-ში, თევ-ზი... ამგვარადვე გათიშება ე.წ. ჰარმონიული კომპლექსიც: გა-ზაფხული, გაზაფ-ხული, გაზაფხუ-ლი.

5. თუ სიტყვაში თავს იყრის სამი ან მეტი თანხმოვანი, ზღვარი შეიძლება დაიდოს ნებისმიერ ორ თანხმოვანს შორის: დააფ-რქვევს, დააფრ-ქვევს, დააფრქ-ვევს... მერ-ცხალი, მერცხა-ლი, მერც-ხალი. ამავე პირობებში:

ა) სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობის უკეთ აღსაქმელად უმჯობესია, თუ ფუძისეულ თანხმოვნებს გაემიჯნება დამხმარე ელემენტის (აფიქსის, თანდებულის, ზმნისწინის...) თანხმოვნები: სახლ-მა, სახლ-ში, სახლის-თვის, მესხ-ნი, აღ-შფოთდა...

ბ) ამ წესით გაითიშება სტრიქონთა საზღვარზე მოხვედრილი ორი ერთნაირი თანხმოვანი: კოვზ-ზე, ღმერთ-თან, შებინდ-დება...

6. რთულ სიტყვაში უმჯობესია ზღვარი დაიდოს შემადგენელ ფუძეთა მიჯნაზე: დედ-მამა, ავად-მყოფი, ათ-წლიანი, ამ-გვარი, მხედართ-მთავარი, ურთიერთ-დამოკიდებულება...

2.4. მახვილი. მახვილის სახეები

მახვილი არის მეტყველებაში რომელიმე ერთეულის გამოყოფა ფონეტიკური საშუალებებით. იგი, იმის მიხედვით, თუ მეტყველების რომელ მონაკვეთს უკავშირდება, შეიძლება იყოს ლინგვისტური და ლოგიკური. ლ ი ნ გ ვ ი ს ტ უ რ ი მახვილი მარცვლის მახვილია, ლ ო გ ი კ უ რ ი კი – სიტყვის ან ფრაზისა (ენათმეცნიერებისათვის უფრო საინტერესოა ლინგვისტური მახვილი).

ლინგვისტური მახვილი ტრადიციულია მოცემული ენისათვის და ანგარიშს არ უწევს წინადადებით გამოხატულ შინაარსს.

ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით, „მ ა ხ ვ ი ლ ი ეწოდება ხმის გაძლიერებას ან ტონის ამაღლებას ამა თუ იმ მარცვალზე“ *(არნ. ჩიქობავა).* სხვაგვარად: „მეტყველების ელემენტთა გამოყოფა-გამოჩინებას ან მათს ერთმანეთთან

დაპირისპირებას სიძლიერე-სიმაღლით და ამათი მოდულაციით ეწოდება მახვილი“ *(გ. ახვლედიანი).*

მახვილის მატარებელ მარცვალს მახვილიანი ჰქვია. მარცვალს ქმნის ხმოვანი, ამიტომ მახვილის მატარებელი ბგერაც ხმოვანია.

მახვილი ორგვარია: დინამიკური და ტონური (მუსიკალური).

დინამიკური მახვილი, როცა მახვილიანი მარცვალი ხმის გაძლიერებით წარმოითქმის.

ტონური ანუ მუსიკალური მახვილის დროს მახვილიანი მარცვალი ხმის აწევით, ტონის ამაღლებით წარმოითქმის.

ენები განსხვავდებიან მახვილის სახეების მიხედვით: ზოგს ახასიათებს დინამიკური მახვილი, ზოგს – მუსიკალური. მაგალითად: რუსული, უკრაინული, ჩეხური, გერმანული, ინგლისური... დინამიკური მახვილის მატარებელია, ხოლო ჩინური, ნორვეგიული, ლატვიური, ძველი ბერძნული, იაპონური, კორეული, შვედური... – მუსიკალურისა.

დროთა ვითარებაში ენამ შეიძლება შეიცვალოს მახვილის სახე. მაგალითად, უძველეს ლათინურში მახვილი მუსიკალური იყო, მაგრამ შემდეგ იგი იქცა დინამიკურად. დინამიკური მახვილის მატარებელი ენა უფრო მეტია, ვიდრე მუსიკალურისა.

ენაში, ჩვეულებრივ, სუფთა დინამიკური ან სუფთა მუსიკალური მახვილი შედარებით იშვიათია. სადაც არის დინამიკური მახვილი, იმ ენაში შესაძლებელია შეგვხვდეს მუსიკალური მახვილის ელემენტებიც და, პირიქით.

დინამიკური მახვილი შეიძლება იყოს სუსტი ან ძლიერი. შესაბამისად, ზოგ ენაში მახვილი სუსტია, ზოგში – ძლიერი. მაგალითად, რუსულში ძლიერი დინამიკური მახვილია, ქართულში – სუსტი.

მახვილი შეიძლება იყოს ფიქსირებული (მიმაგრებული, უძრავი, მკვიდრი) და არაფიქსირებული

(თავისუფალი, მოძრავი). მაგალითად, რუსულში მახვილი მოძრავია, ქართულში – შედარებით მყარი.

თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი მახვილი შეიძლება მოუდიოდეს სხვადასხვა მარცვალს, მ კ ვ ი დ რ ი კი სიტყვაში ყოველთვის გარკვეულ მარცვალზეა. მაგალითად, სომხურში, თურქულში, ფრანგულში მახვილი ყოველთვის ბოლოდან პირველ მარცვალზეა, პოლონურში – ბოლოდან მეორეზე, ჩეხურში – სიტყვის პირველ მარცვალზე.

მრავალმარცვლიან სიტყვაში შეიძლება იყოს მეორეხარისხოვანი მახვილიც, რომელსაც თ ა ნ ა მ ა ხ ვ ი ლ ს უწოდებენ. მახვილმა შეიძლება განასხვაოს ორი სიტყვის გრამატიკული და სემანტიკური მნიშვნელობები. მაგალითად:

ა) გრამატიკული მნიშვნელობით განსხვავებული სიტყვები: **ру́ки** (ხელები – მრ. რ., სახ. ბრ.), შდრ., **рукú** (ხელის – მხ. რ., ნათ. ბრ);

ბ) ლექსიკური მნიშვნელობით განსხვავებული სიტყვები: **му́ка** (ტანჯვა, წამება), შდრ., **мукá** (ფქვილი).

ლ ო გ ი კ უ რ ი მახვილი შეიძლება მოუდიოდეს მთლიან სიტყვას ან წინადადებას. ლოგიკურმახვილიანი სიტყვა, მისი სინტაქსური ფუნქციის მიუხედავად, გამონათქვამში ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტია ლექსიკური ასპექტით (ლოგიკური მახვილის მქონე სიტყვა იწერება ხაზგასმით, დაყოფით ან განსხვავებული შრიფტით. მაგალითად, **დღეს** მ ე რ ც ხ ა ლ ი *შემოფრინდა*).

რამდენადაც ლოგიკური მახვილი გახაზავს წინადადებაში სიტყვათა მნიშვნელობას, ამდენად მას სტილისტური ფუნქცია აქვს; გარდა ამისა, პოეტურ მეტყველებაში განსაკუთრებით ფასეულია სიტყვათმახვილის ექსპრესიული ფუნქციაც (გამოიხატება გრძნობები, ემოციები...).

შენიშვნა: თითოეულ სიტყვას აქვს თავისი მახვილი, მაგრამ შესიტყვებაში ცალკე აღებულმა სიტყვამ შესაძლებელია დაკარგოს საკუთარი მახვილი და მიეკედლოს წინა ან მომდევნო სიტყვას. ასეთი სიტყვებია: ნაწილაკი, კავშირი, თანდებული, ნაცვალსახელი და ა. შ. როცა ეს სიტყვები მიეკედლებიან მომდევნო მახვილიან

სიტყვას, მათ უწოდებენ პ რ ო კ ლ ი ტ ი კ ა ს („თუ წავედი“), ხოლო, როცა მიეკედლებიან წინმდგომ მახვილიან სიტყვას – ე ნ კ ლ ი ტ ი კ ა ს („სახლის წინ“).

2.5. მახვილის საკითხი ქართულში

თანამედროვე ქართულ ენას ახასიათებს სუსტი მახვილი. იგი არაა მკაფიოდ გამოხატული. მიუხედავად ამისა, ქართულში მახვილის საკითხი ყოველთვის იწვევდა სპეციალისტთა ინტერესს.

მახვილს იკვლევდნენ ძირითადად სამი მიმართულებით:

1) რომელ მარცვალს ხვდებოდა მახვილი;

2) როგორია ქართული მახვილის ტიპი;

3) რა გავლენა ჰქონდა მახვილს ქართული ენის სტრუქტურაზე, კერძოდ, სიტყვის მარცვალთა რაოდენობის ცვალებადობაზე.

ამ პრობლემებთან დაკავშირებით საყურადღებო მოსაზრებებია გამოთქმული ქართულ ლინგვისტიკაში.

ნ. მარმა პირველად შეისწავლა მეცნიერულად ქართულ ენაში მახვილის საკითხი. მან სწორად დაადგინა მახვილის ადგილი; მიუთითა, რომ სიტყვაში მახვილიანი შეიძლება იყოს ბოლოდან მეორე ან მესამე მარცვალი, ხოლო მრავალმარცვლიან სიტყვაში შეიძლება იყოს ორი მახვილი: ძირითადი და თანამახვილი. *ნ. მარს* ქართულისათვის დამახასიათებლად მიაჩნდა ტონური მახვილი.

გ. ახვლედიანის აზრით, დღეს სალიტერატურო ქართულში დომინანტობს სუსტი დინამიკური სიტყვათმახვილი, მაგრამ მასში ჩანს ტონურობის ელემენტებიც. ორმარცვლიან სიტყვებში მახვილიანია ბოლოდან მეორე მარცვალი, ხოლო სამ- და მეტმარცვლიანებში – ბოლოდან მესამე. გარდა ამისა, *გ. ახვლედიანმა* პირველმა განიხილა ქართულში თხრობითი, კითხვითი და ძახილის ტიპის შესიტყვებებში მახვილის საკითხი ინტონაციასთან დაკავშირებით და გამოთქვა

საყურადღებო შეხედულებანი: თხრობითი ტიპის წინადადებებისთვის დამახასიათებელია დამავალი ინტონაცია; კითხვით წინადადებაში, რომელშიც კითხვითი სიტყვა არაა, ინტონაცია დამავალია შესიტყვების ბოლოს, მაგრამ არა ისე, როგორც თხრობით წინადადებაში.

ძველ ქართულში მახვილის საკითხს იკვლევდა *არნ. ჩიქობავა.* მან დაადგინა, რომ მახვილი იყო ძლიერი, ინტენსიური, დინამიკური, თანაც მოძრავი; დასტურდება ინტენსიური მახვილის მატარებელი ორი დიალექტური ფენის არსებობა. ერთი უპირატესად ბოლო მარცვალზე სვამს მახვილს (**ძამა**), მეორე – თავმარცვალზე (**თაფლი**). სწორედ **ძამა** სიტყვაში პირველი **ა** რომ უმახვილო იყო, ადვილად დაიკარგა: დარჩა **ძმა.** ალბათ, ძველად იყო ისეთი კილოებიც, რომლებშიც მახვილი იყო არა ძლიერი დინამიკური, არამედ – ტონური.

მაშასადამე, მეცნიერის აზრით, ძველი ქართულისათვის (სხვადასხვა დიალექტური წრისათვის) დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ორივე მახვილი – დინამიკურიც და ტონურიც. ქართული ენის დიალექტებიდან ტონური მახვილი დადასტურებულია მთიულურში, ფერეიდნულში, ქიზიყურში, აგრეთვე, ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველებაში *(არნ. ჩიქობავა).*

აღმოსავლეთის მთის დიალექტებში, ინგილოურში ახლაც არის მკვეთრი მახვილი.

ძველ ქართულში მახვილთან იყო დაკავშირებული ხმოვნის დაკარგვა სიტყვის ფუძეში. სალიტერატურო ქართულის კუმშვადი და უკუმშველი ფუძეები მახვილის სახეობით იყო შეპირობებული: ძლიერი დინამიკური მახვილის მატარებელი დიალექტის შემოტანილი უნდა იყოს ფუძის კუმშვა, ხოლო ტონური მახვილის მქონე დიალექტისათვის ფუძის უკუმშველობა იქნებოდა დამახასიათებელი. *არნ. ჩიქობავა* ერთმანეთს ადარებს ძველსა და ახალ ქართულს მახვილის მხრივ და წერს: „ახალი სალიტერატურო მეტყველება უთუოდ განსხვავდება ძველი ქართულისაგან მახვილის საკითხში. მოხდენილად შენიშნა ქართველოლოგმა *ჰუგო შუ-*

ბარდტმა: მახვილის მხრივ ახალი ქართული მოგვაგონებს ზღვას ღელვის შემდეგ. მახვილის მწვერვალები მოიშალა, სიტყვის ფონეტიკურ ზედაპირზე მახვილიანი და უმახვილო მარცვლების სხვაობა ოდნავ შესამჩნევია".

ს. ყლენტის მიხედვით, ქართულში სიტყვათა მახვილი მუსიკალურ-დინამიკურია.

გ. როგავას დაკვირვებით, ქართულში (ზანურშიც) ყველა სამ- და მეტმარცვლიან სიტყვაში ისტორიულად უნდა გვქონდეს ორი განსხვავებული მახვილი: დინამიკური და ტონური. ისტორიულად ორივე მახვილი ინტენსიური უნდა ყოფილიყო, ახლა კი საერთოდ მახვილი სუსტია, მაგრამ მაინც ტონური მახვილი დომინანტობს დინამიკურზე.

თანამედროვე ქართულში დინამიკური მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზეა, ტონური – ბოლოდან მეორეზე. დამარცვლის დროს ტონური მახვილის მქონე მარცვალი მაღალი ტონით გამოიყოფა და იგი უფრო შესამჩნევია. როცა არაქართველი სწავლობს ქართულს, იგი სიტყვაში ამჩნევს ტონურ მახვილს, დინამიკური კი შეუმჩნეველი რჩება, რადგან იგი ქართულში სუსტია.

ქართულ მახვილს სწავლობდნენ უცხოელი სპეციალისტებიც. ექსპერიმენტული კვლევით დადასტურდა ქართველოლოგ *ჰანს ფოგტის* მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც „ქართულს არა აქვს მკაფიოდ გამოხატული არც დინამიკური და არც მუსიკალური მახვილი და მაინც ქართულს მეტწილად უნდა ჰქონდეს ტონური სიტყვათმახვილი, ამასთანავე დინამიკურიც". ჰ. ფოგტისა და ე. ზელმერის დაკვირვებით, ქართულში მახვილი მოუდის ბოლოდან მეორე მარცვალს ორმარცვლიან სიტყვებში, ხოლო სამ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში – ბოლოდან მესამე მარცვალს.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულში მახვილის საკითხი ბევრი სპეციალისტის მსჯელობის საგანი იყო, მაინც იგი ბოლომდე შესწავლილი და დადგენილი არაა. დღესაც გრძელდება ამ ასპექტით თეორიული თუ ექსპერიმენტული კვლევა.

ამ ბოლო წლებში ჩატარებულმა ექსპერიმენტულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ ქართულში სიტყვათმახვილი თავისი ბუნებით სუსტი დინამიკურია. დინამიკურია აგრეთვე თანამახვილიც *(ი. თევდორაძე)*. დადგინდა ისიც, რომ მახვილი სიტყვას დასაწყისიდან პირველ მარცვალზე მოუდის. ამ შემთხვევაში არა აქვს მნიშვნელობა, რამდენმარცვლიანია სიტყვა.

ოთხ- და მეტმარცვლიან სიტყვებში არის თანამახვილიც. იგი ოთხმარცვლიანში ბოლოდან მეორე მარცვალზეა, ხუთმარცვლიანში – ბოლოდან მესამეზე, ექვს- და მეტმარცვლიანში – უმეტეს შემთხვევაში მეოთხეზე, შესაძლებელია მესამეზედაც.

თავი III. ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები

ფონეტიკურ ცვლილებათა ზოგადი მიმოხილვა

ყოველი ენის ბგერითი მხარე განიცდის გარკვეულ ცვლილებებს. ეს ცვლილება შეიძლება იყოს როგორც ისტორიული, ისე განუწყვეტელი (მეტყველების ყოველ მომენტში), რასაც იწვევს ბგერათა ურთიერთგავლენა.

ენაში არ არსებობს ორი ისეთი სხვადასხვა სიტყვა, რომლებშიც ერთი და იგივე ფონემა შეიძლება ერთნაირად წარმოითქვას. მეტ-ნაკლები განსხვავება მათ შორის ყოველთვის იარსებებს, რადგან მოცემული ფონემა არასოდეს არ იქნება ერთნაირ პოზიციაში (თუ ომონიმებთან არა გვაქვს საქმე).

ბგერათცვლილება შეიძლება იყოს კომბინაციური (შეპირობებული) და სპონტანური (შეუპირობებელი).

კ ო მ ბ ი ნ ა ც ი უ რ ი ცვლილება წარმოიქმნება ბგერათშეხამების ნიადაგზე. მაშასადამე, ეს ცვლილება შეპირობებულია. მეორენაირად ასეთ ცვლილებას პ ო ზ ი ც ი უ რ - ს ა ც უწოდებენ, რადგან იგი გვიჩვენებს, რომ ეს ცვლილება შეპირობებულია იმით, თუ რა პოზიცია უკავია ფონემას სიტყვაში და რა ურთიერთობაშია იგი სიტყვის სხვა ფონემებთან (შდრ., ერთი გული > ერთგული > ერდგული). შეპირობებულ ბგერათცვლილებას უწოდებენ აგრეთვე დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ცვლილებას, რადგან ასეთი ცვლილების რეალიზება დამოკიდებულია გარკვეულ პირობებზე.

ს პ ო ნ ტ ა ნ უ რ ი ა ისეთი ბგერათცვლილება, რომელთა გამომწვევი მიზეზი არ ჩანს, ე.ი. შეპირობებული არ არის. ამგვარი ცვლილება ყოველ ენაში საკმაო რაოდენობითაა. მაგალითად, საბ**ზ**ელი (ბზის შესანახავი) > საბ**ძ**ელი...

ტერმინი „სპონტანური“ ლათინურია და ნიშნავს „ნებისმიერს, თავისთავადს, უმიზეზოს, თვითნებურს“. ამასთან დაკავშირებით *არნ. ჩიქობავა* აღნიშნავდა, რომ „ტერმინი „სპონტანური ცვლილებები“ შეუფერებელია. იგი ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს ეს ცვლილებები არ იყოს გარკვეული მიზეზით შეპირობებული. ნამდვილად მიზეზი აქაც არის, ოღონდ იგი უფრო ძნელი მისაკვლევია, ვინემ საკომბინაციო ცვლილებათა შემთხვევაში“.

უმთავრესი ფონეტიკური მოვლენებია: ასიმილაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, სუბსტიტუცია, ალტერნაცია, ბგერათა დაკარგვა, რედუქცია, ბგერის შეკვეცა, ბგერის ჩართვა, ბგერათა შერწყმა, ბგერითი ანალოგია, კონტამინაცია.

ამათგან უმეტესი ნაწილი მხოლოდ ფონეტიკური ხასიათისაა, ასახავს ისეთ ბგერათმიმართებებს, რომლებიც არ ცვლიან სიტყვის სემანტიკას; ნაწილი მიეკუთვნება მორფონოლოგიას (ბერძნ. morphe – ფორმა, სახეობა, phone – ბგერა, logos – სიტყვა, მოძღვრება)

მ ო რ ფ ო ნ ო ლ ო გ ი ა შეისწავლის ენის ფონოლოგიურ (ფონემურ, პროსოდიულ) საშუალებათა მორფოლოგიურ გამოყენებას *(ი. ქობალავა)*. სხვაგვარად: მორფონოლოგია შეისწავლის ისეთ ბგერათცვლილებებს, რომლებიც სცილდება ერთი სიტყვის ფარგლებს და წარმოქმნის ახალ ლექსიკურ ერთეულს.

მორფონოლოგიის სფეროს მიაკუთვნებენ ალტერნაციას, ნაწილობრივ ანალოგიასა და აბლაუტს.

აღსანიშნავია, რომ სხვადასხვა სახის ფონეტიკური ცვლილება ზოგჯერ ერთდროულად ხდება ერთსა და იმავე სიტყვაშიც კი.

ასიმილაცია

ასიმილაცია ანუ **დამსგავსება** ეწოდება ისეთ ცვლას, რომლის შედეგადაც ერთი ბგერა მთლიანად ან ნაწილობრივ

(წარმოების რაიმე მომენტის – მჟღერობა-სიყრუის მიხედვით) დაემსგავსება იმავე სიტყვის სხვა ბგერას. ტერმინი „ასიმილაცია“ ლათინურია და ნიშნავს „მიმსგავსებას“. მაგალითად, მსგავსი – მ**ზ**გავსი: **გ** ბგერამ დაიმსგავსა ყრუ **ს** და აქცია მჟღერ **ზ**-დ.

მიმმსგავსებელი ბგერა ა ს ი მ ი ლ ა ტ ო რ ი ა, მისამსგავსებელი კი – ა ს ი მ ი ლ ი რ ე ბ უ ლ ი.

ასიმილაცია ხშირია როგორც თანხმოვნებში, ისე ხმოვნებში.

ასიმილაციას განასხვავებენ მანძილის, მიმართულებისა და შედეგის მიხედვით.

მანძილის მიხედვით ასიმილაცია შეიძლება იყოს კონტაქტური და დისტანციური.

კ ო ნ ტ ა ქ ტ უ რ ი ა ასიმილაცია, როცა ასიმილატორი და ასიმილირებული ერთმანეთის გვერდით არიან: ერ**თგ**ული – ერ**დგ**ული, მი**სდ**ევს – მი**ზდ**ევს, **ტკბ**ილი – **ტკპ**ილი, და**ედე**ბოდა – დე**ედე**ბოდა, და**უბ**არებია – დო**უბ**არებია...

დისტანციური ასიმილაციის შემთხვევაში ასიმილატორსა და ასიმილირებულს შორის ერთი ან რამდენიმე ბგერაა, ისინი არ იმყოფებიან უშუალო მეზობლობაში: მაგალითები: **შიმშ**ილი (< **სიმშ**ილი), **ცეცხლ**ი (< **სეცხლ**ი), **შიშ**ი (< **სიშ**ი)... მო**ვი**და – მე**ვი**და, დამე**წ**ერება – დემე**წ**ერება...

მიმართულების მიხედვით ასიმილაცია ორგვარია: პროგრესული და რეგრესული.

პ რ ო გ რ ე ს უ ლ ი ასიმილაციის დროს წინა ბგერა იმსგავსებს მომდევნოს: **ტბ**ა > **ტპ**ა, **კბ**ილი > **კპ**ილი, შეწუ**ხდ**ა > შეწუ**ხთ**ა...

რ ე გ რ ე ს უ ლ ი ა ასიმილაცია, როდესაც მომდევნო ბგერა იმსგავსებს წინას: მი**სდ**ევს > მი**ზდ**ევს, **სიშ**ი > **შიშ**ი... მი**უტ**ანა – მ**უუტ**ანა, მო**ეყ**ვანა – მე**ეყ**ვანა... ქართულისათვის უმეტესად რეგრესული ასიმილაციაა დამახასიათებელი.

შედეგის მიხედვით ასიმილაცია შეიძლება იყოს სრული ან ნაწილობრივი.

ს რ უ ლ ი ა ასიმილაცია, როცა ასიმილატორი ბგერა მთლიანად დაიმსგავსებს იმავე სიტყვის სხვა ბგერას – ასიმილირებულს: **გქ**ონდა – **ქქ**ონდა, **წაეღო** – **წეეღო**, მ**ოუყვანა** – მ**უუყვანა**...

ნ ა წ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი ასიმილაციის დროს ერთი ბგერა იმსგავსებს მეორეს არა მთლიანად, არამედ წარმოების რაიმე მომენტის მიხედვით: რი**გ**ში – რი**ქ**ში, მი**სდ**ევს – მი**ზდ**ევს, მო**კვდ**ა – მო**კვტ**ა... დ**აუ**ყარა – დ**ოუ**ყარა, დ**აუ**ძახა – დ**ოუ**ძახა...

ასიმილაციის მოქმედების შედეგად სიტყვაში თავს იჩენს ასიმილაციური გ ა მ ჟ ღ ე რ ე ბ ა (მ**ს**გავსი – მ**ზ**გავსი, ერ**თ**გული – ერ**დ**გული...) ან ასიმილაციური დ ა ყ რ უ ე ბ ა (ტკ**ბ**ილი – ტკ**პ**ილი, ბა**ღ**ჩა – ბა**ხ**ჩა...).

ასიმილაცია, როგორც ფონეტიკური მოვლენა, შეიძლება იყოს სინქრონიული და დიაქრონიული. ს ი ნ ქ რ ო ნ ი უ ლ ი ა (ანუ მოქმედია) მაშინ, როცა მოცემულ ეტაპზე ენაში არსებობს როგორც ასიმილირებული, ისე არაასიმილირებული ვარიანტები (რიგში – რიქში, მაგრამ: რიგ-ი, რიგ-მა...); დ ი ა ქ რ ო ნ ი უ ლ ი ა (ისტორიულია) ასიმილაცია, როცა იგი მომხდარია ენის განვითარების რომელიღაც ადრეულ საფეხურზე და ამჟამად ენაში არსებობს მხოლოდ ასიმილირებული ვარიანტი: შიმშილი (< სიმშილი), შიში (< სიში), ჭიშკარი (< *ბჭისკარი) და ა. შ. (*ალ. ონიანი*).

ამგვარად, დღეს ასიმილაცია განიხილება, როგორც ენაში მიმდინარე ცოცხალი პროცესი ან როგორც უკვე ისტორიულად მომხდარი პროცესის შედეგი.

ასიმილაცია ფართოდ გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა ქართულსა და სხვა ენებში. კიდევ უფრო ხშირია იგი ქართულის ზოგ კილოში (გურულში, ქვემოიმერულში...), შედარებით იშვიათად გვხვდება ქართლურში, კახურში, რაჭულში.

დისიმილაცია

დისიმილაცია ანუ **განმსგავსება** ჰქვია სიტყვაში ორი ერთნაირი ბგერისაგან ერთ-ერთის გადასხვაფერებას. დისიმილაცია ასიმილაციის საპირისპირო მოვლენაა, რომლის დროსაც ერთი ბგერა განიმსგავსებს იმავე სიტყვის სხვა ბგერას. ტერმინი „დისიმილაცია“ ლათინური წარმოშობისაა და ნიშნავს „არამსგავსს“, „განსხვავებულს“.

ბგერა, რომლის გავლენითაც იცვლება მეორე ბგერა, არის დ ი ს ი მ ი ლ ა ტ ო რ ი, ხოლო შეცვლილი ბგერა – დ ი ს ი მ ი ლ ი რ ე ბ უ ლ ი. მაგალითად, ძველ ქართულში იყო სიტყვა **ლბილი,** მაგრამ მასში მომდევნო **ლ** ბგერამ განიმსგავსა წინამავალი **ლ** და აქცია **რ**-დ, შედეგად მივიღეთ **რბილი; ლ** არის დისიმილატორი, **რ** – დისიმილირებული.

მიმართულების მიხედვით დისიმილაცია შეიძლება იყოს პროგრესული და რეგრესული.

პ რ ო გ რ ე ს უ ლ ი ა დისიმილაცია, როცა წინა ბგერა გავლენას ახდენს მომდევნოზე, ხოლო რ ე გ რ ე ს უ ლ ი ა, თუ მომდევნო ბგერა მოქმედებს წინა ბგერაზე.

ქართულს ძირითადად ახასიათებს პროგრესული დისიმილაცია, მაგრამ იშვიათად რეგრესულის შემთხვევებიც გვხვდება. მაგალითად, პროგრესული დისიმილაციაა სიტყვებში: **ლელწამი – ლერწამი, ხორციერი – ხორციელი, გორური – გორული** და ა.შ.

რეგრესული დისიმილაციის ნიმუშებია: **სუნნელი – სურნელი, წლეულს – წრეულს, ამაღამ – ამეღამ...**

მანძილის მიხედვით დისიმილაცია ორგვარია: კონტაქტური და დისტანციური. კ ო ნ ტ ა ქ ტ უ რ ი ა დისიმილაცია, როცა ხდება ერთმანეთის გვერდით მდგომ ბგერათა განმსგავსება. ასეთი შემთხვევა ენაში შედარებით ნაკლებად შეინიშნება. მაგალითად: **ამბავი – ანბავი, ჯანნაბა – ჯანდაბა, მუხამმაზი – მუხამბაზი... შეეკითხა – შიეკითხა, სათითოოდ – სათითაოდ...**

დ ი ს ტ ა ნ ც ი უ რ ი ა დისიმილაცია, როცა განმსგავსება ხდება სიტყვაში ერთმანეთისაგან დაშორებულ ბგერებს შორის. მაგალითად: **კანკანი – კანკალი, რუსური – რუსული, ორჯერ – ორჯელ**... ქართულისათვის დამახასიათებელია დისტანციური დისიმილაცია.

დისიმილაციის ნიმუშები დასტურდება როგორც სალიტერატურო ქართულში, ისე კილოებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა გურული, იმერული. მაგალითად: **კანონი** – კანოლი, ორჯერ – ორჯელ, წლეულს – წრეულს... ამაღამ – ამეღამ, შეეშინდა – შიეშინდა, დაეწია – დეეწია (ასიმილაციის გზით) – დიეწია...

ქართულში დისიმილირდება მეტწილად **ა, ე, ო** ხმოვნები და **ნ, რ, ლ** სონორი თანხმოვნები. ჩვეულებრივ, სონორი ბგერა გადასხვაფერდება ისევ სონორ ბგერად. დისიმილაციის შემთხვევათა მეტი წილი **რ** თანხმოვანზე მოდის. სიტყვაში ორი **რ** ვერ ძლებს და ერთ-ერთი **ლ**-დ გადაიქცევა. ეს განსაკუთრებით ჩანს **-ურ, -არ** სუფიქსიან სახელებში: გორი > გორური > გორული, ქრება > გამქრარი > გამქრალი...

თუ სიტყვის ფუძეში ჯერ **რ** არის და შემდეგ **ლ**, დისიმილაცია აღარ ხდება: ქართლი – ქართლური, მორალი – მორალური, ავსტრალია – ავსტრალიური... მწიგნობრული გზით დამკვიდრებულ უცხოურ სიტყვებში სალიტერატურო ქართული **რ**-ს დისიმილაციას არ ახდენს, დიალექტები კი მათაც უქვემდებარებენ ფონეტიკური ცვლილების საერთო წესს. მაგალითად: დირიჟორი, რეჟისორი, დირექტორი... ცოცხალ მეტყველებაში შეიძლება შეგვხვდეს დისიმილირებული ფორმით: დირიჟოლი, რეჟისოლი, დილექტორი...

ქართულში დისიმილაცია, ჩვეულებრივ, არ მოსდის **რ**-ს, თუ სიტყვა რთული შედგენილობისაა: რაკრაკი, რახრახი, ვერაფერი, არაფერი, თუმცა უკანასკნელ ორ სიტყვაში სასაუბრო ენა დისიმილაციას მაინც ახდენს: ვერაფელი, არაფელი.

დისიმილაციის ნიადაგზე ზოგჯერ შეიძლება დაიკარგოს დისიმილირებული ბგერა ან მთელი მარცვალი. მაგალითად: ა) ერთმანერთი > ერთმანეთი, ბერბერი > ბებერი, პირჯვარი > პიჯვარი, კორკორი > კოკორი... ბ) ფეხშიშველა > ფეხშველა (ამ შემთხვევაში დაიკარგა **-ში-** მარცვალი. მოვლენას ჰ ა პ ლ ო ლ ო გ ი ა ანუ გამარტივება ეწოდება (ბერძნ. haplos = მარტივი).

სხვადასხვა ფონეტიკური ცვლილების შედეგად სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში სიტყვა **როგორი** (როგორ) წარმოდგენილია პარალელური ფორმებით: რაგვარი // რავარი // რავალი // რავა // რაგორი. ამოსავალია **რაგვარი**.

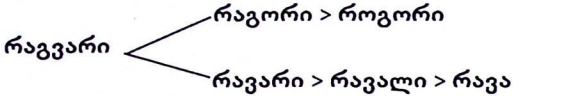

დისიმილაცია (ასიმილაციის მსგავსად) შეიძლება იყოს სინქრონიული (ზეპირმეტყველებაში მიმდინარე პროცესი) და დიაქრონიული.

მეტათეზისი

ყოველ სიტყვაში ბგერათა გარკვეული რაოდენობაა. მათი თანმიმდევრობა მტკიცეა, მაგრამ ზოგჯერ მოსალოდნელი თანამიმდევრობა დარღვეულია – ბგერას გამოცვლილი აქვს ადგილი. სიტყვაში ბგერის, ბგერების ან მარცვლების გადანაცვლებას **მეტათეზისი** ანუ **ბგერის გადასმა** ეწოდება. მაგალითად, **ათრვამეტისაგან** უნდა მიგვეღო **თრვამეტი,** მაგრამ აქ **ვ** ბგერამ გადმოინაცვლა **რ**-ს წინ და მივიღეთ **თვრამეტი,** რომელიც კიდეც დამკვიდრდა ენაში.

ტერმინი „მეტათეზისი“ ბერძნულია და ნიშნავს „გადაადგილებას“.

მეტათეზისი მეტწილად მოსდის სონორ თანხმოვნებს – **რ, ლ, მ, ნ**-ს და აგრეთვე **ვ**-ს (ეს უკანასკნელი ხშირად გადა-

ისმის **ნ, რ, ლ**-ს წინ: სვლა – სლვა, ხნავს – ხვნა, კლავს – კვლა, ძრავს – ძვრა...). იშვიათად იგი შეიძლება გამოვლინდეს ჩქამიერ თანხმოვნებშიც: ნაშხირი (< ნაშიხირი. შდრ., სვან. **შიხ** = წვა) > ნახშირი.

მეტათეზისი არის როგორც სალიტერატურო ქართულში, ისე დიალექტებში.

მანძილის მიხედვით მეტათეზისი შეიძლება იყოს: კ ო ნ ტ ა ქ ტ უ რ ი (ღრმა – რღმა, თვრამეტი – თრვამეტი...) და დ ი ს ტ ა ნ ც ი უ რ ი (ვნახე – ნავხე...).

მიმართულების მიხედვით მეტათეზისი არის: პ რ ო გ რ ე ს უ ლ ი (ღრუბელი – ღურბელი, თავყანისცემა – თაყვანისცემა...) და რ ე გ რ ე ს უ ლ ი (ღრმა – რღმა, ზურგი – ზრუგი...).

ქართულსა და მეგრულში მეტათეზისი მეტწილად რეგრესულია, პროგრესულის შემთხვევები მეორეულ მოვლენადაა მიჩნეული.

მეტათეზისი შეიძლება იყოს მარტივი და საურთიერთო: მ ა რ ტ ი ვ ი ა, როცა სიტყვაში ადგილს იცვლის მხოლოდ ერთი ბგერა (თრვამეტი – თვრამეტი), ხოლო ს ა უ რ თ ი ე რ თ ო ა მაშინ, როცა სიტყვაში ადგილს შეუნაცვლებს ერთმანეთს მანძილით დაშორებული ორი ბგერა (**ნამ**გალი – **მან**გალი, ცა**რი**ელი – ცა**ლი**ერი).

მეტათეზისის მიზეზი შეიძლება იყოს არტიკულაციური (კონტაქტური მეტათეზისის დროს), წარმოთქმისათვის უხერხული ან ბგერათშეხამების სისტემის თვალსაზრისით არამოტივირებული კომპლექსების აცილება (ნახშირი < ნაშხირი, კვლა < კლვა...) ან ფსიქოლოგიური (ჩვეულებრივ, დისტანციური მეტათეზისის დროს) – ანტიციპაცია (ლათ. 1. რისამე წინასწარ განჭვრეტა, წინასწარ გამოცნობა; 2. რაიმე მოვლენის სავარაუდო დროზე ადრე დადგომა; რისამე ვადაზე ადრე შესრულება – *მ. ჭაბაშვილი,* უცხო სიტყვ. ლექსიკ.) და ინერცია *(ნ. იმნაძე).*

მეტათეზისი მეტწილად დამახასიათებელია სასაუბრო ენისათვის, ცოცხალი მეტყველებისათვის. შესაბამისად, ამ ცვლილების გზით მიღებული ფორმები დიალექტურია, თუმცა დროთა ვითარებაში ასეთი ფორმები შეიძლება სალიტერატურო ენაშიც დამკვიდრდეს.

სუბსტიტუცია

ყოველ ენაში ხშირია ისეთი ფონეტიკური მოვლენა, როცა სიტყვაში ყოველგვარი ფონეტიკური განპირობებულობის გარეშე ერთ ბგერას ჩაენაცვლება მეორე. ბგერათა ასეთ შენაცვლებას **სუბსტიტუცია** ეწოდება. ტერმინი ლათინური წარმოშობისაა და ნიშნავს „ჩანაცვლებას“.

სუბსტიტუცია არაა კანონზომიერი ფონეტიკური განვითარების შედეგი, ანუ არაა ფონეტიკურად განპირობებული მოვლენა. მაგალითად, ბზის შესანახ ადგილს უნდა ერქვას **საბზელი,** მაგრამ ჰქვია **საბძელი: ზ**-ს შეენაცვლა **ძ**; ეს (**ზ-ძ** მონაცვლეობა) ხდება მხოლოდ **საბძელ**-ში, სხვაგან კი – არა; ლიტერატურული ფორმა **გააკეთეს** ქართლურ დიალექტში არის **გააკეთეჲ** ფორმით (**ს**-ს ცვლის **ჲ**)... იგი გვხვდება ერთ ან რამდენიმე სიტყვაში და ისიც „შემთხვევით“.

სუბსტიტუცია მიაჩნიათ „სპონტანურ ბგერათცვლილებად“. ერთადერთი კანონზომიერება, რომელსაც ადგილი აქვს ასეთ ბგერათცვლილებებში, არის ის, რომ ერთმანეთს ენაცვლება აკუსტიკურად მსგავსი ბგერები. როგორც ჩანს, სუბსტიტუცია წარმოიქმნება ბგერათა არასწორი აღქმის ნიადაგზე, ამიტომ ეს მოვლენა აკუსტიკურია (*გ. ახვლედიანი*).

სუბსტიტუცია ხდება როგორც უცხოურიდან ნასესხებ, ისე მშობლიური ენის სიტყვებში. მაგალითად, უცხოური **ф**-ს ნაცვლად ქართულში წარმოითქმის **ფ**. ამის მიზეზია ქართულში **ф**-ს (როგორც ფონემის) უქონლობა. უცხოურ **ф**-სთან ქართველის სმენისათვის ყველაზე უფრო ახლოა ქართული

ფ არტიკულაციურადაც და აკუსტიკურადაც. მაგალითად: ოფიცერი < რუს. **офицер**, ციფრი < რუს. **цифра**...

სუბსტიტუცია უფრო მეტად არის გავრცელებული მშობლიური ენის სიტყვებში, მაგრამ ხდება მხოლოდ თანხმოვნებში. ამის მიზეზად მიაჩნიათ ის ფაქტი, რომ ყოველ ენაში ხმოვანთა რაოდენობა თანხმოვნებზე გაცილებით ნაკლებია, თანხმოვნები კი აკუსტიკურად ძლიერ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

სუბსტიტუციის ნიმუშები დიდი რაოდენობით დასტურდება დიალექტებში: **ვ**იწრო – **მ**იწრო, ნა**ვ**თი – ნა**მ**თი, კო**ვ**ზი – კო**ბ**ზი, **მ**ეფე – **ნ**ეფე, ნე**მ**სი – ნე**ფ**სი, პატი**ჟი** – პატი**ჯ**ი, **პ**ატარა – **ბ**ატარა, რამ**დ**ენი – რამ**ტ**ენი...

ალტერნაცია

ალტერნაცია ჰქვია ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ფორმაში ბგერათა კანონზომიერ მონაცვლეობას. ტერმინი „ალტერნაცია“ ლათინურია და ზოგადად ნიშნავს „ცვლას“, „მონაცვლეობას“. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ალტერნაცია ისეთი მონაცვლეობაა, როდესაც ერთი დონის ენობრივი ერთეულები ერთმანეთს ენაცვლებიან უფრო დიდი ერთეულის ფარგლებში.

განარჩევენ ფონეტიკურ და არაფონეტიკურ ალტერნაციას. ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი ალტერნაცია გვხვდება ცოცხალი წარმოთქმის პროცესში და გამოწვეულია ბგერათა ურთიერთგავლენით. ესაა იგივე კომბინაციური ბგერათცვლილებები (ასიმილაცია, დისიმილაცია...). განასხვავებენ თანხმოვანთმონაცვლეობასა და ხმოვანთმონაცვლეობას. მაგალითად, შეიძლება მოხდეს მჟღერისა და ყრუ ჩქამიერის მონაცვლეობა გარკვეულ ფონეტიკურ პირობებში: გრძნო**ბ**ს – გრძნო**ფ**ს (**ბ** დაყრუვდა **ს**-ს წინ), რიგი – რი**გ**ში – რი**ქ**ში... თანხმოვანთა მონაცვლეობა განპირობებულია მეზობელ ბგერათა მჟღერობა-სიყრუით. ყველა კომბინაციური ბგერათცვლილება

არის განპირობებული, რადგანაც ბგერათშეერთების ნიადაგზეა წარმოქმნილი.

ა რ ა ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი ალტერნაცია არ არის განპირობებული ფონეტიკურად და არც ფონეტიკური კანონზომიერება არ ახასიათებს. იგი გამოწვეულია ისტორიული ფაქტორებითა და სემანტიკური ან გრამატიკული ფუნქციით გვევლინება *(ი. თევდორაძე)*. მაგალითად:

ჟ/შ: ჟრიალი – შრიალი

ლ/ნ: სული – სუნი...

არის ისეთი მონაცვლეობაც, რომელშიც შემორჩენილია ისტორიულად შეპირობებული ბგერათცვლილება, თორემ დღევანდელი წარმოთქმის თვალსაზრისით იგი განპირობებული აღარ არის. ასეთია, მაგალითად, **ბ/ფ:** კრება – კრეფა. ისტორიულად პირველია **კრებს**, მისგან **ბ**-ს დაყრუებით მიღებულია **კრეფს,** რომელთანაც შემდგომ დაკავშირებულია განსხვავებული მნიშვნელობა.

მაშასადამე, არაფონეტიკური ალტერნაციის გამომწვევი ფაქტორი სიტყვის ბგერითი შედგენილობის ფარგლებს სცილდება; რეალურად მასში იგულისხმება სიტყვის სემანტიკური ცვლა, ახალი ლექსიკური ერთეულის მიღება.

ისტორიულ-სპონტანური ხმოვანთმონაცვლეობაა აგრეთვე ფორმებში: გრ**ეხს** – გრ**ი**ხა, დრ**ეკს** – დრ**ი**კა, გლ**ეჯს** – გლ**ი**ჯა... ასეთ ცვლილებას **აბლაუტს** (გერმ.) უწოდებენ.

რედუქცია

რედუქცია ანუ **ბგერათა დაკარგვა** ფართოდ გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა. როცა სიტყვაში ესა თუ ის ბგერა დაკარგავს წარმოების სისრულეს, დააკლდება წარმოთქმის მკაფიოობა და ამის შედეგად ზოგიერთი დამახასიათებელი თვისება, მაშინ იგი ამოვარდება, დაიკარგება. სწორედ ამ მოვლენას ჰქვია **რედუქცია.**

ტერმინი „რედუქცია“ ფრანგული წარმოშობისაა და ნიშნავს „შემცირებას“, „დაკლებას“, „დაყვანას“.

რედუქციის დროს იკარგება როგორც ხმოვანი, ისე თანხმოვანი, ამიტომ ერთმანეთისაგან განასხვავებენ თანხმოვანთა რედუქციასა და ხმოვანთა რედუქციას.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ თ ა რ ე დ უ ქ ც ი ი ს შემთხვევები:

1) იკარგება **ჰ** ხმოვნების წინ: **ჰ**ამბავი > ამბავი, **ჰ**ექიმი > ექიმი, **ჰ**ომი > ომი...

2) იკარგება **ვ** ბაგისმიერი ბგერების წინ: თა**ვი** – თაობა, ხე**ვი** – ხეობა, თაგ**ვი** – სათაგური...

3) **ს** იკარგება **ზ, შ, თ, ძ** თანხმოვნების წინ: სახლ**ს**ზე > სახლზე, სახლ**ს**ში > სახლში, სახლ**ს**თან > სახლთან, სააკა**ს**ძე > სააკაძე... *(აკ. შანიძე).*

4) ორი ერთნაირი ბგერისაგან ერთ-ერთი იკარგება: ტანი**სს**ამოსი – ტანისამოსი, ცი**სს**არტყელა – ცისარტყელა, **ჩჩ**ვილი – ჩვილი, წუთი**სს**ოფელი – წუთისოფელი...

ქართულში ამგვარი ცვლილება ფართოდაა გავრცელებული. ამის გამოა, რომ უცხოური წარმოშობის სიტყვებშიც ორი ერთნაირი ბგერიდან ერთი რჩება: გრა**მმ**ატიკა – გრამატიკა, პრე**სს**ა – პრესა, პროფე**სს**ორი – პროფესორი... თუმცა ეს წესი არ ვრცელდება ხმოვნებზე – ორი ერთნაირი ხმოვანი არ მარტივდება: მასლა**აა**თი, ჯამა**აა**თი, გე**ეე**ნია... *(არნ. ჩიქობავა).*

ზოგჯერ სიტყვაში ერთდროულად არის დაკარგული რამდენიმე თანხმოვანი: დედისდა > დეიდა, დედის დისშვილი > დეიდასშვილი > დეიდაშვილი.

შესაძლოა დაიკარგოს ხმოვნებიც: **ა**თერთმეტი – თერთმეტი, **ა**თხუთმეტი – თხუთმეტი...

ბგერათა დაკარგვის ერთ-ერთი სახეა ხ მ ო ვ ა ნ თ ა რ ე დ უ ქ ც ი ა. იგი ქართულში უფრო მრავალფეროვანია, ვიდრე თანხმოვანთა დაკარგვა.

რედუქციის შედეგად შეიძლება ამა თუ იმ ხმოვანმა დაკარგოს თავისი წარმოების სისრულე, ე.ი. არტიკულაციურად დასუსტდეს და მთლიანად დაიკარგოს ან იქცეს სხვა ბგერად. ხმოვნის დასუსტებას ან სულ დაკარგვას უწოდებენ ხმოვანთრედუქციას. მაგალითად:

1) მინდორ-ი – მინდვრ-ის, მაწონ-ი – მაწვნ-ის...

2) ბალ-ი – ბლ-ის, კედელ-ი – კედლ-ის, გოდორ-ი – გოდრ-ის...

პირველ შემთხვევაში **ო** ხმოვანი დასუსტდა და **ვ**-დ იქცა, მეორეში კი **ა, ე, ო** ხმოვნები მთლიანად დაიკარგა.

ქართულში რედუქცია ეხება **ა, ე, ო** ხმოვნებს. **ი** და **უ** მყარი ხმოვნებია და რედუქციას არ განიცდის (*აკ. შანიძე*).

საზოგადოდ, ხმოვანთა რედუქციის მიზეზია ხმოვნით დაწყებული დაბოლოების დართვა: მეგობარ-ი – მეგობრ-**ის**, ხმალ-ი – ხმლ-**ებ**-ი, მეგობარ-ი – მეგობრ-**ულ**-ი...

ხმოვანთა რედუქციის შედეგად მცირდება სიტყვაში მარცვალთა რაოდენობა და ფუძე იკუმშება.

ქართულში ხმოვანთა რედუქცია თითქმის მეტწილად გულისხმობს ხმოვანთა დაკარგვას, იშვიათად – ხმოვანთა დასუსტებას.

ზოგადი ენათმეცნიერული დებულებით ხმოვანთა რედუქციის უმთავრესი ფაქტორია დინამიკური სიტყვათმახვილი. ამიტომაა, რომ რუსულში ხმოვანთა რედუქციაც უფრო ძლიერია. ვარაუდობენ, რომ უძველეს ქართულსაც უნდა ჰქონოდა ძლიერი ინტენსიური დინამიკური მახვილი, რომელთანაც დაკავშირებული იყო ფუძის კუმშვა-უკუმშველობა. სუსტ დინამიკურ მახვილს (როგორიცაა თანამედროვე ქართულში) არ შეეძლო მოეხდინა ხმოვანთა რედუქცია.

მახვილის მხრივ თანამედროვე ქართულისთვის (აგრეთვე ძველი ქართულისთვისაც) დამახასიათებელი ვითარება არის ტრადიციული ნორმის მოქმედების შედეგი. როგორც ჩანს, ქართული წერილობითი დოკუმენტაციით დადასტურებული სიტყვათმახვილი უკვე სუსტი დინამიკური

მახვილია ტონურობის ელემენტებით და ფიქსირებულია სიტყვის ბოლოდან მეორე ან მესამე მარცვალზე, ხოლო ხმოვანთრედუქციის ვითარება ტრადიციის გადმონაშთის სახით უძველესი ქართულიდან მომდინარეობს.

ისტორიულად, ქართულ ენაში მოქმედ ფიქსირებულ სუსტ დინამიკურ მახვილს აღარ ჰქონდა მარედუცირებელი ძალა, მაგრამ, თუ მაინც შეიძლება საუბარი ხმოვანთრედუქციაზე ძველსა და თანამედროვე ქართულში, ეს იმიტომ, რომ ქართულში შემონახულია ძლიერი დინამიკური მახვილით გამოწვეული ხმოვანთა რედუქცია მეტწილად ბგერათკომპლექსებში: **თანხმოვანი + ხმოვანი + სონორი** თანხმოვანი, რომელშიც ხმოვნის რედუცირება დაჰკავშირებია არა სიტყვათმახვილის გავლენას, არამედ კომპლექსის მომდევნო ხმოვანს: მხარ-ი – მხრ-ის, ვაბამ – დაბმ-ა.

მაშასადამე, ქართულში მოქმედი რედუქცია გამძლეა, რადგან ის თითქმის მთლიანად არის მორფოლოგიზებული და სემანტიზებული. ამდენად, ის აღარაა მხოლოდ და მხოლოდ ფონეტიკური მოვლენა.

ფუძის შეკუმშვისას ხმოვნის დაკარგვას უცხოურად ეწოდება **სინკოპე** *(აკ. შანიძე)*.

ხმოვნის შეკვეცა

ქართულში ზოგიერთი სიტყვის ფუძე ხმოვნით ბოლოვდება (ხე, ცა, კლდე...). თუ ასეთ ფუძეს დაერთო ხმოვნით დაწყებული აფიქსი, მაშინ ფუძისეული ბოლო ხმოვანი მოიკვეცება: ხე – ხ-ის, ტყე – ტყ-ის, ცა – ც-ის (ვრცლად იხ. II ნაწ., მორფოლოგია).

ასეთ ფონეტიკურ მოვლენას ეწოდება **შეკვეცა** ანუ **აპოკოპე** *(აკ. შანიძე)*.

ბგერის ჩართვა

ზოგჯერ სიტყვაში ჩნდება ისეთი ბგერა, რომელიც სხვა ფორმების მიხედვით არ არის მოსალოდნელი. ამ მოვლენას **ბგერის ჩართვა** ჰქვია. ბგერის ჩართვა ბგერის დაკარგვის საპირისპიროა. მაგალითად, სიტყვებისაგან: ბრმა, ხე, ტყვე... შეიძლება ვაწარმოოთ ზმნები: აბრმა**ვ**ებს, ახე**ვ**ებს, ატყვე**ვ**ებს, რომლებშიც **ვ** ჩართულია. მას რაიმე გრამატიკული დანიშნულება არა აქვს, უფუნქციოა. ამგვარივე **ვ** ჩართულია ზმნიზედებში: ზე**ვ**ით (< ზეით), ქვე**ვ**ით (< ქვეით).

ჩვეულებრივ, ჩართული ბგერა გრამატიკული ფუნქციის მატარებელი არ არის, მაგრამ იგი ამ სიტყვის განუყოფელ ნაწილად იქცევა.

ბგერის ჩართვა დამახასიათებელი მოვლენაა სალიტერატურო ქართულისათვის. კიდევ უფრო გავრცელებულია იგი დიალექტებში: კი**ნ**ტრი (< კიტრი), **მ**ჭა (< ჭა), ა**ნ**გური (< აგური), ჩი**ნ**თი (< ჩითი), ღვი**რ**ძლი (< ღვიძლი)...

ბგერათა შერწყმა

ორი ბგერის შეერთებით ერთი ბგერის მიღებას **შერწყმა** ჰქვია. მაგალითად:

თ+ს > ც: ა**თს**ამმეტი > **ც**ამეტი

თ+შ > ჩ: ა**თშ**ვიდმეტი > **ჩ**ვიდმეტი; ბე**დშ**ავი > ბე**თშ**ავი > ბე**ჩ**ავი

ა+უ > ო: დედა**უ**ფალი > დედო**ფ**ალი

ვა > ო: რაგ**ვა**რი > რაგ**ო**რი > როგორი; იყავ-ა > იყ**ვა** > იყო; თვითმან > თვით**ვა**ნ > თვით**ო**ნ (ამ სიტყვაში ჯერ მოხდა სუბსტიტუცია – **მ**-ს შეენაცვლა **ვ**, შემდეგ **ვა** კომპლექსმა მოგვცა **ო**).

ბგერათა შერწყმა დამახასიათებელია როგორც სალიტერატურო ქართულისთვის, ისე დიალექტებისათვის.

ქართველ მწერალთა (მაგალითად, ალ. ყაზბეგის) ნაწერებში უხვად დასტურდება ამგვარი ფორმები: გორი (< გვარი), თოლი (< თვალი), ცხორი (< ცხვარი) და ა. შ.

ბგერითი ანალოგია

ისეთ ბგერითს ცვლილებას, რომელიც სიტყვაში მომხდარია სხვა სიტყვასთან მიმსგავსებით, ეწოდება **ბგერითი ანალოგია.** ტერმინი „ანალოგია“ ბერძნული წარმოშობისაა და ნიშნავს „შესატყვისობას“, „აზრთა შესაბამისობას“. მაგალითად, **ღ** არ არის ფონეტიკურად შეპირობებული ბგერა ფორმებში **დაღმართი, წაღმართი, უკუღმართი**. იგი ჩართულია **აღმართის** ანალოგიით, რომელშიც **ღ** არის **-აღ** ზმნისწინის შემადგენელი ელემენტი. წესის მიხედვით უნდა იყოს: **დამართი, წამართი, უკუმართი.** მათში **და-, წა-, უკუ-** ზმნისწინებია, **მართ** – სიტყვის ძირი.

სიტყვა **უფროსი** დიალექტებში არის **უმფროსი**-ს სახით, რომელიც გაჩენილია **უმცროსის** ანალოგიით (ამ სიტყვის ამოსავალი ფორმაა **მცირე**).

უარყოფითი ნაცვალსახელი **ნურავინ** მიღებულია ნაცვალსახელის **არავინ** ანალოგიით. წესით უნდა გვქონოდა **ნუ+ვინ** („ნუვინ იტყვის ობლობისა ვაებას...“ – ნ. ბარათ.). რიცხვითი სახელის დიალექტური ფორმა **თუთხმეტი** არის **თოთხმეტის** ანალოგიის შედეგი. წესით უნდა იყოს თხუთმეტი (< ათხუთმეტი).

ანალოგია განსაკუთრებით გავრცელებულია დიალექტებში. მაგალითად, იმერულში **ზის /ზია** და **ზიან** ფორმათა ანალოგიით მიღებულია **ჯდის/ ჯდია** და **ჯდიან.**

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფენ ორგვარ ანალოგიას: ნეიტრალურსა და ფუნქციურს.

ნ ე ი ტ რ ა ლ უ რ ი ა ისეთი ანალოგია, რომლის მოქმედება სიტყვის მნიშვნელობაზე არ ახდენს გავლენას. ასეთი ანალოგიის ნიმუშებია: უმფროსი, დაღმართი, თუთხმეტი, ნურავინ და სხვა.

ფ უ ნ ქ ც ი უ რ ი ა ანალოგია, რომლის მოქმედება უკავშირდება სიტყვის სემანტიკურსა და გრამატიკულ მნიშვნელობას. ასეთი ანალოგიის მოქმედება ასხვავებს ერთმანეთისაგან მნიშვნელობებს: განათება – განათლება, გამარჯვება – გამარჯობა, მაღლა – მაღლად, ახლა – ახლად *(გ. ახვლედიანი).* ამ თავისებურებათა გამო ფუნქციური ანალოგია, ალტერნაციის მსგავსად, შეიძლება ჩაითვალოს ახალი ლექსიკური ერთეულის წარმოქმნის საშუალებად.

კონტამინაცია

„**კონტამინაცია** წარმოადგენს ისეთ ბგერითს ცვლილებას მოცემულ სიტყვაში, რომელიც შედეგია ასოციაციურად დაკავშირებული ორი სიტყვის ბგერობრივი შერევისა“ *(გ. ახვლედიანი).* მეორენაირად კონტამინაციას ასეც განმარტავენ: „თუ ერთმა ფორმამ ისეთი გავლენა მოახდინა მეორეზე, რომ შეჯვარების შედეგად მივიღეთ მესამე, რომელსაც ორივე მათგანის ნიშნები აქვს, ეს იქნება კ ო ნ ტ ა მ ი ნ ა ც ი ა“ *(აკ. შანიძე).*

ტერმინი „კონტამინაცია“ ლათინურია და ნიშნავს „შერევას, შეხებას, შერწყმას“.

კონტამინაცია, რომელიც მიჩნეულია ანალოგიის ერთერთ სახედ, გულისხმობს სამეტყველო ნაკადში ორი ენობრივი ერთეულის გაერთიანებას მათი ფორმობრივ-ფუნქციური თუ სემანტიკური მსგავსების საფუძველზე. იგი გვხვდება ენის ყველა დონეზე – ცალკეულ სიტყვებსა თუ გამოთქმებში *(ნ. იმნაძე).* მაგალითად, ქართულში არსებული სიტყვა **ჰაერი** მიღებულია ბერძნული **აერისა** და არაბულიდან შემოსული

იმავე მნიშვნელობის **ჰავა** სიტყვის კონტამინაციით: **აერი + ჰავა = ჰაერი.**

დიალექტური **შემერიდა** მიღებულია ორი სიტყვის **შემეხათრა** და **მომერიდა**-ს შეერთებით *(ჟ. ფეიქრიშვილი).* ასევე: ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დადასტურებული ფორმა **მიგქცეს** (მან თქვენ მას) არის ლიტერატურული **მიგცეს** და დიალექტური **მიქცეს** ფორმათა კონტამინაციის შედეგი.

კონტამინაციის ნიმუშებად დასახელებულია აგრეთვე გამოთქმები: გულიდან ვერ მოიშორა (< თავიდან ვერ მოიშორა + გულიდან ვერ ამოიღო); სტუმართმოყვარეობას უწევს (< მასპინძლობას გაუწევს + სტუმართმოყვარეობას გამოიჩენს); მადლობა მოიხადა (< ბოდიში მოიხადა + მადლობა გადაიხადა)...

კონტამინაცია, ჩვეულებრივ, ხდება კომუნიკაციის პროცესში. ამ გზით მიღებული ფორმა სალიტერატურო ენის ნორმათა დარღვევაა, მაგრამ ამავე დროს არის ახალი ენობრივი ერთეულის წარმოქმნის წყარო და მისი შედეგი ხშირად იქცევა ნორმად.

ლიტერატურა

აბზიანიძე თ., ქუთელია ნ., ფონეტიკა: ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები (გ. ახვლედიანის რედაქციით), თბ., 1972.

არაბული ა., ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2004.

აფრიდონიძე შ., ფონეტიკური ფაქტორის როლი ტერმინთა შექმნისას: არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები, XIX, თბ., 2008.

აფრიდონიძე შ., ორთოგრაფია: ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.

გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ., სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.

გამყრელიძე თ., ივანოვი ვ., ინდოევროპული ენა და ინდოევროპელები, თბ., 1985.

გოგოლაშვილი გ., მჟღერთა პოზიციური დაყრუებისათვის ქართული ენის დიალექტებში: დიალექტოლოგიური კრებული, თბ., 1988.

ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები (გ. ახვლედიანის რედაქც.), თბ., 1972.

ერთელიშვილი ფ., ზმნური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბ., 1970.

ერთელიშვილი ფ., სახელურ ფუძეთა ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბ., 1980.

თევდორაძე ი., ქართული ენის პროსოდიის საკითხები, თბ., 1972.

თევდორაძე ი., ალტერნაცია: ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

თოფურია ვ., მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში, წერილი I: „ახალი სკოლისაკენ", 1929, №11-12; წერილი II: „კულტურული აღმშენებლობა", 1930, №7-8.

თოფურია ვ., ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1965, 1988.

იმნაძე ნ., ხშულთა ჰარმონიული კომპლექსების შესახებ ქართულში: იკე, XXIV, თბ., 1985.

კვაჭაძე ლ., ქართული ენა, ნაწილი I, თბ., 1981.

კიზირია ა., ქართული ენა (ფონეტიკისა და მორფოლოგიის პრაქტიკუმი), თბ., 1969.

კუბლაშვილი კ., ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.

მაჭავარიანი გ., საერთოქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965.

მაჭავარიანი გ., ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბ., 2002.

მელიქიშვილი ი., საერთოქართველურ სიბილანტთა სისტემა ფუნქციონალური ტიპოლოგიის თვალსაზრისით: „თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები," თბ., 1980.

ნებიერიძე გ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

ონიანი ალ., თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.

ჟღენტი ს., ქართული ენის ფონეტიკა, თბ., 1956.

როგავა გ., ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962.

როგავა გ., მახვილის საკითხისათვის ქართულში: ქესს, ტ. III, 1963.

როგავა გ., დეცესიურ ჰარმონიულ კომპლექსთა სისტემისა და ისტორიისათვის ქართველურ ენებში: „მაცნე", №2, 1965.

სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

სტურუა ნ., სიტყვა როგორც ენობრივი ერთეული, თბ., 1976.

უთურგაიძე თ., ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.

უთურგაიძე თ., სილოვან ხუნდაძის ფონომორფოლოგიური დაკვირვებანი ქართულ ენაში: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.

ფეიქრიშვილი ჟ., ქართული ენა (მოკლე კურსი), თბ., 2007.

ფოგტი ჰ., ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1961.

ფოჩხუა ბ., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.

ფოცხიშვილი ალ., ქართული ენა, თბ., 2000.

ფუტკარაძე ტ., თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, 1998.

ფუტკარაძე ტ., ხმოვანთკომპლექსთა ტრანსფორმაციისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, VIII, თბ., 1999.

ქავთარაძე ი., ქართული ენის ისტორიისათვის, თბ., 1964.

ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), რვატომეული, თბ., 1950-1964.

ქობალავა ი., თანხმოვანთა ჯგუფები, თანხმოვნები: ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

შანიძე აკ., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

ჩიქობავა არნ., მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში: სმამ, ტომი III, №3, 1942.

ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

ძოწენიძე ქ., ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

ხუნდაძე ს., სალიტერატურო ქართული, ქუთაისი, 1901.

ჭაბაშვილი მ., უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ., 1989.

ჯაფარიძე ზ., პერცეფციული ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბ., 1975.

ჯაფარიძე ზ., სონორი თანხმოვნები: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 9, 1985.

ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

Марр Н. Я., Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925.

დანართი 1

ს. ხუნდაძე

ბაგისმიერნი	ხორხისმიერნი	კბილისმიერნი	სასისმიერნი	სისინა და შიშინა	
ბ	გ	დ		ჭ, ჯ	მაგარი
					სხვილი
პ	კ	ტ		ძ, წ	მაგარი
					წმინდა
ფ	ქ, ღ	თ	რ	ჟ, შ	რბილი
ვ (ბაგე-კბილისმიერი)	ყ, ხ, ჰ			ჩ, ც	სხვილი
				ზ, ს	რბილი
მ			ლ, ნ		წმინდა

გ. ახვლედიანი

| პირები | | | | ხმოვნები | | | | |

ჰ. ფოგტი

	ხშულები, ნახევრადხშულები	სპირანტები და ფრიკატივები	სონანტები
ლაბიალური	ბ ფ პ	ვ	მ
დენტალური	დ თ ტ		ნ რ ლ
პოსტ-დენტალური	ძ ც წ	ზ ს	
პრეველეოლარული	ჯ ჩ ჭ	ჟ შ	
პოსტ-პალატალური	გ ქ კ		
ველარული	(ჴ)ყ	ღ ხ	
ლარინგალური		ჰ	

თ. უთურგაიძე

		ლოკალური ნიშნები														
		1	2	3	4	5	6	7								
		ბაგისმიერი	კბილისმიერი	წინაენისმიერი	შუაენისმიერი	უკანაენისმიერი	ნრიალსასისმიერი	სახმოსმენისმიერი								
		+	-	-	-	-	-	-	პ	ბ	ფ	მ	ვ		ლ	
		-	+	-	-	-	-	-	ტ	დ	თ	ნ	ზ	ს		
		-	-	+	-	-	-	-	წ	ძ	ც		რ			
		-	-	-	+	-	-	-								
		-	-	-	-	+	-	-	ჭ	ჯ	ჩ		ჟ	შ		
		-	-	-	-	-	+	-	კ	გ	ქ		ღ	ხ		ყ
		-	-	-	-	-	-	+						ჰ		
ლაპარაკის ნიშნები	1	ყელხშული							+	-	-	-	-	-	-	+
	2	ფშვინვიერი							-	-	+	-	-	+	-	-
	3	გვერდითი							-	-	-	-	-	-	+	-
	4	ცხვირისმიერი							-	-	-	+	-	-	-	-
	5	ხშული							+	+	+	-	-	-	-	-

ბ. ჯორბენაძე

დაბრკოლების რაგვაროობა	ხშული	ნაპრალოვანი	ხშულ-ნაპრალოვანი	
დაბრკოლების ადგილი			ორალური	ნაზალური
წყვილბაგისმიერი	ბ-ფ-პ	[უ]		მ
კბილბაგისმიერი	-	[ვ]		-
კბილისმიერი	დ-თ-ტ	-	/ლ/	/ნ/
წინანუნისმიერი	ძ-ც-წ	ზ-ს	/ლ/	/ნ/
შუანუნისმიერი		რ		/ნ/
უკანანუნისმიერი	ჯ-ჩ-ჭ	ჟ-შ	-	/ნ/
რბილსასისმიერი	გ-ქ-კ	ღ-ხ	-	-
ხახისმიერი	[ჴ]-ყ		-	-
ხორხისმიერი	-	ჰ	-	-

ალ. ონიანი

სერია	ლაბიალური	დენტალური	ალვეოლარული		პალატალური		ველარული		უვულარული	ლარინგალური
			ხშული	ნაპრ.	ხშული	ნაპრ.	ხშული	ნაპრ.		
მჟღერი	ბ	დ	ძ	ზ	ჯ	ჟ	გ	ღ		
ფშვინვიერი	ფ	თ	ც	ს	ჩ	შ	ქ	ხ		ჰ
მკვეთრი	პ	ტ	წ		ჭ		კ		ყ	

ტ. ფუტკარაძე

სანარმოთქმო ადგილი	სანარმოთმო ადგილის როგორობა	ხმის როგორობა			
		მჟღერი	ფშვინვიერი	მკვეთრი	ხმასავსე
წყვილბაგისმიერნი	ხშული	ბ	ფ	პ	-
	ნაპრალოვანი	-	-	-	ვ\უ
ენა-კბილისმიერნი	ხშული	დ	თ	ტ	-
	ნაპრალოვანი	-	-	-	-
წინანუნისმიერნი	ხშული	ძ	წ	ც	-
	ნაპრალოვანი	ზ	ს	-	ლ
შუანუნისმიერი	ხშული	-	-	-	-
	ნაპრალოვანი	-	-	-	რ
უკანანუნის მიერნი	ხშული	ჯ	ჩ	ჭ	-
	ნაპრალოვანი	ჟ	შ	-	-
უკაენისმიერნი	ხშული	ბ	ქ	კ	-
	ნაპრალოვანი	-	-	-	-
ხახისმიერნი	ხშული	-	პ	ყ	-
	ნაპრალოვანი	ღ	ხ	-	-
ხორხისმიერი	ხშული	-	-	-	-
	ნაპრალოვანი	-	ჰ	-	-
ბაგე-ცხვირისმიერი	ხშული	-	-	-	მ
	ნაპრალოვანი	-	-	-	
ენა-ცხვირისმიერი	ხშული	-	-	-	ნ
	ნაპრალოვანი	-	-	-	

ი. ქობალავა

წარმოების ადგილი \ წარმოების რაგვარობა			ხშულები			აფრიკატები			სპირანტები			სონორები	
				ყრუ			ყრუ			ყრუ			
			მჟღერი	ფშვინვ.	აბრუპტ.	მჟღერი	ფშვინვ.	აბრუპტ.	მჟღერი	ფშვინვ.	აბრუპტ.		
ლაბიალურები			ბ	ფ	პ				ვ				მ
ენისმიერები	დენტალურები		დ	თ	ტ							ლ	ნ
	ალვეოლარულები	წინა ალვეოლარ.	ა			ძ	ც	წ	ზ	ს		რ	
		უკანა ალვეოლარ.				ჯ	ჩ	ჭ	ჟ	შ			
	ველარულები		გ	ქ	კ				ღ	ხ	ყ		
	ფარინგალური									ჰ			
ლარინგალური										ჰ			
			ორალურები										ნაზალური

ნაწილი II. მორფოლოგია

თავი I. მორფოლოგიის საგანი

ყოველი ენის საფუძველია გრამატიკული წყობა და ლექსიკური ფონდი. ორივე მათგანის მეშვეობით ყალიბდება ენის მთლიანი სისტემა, რომელსაც შეისწავლის ენათმეცნიერება.

გრამატიკა ენათმეცნიერების დარგია. იგი, ზოგადი გაგებით, სწავლობს ენის აგებულების საკითხებს: სიტყვათა შედგენილობას, ფორმასა და ფუნქციას.

ტერმინი „გრამატიკა“ ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა (ამოსავალია gramma = „ასო“, „წერილობითი ნიშანი“). თავდაპირველი გაგებით, გრამატიკა იყო ხელოვნება, რომელიც ასწავლიდა „სწორ ლაპარაკსა და კანონიერ წერას“, ახალი გაგებით კი, გრამატიკა არის მეცნიერება ამა თუ იმ ენის აგებულების შესახებ.

გრამატიკის ნაწილებია მორფოლოგია და სინტაქსი.

1.1. სიტყვა. სიტყვის მორფოლოგიური შედგენილობა

მორფოლოგია შეისწავლის სიტყვის ფორმას, მის ცვლილებას და ამ ცვლილების კანონზომიერებებს, მაწარმოებელ აფიქსებს, მათს გრამატიკულ მნიშვნელობებს, იკვლევს მეტყველების ნაწილებს.

ტერმინი „მორფოლოგია“ ბერძნული წარმოშობისაა (morphe – ფორმა, სახე, გარეგნობა, logos – სიტყვა, ლაპარაკი, მოძღვრება...), სიტყვასიტყვით ნიშნავს მოძღვრებას ფორმის

შესახებ. მაშასადამე, მორფოლოგიის საგანია სიტყვა ფორმის თვალსაზრისით.

სიტყვა არის ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე უმარტივესი ერთეული ენისა. მას ორი მხარე აქვს: გარეგანი (ბგერითი შედგენილობა, ფორმა) და შინაგანი (შინაარსი, სემანტიკა). მორფოლოგია სწავლობს სიტყვის მხოლოდ ფორმას.

მორფოლოგიური თვალსაზრისით ქართულში სიტყვები ორგვარია: ფორმაცვალებადი და ფორმაუცვლელი.

ფ ო რ მ ა ც ვ ა ლ ე ბ ა დ ი სიტყვა მეტყველებაში გამოიყენება სხვადასხვა ფორმით (წიგნ-ი, წიგნ-მა, წიგნ-ს, წიგნ-ის, წიგნ-ით... ვ-აშენებ, აშენებ-ს, აშენებ-ენ...). ფორმაცვალებადი სიტყვებია სახელები და ზმნა. ქართულში მათი რიცხვი დიდია.

ფ ო რ მ ა უ ც ვ ლ ე ლ ი სიტყვა ყოველთვის ერთი სახით გვხვდება, ე. ი. ფორმას არ იცვლის (ასეთია: რომ, ხან, წინ, აქ, გუშინ, მაინც, ეჰ...). მათი რაოდენობა ქართულში შედარებით ცოტაა.

ფორმაცვალებადი სიტყვა მორფოლოგიური ანალიზის შედეგად იშლება ნაწილებად. ეს ნაწილებია: ძირი, ფუძე, აფიქსი.

ძ ი რ ი ეწოდება სიტყვის უმარტივეს, საგნობრივი მნიშვნელობის მქონე დაუშლელ ნაწილს. მაგალითად, სიტყვის **წიგნი** ძირია **წიგნ**. იგი საერთო – საყრდენი ნაწილია მისგან ნაწარმოები სხვა სიტყვებისათვის: სა-წიგნ-ე, უ-წიგნ-ო, წიგნ-იანი, მ-წიგნ-ობარი, წიგნ-იერი და სხვა.

ფ უ ძ ე ჰქვია სიტყვის იმ ნაწილს, რომელიც ატარებს ლექსიკურ და გრამატიკულ მნიშვნელობებს. მაგალითად, სიტყვების: **ქალი** ფუძეა **ქალ-**, **ქალური** – ფუძეა **ქალურ-** (**ი** კი საგნობრივ მნიშვნელობას მოკლებულია და ფუძეს უპირისპირდება).

ფუძე შედგენილობის მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი, რთული ან ნაწარმოები.

მ ა რ ტ ი ვ ი ფუძე იგივე ძირია, იგი აღარ დაიშლება. ასეთია: **ძე, მზე, გზა, თავ-, ჩიტ-, კარ-...**

რ თ უ ლ ი ფუძე მიიღება მარტივი ფუძის გაორკეცებით (რაკრაკი, წამწამი, თავთავი...), აგრეთვე ორი ან მეტი ფუძის შეერთებით (ვაჟკაცი, დედაბოძი, გულისყური, მხედართმთავარი, სახლ-კარი, მთა-ბარი, ცოლ-შვილი, ქართლ-კახეთი-იმერეთი, შავთვალწარბა...).

ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ (წარმოქმნილ) ფუძეში გამოიყოფა ძირი (მარტივი ფუძე) და წარმოსაქმნელი ანუ სადერივაციო აფიქსები (სა-სახლ-ე, მე-ბაღ-ე, ძმ-ურ-ი, მანდილ-ოსან-ი...). ახალი ფუძე მიიღება როგორც ნაწარმოები (მებაღე – მებაღეობა, ცხენოსანი – ცხენოსნობა...), ისე რთული ფუძისაგანაც (შვილიშვილი – საშვილიშვილო, სახლ-კარი – უსახლკარო, ცოლ-ქმარი – ცოლქმრული...).

ფუძესა და ძირზე დართულ ყოველგვარ ელემენტს **მორფემას** ანუ **ფორმანტს** უწოდებენ. ფართო გაგებით, მორფემა არის სიტყვის ნაწილი (სუფიქსი, პრეფიქსი, ძირი), რომელსაც აქვს ლექსიკური ან გრამატიკული მნიშვნელობა. ყოველგვარ ფორმანტს **აფიქსი** ჰქვია. ქართულად მისი შესატყვისი ტერმინია ს ა რ თ ი (თავსართი, ბოლოსართი). აფიქსებს აჯგუფებენ ადგილმდებარეობისა და ფუნქციის მიხედვით.

ადგილის მიხედვით აფიქსი შეიძლება იყოს პრეფიქსი, სუფიქსი და ინფიქსი.

პ რ ე ფ ი ქ ს ი ისეთი აფიქსია, რომელიც წინ უძღვის სიტყვის ძირს. მაგალითად:

ვ-: ვ-წერ, ვ-აშენებ, ვ-ცხოვრობ, ვ-უქარგავ...

მ-: მ-ზრდის, მ-აქებს, მ-ჩუქნის, მ-იშენებს...

გ-: გ-აქებს, გ-აძლევს, გ-ესაუბრება, გ-თხოვს... პრეფიქსის შესატყვისი ქართული ტერმინია „თავსართი“.

ს უ ფ ი ქ ს ი ჰქვია ისეთ აფიქსს, რომელიც მოთავსებულია ძირეული მორფემის შემდეგ:

-ი: ასულ-ი, აზრ-ი, სახლ-ი, ქალაქ-ი...

-მა: ადამიან-მა, ბავშვ-მა, მატარებელ-მა...

-ს: წუხ-ს, ქუხ-ს, დუმ-ს, წვიმ-ს... სუფიქსის შესატყვისი ქართული ტერმინია „ბოლოსართი“, უცხოურად მას „პოსტფიქსსაც“ უწოდებენ.

ი ნ ფ ი ქ ს ი ჩაერთვის სიტყვის ფუძეს. ინფიქსური წარმოება ქართულში იშვიათია. მხოლოდ ზოგიერთ სიტყვაში იქცევა ფუძისეული ბგერა ფონეტიკური ცვლილების შედეგად ინფიქსად: კ**ვ**ლა (< კლავს), ხ**ვ**რა (< ხრავს), ძ**ვ**რა (< ძრავს)...

ხშირად სიტყვის ძირს ერთდროულად ერთვის ორ-ორი აფიქსი: პრეფიქს-სუფიქსი, რომელთაც აქვთ მხოლოდ ერთი გრამატიკული მნიშვნელობა: მე-კარ-ე, სა-თვალ-ე, უ-ქუდ-ო... პრეფიქს-სუფიქსის აღსანიშნავად იხმარება აგრეთვე ტერმინები: „კონფიქსი“//„ცირკუმფიქსი“, რაც ნიშნავს „თანააფიქსს“, „ერთად აღებულს“.

თანამედროვე ქართულში ძირითადია სახელთა სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. ქართული სახელებისათვის თავდაპირველად დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ოდენპრეფიქსული წარმოება. ამ პრეფიქსებს გრამატიკული კლასის ნიშნებად მიიჩნევენ.

ქართველურ ენათა განვითარების ადრეულ საფეხურზე გრამატიკული კლასების არსებობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში (*არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ქ. ლომთათიძე, გ. როგავა...*) ვარაუდობენ, რომ, სანამ სახელს გაუჩნდებოდა რიცხვისა და ბრუნების კატეგორიები, მანამდე იგი განირჩეოდა გრამატიკული კლასების მიხედვით. არსებობდა ადამიანისა და ნივთის კლასები. პირველს მიეკუთვნებოდა მხოლოდ ასაკსრული ადამიანი – პიროვნება, დაესმოდა კითხვა **ვინ?** ნივთის კლასში გაერთიანებული იყო ყველა სხვა სახელი (სულიერი და უსულო), დაესმოდა კითხვა **რა?** სწორედ ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ დღეს ქართულში **ვინ** მხოლოდ ადამიანის კითხვაა, **რა** კი – დანარჩენი ყველასი.

არნ. ჩიქობავას აზრით, ადამიანის კლასის ნიშნები უნდა ყოფილიყო **მ-, ვ-** პრეფიქსები, ნივთის კლასისა კი – **ს-, ნ-, ბ-, დ-, თ-, რ-.** მოგვიანებით, როცა გრამატიკული კლასები მოიშალა, მათ სხვა ფუნქციები შეიძინეს.

ფუნქციის ანუ დანიშნულების მიხედვით აფიქსი შეიძლება იყოს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი (ფორმათსაწარმოებელი), მნიშვნელობისმცვლელი (წარმოსაქმნელი) და

გარდამავალი ტიპისა.

ა) ზოგჯერ აფიქსის საშუალებით იცვლება მხოლოდ გრამატიკული ფორმა, მაგრამ ლექსიკური მნიშვნელობა იგივეა. სიტყვის ასეთ ცვლას **მიმოხრა** ანუ **ფლექსია** ჰქვია. ამგვარ აფიქსებს „ფლექსიურ“, ფორმათსანარმოებელ ანუ მიმოსახრელ აფიქსებსაც უწოდებენ. მათი საშუალებით მყარდება სიტყვებს შორის დამოკიდებულება – გარკვეული მიმართება. მაგალითად, „მთებ-მა დახუჭეს თვალებ-ი“ (ვაჟა). ამ წინადადებაში **-მა** და **-ი** აფიქსებით დამყარდა მიმართება ზმნასთან. დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსებია ბრუნვის ნიშნები.

ბ) სახელის მნიშვნელობის მცვლელი ანუ სადერივაციო (წარმოსაქმნელი) აფიქსებია: **-ურ, -ელ, -იან, -ოსან, მე–ე, მე–ურ, სა–ე, უ–ო, უ–ურ...** მაგალითები: კაც-ი > კაც-ურ-ი, ქვა > ქვ-იან-ი, ქალაქ-ი > ქალაქ-ელ-ი, გულ-ი > უ-გულ-ო, წიგნი > უ-წიგნ-ურ-ი... დერივაციის გზით მიიღება სხვა მნიშვნელობის მქონე სიტყვა.

გ) ზოგიერთი აფიქსი ერთდროულად ორი ფუნქციის მატარებელია, ანუ გარდამავალი ტიპისაა. ასეთებად მიჩნეულია მრავლობითი რიცხვის ნიშნები სახელებსა (**-ებ, -ნ,-თ**) და ზმნაში (**-თ**). ისინი სიტყვას ფორმასაც უცვლიან და, ნაწილობრივ, მნიშვნელობასაც (შდრ., სახლ-ი – სახლ-ებ-ი; ვ-თბები – ვ-თბებ-ი-თ...).

რადგან ქართული ენა მდიდარია აფიქსებით, ჩვეულებრივ, თითო აფიქსს თითო ფუნქცია შეესაბამება. მაგალითად, **-მა** ბრუნვის ნიშანია, **-იან** – ქონების სახელთა მაწარმოებელი. **ვ-უ-შენ-ებ-დ-ი-თ** ფორმაში ექვსი აფიქსია, ყველას განსხვავებული ფუნქცია აქვს: **ვ-** პირველი სუბიექტური პირის ნიშანია, **უ-** – საობიექტო ქცევისა, **-ებ** – თემის ნიშანი, **-დ** – მწკრივის სავრცობი, **-ი** – მწკრივის ნიშანი, **-თ** – რიცხვის ნიშანი...

ამ თავისებურებიდან გამომდინარე, ქართული მიჩნეულია **აგლუტინაციური** ტიპის ენად. ტერმინი „აგლუტინაცია“ ლათინური წარმოშობისაა, რაც ნიშნავს „შეწებებას“; ლინგვის-

ტურად კი აგლუტინაცია არის აფიქსების მექანიკური შეერთება ძირთან ან ფუძესთან ისე, რომ მათი გამოყოფა ადვილია.

მიუხედავად ქართული ენის ასეთი ბუნებისა, დღეს ძალზე იშვიათად, მაგრამ მაინც არსებობს გამონაკლისებიც: 1) აფიქსი ერთია, ფუნქცია – ერთზე მეტი (**გვ-** პრეფიქსი გამოხატავს პირველ ობიექტურ პირსაც და მრავლობით რიცხვსაც...); 2) აფიქსი ორია, ფუნქცია – ერთი (**სა-**კლას-**ო**, **მე-**ბაღ-**ე, მე-**ზღვა-**ურ-**ი...). ქართულში აგლუტინაციის პრინციპს ემყარება სიტყვათა აგებულება. სადაც ეს პრინციპი დარღვეულია, ყველგან მეორეულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე (*არნ. ჩიქობავა*).

აგლუტინაციურ ენებად არის მიჩნეული აგრეთვე კავკასიური, ალათაური და უნგრულ-ფინური ენები.

მოხმარების თვალსაზრისით აფიქსი შეიძლება იყოს პ რ ო დ უ ქ ტ ი უ ლ ი (ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები, ზოგი წარმოსაქმნელი აფიქსი: **სა-ე, -იან, -ობა, მე-ე...**) და ა რ ა პ რ ო დ უ ქ ტ ი უ ლ ი (**ხ-:** ხ-არ, მო-ხ-ვედი...), მ ო ქ მ ე დ ი **(-ი, -მა, -ებ, -იან...)** და უ ქ მ ი ანუ მ კ ვ დ ა რ ი (**მ-: მ**აჩაბელი, **-ედ: ყბედ**ი). „**-ედ** ახალ ქართულში საზოგადოდ მკვდარია, მაგრამ მაინც არის ცდა მისი გამოცოცხლებისა: უჯრედ-ი“ (*აკ. შანიძე*). მართლაც, დღეს თანამედროვე სამწერლობო ენაში, განსაკუთრებით ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში, იგი შესამჩნევად გააქტიურდა, გაფართოვდა მისი მოხმარების სფერო.

1.2. მეტყველების ნაწილები

მეტყველების ნაწილებში ერთიანდება სიტყვები, რომელთაც ერთნაირი აქვთ მორფოლოგიური კატეგორიები, ძირითადი მნიშვნელობა და სინტაქსური ფუნქცია.

მეტყველების ნაწილთა შესახებ მოძღვრება ჩამოყალიბდა ანტიკურ ხანაში. მათი პირველი კლასიფიკაცია მომდინარეობს ბერძენი ფილოსოფოსის **დიონისე თრაკიელის**

„ტექნე გრამატიკედან“ (= „საწერაკითხვო ხელოვნება“). მასში დასახელებული იყო რვა მეტყველების ნაწილი: **სახელი, ნაცვალსახელი, ნაწევარი** ანუ **ართრონი, ზმნა, მიმღეობა, ზმნისართი, კავშირი, წინდებული.** ეს კლასიფიკაცია მოგვიანებით გადაიღეს რომაელებმა და გარკვეული შესწორებებით მიუსადაგეს ლათინურს (მაგალითად, ამოიღეს ნაწევარი და მერვე წევრად დაუმატეს შორისდებული). სწორედ ლათინურის გზით გავრცელდა მეტყველების ნაწილთა ბერძნული კლასიფიკაცია მთელ მსოფლიოში მეტ-ნაკლები ცვლილებით.

ქართული ენის გრამატიკაში მეტყველების ნაწილთა გამოყოფა სათავეს იღებს **ანტონ I**-ის (კათალიკოსის) „ქართული ღრამმატიკიდან“, რომელშიც წარმოდგენილია რვა მეტყველების ნაწილი: სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღეობა, თანდებული, ზმნიზედა, კავშირი, შორისდებული.

ამ დროიდან მოყოლებული ქართულ გრამატიკებში მეტყველების ნაწილთა დაჯგუფება ძირითადად ხდებოდა ანტონისეული კლასიფიკაციის საფუძველზე მცირეოდენი ცვლილებებით. ანტონი და ძველი გრამატიკოსები ტერმინ „მეტყველების ნაწილის“ მნიშვნელობით იყენებდნენ „სიტყვის ნაწილს“, რომელიც ბერძნული „მერეტულოგუსის“ („წინადადების ნაწილი“) ზუსტი თარგმანია.

ქართულ გრამატიკებში ტრადიციულად გამოიყოფა 10 მეტყველების ნაწილი (*აკ. შანიძე*):

არსებითი სახელი: ბავშვი, ჩიტი, წიგნი, ტყე, წყარო, მშვიდობა...

ზედსართავი სახელი: დიდი, თეთრი, ჭკვიანი, უქუდო...

რიცხვითი სახელი: ათი, ორასი, მეორე, მეასედი, ბევრი, ნახევარი...

ნაცვალსახელი: მე, შენ, ის, ჩვენ, თქვენ, მათი, ვინ, რომელიც, ყველა...

ზმნა: ვხატავ, მიყვარს, აშენებენ, იზრდება, დგას, აფენია...

ზმნიზედა: აქ, ხვალ, ასე, გვიან, ძალიან...

თანდებული: -ვით, -ზე, -კენ, -გან, -ურთ, -მდე...

კავშირი: რომ, და, თუ, ან, ხან, მაგრამ, კი, თუმცა...
ნაწილაკი: არ, ვერ, ნუ, აღარც, -ღა, თურმე, -ოდე...
შორისდებული: ოჰ, ვიშ, ეჰ, ვაშა, აფერუმ...

ძველი ქართულის მიხედვით ასახელებენ 11 მეტყველების ნაწილს. მეთერთმეტე იყო **ნაწევარი**. მიაჩნიათ, რომ იგი ფუნქციურად ეტოლებოდა ევროპული ენების ართრონს ანუ არტიკლს.

ქართულ ლინგვისტიკაში მეტყველების ნაწილთა რაოდენობის საკითხი არაერთგვაროვანია: ზოგი მკვლევარი გამოყოფს ცხრას ნაწილაკის გარეშე (*არნ. ჩიქობავა*), ზოგი – ექვსს: არსებითს, ზედსართავს, რიცხვითსა და ნაცვალსახელებს, ზმნასა და ზმნიზედას, „შორისდებული, კავშირი, ნაწილაკი და თანდებული არ წარმოადგენს მეტყველების ნაწილს, რადგან ისინი არიან არა პირობითი ნიშნები, არამედ ამ პირობითი ნიშნების (სახელების, ზმნების) გრამატიკული აქსესუარები და დამოუკიდებლად არ არსებობენ“ (*გ. მაჭავარიანი, გ. ნებიერიძე*); *ბ. ჯორბენაძის* კლასიფიკაციით კი, რომელიც ემყარება მხოლოდ მორფოლოგიურ – ფორმაცვალების პრინციპს, გამოიყოფა ორი მეტყველების ნაწილი: სახელი და ზმნა. სხვაგვარად: ყ ვ ე ლ ა ბ რ უ ნ ე ბ ა დ ი ს ი ტ ყ ვ ა ს ა ხ ე ლ ი ა, ყ ვ ე ლ ა უ ღ ლ ე ბ ა დ ი ს ი ტ ყ ვ ა ა რ ი ს ზ მ ნ ა (ხაზი ჩვენია – ჟ.ფ., რ.ს.).

ფორმობრივი თვალსაზრისით სახელები შეიძლება დაიყოს ორად:

ა) არსებითი სახელი (ანუ სუბსტანტივი)
ბ) მსაზღვრელი სახელი (ანუ ატრიბუტივი)

ტრადიციული ზედსართავი, რიცხვითი და ნაწილობრივ ნაცვალსახელი ამ მეორე ჯგუფში შევა. **მსაზღვრელ** სახელებში, ანუ **ატრიბუტივებში,** გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

ს ა ხ ე ლ ი ს ა ტ რ ი ბ უ ტ ი ვ ი (ზედსართავი, რიცხვითი სახელი...)

ზ მ ნ ი ს ა ტ რ ი ბ უ ტ ი ვ ი (ზმნიზედა).

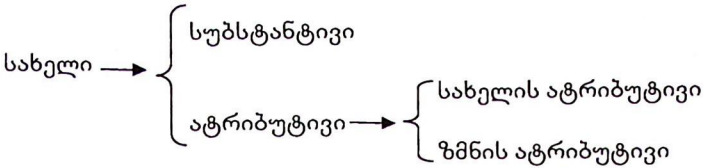

რაც შეეხება **ნაცვალსახელს**, *ბ. ჯორბენაძე* მას ცალკე მეტყველების ნაწილად არ მიიჩნევს. ნაცვალსახელი, რომელიც ცვლის **სუბსტანტივს,** როგორც მეტყველების ნაწილი – სუბსტანტივია (მისი განზოგადებული სახეა), ნაცვალსახელი, რომელიც ცვლის **ატრიბუტივს,** როგორც მეტყველების ნაწილი – რჩება ატრიბუტივად.

ტრადიციული სისტემის ფარგლებში სახელზმნის ადგილი სადავო იყო... ამ ახალი კლასიფიკაციით საწყისი და მიმღეობა სუბსტანტივისა და ატრიბუტივის ჯგუფებში განაწილდება.

თანდებულისა და **ნაწილაკის** მეტყველების ნაწილად გამოყოფა ვერ ეგუება სიტყვის ენათმეცნიერულ განსაზღვრას; ფაქტობრივ, თანდებული და ნაწილაკი (და ძველი ქართულისთვის – ნაწევარი) არსებითად არის მორფემა (ნაწევარი კი – მორფემოიდი);

შორისდებული ლექსიკოლოგიური ცნებაა და ამიტომაც ლექსიკოლოგიაში უნდა იქნეს განხილული, ხოლო მორფოლოგიურად იგი ან სახელის ფუძედ იქცევა (**ვაის** გავეყარე, **უის** შევეყარე...), ან ზმნისა (ვიშობს, ვაგლახებს...);

კავშირი სინტაქსური ცნებაა და სინტაქსში უნდა იქნეს განხილული; **ზმნიზედა** ზმნის მსაზღვრელია... სინამდვილეში ზმნიზედა ფორმაცვალებადი სიტყვაა *(ბ. ჯორბენაძე).*

მეტყველების ნაწილები **ფორმის** მიხედვით არის: ფორმაცვალებადი ან ფორმაუცვლელი, **შინაარსის** მიხედვით კი – სრულმნიშვნელოვანი ან დამხმარე (არასრულმნიშვნელოვანი). პირველი ხუთი ფორმაცვალებადია, დანარჩენი – ფორმაუცვლელი, პირველი ექვსი სრულმნიშვნელოვანია, დანარჩენი – დამხმარე. ზოგჯერ ხდება

სიტყვის გადასვლა ერთი მეტყველების ნაწილიდან მეორეში. მაგალითად, **უნდა** არის ზმნა წინადადებაში – ბავშვს დასვენება **უნდა**, მაგრამ იგივე სიტყვა ნაწილაკია წინადადებაში – ბავშვმა **უნდა** დაისვენოს.

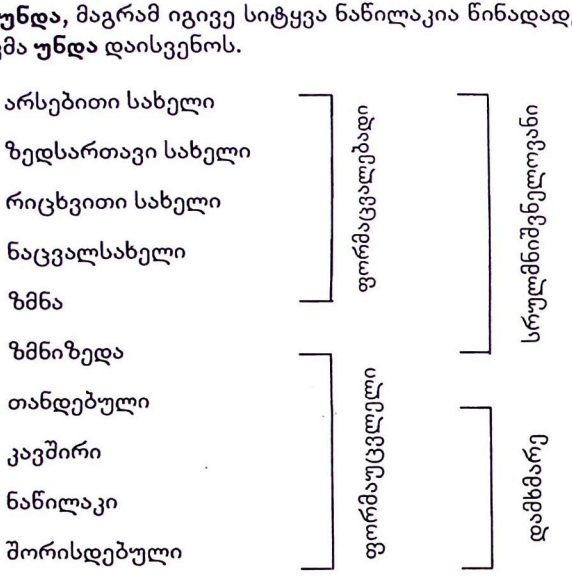

დამხმარე სიტყვებს აერთიანებენ ფუნქციონალური ლექსიკის ცალკე ჯგუფად, რადგან მათ არა აქვთ საგნობრივი მიმართების ფუნქცია. მაგალითად, ჩინელი გრამატიკოსები დამხმარე სიტყვებს უწოდებენ „ცარიელ“ სიტყვებს, სრულმნიშვნელოვანებს კი – „სავსეს“. დამხმარე სიტყვები „თავისთავად არაფრის სახელებს არ წარმოადგენენ. მათი დანიშნულებაა გამოხატონ ურთიერთობა, რომელიც არსებობს სხვა სიტყვებს ან საგნობრივი მიმართების მქონე სიტყვებით აღნიშნულ მოვლენებს შორის“ (*ბ. ფოჩხუა*).

თავი II. სახელები

2.1. არსებითი სახელი

არსებითი სახელის რაობა. მისი მნიშვნელობა. არსებითი სახელი არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც აღნიშნავს საგანს. მისი ძირითადი ნიშანია საგნობრიობის გამოხატვა, თუმცა ზოგჯერ იგი გადმოსცემს რეალურად არარსებულსაც (ჯადოქარი, მფრინავი ხალიჩა, დევი...).

არსებითი სახელის კითხვებია **ვინ** და **რა.** ევროპულ ენებთან შედარებით ქართულში არსებითი სახელი მარტივია, რადგან მას აქვს მხოლოდ ორი გრამატიკული კატეგორია – ბრუნება და რიცხვი, არ გააჩნია სქესის კატეგორია.

მრავალ ენაში არსებობს სქესის გრამატიკული კატეგორია. ეს უკანასკნელი რეალურ სქესს არ ასახავს, ამიტომაა, რომ ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა სქესს მიეკუთვნება: რუსულში **книга** მდედრობითი სქესისაა, გერმანული **das Buch** – საშუალოსი.

საზოგადოდ, ს ქ ე ს ი არის საგანთა სახელების ერთგვარი ფორმალური კლასიფიკაცია. სახელთა ამგვარი კლასიფიკაცია სხვადასხვა ენაში შეიძლება სხვადასხვა თვალსაზრისით მოხდეს (მაგალითად, ინდოევროპულსა და სემიტურ ენებში მისი საფუძველია ცოცხალისა და არაცოცხალის დაპირისპირება, იბერიულ-კავკასიურ ენებში კი – ადამიანისა (პიროვნების) და ნივთის კლასების გარჩევა). შესაბამისად, ზოგ ენაში (რუს., გერმ., ინგლ.) გრამატიკული სქესი სამია, ზოგში (ფრანგ., არაბ.) – ორი.

ქართულს არ ახასიათებს გრამატიკული სქესის კატეგორია, თუმცა ევროპული ენების გავლენით და, რაც მთავარია, ბერძნული წყაროების ქართულად თარგმნისას შინაარსის მეტი სიზუსტით გადმოსაცემად ელინოფილური მიმარ-

თულების თარგმანებში, სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“, ანტონ კათალიკოსისა და სხვათა ნაშრომებში შეიმჩნეოდა ცდა, გრამატიკულადაც გამოხატულიყო მდედრობითი სქესი... მაგრამ „სამწერლობო ქართულმა არ მიიღო ის, რაც ცოცხალი, სალაპარაკო ქართულის ბუნებრივი სტრუქტურისათვის შეუთავსებელი იყო“ (*კ. დანელია*).

არსებითი სახელი სინტაქსური თვალსაზრისით წინადადებაში შეიძლება იყოს:

ქვემდებარე: **ბავშვი** თამაშობს...

დამატება: მხატვარი ხატავს **სურათს**...

განსაზღვრება: **ხის** სახლი...

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი: ის **სტუდენტია // სტუდენტი** არის...

გარემოება: **ქალაქში** ცხოვრობს...

არსებითი სახელი ხასიათდება შინაარსისა და ფორმის მიხედვით.

შინაარსის მიხედვით გამოიყოფა არსებითი სახელის ჯგუფები: ვინ და რა ჯგუფის სახელები (ადამიანთა და არაადამიანთა აღმნიშვნელი), სულიერთა და უსულოთა, კონკრეტული და აბსტრაქტული, საკუთარი და საზოგადო, კრებითი, ნივთიერებათა და მოქმედების სახელები.

ვინ ჯგუფისაა ძირითადად ღვთაებათა, ადამიანის, მითოლოგიურ არსებათა და ზღაპრულ პერსონაჟთა სახელები (ღმერთი, ანგელოზი... კაცი, ქალი, ბავშვი... პრომეთე... დევი...). მათი კითხვაა **ვინ?**

რა ჯგუფისაა ადამიანის გარდა ყველა დანარჩენი სახელი, სულიერიც და უსულოც. მათი კითხვაა **რა?** (სახლი, ხე, ჩიტი, ძაღლი, თევზი...).

ეს შინაარსობრივი ჯგუფი ევროპულ ენებში ცალკე სახედ არ გამოიყოფა, რადგან ამ ენებში **ვინ** კითხვა დაესმის ყველა სულიერს, **რა** – ყველა უსულოს.

ს უ ლ ი ე რ საგანს საკუთარი ძალით მოძრაობა შეუძლია (ადამიანი, ცხოველი, ფრინველი, თევზი...), უ ს უ ლ ო

კი საკუთარი ძალით ვერ გადაადგილდება (სახლი, მაგიდა, ქვა, წიგნი, სკამი...).

ზოგიერთი სახელი ერთ შემთხვევაში შეიძლება სულიერი იყოს, სხვა შემთხვევაში – უსულო. მაგალითად, **ნიანგი** სულიერია, როცა ცხოველს აღნიშნავს, მაგრამ უსულოა, თუკი ჟურნალის სახელწოდებაა (ჟურნალი **„ნიანგი“**). ხდება პირიქითაც: ზოგიერთი უსულო საგნის აღმნიშვნელი სახელი გარკვეულ შემთხვევაში გათანაბრებულია სულიერთან. მაგალითად: მას ლამაზი ავტომანქანა ჰყავს; მძღოლს ავტომანქანა ნელა მიჰყავდა (შდრ., მეზობელს თეთრი ცხენი ჰყავს; კაცს ცხენი გასაყიდად მიჰყავდა). ამგვარი ფორმები სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრებულია და მართებულად არის მიჩნეული. ქართულმა ენამ ავტომანქანა (მაგრამ: არა ყოველგვარი მანქანა), აგრეთვე თვითმფრინავი, ველოსიპედი... – მოძრავი, მოსიარულე საგანი გაუთანაბრა სულიერ საგანს, თუმცა საქართველოს ზოგ კუთხეში ამბობენ: „ავტომანქანა აქვს“ (*გ. შალამბერიძე*).

ს ა კ უ თ ა რ ი ა სახელი, რომელიც ჰქვია ერთ რომელიმე საგანს. საკუთარია: ადამიანის (პირის) სახელები, გვარები, გეოგრაფიული და ცხოველებზე შერქმეული სახელები, წიგნების, ჟურნალ-გაზეთების, დაწესებულებების, პლანეტების სახელები (თამარი, დავითი, აბაშიძე, წერეთელი, თბილისი, ყურშა, ლურჯა, „განთიადი“, მზე, მარსი...).

ს ა ზ ო გ ა დ ო ა სახელი, რომელიც ჰქვია მრავალ ერთნაირ საგანს (ბავშვი, ქალაქი, საათი, აივანი, კალამი...).

შეიძლება საზოგადო სახელი იქცეს საკუთარ სახელად: ია, ნუკრი, გუგული საზოგადოა პირდაპირი მნიშვნელობით (მცენარის, ცხოველისა და ფრინველის სახელები), მაგრამ საკუთარია, როცა ადამიანს ჰქვია. მეორე მხრივ, ბოიკოტი, მეცენატი, ხულიგანი, ნაგანი... წარმოშობით გვარები, დღეს საზოგადო სახელებად არიან ქცეულნი.

კ ო ნ კ რ ე ტ უ ლ ი ა სახელი, თუ ის აღნიშნავს ისეთ საგანს, რასაც ნივთიერი სახე აქვს: ფანქარი, მაგიდა, მთა... ანუ: კონკრეტული სახელი აღნიშნავს კონკრეტულ საგნებს,

ფაქტებსა და მოვლენებს. ასეთივეა არამატერიალურ საგანთა სახელებიც (დრო, საუკუნე, მიზანი, ფიქრი, დარდი...).

ა ბ ს ტ რ ა ქ ტ უ ლ ი ა სახელი, რომელსაც ნივთიერი სახე არ გააჩნია. მას წარმოვიდგენთ განყენებულად, აბსტრაქციაში: მშვენიერება, სითეთრე, გულადობა, ვაჟკაცობა... სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ჯგუფის სახელებს ნაწარმოებ, მოტივირებულ სიტყვებად მიიჩნევენ. ისინი მხოლობითის ფორმით აღნიშნავენ განყენებულ საგან-ცნებებს.

კ რ ე ბ ი თ ი სახელი აღნიშნავს ერთგვარ საგანთა კრებულს, რომელიც ერთი მთლიანობაა და წარმოდგენილია მხოლობითის ფორმით: ერი, ხალხი, გუნდი, ფარა, ჯოგი, რემა... ამათგან ზოგი სახელი ერთ შემთხვევაში შეიძლება იყოს ერთი საგნის აღმნიშვნელი, სხვა შემთხვევაში – კრებითი: **„ცხვარი** დავკალი“, მაგრამ: **„ცხვარი** მთას შეეფინა“.

კრებითი სახელი შეიძლება იყოს პ ი რ ვ ე ლ ა დ ი (ერი, ხალხი, გუნდი, ფარა, ჯოგი, რემა...) და ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ ი (მეზობლობა, გლეხობა, ნაძვნარი, შალეული, ვერცხლეული...).

ასევე: ზოგი სახელი სხვადასხვა კონტექსტში აბსტრაქტულიც შეიძლება იყოს და კრებითიც: სტუდენტობა, ბავშვობა, ახალგაზრდობა... მაგალითად, **სტუდენტობა** ტკბილად გავატარე (აბსტრაქტულია), შდრ., **სტუდენტობა** დღეს ზეიმობს გამარჯვებას (კრებითია).

ნ ი ვ თ ი ე რ ე ბ ა თ ა სახელი აღნიშნავს ერთგვარ ნივთიერებას. მათი დათვლა და ცალკეულ ერთეულებად წარმოდგენა არ ხერხდება. ასეთია: მინერალების, ქიმიური ელემენტების, სასოფლო-სამეურნეო კულტურების, ქსოვილების, პროდუქტებისა და სხვათა სახელები: ოქრო, რკინა, წყალი, ფქვილი, ჰაერი...

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს სახელი ჰქვია მოქმედების ან მდგომარეობის გამომხატველ სიტყვებს, რომელთაც პირის გაგება არ გააჩნიათ: ხატვა, წერა, დგომა, წოლა...

2.1.1. არსებითი სახელის ბრუნება. ბრუნვები და მათი ნიშნები

არსებითი სახელი ფორმაცვლებადი სიტყვაა. იგი წინადადებაში შეიძლება შეგვხვდეს სხვადასხვა ფორმით, მაგრამ ისე, რომ ლექსიკური მნიშვნელობა ყველას ერთი ჰქონდეს. თითოეული ეს ფორმა არის ბრუნვა.

ბრუნვა ეწოდება გრამატიკულ ფორმას, რომლითაც სახელი ამყარებს სინტაქსურ მიმართებას სხვა სახელთან ან ზმნასთან. მაგალითად, სტუდენტმა გამოცდა ჩააბარა. ამ შეიტყვებაში აუცილებელი იყო ფორმა **სტუდენტმა,** რათა იგი დაჰკავშირებოდა **ჩააბარა** ზმნას. მაშასადამე, ბრუნვის ფორმით გამოიხატა სინტაქსური მიმართება სახელსა და ზმნას შორის.

იმ ფორმანტს, რომელიც დაერთვის სახელის ფუძეს და მას ბრუნვის ფორმას აძლევს, **ბრუნვის ნიშანი** ჰქვია.

როგორც წესი, ყოველ ენაში თითოეული ბრუნვა განიხილება მორფოლოგიური, სინტაქსური ან სემანტიკური ასპექტით. მორფოლოგიური ასპექტი გულისხმობს ბრუნვის მორფოლოგიურ სტრუქტურას, სინტაქსური – ფუნქციას, სემანტიკური – მნიშვნელობას.

- **მორფოლოგიური ასპექტი**

სახელის ცვლას ბრუნვათა მიხედვით **ბრუნება** ჰქვია. ქართულში ბრუნება ერთია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ყველა სახელი ერთნაირად იცვლება, ძირითადად ერთნაირ ნიშანს დაირთავს ამა თუ იმ ბრუნვაში. მაგალითად, მიცემითში ყველა სახელს -ს ნიშანი აქვს. ამ მხრივ ქართული მკვეთრად განსხვავდება ევროპული ენებისაგან, სახელდობრ, რუსულისაგან, სადაც ბრუნება გარჩეულია სქესისა და რიცხვის კატეგორიის მიხედვით და, შესაბამისად, ბრუნვის ნიშნებიც სხვადასხვაა.

ტრადიციულ ქართულ გრამატიკებში გამოიყოფა შვიდი ბრუნვა.

ახალი ქართულის ბრუნვები და ბრუნვის ნიშნებია:

სახელობითი	ი
მოთხრობითი	მა, მ
მიცემითი	ს(ა)
ნათესაობითი	ის(ა), ს(ა)
მოქმედებითი	ით(ა), თი
ვითარებითი	ად(ა), დ(ა)
წოდებითი	ო, ვ

(*ა. შანიძე*)

ვარაუდობენ, რომ ზოგი ბრუნვის ნიშანი ნაცვალსახელური წარმოშობისაა, ზოგიც ისტორიულად გრამატიკული კლასის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

შენიშვნა: თანამედროვე ქართულის ბრუნვის ნიშანთა შესახებ ვრცლად იხ. გვ. 114.

- **სინტაქსური ასპექტი**

თითოეულ ბრუნვას აქვს თავისი ფუნქცია, რომელიც სინტაქსურად შეიძლება იყოს ერთი ან რამდენიმე:

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ბრუნვის ფორმით გადმოიცემა ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი, გარემოება: **ბულბული** საამურად გალობდა (ქვემდებარე); ბავშვმა დაწერა **წერილი** (პირდაპირი დამატება); დედა **გახარებული** იყო (შედგ. შემასმ. სახელადი ნაწილი)...

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ბრუნვა მხოლოდ ქვემდებარის ბრუნვაა: **მზემ** გაანათა ქვეყანა. მოთხრობითი ბრუნვის ფორმით არის გადმოცემული აგრეთვე ზოგიერთი გამოთქმა, რომელიც ფიცილის ფორმულად არის ქცეული და შორისდებულებს განეკუთვნება: ჩემმა მზემ; დედაშვილობამ...

მ ი ც ე მ ი თ ი ქართულში უძველესი ფორმაციის ბრუნვაა. მისი ნიშანია **-ს** ფორმანტი, რომელიც საერთოქართველურია. ამ ბრუნვით გადმოიცემა: ქვემდებარე, პირდაპირი და ირიბი დამატებები, უბრალო დამატება, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი, გარემოება: **მეზობელს** აუშენებია

სახლი (ქვემდებარე); მთვარე **შუქს** ჰფენს **დედამიწას** (შუქს – პირდაპირი დამატება, დედამიწას – ირიბი დამატება); **კვირას** პირველი თოვლი მოვიდა (დროის გარემოება)...

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით გამოიხატება: უბრალო დამატება, განსაზღვრება, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი, გარემოება: **დედის** დარიგება (უბრალო დამატება); **ტყის** ჰაერმა ყველა გამოაცოცხლა (განსაზღვრება); მაშინ თორმეტი **წლისა** იყო თამარი (შედგ. შემასმ. სახ. ნაწ.); **სახლისკენ** გაეშურა (ადგილის გარემოება)...

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით გადმოიცემა: უბრალო დამატება, გარემოება: **ნისლით** დაიფარა მთები (უბრალო დამატება); მგზავრები **სიფრთხილით** მიდიოდნენ (ვითარების გარემოება)...

ვითარებითი ბრუნვის ფორმით გამოიხატება: უბრალო დამატება, გარემოება, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი: სოფელი **ქალაქად** იქცა (უბრალო დამატება); გოგონა **გულიანად** კისკისებდა (ვითარების გარემოება); **დედოფლად** იყო ინგილო ქალი (შედგ. შემ. სახ. ნაწ.)...

მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვები თანამედროვე ქართულში აქტიურად გამოიყენება სადერივაციო ფუნქციითაც ძირითადად დარგობრივ ტერმინოლოგიაში (კითხვითი წინადადება, დრეკადი სხეული, წიგნადი ფონდი...).

წოდებით ბრუნვას ერთადერთი ფუნქცია აქვს – გამოხატავს მიმართვას მეორე პირად წარმოდგენილი საგნისადმი: „**მზეო,** დამხედე, **წვიმავ,** დამნამე!..“ (ვაჟა-ფშაველა)...

- **სემანტიკური ასპექტი**

ქართულში შეიძლება გამოიყოს ბრუნვათა ნაირგვარი მნიშვნელობები, რაც ძირითადად რეალიზდება ზმნის საშუალებით (*ბ. ჯორბენაძე*)*.

* ბრუნვათა დახასიათებისათვის გამოყენებულია *ბ. ჯორბენაძის* თვალსაზრისი.

სახელობითისათვის:

სახელდებითობა: შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“;
პური (პურის გასაყიდი მაღაზია);
ხანძარი! (= ხანძარია!)...

ეგზისტენციალურობა: ღამე; სიმშვიდე...

პრედიკატულობა: ის იყო კომისარი...

გარდაქცევითობა: ოდესღაც მიყრუებული დაბა დიდი ქალაქი გახდა...

მიცემითისათვის:

მითითება მოქმედზე: ძმას სახლი აუშენებია...

ადრესატი: ამხანაგს მისწერს...

თანაობა (კომიტატივი): ამხანაგს მიაწერს...

ინტერესი (დაინტერესება): ამხანაგს დაუწერს...

სამოქმედო საგანი: სახლს აუშენებს...

მოქმედების იარაღი: ჩაქუჩს ურტყამს...

მიმართულება: ქალაქს გაემგზავრა...

მიწევნითობა: ქალაქს ჩავიდა...

განწყობა: მას მოსწონს; მას ემღერება...

მოქმედების დანიშნულებაზე მითითება: ძმას სახლი აუშენა...

ნათესაობითისათვის:

კუთვნილება: მამის სახლი...

წარმომავლობა: ხის სახლი...

მოქმედი საგანი: მსახიობის გამოსვლა...

თვისება: მებრძოლის სიმამაცე...

შეფასება: დიდი ჭკუის ადამიანი...

დამოკიდებულება: უნივერსიტეტის სტუდენტი...

სამოქმედო საგანი: ხის დაჩეხვა...

ინტერესი: ამხანაგის წერილი...

პრედიკატულობა: მაშინ თორმეტი წლისა ვიყავი...

მოქმედებითისათვის:

გამოსვლითობა: სარკმლით მონაქროლი სიო...

ჭურვილობა (ინსტრუმენტატივი): ფანქრით დაწერილი...

წარმომავლობა: წოდებით აზნაური; ტომით არაბი...

როგორობა (ვითარება): სიფრთხილით მიდიოდნენ...
თანაობა: ცოლ-შვილით დაბრუნდა...

ვითარებითისათვის:

მიწევნითობა: ქალაქამდე მშვიდობიანად მიაღწიეს...
გარდაქცევითობა: პატარა ღელე მდინარედ იქცა...
ვითარება: ლამაზად გამოიყურება...
თვისება: დინჯად საუბრობდა...

სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი პ ი რ დ ა პ ი რ ბრუნვებად იწოდება, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი – ი რ ი ბ ბრუნვებად. ქართულისა და, საერთოდ, იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის სპეციფიკურია მოთხრობითი ბრუნვა. იგი ქართულ გრამატიკაში დაამკვიდრა *ანტონ I-მა* და ტერმინიც მანვე შემოიღო. ყველაზე ძველია მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვები, შემდეგ – მოქმედებითი, ვითარებითი და მოთხრობითი; შედარებით ახალი ბრუნვებია სახელობითი და წოდებითი. სახელობითი, ნათესაობითი და მიცემითი ყველა ენაში გვხვდება, ამიტომ უწოდებენ მათ ძ ი რ ი თ ა დ ბრუნვებს.

ქართულში ბრუნვათა სახელწოდებები ძირითადად ევროპულ ენათა გრამატიკების მიხედვითაა შექმნილი:

„სახელობითი“ არის ბერძნული „ნომინატივისა“ და ლათინური „ნომინატივუსის“ შესატყვისი;

„მოთხრობითი“ ქართული ტერმინია, უცხოურად მას „ერგატივს“ (ბერძნ. ergates – მოქმედი პირი) უწოდებენ, რადგან მიუთითებს მოქმედზე, აქტიურ პირზე;

„მიცემითი“ ბერძნული „დოტიკესა“ და ლათინური „დატივუსის“ შესატყვისია;

„ნათესაობითი“ შეესაბამება ბერძნულ „გენიკესა“ და ლათინურ „გენეტივუსს“;

„მოქმედებითი“ არის ლათინური „ინსტრუმენტალისის“ (= „საჭურველობითი“) თარგმანი;

„ვითარებითი“ შექმნილია ქართულ ნიადაგზე, დაამკვიდრა *აკ. შანიძემ*;

„წოდებითი“ მიღებულია ბერძნული „კლეტიკესა“ (ნიშნავდა „საწოდებოს“) და ლათინური „ვოკატივუსისაგან“.

ბრუნვათა სახელები პირობითია, ზედმიწევნით ზუსტად ვერ ასახავს შესაბამის სემანტიკას.

თანამედროვე ქართულში ზოგიერთი ბრუნვის ნიშანი თანდებულის დართვისას ან მთლიანად იკარგება, ანდა ფონეტიკურად სახეცვლილია. სწორედ ამის გამო წაიშალა ზღვარი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის და შეიქმნა საფუძველი, რომ სახელის ფუძეზე დართული ელემენტი მთლიანად ჩათვლილიყო ბრუნვის ნიშნად. აქედან გამომდინარე, *აკ. შანიძემ* ქართულში, შვიდი ბრუნვის გარდა, გამოყო **ლოკალური** ბრუნვები: ს ა დ ა ო ბ ი თ ი (**-ზე,-ში:** წიგნ-ზე, წიგნ-ში), გ ა მ ო ს ვ ლ ი თ ი (**-იდან/ -დან:** ქალაქ-იდან, ეზო-დან), მ ი- წ ე ვ ნ ი თ ი (**-ამდე /-მდე, -ამდის /-მდის:** სახლ-ამდე, წყარო-მდის). ეს თვალსაზრისი ქართულ ლინგვისტიკაში საყოველთაოდ არ არის გაზიარებული.

ბრუნვათა რაოდენობის მიხედვით ენები ერთმანეთისაგან განსხვავდება. სხვაობა თავს იჩენს ერთი და იმავე ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზეც: დროთა ვითარებაში შეიძლება მოიშალოს ბრუნვა და, პირიქით, წარმოიქმნას ახალი. მაგალითად, ძველ ქართულში იყო წ რ ფ ე ლ ო ბ ი თ ი ბრუნვა, რომელიც ნიშანს არ დაირთავდა (*ვ. თოფურიას* აზრით, წრფელობითი უძველესი წარმოშობისაა, გადმონაშთია ქართული ენის განვითარების იმ საფეხურისა, როცა ბრუნვათა სისტემა ჩამოყალიბებული არ იყო). მოგვიანებით წრფელობითი, როგორც ბრუნვა, მოიშალა; მისი ფუნქცია სახელობითმა შეითავსა.

ქართულ ლინგვისტიკაში უკვე კარგა ხანია სადავოა წ ო დ ე ბ ი თ ი ს, როგორც დამოუკიდებელი ბრუნვის, არსებობის საკითხი, გამოთქმულია ურთიერთსაპირისპირო მოსაზრებანი, რომელთა მიხედვითაც ჩამოყალიბდა რამდენიმე თვალსაზრისი: 1) ქართულში წოდებითი არ არის დამოუკიდებელი ბრუნვა, რადგან ვერ ამყარებს მიმართებას სხვა

სიტყვასთან (ე.ი. სინტაქსური ურთიერთობის შედეგად არ არის მიღებული); იგი მხოლოდ მიმართვის ფორმაა და ბრუნების პარადიგმაშიც არ უნდა შევიდეს (*არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია...*); 2) წოდებითი დამოუკიდებელი ბრუნვაა, აქვს საკუთარი ფორმა... წოდებითის **-ო** მხოლოდ ბრუნვის ნიშნის ფუნქციის მატარებელია (*აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, თ. უთურგაიძე, ა. არაბული...*); 3) წოდებითი სახელობითის ვარიანტია (მო)წოდების ფუნქციით (*გ. ნებიერიძე, დ. მელიქიშვილი*).

ბრუნვათა მორფოსინტაქსური და სემანტიკური ასპექტების გათვალისწინებით უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია მეორე თვალსაზრისი. წოდებითი, როგორც ენობრივი ერთეული (სხვა ბრუნვათა მსგავსად), სახელის ფორმაცვალების ერთ-ერთი სახეობაა, გაფორმებული სპეციალური ნიშნით (აფიქსით) და, ამდენად, იგი უნდა ჩაითვალოს ქართული ენის სახელთა ბრუნების პარადიგმის დამოუკიდებელ წევრად.

ემფატიკური ა. ქართულში ბრუნვის ნიშანი შეიძლება გავრცობილი იყოს **-ა** ხმოვნით, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ეწოდება ს ა ვ რ ც ო ბ ი, ნ ა რ თ ა უ ლ ი **-ა** (*აკ. შანიძე*), ე მ ფ ა ტ ი კ უ რ ი (ბერძნ. **emphatikos** – მეტი გამომსახველობითი ძალის მქონე) ხმოვანი (*ნ. მარი*). იგი თანამედროვე ქართულში გამოიყენება მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში როგორც საზოგადო, ისე საკუთარ სახელებთან. აღსანიშნავია, რომ ემფატიკური **ა** უფრო ხშირია აღმოსავლურ კილოებში და, შესაბამისად, ამ კუთხიდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში. იგი შეიძლება შეგვხვდეს არა მარტო სახელებთან, არამედ ფორმაუცვლელ სიტყვებთან, ზმნასთანაც კი: გაუგზავნა ვანოსა; უთხრასა და წავიდეს; ბავშვი გარბოდა ყვირილითა; შინისკენა; რომა (**რომ** კავშირი)...

ემფატიკური **ა**–ს დღემდე შემონახვის მიზეზად მიჩნეულია ის ფაქტი, რომ იგი მახვილიანი ხმოვანია და ადვილად არ იკარგება.

ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, ემფატიკურ ა-ს დღეს სისტემური ხასიათი არა აქვს. მიუხედავად ამისა, ერთგვარი კანონზომიერება მაინც არსებობს -ა-ს გამოყენებაში. იგი აუცილებელია:

1) **-ც** ნაწილაკის დართვისას: ბავშვ-ს-ა-ც, ბავშვ-ის-ა-ც, ბავშვ-ით-ა-ც, ბავშვ-ად-ა-ც...

2) **-ვით** თანდებულიან მიცემითთან: სახლ-ს-ა-ვით, დედა-ს-ა-ვით...

3) **თ**ანიანი მრავლობითის მყარ გამოთქმებში: ბავშვ-თ-ა ოთახი, მწერალ-თ-ა კავშირი, მშობელ-თ-ა კომიტეტი...

4) **და** კავშირით შეერთებული ორი სახელის პირველ წევრთან მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში: მთას-ა და ბარს, დას-ა და ძმას, ცის-ა და დედამიწის, სიტყვით-ა და საქმით...

5) ნანათესაობითარ მიცემითში: ძმის-ა-ს, ქალაქის-ა-ს, მეგობრის-ა-ს, მეზობლის-ა-ს...

6) ნათესაობითი ბრუნვის ფორმასთან მართული მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობის დროს: ლექსი პოეტის-ა, შვილი დედის-ა...

ემფატიკური ა-ს ზოგადი ბუნებისა და ფუნქციონირების საკითხზე ქართულ ლინგვისტიკაში გამოთქმულია მეტნაკლებად განსხვავებული მოსაზრებანი: 1) ძველ ქართულში **ა** ხმოვანი (< **ამას** ნაწევარი) სახელს ანიჭებდა განსაზღვრულობას, რითაც უტოლდებოდა ევროპული ენების არტიკლს (*ნ. მარი, აკ. შანიძე, არნ. ჩიქობავა...*); 2) თანამედროვე ქართულში **ა** ხმოვნის დანიშნულებაა წინადადებაში მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილის შემოსაზღვრა (*არნ. ჩიქობავა, თ. უთურგაიძე*); 3) ემფატიკური ა-ს ბუნება ფონეტიკურია და არა მორფოლოგიური; იგი ჩნდება თანხმოვნიანი ამოსავლის შემდეგ მარცვალთლიაობის შესაქმნელად (*ალ. ფოცხიშვილი, გ. დეეტერსი, შ. აფრიდონიძე...*); 4) სინქრონიულ დონეზე ე. წ. ემფატიკური **ა** არ არის ცალკე მორფოლოგიური ელემენტი. უფრო ბუნებრივია ამ ელემენტის ბრუნვის მორფემათა ცალ-

კეული ალომორფების შემადგენელ ნაწილად მიჩნევა: მიცემითი – ს/სა, ნათესაობითი – ის/ისა, მოქმედებითი – ით/ითა, ვითარებითი – ად/ადა... (*თ. უთურგაიძე, ალ. ონიანი*).

2.1.2. არსებითი სახელის რიცხვი

რიცხვი გამოხატავს ერთისა და მრავლის ოპოზიციას. რიცხვი ანუ სიმრავლე შეიძლება გადმოიცეს სამგვარად: 1) ლექსიკურად (მრავალი), 2) გრამატიკულად (ბავშვები), 3) სუპლეტურად, ფუძის მონაცვლეობით (მე – ჩვენ).

გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი რიცხვი სახელის მორფოლოგიური კატეგორიაა. იგი ახლავს სიტყვის ფორმას და გამოიხატება ნიშნით. გრამატიკულ რიცხვს უპირისპირდება ს ე მ ა ნ ტ ი კ უ რ ი რიცხვი, რომელიც გადმოიცემა სიტყვის შინაარსითა და ფუძის მონაცვლეობით. მაგალითად, **წიგნ-ებ-ი** გრამატიკული რიცხვია, ხოლო **ათი წიგნი, შენ – თქვენ** – სემანტიკური (პირველ შემთხვევაში სიმრავლე გამოხატულია ლექსიკურად – სიტყვის საშუალებით, მეორეში – სუპლეტურად).

გრამატიკული რიცხვი სახელისა და ზმნის საზიარო კატეგორიაა. იგი შეიძლება იყოს მხოლობითი და მრავლობითი.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი რიცხვი აღნიშნავს ერთ საგანს ან საგანთა კრებულს, მოვლენას, თვისებას: ქალაქი, ტყე, მაგიდა, ჭიქა... ხალხი, ერი, გუნდი...

მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი რიცხვი გამოხატავს ერთზე მეტ ერთგვარ საგანს, მოვლენას, თვისებას: ქალაქები, ტყეები, მაგიდები, ჭიქები...

ზოგიერთი სახელი შინაარსით მრავლობითია, მაგრამ ფორმით მრავლობითი არ არის, რადგან სათანადო ნიშანი არა აქვს. ასეთია ძირითადად კრებითი, აბსტრაქტული, მოქმედებისა და ნივთიერებათა სახელები, თუმცა ისინიც ზოგ შემ-

თხვევაში შეიძლება მრავლობითის ფორმითაც შეგვხვდეს: მსოფლიოს **ხალხები** (ერები) იბრძვიან მშვიდობისათვის, შდრ., ქართველი **ხალხი** გაიმარჯვებს; ორგანიზმში **მარილები** (სხვადასხვა მარილი) გროვდება, შდრ., **მარილი** კერძისთვის აუცილებელია.

რიცხვის კატეგორია ყველა ენაში ერთნაირი არაა. ზოგიერთ ენაში მოიპოვება რიცხვის სამ-სამი ფორმა: ფორმა ერთისა (მხ. რ.), ფორმა ორისა (ორობითი რ.) და ფორმა მრავლისა (მრ. რ.). ასეთ ენებში მრავლობითის გაგება ორს ზემოთ იწყება, ქართულში კი ერთზე მეტი მრავლობითია.

მკვლევართა აზრით, ძველად ქართულსაც უნდა ჰქონოდა ორობითი რიცხვი. ვარაუდობენ, რომ ორობითი რიცხვი წარმოიშვა წყვილად არსებული საგნების (ორი თვალი, ორი ხელი, ორი ყური...) აღსანიშნავად. ორობითი რიცხვი გარდამავალი საფეხურია ერთიდან მრავლისაკენ (*არნ. ჩიქობავა*).

მრავლობითი რიცხვის წარმოება. ქართულში მრავლობითი რიცხვის ფორმა ორგვარია: ებიანი და ნართანიანი. ებიანი მრავლობითის მაწარმოებელია **-ებ** სუფიქსი: ბაღ-ი – ბაღ-ებ-ი, სახლ-ებ-ი, სკოლ-ებ-ი... ნართანიანი მრავლობითის მაწარმოებლებია **-ნ** და **-თ: -ნ** ნიშნიან მრავლობითს ჰქვია **ნარიანი** (სახლ-**ნ**-ი), **-თ** ნიშნიანს კი – **თანიანი** (სახლ-**თ**-**ა** // სახლ-**თა**).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ თანიანი მრავლობითის **-თა** ფორმანტში **ა** არ არის ემფატიკური ხმოვანი, **-თა** ერთად აღებული ბრუნვის ნიშანია (*თ. უთურგაიძე, ალ. ონიანი...*).

ებიან მრავლობითს შვიდი ბრუნვა აქვს, ნართანიანს – ხუთი. აქედან ნარიანია სახელობითი და წოდებითი, თანიანი – მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი. ნართანიან მრავლობითს საერთოდ არ ეწარმოება მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვები.

	მხ. რ.	მრ. რ.	
		ებიანი	ნართანიანი
სახ.	სახლ-ი	სახლ-ებ-ი	სახლ-ნ-ი
მოთხ.	სახლ-მა	სახლ-ებ-მა	სახლ-თ-ა
მიც.	სახლ-ს	სახლ-ებ-ს	,,
ნათ.	სახლ-ის	სახლ-ებ-ის	,,
მოქმ.	სახლ-ით	სახლ-ებ-ით	–
ვით.	სახლ-ად	სახლ-ებ-ად	–
წოდ.	სახლ-ო	სახლ-ებ-ო	სახლ-ნ-ო

ნართანიანი მრავლობითის ერთ პარადიგმაში სიმრავლის გამოსახატავად ორი ურთიერთმონაცვლე სუფიქსია გამოყენებული. ჩვენამდე მოღწეული ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით ქრონოლოგიურად ნართანიანი მრავლობითი ძველია, ებიანი – შედარებით ახალი.

მაშასადამე, მრავლობით რიცხვში გვაქვს სახელთა ბრუნების ორი სხვადასხვა პარადიგმა (სისტემა): პირველში **-ებ** სუფიქსის ერთადერთი ფუნქციაა რიცხვის გამოხატვა, მეორე კი შერეული სახისაა: **-ნ** სუფიქსი მხოლოდ რიცხვის ნიშანია (**-ებ**-ის მსგავსად), **-თ** ორმაგი ფუნქციისაა – გამოხატავს რიცხვსაც და ბრუნვასაც. პირველი პარადიგმა (**-ებ** სუფიქსიანი) წმინდა აგლუტინაციურია, მეორე – აგლუტინაციურ-ფლექსიური (**-ნ/-თ** სუფიქსიანი). **-თ**-ს ორფუნქციანობა გვიანდელ მოვლენადაა მიჩნეული. თავდაპირველად ისიც მხოლოდ რიცხვის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მრავლობითის ძირითადი ფორმაა ებიანი, ნართანიანი კი იშვიათია, თუმცა არის მისი აუცილებელი გამოყენების შემთხვევებიც:

1) ზოგიერთ ნაცვალსახელს მხოლოდ ნართანიანი მრავლობითი აქვს: ისინი, ყველანი, მათ...

2) თანიანი მრავლობითის ფორმებია მყარ გამოთქმებში: სხდომათა დარბაზი, სტუდენტთა საბჭო, მასწავლებელთა სახლი, მშობელთა კომიტეტი...

3) ნართანიანი მრავლობითი შეიძლება შეგვხვდეს რიცხვით სახელებშიც: ორნი, შვიდნი, სამთა...

4) მოქმედების სახელებს მხოლოდ ნართანიანი მრავლობითი აქვს: მღერანი, ცქერანი, ჟღერანი...

ქართულში სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოება ევროპულ ენებთან შედარებით განსხვავებულია.

მრავლობითი რიცხვის წარმოების მიხედვით თავისებურებას იჩენს ზოგი არსებითი სახელი, მეტწილად უცხოურიდან შემოსული, რომლებიც გამოიყენება ხან მხოლობითის, ხან მრავლობითის ფორმით: სათვალე // სათვალეები, ჯუნგლი // ჯუნგლები, ჯინსი // ჯინსები, შორტი // შორტები და ა. შ. უცხოურ ენებში ასეთი სახელებისათვის მართებულია მრავლობითის ფორმა, მაგრამ, ქართული ენის ბუნებიდან გამომდინარე, თუ ასეთი სიტყვა აღნიშნავს ერთ საგანს და მხოლობითშიც გვხვდება და მრავლობითშიც (თუმცა მრავლობითის გაგება არა აქვს), უპირატესობა უნდა მიენიჭოს მხოლობითის ფორმას. ამიტომ უნდა ითქვას და დაიწეროს: სათვალე, ჯუნგლი, ჯინსი, შორტი... მაგალითად: მოხუცს სათვალე უკეთია, შდრ., მაგიდაზე სათვალეები აწყვია.

2.1.3. სახელის ფუძე

ფუძე ჰქვია სახელის იმ ნაწილს, რომელიც ატარებს სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობას. სხვაგვარად: **ფუძე** არის სახელის ის ნაწილი, რომელსაც დაერთვის ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები.

სახელის ფუძე ხასიათდება დაბოლოების, ცვლილებისა და შედგენილობის მიხედვით.

დ ა ბ ო ლ ო ე ბ ი ს მიხედვით სახელი ორგვარია: თანხმოვანფუძიანი და ხმოვანფუძიანი. თანხმოვანფუძიანი სახელებია: ვაშლ-ი, ხელ-ი, დათვ-ი, რვეულ-ი, ბურთ-ი... ხმოვანფუძიანია: დღე, ცა, უთო, რუ, ჩაი...

ც ვ ლ ი ლ ე ბ ი ს მიხედვით ფუძე სრულია ან უსრული. სრულია ფუძე, თუ მას არ აკლია არც ერთი ხმოვანი (ბავშვ-ი – ბავშვ-ის, წიგნ-ი – წიგნ-ის, წყარო – წყარო-სი, უთო – უთო-სი...). უსრულია ფუძე, თუ მას აკლია რომელიმე ხმოვანი (მიწა – მიწ-ის, ირემ-ი – ირმ-ის, მინდორი – მინდვრ-ის). უსრული ფუძე შეკუმშულია ან შეკვეცილი.

შ ე დ გ ე ნ ი ლ ო ბ ი ს მიხედვით ფუძე არის მარტივი (სახლ-ი), ნაწარმოები (მე-ბაღ-ე) ან რთული (ვაჟკაცი).

ფუძის გასარკვევად სახელი უნდა ჩაისვას მიცემით ან მოთხრობით ბრუნვაში და ჩამოშორდეს **ბრუნვისა** და **რიცხვის ნიშნები,** დარჩენილი ნაწილი იქნება ფუძე: წიგნ-**ს** // წიგნ-**ებ-ს** – ორივე სახელისათვის ფუძეა **წიგნ.**

2.1.4. საზოგადო არსებითი სახელის ბრუნება

თანხმოვანფუძიანი საზოგადო არსებითი სახელები. ფუძის ცვლილების მიხედვით თანხმოვანფუძიანი საზოგადო არსებითი სახელი შეიძლება იყოს უკუმშველი და კუმშვადი.

უ კ უ მ შ ვ ე ლ ი ა სახელი, რომლის ფუძეშიც ბრუნების დროს არავითარი ცვლილება არ ხდება. ასეთია საზოგადო არსებითი სახელების ერთმარცვლიან ფუძეთა უმეტესობა (ქალ-ი – ქალ-ისა, წიგნ-ი – წიგნ-ისა...); წყვილი თანხმოვნით დაწყებული ერთმარცვლიანი ფუძე შეიძლება შეიკუმშოს (წყალ-ი – წყლ-ისა), შეიძლება – არა (ცხენ-ი – ცხენ-ისა).

საზოგადო არსებითი სახელი ბრუნების დროს არავითარ თავისებურებას არ ამჟღავნებს: ეწარმოება ორივე მრავლობითი, შეიძლება დაერთოს ემფატიკური **ა** ხმოვანიც:

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	ბავშვ-ი	ბავშვ-ებ-ი	ბავშვ-ნ-ი
მოთხ.	ბავშვ-მა	ბავშვ-ებ-მა	ბავშვ-თ-ა
მიც.	ბავშვ-ს (ა)	ბავშვ-ებ-ს (ა)	,,
ნათ.	ბავშვ-ის (ა)	ბავშვ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	ბავშვ-ით (ა)	ბავშვ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	ბავშვ-ად (ა)	ბავშვ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	ბავშვ-ო	ბავშვ-ებ-ო	ბავშვ-ნ-ო

კ უ მ შ ვ ა დ ი ა სახელი, რომლის ფუძე ხმოვნის დაკარგვის შედეგად ვიწროვდება (იკუმშება). კუმშვას იწვევს ხმოვნით დაწყებული აფიქსის დართვა. ძირითადად ეს აფიქსებია ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები: **-ის, -ით, -ად, -ებ.** ისტორიულად კუმშვის მთავარ მიზეზად მიჩნეულია მახვილი.

ფუძის კუმშვა ხდება მხოლობითი რიცხვის სამ ბრუნვაში (ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში) და ებიან მრავლობითში (ნართანიან მრავლობითში ფუძე საერთოდ არ იცვლება).

კუმშვის დროს ფუძიდან ამოვარდება **ა, ე, ო** ხმოვნები. ამათგან **ა** და **ე** ყოველთვის უკვალოდ იკარგება, **ო** კი ზოგჯერ კვალს ტოვებს **ვ**-ს სახით.

კუმშვადია უმთავრესად **-ალ, -ელ, -ოლ, -არ, -ერ, -ორ, -ან, -ენ, -ონ, -ამ, -ემ, -ავ** მარცვლებზე დაბოლოებული სახელები (იშვიათად შეიძლება შეიკუმშოს სხვა სახელებიც: ბეჭედი – ბეჭდ-ის, ხოხობი – ხოხბ-ის, კაკაბი – კაკბ-ის, ნაბადი – ნაბდ-ის). ძირითადად კუმშვადია ორ- და მეტმარცვლიანი ფუძეები: კედელ-ი, მეგობარ-ი – კედლ-ის, მეგობრ-ის... იშვიათად შეიძლება შეიკუმშოს ერთმარცვლიანი ფუძეც: ბალ-ი – ბლ-ის...

იკარგება **ა:**

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	ძვალ-ი	ძვლ-ებ-ი	ძვალ-ნ-ი
მოთხ.	ძვალ-მა	ძვლ-ებ-მა	ძვალ-თ-ა
მიც.	ძვალ-ს (ა)	ძვლ-ებ-ს (ა)	,,
ნათ.	ძვლ-ის (ა)	ძვლ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	ძვლ-ით (ა)	ძვლ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	ძვლ-ად (ა)	ძვლ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	ძვალ-ო	ძვლ-ებ-ო	ძვალ-ნ-ო

იკარგება **ე:**

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	მგელ-ი	მგლ-ებ-ი	მგელ-ნ-ი
მოთხ.	მგელ-მა	მგლ-ებ-მა	მგელ-თ-ა
მიც.	მგელ-ს (ა)	მგლ-ებ-ს (ა)	,,
ნათ.	მგლ-ის (ა)	მგლ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	მგლ-ით (ა)	მგლ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	მგლ-ად (ა)	მგლ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	მგელ-ო	მგლ-ებ-ო	მგელ-ნ-ო

იკარგება **ო:**

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	ფოთოლ-ი	ფოთლ-ებ-ი	ფოთოლ-ნ-ი
მოთხ.	ფოთოლ-მა	ფოთლ-ებ-მა	ფოთოლ-თ-ა
მიც.	ფოთოლ-ს (ა)	ფოთლ-ებ-ს (ა)	,,
ნათ.	ფოთლ-ის (ა)	ფოთლ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	ფოთლ-ით (ა)	ფოთლ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	ფოთლ-ად (ა)	ფოთლ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	ფოთოლ-ო	ფოთლ-ებ-ო	ფოთოლ-ნ-ო

ო > ვ:

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	ნიგოზ-ი	ნიგვზ-ებ-ი	ნიგოზ-ნ-ი
მოთხ.	ნიგოზ-მა	ნიგვზ-ებ-მა	ნიგოზ-თ-ა
მიც.	ნიგოზ-ს (ა)	ნიგვზ-ებ-ს (ა)	,,

ნათ.	ნიგვზ-ის (ა)	ნიგვზ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	ნიგვზ-ით (ა)	ნიგვზ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	ნიგვზ-ად (ა)	ნიგვზ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	ნიგოზ-ო	ნიგვზ-ებ-ო	ნიგოზ-ნ-ო

ზოგჯერ ერთი და იგივე სახელი ერთ შემთხვევაში კუმშვადია, მეორეში – უკუმშველი. მაგალითად, თუ **თვალი, წელი** სხეულის ნაწილია, უკუმშველია (თვალის ტკივილი, წელის ტკივილი), სხვა მნიშვნელობით გამოყენებული კი – კუმშვადი (ბეჭდის თვლის ჩასმა, წლის დროები).

კარი, დარი, ბერი, ღვარი ცალკე აღებული უკუმშველია: კარ-ის (გაღება), დარ-ის (დადგომა), ბერ-ის (აღსარება)... კომპოზიტის შემადგენლობაში ეს სახელები იკუმშება: ცისკრ-ის ზარები, ავდრ-ის ნიშნები, დედაბრ-ის მოთქმა.

ხმოვანფუძიანი საზოგადო არსებითი სახელები. ქართულში ხმოვანფუძიან არსებით სახელთა ფუძე მეტწილად ბოლოვდება **ა** და **ე** ხმოვნებზე, უფრო ნაკლებად – **ო**-სა და **უ**-ზე. **ი**-ზე დაბოლოებულია მხოლოდ უცხოურიდან შემოსული რამდენიმე სიტყვა: ჩაი, ტრამვაი, დიჯეი...

ხმოვანფუძიანი სახელები, თანხმოვანფუძიანთაგან განსხვავებით, ხასიათდება თავისებურებებით:

1) სახელობითში არ დაერთვის ბრუნვის **-ი** ნიშანი (ძველი ქართული ენის **-ი** ნიშანი დასუსტდა, **ჲ**-დ იქცა და ბოლოს ისიც დაიკარგა: დედა-ი > დედა-ჲ > დედა. ძველი ვითარება დღეს შემორჩენილია მხოლოდ დიალექტებში);

2) მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია **-მ**, მაგრამ **-ც** ნაწილაკის დართვისას იქნება **-მა** (დედამაც, ქვეყანამაც);

3) ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია მხოლოდ **-დ**;

4) წოდებითი ბრუნვის ნიშნებია **-ო** (ერთმარცვლიანებთან), **-ვ** (ორ- და მეტმარცვლიანებთან) და **Ø.**

ხმოვანფუძიან სახელებში გამოიყოფა სამი ქვეჯგუფი: უკვეცელი, კვეცადი და კუმშვად-კვეცადი სახელები.

უ კ ვ ე ც ე ლ ი ა არსებითი სახელი, რომლის ფუძეშიც არავითარი ცვლილება არ ხდება. ქართულში ძირითადად უკვეცელია:

1) **ო, უ, ი**-ზე დაბოლოებული სახელები;
2) **ა**-სა და **ე**-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი საზოგადო არსებითი სახელი (მაგალითად, **ნაცარქექია**-ს ტიპისა, კნინობითი სახელები...);
3) **ა**-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი საზოგადო არსებითი სახელი (დედა, მამა, ბებია...), როცა ის საკუთარი სახელის მნიშვნელობით გამოიყენება: **დედას** კაბა ჩავიცვი, შდრ., **დედის** დარიგება შვილს მუდამ უნდა ახსოვდეს.

უკვეცელი საზოგადო სახელი ბრუნების დროს არ იცვლის ფუძეს, სამაგიეროდ, იცვლება ბრუნვის ნიშნები: ნათესაობითსა და მოქმედებითში იკარგება ბრუნვის ნიშნის ხმოვნითი ნაწილი (**-ი**) და რჩება თანხმოვნები **ს** და **თ**. მოქმედებითში **თ** არის მხოლოდ **ი** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან (ჩაი-**თ**, ტრამვაი-**თ**), სხვა შემთხვევაში **თ**-ს შემდეგ განვითარდა **-ი** და მიღებულ იქნა **-თი** დაბოლოება. ასევე: ნათესაობით ბრუნვაშიც ზოგჯერ **-ს** ნიშნის შემდეგ ჩნდება **ი** (წყალი წყარო-**ს-ი**). **ი** ხმოვნის წარმომავლობა და ფუნქცია სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი. მაგალითად, *არნ. ჩიქობავას* დაკვირვებით, ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში **ი** ერთდროულად არის გაჩენილი და ფუნქციით ემფატიკური **ა**-ს ტოლია.

უკვეცელ საზოგადო სახელს აქვს ორივე მრავლობითი, წოდებითში არის **-ო** ან **-ვ** ნიშნით.

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	ეზო	ეზო-ებ-ი	ეზო-ნ-ი
მოთხ.	ეზო-მ	ეზო-ებ-მა	ეზო-თ-ა
მიც.	ეზო-ს	ეზო-ებ-ს	,,
ნათ.	ეზო-ს (ი)	ეზო-ებ-ის	,,
მოქმ.	ეზო-თ (ი)	ეზო-ებ-ით	–
ვით.	ეზო-დ	ეზო-ებ-ად	–
წოდ.	ეზო-ვ	ეზო-ებ-ო	ეზო-ნ-ო

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	ბუ	ბუ-ებ-ი	ბუ-ნ-ი
მოთხ.	ბუ-მ	ბუ-ებ-მა	ბუ-თ-ა
მიც.	ბუ-ს	ბუ-ებ-ს	,,
ნათ.	ბუ-ს (ი)	ბუ-ებ-ის	,,
მოქმ.	ბუ-თ (ი)	ბუ-ებ-ით	–
ვით.	ბუ-დ	ბუ-ებ-ად	–
წოდ.	ბუ-ო	ბუ-ებ-ო	ბუ-ნ-ო

უკვეცელ საზოგადო სახელთა მიცემითისა და ნათესაობითის ფორმები ერთმანეთს ემთხვევა. ერთნაირ ფორმათა გასარჩევად არსებობს რამდენიმე ხერხი:

1) გამოსაცნობი სახელის ნაცვლად უნდა ჩაისვას თანხმოვანფუძიანი ან ფუძეკვეცადი სახელი (წყაროს წყალი – ვერცხლ-ის წყალი // ჭის წყალი);

2) შეენაცვლოს იმავე ფუძის ებიანი მრავლობითი (წყაროს წყალი – წყაროების წყალი);

3) თუ გამოსაცნობი სახელი შეეწყობა ზმნას, მაშინ მიცემითი ბრუნვაა (წყაროს ვეძებ), თუკი სახელთანაა შეწყობილი – ნათესაობითი (წყაროს წყალი).

ძველ ქართულთან შედარებით დღეს უკვეცელ სახელთა ბრუნვის ნიშნებს მეტი ცვლილება მოსდის.

კ ვ ე ც ა დ ი ა არსებითი სახელი, რომლის ბრუნების დროსაც იკარგება ფუძის ბოლო ხმოვანი. კვეცას იწვევს ხმოვნით დაწყებული აფიქსების (**-ის, -ით, -ებ**) დართვა. კვეცა ხდება მხოლობითი რიცხვის ორ ბრუნვაში – ნათესაობითისა და მოქმედებითში და **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან ებიან მრავლობითში.

კვეცადია **ა**-სა და **ე**-ზე დაბოლოებული საზოგადო სახელების უმრავლესობა, აბსტრაქტული სახელები და საწყისები.

საზოგადო სახელებს ეწარმოება ორივე მრავლობითი და წოდებითშიც დაერთვის ბრუნვის ნიშნები.

იკარგება **ა**:

	მხ. რ.		მრ. რ
სახ.	დედა	დედ-ებ-ი	დედა-ნ-ი
მოთხ.	დედა-მ	დედ-ებ-მა	დედა-თ-ა
მიც.	დედა-ს	დედ-ებ-ს	,,
ნათ.	დედ-ის	დედ-ებ-ის	,,
მოქმ.	დედ-ით	დედ-ებ-ით	–
ვით.	დედა-დ	დედ-ებ-ად	–
წოდ.	დედა-ვ	დედ-ებ-ო	დედა-ნ-ო

იკარგება **ე**:

	მხ. რ.		მრ. რ
სახ.	კლდე	კლდე-ებ-ი	კლდე-ნ-ი
მოთხ.	კლდე-მ	კლდე-ებ-მა	კლდე-თ-ა
მიც.	კლდე-ს	კლდე-ებ-ს	,,
ნათ.	კლდ-ის	კლდე-ებ-ის	,,
მოქმ.	კლდ-ით	კლდე-ებ-ით	–
ვით.	კლდე-დ	კლდე-ებ-ად	–
წოდ.	კლდე-ო	კლდე-ებ-ო	კლდე-ნ-ო

შენიშვნა: 1. დღეს სამწერლობო ქართულსა თუ ზეპირ მეტყველებაში წოდებითი ბრუნვის ნიშნად ზოგჯერ მოსალოდნელი **-ვ**-ს ნაცვლად დასტურდება **-ო** და, პირიქით: დედა-**ვ**//დედა-**ო**; მზე-**ო** //მზე-**ვ**... ასეთ შემთხვევაში ორ- და მეტმარცვლიანებთან უპირატესობა უნდა მიენიჭოს **-ვ**-ს.

2. საკუთარი სახელის ფუნქციით გამოყენებული ზოგიერთი საზოგადო სახელი წოდებითში არ დაირთავს ბრუნვის ნიშანს: დედა, მოვედი; მამა, დამელოდე!

აბსტრაქტულ სახელებს არ გააჩნია მრავლობითი რიცხვი, საწყისებს კი – არც მრავლობითი რიცხვი და არც წოდებითი ბრუნვა.

კ უ მ შ ვ ა დ-კ ვ ე ც ა დ ი ა სახელი, რომლის ფუძე ერთდროულად კიდეც იკუმშება და კიდეც იკვეცება. ქართულში ასეთია რამდენიმე სახელი: ქვეყანა, ქარხანა, ფანჯარა, მოყვარე, მხარე, სიმწარე, პეპელა, ბეგარა, ტომარა, წიფელა, წურბელა, მარცხენა, მარჯვენა.

ა-ზე დაბოლოებული:

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	ქვეყანა	ქვეყნ-ებ-ი	ქვეყანა-ნ-ი
მოთხ.	ქვეყანა-მ	ქვეყნ-ებ-მა	ქვეყანა-თ-ა
მიც.	ქვეყანა-ს	ქვეყნ-ებ-ს	,,
ნათ.	ქვეყნ-ის	ქვეყნ-ებ-ის	,,
მოქმ.	ქვეყნ-ით	ქვეყნ-ებ-ით	–
ვით.	ქვეყნ-ად	ქვეყნ-ებ-ად	–
წოდ.	ქვეყანა-ვ	ქვეყნ-ებ-ო	ქვეყანა-ნ-ო

ე-ზე დაბოლოებული:

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	მოყვარე	მოყვარ-ებ-ი	მოყვარე-ნ-ი
მოთხ.	მოყვარე-მ	მოყვარ-ებ-მა	მოყვარე-თ-ა
მიც.	მოყვარე-ს	მოყვარ-ებ-ს	,,
ნათ.	მოყვარ-ის	მოყვარ-ებ-ის	,,
მოქმ.	მოყვარ-ით	მოყვარ-ებ-ით	–
ვით.	მოყვარ-ად	მოყვარ-ებ-ად	–
წოდ.	მოყვარე-ვ	მოყვარ-ებ-ო	მოყვარე-ნ-ო

ამ ტიპის სახელთა ბრუნებისას კუმშვაცა და კვეცაც ხდება სამ ბრუნვაში (ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში (შდრ., **მოყვარე – მოყვარ-ად** და არა: **მოყვარე-დ**), რაც ანალოგიით უნდა აიხსნას.

დღევანდელი კუმშვად-კვეცადი სახელების ჩამოყალიბება იწყება შუა საუკუნეებში. ამ მოვლენის საფუძვლად მიჩნეულია ენაში არსებული სემანტიკურად ერთნაირი სახელების პარალელური ფორმები: ბეგარ**ი** // ბეგარ**ა**, ტომარ**ი** // ტომარ**ა**, წურბელ**ი** // წურბელ**ა**, პეპელ**ი** // პეპელ**ა**, მარჯვენ**ი** // მარჯვენ**ა**, მხარ**ი** // მხარ**ე**...

როგორც წესი, ამ პარალელურ ფორმათაგან თანხმოვნიანი ფუძე იკუმშებოდა (ბეგარ-ი – ბეგრ-ის), ხმოვნიანი კი იკვეცებოდა (ბეგარა – ბეგარ-ის). დროთა ვითარებაში მოხდა ამ ორი ტიპის ბრუნების პარადიგმის შერევა: სემანტიკუ-

რად ერთნაირი, მაგრამ ფორმობრივად ნაწილობრივ განსხვავებული სიტყვები ცვლილების მიხედვითაც დაემსგავსნენ ერთმანეთს და შეინარჩუნეს ერთდროულად კუმშვისა და კვეცის უნარი (*თ. უთურგაიძე*):

სახ. **პეპელ-ი** > ნათ. **პეპლ-ის**

სახ. **პეპელ-ა** > ნათ. **პეპელ-ის** > **პეპლ-ის.**

2.1.5. საკუთარ სახელთა ბრუნება

ადამიანის (პირის) სახელები. ადამიანის (პირის) სახელი ბრუნების დროს ფორმას იცვლის საზოგადო სახელის მსგავსად, მაგრამ ხასიათდება ზოგიერთი თავისებურებით:

1) არც იკვეცება და არც იკუმშება;

2) წოდებითში არ დაირთავს ბრუნვის ნიშანს (თუმცა ზოგიერთ დიალექტში, საზოგადო სახელების მსგავსად, ისიც გაფორმებულია **-ო** ნიშნით: დავით-**ო,** ეთერ-**ო...**);

3) ვერ აწარმოებს მრავლობით რიცხვს (მაგრამ, თუ პირის სახელი ლიტერატურული ტიპის აღსანიშნავად გამოიყენება, მაშინ მრავლობითი რიცხვიც აქვს: არსენ**ები**, ლუარსაბ**ები**, ასმათ**ები**...):

სახ.	დავით-ი	ანა	ვაჩე	ნინო
მოთხ.	დავით-მა	ანა-მ	ვაჩე-მ	ნინო-მ
მიც.	დავით-ს(ა)	ანა-ს	ვაჩე-ს	ნინო-ს
ნათ.	დავით-ის(ა)	ანა-ს(ი)	ვაჩე-ს(ი)	ნინო-ს(ი)
მოქმ.	დავით-ით(ა)	ანა-თ(ი)	ვაჩე-თ(ი)	ნინო-თ(ი)
ვით.	დავით-ად(ა)	ანა-დ	ვაჩე-დ	ნინო-დ
წოდ.	დავით	ანა	ვაჩე	ნინო

ქართულში **ი** ხმოვანფუძიანია ძირითადად ბერძნულ-ლათინურიდან ნასესხები **-იოს** დაბოლოებიანი ადამიანის (პირის) სახელები: აკაკი, გიორგი, კორნელი... პირის სახელები მიმართვისას ყოველთვის ფუძის სახით უნდა იყოს: თამარ! ვახტანგ! ნუგზარ! და არა: თამარი! ვახტანგი! ნუგზარი!

ადამიანის გვარები. საკუთარ სახელთაგან გვარები (მათ შორის, უცხოური წარმოშობისა) იბრუნვის საზოგადო სახელების მსგავსად. ადამიანის გვარიც შეიძლება იყოს თანხმოვანფუძიანი და ხმოვანფუძიანი.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი გვარები უკუმშველია, გარდა **-ელ** მარცვალზე დაბოლოებულებისა (წერეთელი, მაჩაბელი...). ისინი იბრუნვიან საზოგადო სახელების მსგავსად, აწარმოებენ ორივე მრავლობითს, წოდებით ბრუნვაში აუცილებლად უნდა ჰქონდეს ნიშანი: რატიანო! გიგაურო! და არა: რატიანი! გიგაური! (როგორც ხშირად გვხვდება ზეპირ მეტყველებაში).

უკუმშველი:

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	იაშვილ-ი	იაშვილ-ებ-ი	იაშვილ-ნ-ი
მოთხ.	იაშვილ-მა	იაშვილ-ებ-მა	იაშვილ-თ-ა
მიც.	იაშვილ-ს (ა)	იაშვილ-ებ-ს (ა)	,,
ნათ.	იაშვილ-ის (ა)	იაშვილ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	იაშვილ-ით (ა)	იაშვილ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	იაშვილ-ად (ა)	იაშვილ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	იაშვილ-ო	იაშვილ-ებ-ო	იაშვილ-ნ-ო

კუმშვადი:

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	მაჩაბელ-ი	მაჩაბლ-ებ-ი	მაჩაბელ-ნ-ი
მოთხ.	მაჩაბელ-მა	მაჩაბლ-ებ-მა	მაჩაბელ-თ-ა
მიც.	მაჩაბელ-ს (ა)	მაჩაბლ-ებ-ს (ა)	,,
ნათ.	მაჩაბლ-ის (ა)	მაჩაბლ-ებ-ის (ა)	,,
მოქმ.	მაჩაბლ-ით (ა)	მაჩაბლ-ებ-ით (ა)	–
ვით.	მაჩაბლ-ად (ა)	მაჩაბლ-ებ-ად (ა)	–
წოდ.	მაჩაბელ-ო	მაჩაბლ-ებ-ო	მაჩაბელ-ნ-ო

ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი გვარი უკვეცელი ან კვეცადია. უკვეცელია, ძირითადად, **ა, ია, უა, ვა**-ზე დაბოლოებული და უცხოური წარმოშობის გვარები; ხოლო კვეცადია **ძე**-ზე და-

ბოლოებული, აგრეთვე არსებით სახელთაგან ნაწარმოები ე ხმოვანფუძიანი გვარები.

უკვეცელი:

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ
სახ.	ლეჟავა	ლეჟავ-ებ-ი	გოეთე	გოეთე-ებ-ი
მოთხ.	ლეჟავა-მ	ლეჟავ-ებ-მა	გოეთე-მ	გოეთე-ებ-მა
მიც.	ლეჟავა-ს	ლეჟავ-ებ-ს	გოეთე-ს	გოეთე-ებ-ს
ნათ.	ლეჟავა-ს (ი)	ლეჟავ-ებ-ის	გოეთე-ს (ი)	გოეთე-ებ-ის
მოქმ.	ლეჟავა-თ (ი)	ლეჟავ-ებ-ით	გოეთე-თ (ი)	გოეთე-ებ-ით
ვით.	ლეჟავა-დ	ლეჟავ-ებ-ად	გოეთე-დ	გოეთე-ებ-ად
წოდ.	ლეჟავა	ლეჟავ-ებ-ო	გოეთე	გოეთე-ებ-ო

კვეცადი:

	მხ. რ.	მრ. რ	
სახ.	ბერიძე	ბერიძე-ებ-ი	ბერიძე-ნ-ი
მოთხ.	ბერიძე-მ	ბერიძე-ებ-მა	ბერიძე-თ-ა
მიც.	ბერიძე-ს	ბერიძე-ებ-ს	,,
ნათ.	ბერიძ-ის	ბერიძე-ებ-ის	,,
მოქმ.	ბერიძ-ით	ბერიძე-ებ-ით	–
ვით.	ბერიძე-დ	ბერიძე-ებ-ად	–
წოდ.	ბერიძე	ბერიძე-ებ-ო	ბერიძე-ნ-ო

ადამიანის სახელისა და გვარის ერთად ბრუნების დროს იცვლება მხოლოდ გვარი. ორმაგი გვარის ბრუნებისას პირველი გვარი ფუძის სახით იქნება:

სახ.	ილია ბერიძე	ნინო მებუკე-გაგუა
მოთხ.	ილია ბერიძე-მ	ნინო მებუკე-გაგუა-მ
მიც.	ილია ბერიძე-ს	ნინო მებუკე-გაგუა-ს
ნათ.	ილია ბერიძ-ის	ნინო მებუკე-გაგუა-ს (ი)
მოქმ.	ილია ბერიძ-ით	ნინო მებუკე-გაგუა-თ (ი)
ვით.	ილია ბერიძე-დ	ნინო მებუკე-გაგუა-დ
წოდ.	ილია ბერიძე	ნინო მებუკე-გაგუა

გეოგრაფიული სახელები. გეოგრაფიული სახელი ძირითადად იბრუნვის საზოგადო სახელთა მსგავსად, თუმცა ვერ აწარმოებს მრავლობით რიცხვს, წოდებით ბრუნვაში ზოგჯერ ფუძის სახითაცაა (მცხეთა! ან: მცხეთავ!).

თანხმოვანფუძიანი გეოგრაფიული სახელი უკუმშველია ან კუმშვადი, ხმოვანფუძიანი კი – უკვეცელი ან კვეცადი:

თანხმოვანფუძიანი:

სახ.	თბილის-ი	ყვარელ-ი
მოთხ.	თბილის-მა	ყვარელ-მა
მიც.	თბილის-ს	ყვარელ-ს
ნათ.	თბილის-ის	ყვარლ-ის
მოქმ.	თბილის-ით	ყვარლ-ით
ვით.	თბილის-ად	ყვარლ-ად
წოდ.	თბილის-ო	ყვარელ-ო

ხმოვანფუძიანი:

სახ.	მცხეთა	საირმე
მოთხ.	მცხეთა-მ	საირმე-მ
მიც.	მცხეთა-ს	საირმე-ს
ნათ.	მცხეთ-ის	საირმ-ის
მოქმ.	მცხეთ-ით	საირმ-ით
ვით.	მცხეთა-დ	საირმე-დ
წოდ.	მცხეთა-ვ/Ø	საირმე-ვ/Ø

სახელთა ბრუნების თავისებურებანი. ბრუნების საერთო წესისაგან განსხვავებით, ქართულში რამდენიმე სახელი ამჟღავნებს თავისებურებას. ასეთია: ამბავი, ხუცესი, ღმერთი, დრო, ხბო, ღვინო...

ამბავი. ამ სიტყვაში ფუძის კუმშვის დროს ხმოვანთან ერთად იკარგება **ვ** თანხმოვანიც: ამბავ-ი > ამბვ-ის > ამბ-ის (ძველ ქართულში **ამბავი** უკუმშველი იყო).

ხუცესი. ფუძის კუმშვისას ხმოვანთან ერთად იკარგება **ს** თანხმოვანი: ხუცეს-ი > ხუცს-ის > ხუც-ის; ხუც-ებ-ი // ხუცეს-ებ-ი.

ღმერთი. ფუძის კუმშვის შედეგად სიტყვაში თავს იყრის ოთხი თანხმოვანი: ღმრთ-ის. ამის გამო წარმოთქმა გაძნელდა და დაიკარგა **რ**, შემდეგ **მ**-ს ჩაენაცვლა **ვ** და მივიღეთ **ღვთის** (ღმერთ-ი > ღმრთ-ის > ღმთ-ის >ღვთ-ის). თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში დასაშვებია შეუკუმშავი ფორმაც – **ღმერთის** (ზოგადი გაგებით) (*ვ. თოფურია, ივ. გიგინეიშვილი*).

დრო. წესის მიხედვით, **ო**-ზე გათავებული ფუძე უკვეცელია, ნათესაობითსა და მოქმედებითში ბრუნვის ნიშნად დარჩენილია მხოლოდ თანხმოვნითი ნაწილი: ოქრო > ოქრო-ს(ი), მაგრამ სიტყვაში **დრო** სრულია ფუძეც და ბრუნვის ნიშანიც: დრო – დრო-ის, დრო-ით, თუმცა ზოგჯერ, მეტწილად ზეპირ მეტყველებაში, შეიძლება ბრუნვის ნიშანი შეგვხვდეს შეკვეცილი ფორმითაც: დრო-ს-ი, დრო-თ-ი...

ღვინო მხოლობითი რიცხვის ნათესაობითსა და მოქმედებითში კვეცადია, მაგრამ უკვეცელია ებიან მრავლობითში: ღვინო – ღვინ-ის, ღვინ-ით, შდრ., ღვინოები (სხვადასხვა მარკისა). სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს მოვლენა ახსნილია იმით, რომ პრექართველურ ენაში **ღვინო** უნდა ყოფილიყო თანხმოვანფუძიანი (ღვინ-ი).

ხბო სიტყვას აქვს ორგვარი მრავლობითი: ხბოები // ხბორები. დღეს უფრო მართებული და გავრცელებული ფორმაა **ხბოები**.

ბრუნების ტიპები. ქართულში ყველა სახელი ერთნაირად არ იბრუნვის: ზოგის ფუძე უცვლელია, ზოგისა – კუმშვადი, კვეცადი ან კუმშვად-კვეცადი. გარდა ამისა, ზოგჯერ თვით ბრუნვის ნიშანიც კი იცვლება. ამის მიხედვით, გამოყოფენ არსებით სახელთა ბრუნების რამდენიმე ტიპს:

1. ა) თანხმოვანფუძიანი სახელები, ბ) კვეცადი სახელები, გ) უკვეცელი სახელები (*აკ. შანიძე*);

2. ა) თანხმოვანფუძიანი უკუმშველი სახელები, ბ) კუმშვადი და კვეცადი სახელები, გ) უკვეცელი სახელები (*არნ. ჩიქობავა*);

3. ა) უკუმშველი, ბ) კუმშვადი, გ) უკვეცელი, დ) კვეცადი და კუმშვად-კვეცადი (*ვ. თოფურია*);

4. ა) თანხმოვანფუძიანი სახელები, ბ) ხმოვანფუძიანი სახელები (*ლ. კვაჭაძე*);

5. ა) ერთფუძიანი სახელები (ა. სახელები, რომელთაც აქვთ ყველა ბრუნვის ფორმა; ბ. აქვთ მხოლოდ ორი ფორმა, **-ნ** და **-თ** ფორმანტებით ნაწარმოები: კაცნი, კაცთა; გ. ახასიათებთ ნაკლული ბრუნება: შენ, თქვენ, ჩვენ...);

ბ) ორფუძიანი სახელები (ა. ერთი ფორმა სახელობითის, მოთხრობითისა და მიცემითისათვის: მე, ჩემ-ზე... მეორე – ნათესაობითისა და მოქმედებითისთვის: ჩემ-, ჩემთვის... ბ. განსხვავებულია ფუძეები სახელობითსა და ყველა დანარჩენ ბრუნვაში: ის, ეს, იგი...) (*ბ. ჯორბენაძე*)...

ბრუნების ტიპებად დაყოფას საფუძვლად უდევს სხვადასხვა პრინციპი. მაგალითად, *აკ. შანიძის* კლასიფიკაციისათვის ამოსავალია ბრუნვის ნიშანთა ერთგვაროვნება – სისრულე ან უსრულობა, კერძოდ: I ტიპის სახელებში ყველა ბრუნვის ნიშანი სრულია, II ტიპისაში – ზოგან მოკვეცილია ან არასრული, III-ში კი ბრუნვის ნიშანი იცვლება ნათესაობითსა და მოქმედებითში. *არნ. ჩიქობავას* კლასიფიკაციის საფუძველია მიმართება ბრუნვის ნიშანსა და ფუძეს შორის, ანუ ფონეტიკური ცვლილება მორფემათა საზღვარზე: ა) უცვლელია ფუძეც და ბრუნვის ნიშანიც; ბ) ბრუნვის ნიშანი იწვევს ფუძეში ცვლილებას (იკუმშება ან იკვეცება); გ) ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი მოქმედებს ბრუნვის ნიშანზე.

ვ. თოფურია სახელის ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის მიმართებას ყველა ბრუნვის მიხედვით განიხილავს.

არსებით სახელთა მართლწერა

1. თუ სახელის ფუძე **მ**-ზე ბოლოვდება, მოთხრობით ბრუნვაში ორი **მ** იქნება: ატამ-ი > ატამმა, ირემმა, ლომმა...

2. თუ სახელის ფუძე **ს**-ზე ბოლოვდება, მიცემითში ორი **ს** მოიყრის თავს: ქუთაის-ი > ქუთაის-ს, თბილისს, მაისს, ივლისს...

3. **ია**-ზე დაბოლოებულ ფუძეს ნათესაობითსა და მოქმედებითში ორი **ი** ექნება: ისტორია – ისტორიის, ისტორიით...

4. ვითარებითში ბრუნვის ნიშნის თანხმოვნით ნაწილად ყოველთვის უნდა იყოს **დ:** კაცად, წიგნად, ამხანაგად, ქალაქად...

5. როცა სახელის ფუძე **ე**-ზე ბოლოვდება, ებიან მრავლობითში ორი **ე** იქნება: ხეები, ტყეები... შეცდომაა დღეების, თვეების ანალოგიით მიღებული **წლეები, კვირეები.** უნდა იყოს: წლები, კვირები.

6. **ნ**-ზე დაბოლოებულ ფუძეთა ნარიან მრავლობითში ორი **ნ** იქნება: ფრთოსანნი, ბერძენნი, სოსანნი, მგოსანნი...

7. თუ სახელის ფუძე **თ**-ზე ბოლოვდება, თანიან მრავლობითში ორი **თ** მოიყრის თავს: ბურთთა, კალათთა, ნივთთა...

2.1.6. თანდებულიანი ბრუნვები

ქართულში არსებითი სახელის ფუძეს ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნების გარდა შეიძლება დაერთოს თანდებულიც.

თანდებული არის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი სიტყვა ან ბგერათა კომპლექსი, რომელიც დაერთვის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას და აღნიშნავს მდებარეობას, მიმართულებას, დანიშნულებას, მსგავსებას...

ქართულში თანდებულიანია ხუთი ბრუნვა: სახელობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი.

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ბრუნვის თანდებულია **-ვით.** იგი დაერთვის მხოლოდ თანხმოვანფუძიან სახელებს და აღნიშ-

ნავს მსგავსებას: ქალი-**ვით,** ბავშვი-**ვით,** სახლი-**ვით...** არ იწვევს ცვლილებას არც ფუძეში და არც ბრუნვის ნიშანში.

მ ი ც ე მ ი თ ი ბრუნვის თანდებულებია: **-ვით, -თან, -ზე, -ში.**

-ვით ერთვის როგორც ხმოვანფუძიან, ისე თანხმოვანფუძიან სახელებს, გამოხატავს მსგავსებას: ძმასა-ვით, დედასა-ვით, პეპელასა-ვით, ქალსა-ვით, ბავშვსა-ვით... **-ვით** თანდებულს ერთნაირი ფუნქცია აქვს სახელობითსა და მიცემითში, მაგრამ განსხვავებულია მათი გამოყენების სიხშირე. თანამედროვე ქართულის მიხედვით, თანხმოვანფუძიან სახელებთან **-ვით** უფრო ხშირად არის სახელობითში, ვიდრე მიცემითში (XIX საუკუნის მწერალთა ნაწერებში პირიქით იყო). აშკარაა, რომ ამ პარალელურ (ბავშვივით/ბავშვსავით) ფორმათაგან ზეპირი მეტყველება თუ სამწერლობო ენა მეტწილად იყენებს სახელობითს კეთილხმოვანების გამო. მაშასადამე, უმჯობესია თანხმოვანფუძიან სახელებში უპირატესობა მიენიჭოს **-ვით** თანდებულიან სახელობითს. **-ვით** თანდებულიანი მიცემითის ფორმა ყოველთვის გავრცობილია **ა** ხმოვნით.

-თან აღნიშნავს ადგილს, სიახლოვეს; ერთვის თანხმოვან- და ხმოვანფუძიან სახელებს, ოღონდ თანხმოვანფუძიანებში მის გამო იკარგება ბრუნვის ნიშანი **-ს** (რომელიც შენარჩუნებულია ხმოვანფუძიანებთან): მეგობარ-**ს**-თან > მეგობარ-თან... ხე-**ს**-თან, ძმა-**ს**-თან...

-ზე და **-ში** თანდებულები აღნიშნავს ადგილს, მდებარეობას. მათი დართვისას იკარგება მიცემითი ბრუნვის ნიშანი ყველა არსებით სახელთან (შენარჩუნებულია მხოლოდ ორ ნაცვალსახელში): სახლ-ს-ზე > სახლ-ზე, კლდე-ს-ზე > კლდე-ზე... სახლ-ს-ში > სახლ-ში, ეზო-ს-ში > ეზო-ში (შდრ., მა-ს-ზე, მა-ს-ში, ვი-ს-ზე, ვი-ს-ში).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი ბრუნვის თანდებულებია: **-თვის, -გან, -კენ, -ებრ, -თანავე** (იშვიათად: **-და, -დამი**).

-თვის აღნიშნავს დანიშნულებას, მიზანს, სამოქმედო საგანს. იგი დაერთვის გავრცობილ და გაუვრცობელ ბრუნ-

ვის ფორმას: ძმ-ის-თვის // ძმ-ისა-თვის, სწავლ-ის-თვის // სწავლ-ისა-თვის, ბავშვ-ის-თვის // ბავშვ-ისა-თვის...

-გან თანდებული აღნიშნავს რეალურად მოქმედს, მიზეზს (ამხანაგისგან მივიღე ბარათი), მასალას, რომლისგანაც რაიმე კეთდება (ხისგან გამოთალეს კოვზი). **-გან** თანდებულიანი ნათესაობითი მიუგებს კითხვებზე: ვისგან? რისგან? **-გან** დაერთვის ნათესაობითი ბრუნვის გავრცობილ ან გაუვრცობელ ფორმას და სიტყვაში რაიმე ცვლილებას არ იწვევს: დედისგან // დედისაგან. დღეს ამ ორი ვარიანტიდან უპირატესობა ენიჭება გაუვრცობელ ფორმას, თუკი მათი ფუნქციების დიფერენციაცია არ მოხდა (*არნ. ჩიქობავა*).

-კენ აღნიშნავს მიმართულებას, დაერთვის გავრცობილსა და გაუვრცობელ ბრუნვის ფორმას: სოფლ-ის-ა-კენ // სოფლ-ის-კენ, მდინარ-ის-ა-კენ // მდინარ-ის-კენ...

-ებრ გამოხატავს მსგავსებას. იგი დაერთვის როგორც ბრუნვის ფორმას, ისე ფუძეს: ლომ-ის-ებრ // ლომ-ებრ, ცეცხლ-ის-ებრ // ცეცხლ-ებრ...

-თანავე გამოიყენება საწყისთან მოქმედების დროის გადმოსაცემად: მოსვლ-ის-თანავე, გათენებ-ის-თანავე, გაგზავნ-ის-თანავე...

-დამი რთული თანდებულია (და+მი). იგი იშვიათად გვხვდება, მეტწილად ნაცვალსახელებთან: ჩემ-დამი, შენდამი, მის-დამი...

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი ბრუნვის თანდებულებია: **-ურთ, -დან**, ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით – **-ურთ, -გან. -ურთ** აღნიშნავს თანაობას: შვილ-ით-ურთ, ამხანაგ-ით-ურთ... იგი თანამედროვე ქართულში იშვიათია, რადგან მის ადგილს იკავებს **-იან** სუფიქსიანი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა: ცოლ-ით-ურთ // ცოლ-იან-ად...

-გან თანდებული დაერთოდა მოქმედებითი ბრუნვის გაუვრცობელ ფორმას. დღეს იგი, ძველ ქართულთან შედარებით, ფონეტიკურად სახეცვლილია. ცვლილების პროცესი ასე წარიმართა: თავდაპირველ **ქალაქ-ით-გან** ფორმაში ასი-

მილაციის გზით სახე იცვალა ბრუნვის ნიშანმა: **ქალაქ-იდ-გან**. მეორე საფეხურზე დაიკარგა თანდებულის **გ** თანხმოვანი და საბოლოოდ დარჩა **ქალაქ-იდ-ან**. ამ ფორმის კვალიფიკაცია სხვადასხვაგვარად მოხდა: ა) **-იდ** არის მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტი, **-ან** კი – თანდებულის ნაწილი; ბ) **-იდან/-დან** არის ერთი ფორმანტი, კერძოდ, ლოკალური (გამოსვლითი) ბრუნვის ნიშანი. სამეცნიერო ლიტერატურაში მართებულადაა აღნიშნული, რომ თანამედროვე ქართულში **-გან** თანდებული მოქმედებით ბრუნვასთან რეალურად აღარ არსებობს *(გ. ცოცანიძე, ალ. ონიანი...);* დღეს მოქმედებითის თანდებულად უნდა ჩაითვალოს **-დან** (სახლ-ი-დან, წყარო-დან...), რომელიც მიღებულია **-გან** და **-დამ** თანდებულთა კონტამინაციით *(შ. აფრიდონიძე, დ. მელიქიშვილი...*).

მაშასადამე, სახლიდან, წყაროდან ტიპის ფორმები დაიშლება ასე: სახლ-ი-დან, წყარო-დან. აქ **სახლ-**, **წყარო-** ძირეული მორფემებია, **-ი, Ø** ბრუნვის ნიშნის ალომორფები, **-დან** კი – თანდებული.

ქართულში (XVII-XIX სს.) დასტურდება **ცხოვრებიდამ** ტიპის ფორმები, რომლებშიც *არნ. ჩიქობავამ* გამოყო **-დამ** (< **დაღმე/დაღმა** ზმნიზედისაგან) სეგმენტი და იგი დამოუკიდებელ თანდებულად მიიჩნია. ასეთი ფორმები განსაკუთრებით ხშირია აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერალთა (ილია, ვაჟა...) შემოქმედებაში.

ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი ბრუნვის თანდებულებია **-მდე, -მდის.** ისინი გამოხატავენ მოქმედების დასასრულ პუნქტს სივრცესა და დროში. მათი დართვისას ხმოვანფუძიან სახელებში იკარგება ბრუნვის ნიშანი, თანხმოვანფუძიანებში კი რჩება მხოლოდ ბრუნვის ნიშნის ხმოვნითი ნაწილი – **ა:** გზა-დ-მდე > გზა-მდე, წყარო-დ-მდის > წყარო-მდის... სახლ-ად-მდე > სახლ-ა-მდე...

თანდებულიან სახელთა მართლწერა

1) **ზ** თანხმოვანზე დაბოლოებულ სიტყვაში **-ზე** თანდებულის დართვისას ორი **ზ** მოიყრის თავს: კოვზ-ზე, იალბუზ-ზე, ნიგოზ-ზე...

2) თუ სახელის ფუძე **შ** თანხმოვანზე ბოლოვდება, **-ში** თანდებულის დართვისას სიტყვაში ორი **შ** იქნება: ქარქაშ-ში, ბალიშ-ში, კომშ-ში...

3) როცა **თ** თანხმოვანფუძიან სახელს **-თან** თანდებული ემატება, მაშინ აუცილებელია ორი **თ**: ბურთ-თან, ნივთ-თან, კალათ-თან, საათ-თან...

4) მიცემითსა და ნათესაობითში **და**-თი შეერთებულ სახელთაგან თანდებული დაერთვის მომდევნოს, **და**-ს წინ მდგომი კი უთანდებულოა: წარსულსა და მომავალზე (ფიქრობდა), მშობლებისა და ნათესავებისაგან (იყო დალოცვილი).

5) წიგნის, ჟურნალის, გაზეთისა თუ ნაწარმოების სახელწოდება, სათაური, რომელიც სახელობითში დგას, იბრუნვის და საჭიროების შემთხვევაში თანდებულსაც დაირთავს: ჟურნალი „ცისკარი“, ჟურნალმა „ცისკარმა“... პოემა „აჩრდილზე“, გაზეთ „ივერიაში“...

6) წიგნის, ჟურნალის, გაზეთისა თუ ნაწარმოების სათაური, სახელწოდება უმჯობესია უცვლელად დარჩეს, როცა იგი გადმოცემულია:

ა) სხვა ბრუნვის ფორმით („მეგობრებს“);

ბ) თანდებულიანი სახელით ან სიტყვათა ისეთი შეკავშირებით, რომელშიც უკანასკნელი ადგილი თანდებულიან სახელს უჭირავს („სარჩობელაზედ“, „გამოთხოვება ძველ თბილისთან“);

გ) წინადადებით („იავნანამ რა ჰქმნა“);

დ) მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილით („კრავი სპეტაკი“, „კლდე მტირალი“). დასახელებული ტიპის სახელწოდებათა ნაცვლად უმჯობესი იქნება წინადადებაში ვცვალოთ მსაზღვრელად წამძღვარებული სახელი. მაგალითად: სულ-

ხან-საბა ორბელიანის **წიგნში** „ლექსიკონი ქართული“ განმარტებულია ძველი ქართული სიტყვებიც; ი. ჭავჭავაძის **მოთხრობაში** „სარჩობელაზედ“ აღწერილია საზოგადოებისა და პიროვნების ურთიერთობის პრობლემა.

7) სწორი ფორმებია: **ჩვენგანი, თქვენგანი** (და არა: ჩვენთაგანი, თქვენთაგანი).

* * *

სახელთა ბრუნების სისტემაში მომხდარი ცვლილებების გათვალისწინებით თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ბრუნვის ნიშანთა ჩვენეული სქემა ასეთია:

არსებითი სახელი

თანხმოვანფუძიანი		ხმოვანფუძიანი	
		კვეცადი	უკვეცელი
სახ.	-ი	Ø	Ø
მოთხ.	-მა	-მ/-მ-ა	-მ/-მ-ა
მიც.	-ს, ს(ა), Ø	-ს,-ს(ა), Ø	-ს,-ს(ა), Ø
ნათ.	-ის, -ის(ა)	-ის,-ის(ა)	-ს,-ს(ი)
მოქ.	-ით, -ით(ა), -ი	-ით,-ით(ა),-ი	-თ,-თ(ი), Ø
ვით.	-ად, -ად(ა), -ა	-დ,-დ(ა), Ø	-დ,-დ(ა), Ø
წოდ.	-ო, Ø	-ო, -ვ, Ø	-ო, -ვ, Ø

შენიშვნა: 1. ზოგიერთ მკვლევარს **ა** და **ი** ხმოვნებით გავრცობილი ბრუნვის ნიშნები (-სა, -ისა, -სი, -ითა, -თი, ადა) მიაჩნია დამოუკიდებელ ფორმანტებად;

2. მოქმედებითისა და ვითარებითის თანდებულიან ფორმებში (სახლ-**ი**-დან, სახლ-**ა**-მდე/-მდის) ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია **-ი** და **-ა**.

2.2. ზედსართავი სახელი

2.2.1. ზედსართავი სახელის სახეები და ფუნქცია

ზედსართავი სახელი აღნიშნავს საგნის ნიშან-თვისებას. იგი „ზედ დაერთვის", ანუ ახლავს არსებით სახელს. აქედანაა წარმომდგარი ტერმინი „ზედსართავი".

ზედსართავი სახელის კითხვებია: როგორი? რომელი? სადაური? როდინდელი? რანაირი? მაგალითად: ლამაზი, აქაური, გუშინდელი...

ზედსართავი სახელი სინტაქსურად განსაზღვრებაა. იგი შეიძლება იყოს აგრეთვე შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი, იშვიათად – ქვემდებარე და დამატება:

მაღალი სახლი (განსაზღვრება); სახლი **მაღალი** იყო (შედგ. შემ. სახ. ნაწ.); **უფროსმა უმცროსი** დაარიგა (ქვემდებარე და დამატება).

ზედსართავი სახელი ზოგჯერ გამოიყენება არსებითი სახელის მნიშვნელობითაც. ასეთ შემთხვევაში ზედსართავი გაარსებითებულია (უცხოურად ამ პროცესს ს უ ბ ს ტ ა ნ ტ ი ვ ა ც ი ა ჰქვია). მაგალითად, ქალაქში დიდი **სასტუმრო** ააგეს (არს. სახ.), შდრ., **სასტუმრო** ოთახი კარგად მოაწყვეს (ზედ. სახ.). გაარსებითებული ზედსართავი სახელი საგნის ნიშან-თვისებას კი არ გამოხატავს, არამედ აღნიშნავს თვით საგანს.

შესაძლებელია ზედსართავი სახელის მნიშვნელობით გამოყენებულ იქნეს სხვა მეტყველების ნაწილიც. ასეთ პროცესს ეწოდება გაზედსართავება (უცხოურად – ა დ ი ე ქ ტ ი ვ ა ც ი ა). მაგალითად, **სტუდენტი** ვაჟი დააჯილდოვეს (ზედსართავი სახელი), შდრ., **სტუდენტი** კითხულობს (არსებითი სახელი). სუბსტანტივაცია არსებით სახელს ამდიდრებს, ადიექტივაცია – ზედსართავს.

ზედსართავი სახელი საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს უშუალოდ ან სხვა საგანთან მიმართებით. შესაბამისად, სემანტიკური მიმართების მიხედვით იგი ორგვარია: ვითარებითი და მიმართებითი.

ვითარებითი ზედსართავი სახელი პირველადია, საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს უშუალოდ, სხვა საგანთან მიმართების გარეშე: ლამაზი, პატარა, შავი, მოკლე...

ვითარებითი ზედსართავი სახელების უმეტესობა ძირითადად არამოტივირებული სიტყვებია. მათ ახასიათებთ ლექსიკურ-გრამატიკული თავისებურებები: 1) აწარმოებენ ხარისხის ფორმებს; შეუძლიათ იგივე შინაარსი აღწერითად გადმოსცენ (უდიდესი // უფრო დიდი); 2) ქმნიან ანტონიმურ წყვილებს (მაღალი – დაბალი); 3) მათგან იწარმოება ზმნიზედები (სწრაფი – სწრაფად) და აბსტრაქტული სახელები **სი-ე** კონფიქსით (წითელი – სიწითლე...).

მიმართებითი ზედსართავი სახელი წარმოქმნილი ფორმაა – მოტივირებულია, ნიშან-თვისებას გამოხატავს ამოსავალ სიტყვასთან მიმართებით. იგი შეიძლება იწარმოებოდეს:

არსებითი სახელისაგან: ქუდი > ქუდიანი კაცი
რიცხვითი სახელისაგან: ათი > ათიანი წლები
ნაცვალსახელისაგან: ჩვენი > ჩვენებური წესი
ზმნისაგან: შვენის > მშვენიერი ქალი
ზმნიზედისაგან: იქ > იქაური ამბავი
თანდებულისაგან: -ებრ > უებარი (//უებრო) წამალი
საწყისისაგან: შრომა – შრომითი საქმიანობა
მიმღეობისაგან: დახატული – დახატული სურათი
ბრუნვის ფორმათაგან:
ა) მოქმ. ბრ.: დროებით – დროებითი მოვლენა
ბ) ვით. ბრ.: გულად – გულადი ბავშვი...

2.2.2. ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები

ზედსართავი სახელით გამოხატული ნიშან-თვისება შეიძლება იყოს მეტი ან ნაკლები ოდენობისა ანუ სხვადასხვა ხარისხისა.

ზედსართავი სახელის ისეთ ფორმას, რომელიც საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს მეტი ან ნაკლები ოდენობით, **ხარისხის ფორმა** ჰქვია. იგი აქვს ვითარებით ზედსართავებს (ზოგჯერ მიმართებითსაც).

ენაში ნიშან-თვისების ხარისხი შეიძლება გადმოიცეს სხვადასხვაგვარად: ორგანულად ან აღწერითად. ორგანული წარმოება გრამატიკული ფორმაა – სპეციალური აფიქსით გაფორმებული (**უ**-დიდ-**ეს**-ი); აღწერითისათვის გამოყენებულია სხვა სიტყვები (ძალიან ლამაზი, მეტად კეთილი...), ზოგჯერ ფუძის გაორკეცებაც (ცხელ-ცხელი, ახალ-ახალი, წითელ-წითელი...). აღწერითი წარმოება ხარისხის გრამატიკულ ფორმად არ მიიჩნევა.

გამოიყოფა ხარისხის სამი ფორმა: დადებითი, ოდნაობითი და უფროობითი.

დ ა დ ე ბ ი თ ი ნეიტრალურია, ამოსავალია დანარჩენი ფორმებისათვის: დიდი, თეთრი, მაღალი...

ო დ ნ ა ო ბ ი თ ი ხარისხის ფორმა საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს დადებითთან შედარებით ნაკლები ოდენობით. მისი მაწარმოებელია **მო-ო** კონფიქსი: მო-დიდ-ო, მო-თეთრ-ო, მო-მაღლ-ო, მო-შავ-ო...

ოდნაობითის ფორმები ქართულში უფროობითთან შედარებით ნაკლებად არის განვითარებული, მაგრამ მაინცაა ჩათვლილი ხარისხის დამოუკიდებელ ფორმად, თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი ოდნაობითს არ მიიჩნევს ხარისხის კატეგორიად, რადგან მას არ მოეპოვება შესადარებელი ობიექტი. ტერმინი „ოდნაობითი“ მიღებულია „ოდნავ“ სიტყვისაგან, რამდენადაც იგი გამოხატავს მიახლოებით ნიშანს: ოდნავ დიდი – მოდიდო.

უ ფ რ ო ო ბ ი თ ი ხარისხის ფორმა საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს დადებითთან შედარებით მეტი ოდენობით. მისი მაწარმოებელია **უ-ეს** კონფიქსი: უ-დიდ-ეს-ი, უ-თეთრ-ეს-ი, უ-მაღლ-ეს-ი, უ-შავ-ეს-ი... ტერმინი „უფროობითი“ ნაწარმოებია „უფრო“ ზმნიზედისაგან.

ძველ ქართულში უფროობითი ხარისხის წარმოება ფორმობრივ-სემანტიკურად განსხვავებული იყო.

ხარისხის წარმოების თვალსაზრისით ქართული ენა მკვეთრად განსხვავდება ევროპული ენებისაგან. მართალია, ევროპულ ენებშიც ხარისხის სამი ფორმაა: დადებითი, შედარებითი (კომპარატივი) და აღმატებითი (სუპერლატივი), მაგრამ იქ მზარდი ხარისხი ორსაფეხურიანია, მაშინ როცა ქართულში მეტობა გამოიხატება მხოლოდ ერთი ფორმით – უფროობითით. გარდა ამისა, ევროპულ ენებს არ მოეპოვება ოდნაობითის ფორმა.

ეს განსხვავება სქემატურად ასე შეიძლება გამოიხატოს:

ქართული	გერმანული
უფროობითი – უდიდესი	აღმატებითი – am größten
↑	↑
დადებითი – დიდი	შედარებითი – größer
↓	↑
ოდნაობითი – მოდიდო	დადებითი – groß

ქართულ ლინგვისტიკაში, ტრადიციული გაგებით, ხარისხის მზარდი სემანტიკა ერთსაფეხურიანია, ერთადერთ მართებულ ფორმად მიჩნეულია ორგანული წარმოების უფროობითი **უდიდესი** ტიპისა (*აკ. შანიძე*), რომელშიც იგულისხმება ხან შედარებითი და ხან აღმატებითი სემანტიკა, ხან კიდევ – ორივე ერთად. შესაბამისად, ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ტერმინ „უფროობითის“ გვერდით გამოიყენება „აღმატებითიც“; ზოგჯერ „აღმატებითი“ მთლიანად ცვლის „უფროობითს“ (*არნ. ჩიქობავა, გ. მაჭავარიანი, ბ. ჯორბენაძე...*).

აშკარაა, რომ ერთსაფეხურიანი უფროობითი ვერ ასახავს ენის რეალურ ვითარებას, რამდენადაც არ შეუძლია ნიშან-თვისების განსხვავებული დონეების ჩვენება – მზარდი სემანტიკის ისეთი დიფერენცირება, რაც ევროპული ენების ორსაფეხურიანი სისტემით ხერხდება. სწორედ ამ უკმარისობის გამო გამოიყენა ენამ ტრადიციული უფროობითის გასაძლიერებლად სხვადასხვა ტიპის აღწერითი ფორმები: ძალიან დიდი, ყველაზე დიდი, დიდზე დიდი... ძალიან უდიდესი, ყველაზე უდიდესი, უდიდესზე უდიდესი, ულამაზესზე ულამაზესი... და მაინც, ჩანს, ენამ, შინაგანი ბუნება-კანონზომიერებიდან გამომდინარე, აღმატებითი სემანტიკისათვის უფრო მარჯვე საშუალებად მიიჩნია ორგანული წარმოების **უუდიდესი** (< **უ+უ-დიდ-ეს**-ი) ტიპის ფორმები, რითაც მოახდინა აღმატებითი ხარისხის მორფოლოგიზება, ანუ გრამატიკულადაც გააფორმა.

ქართული სამწერლობო ენის, დიალექტებისა თუ ცოცხალი მეტყველების მონაცემთა მიხედვით (და ძველი გრამატიკოსების ნაშრომთა გათვალისწინებით) ქართულში აღმატებითი ხარისხი დღეს რეალური ფაქტია და კიდეც უნდა გამოიყოს მზარდი ხარისხის მეორე საფეხურად, გაფორმდეს ლინგვისტურადაც (**უუ–ეს** კონფიქსით, როგორც ძველ გრამატიკებში იყო), დაკანონდეს **უუდიდესი** ტიპის წარმოება, რითაც შეივსება პარადიგმა და მოხდება შედარებით-აღმატებითი ხარისხის ფორმის გრამატიზება სხვა ენათა მსგავსად. მაშასადამე, უფროობითი ხარისხის გამოსახატავად შეიძლება დარჩეს **უ–ეს**, ნებისმიერი დონის აღმატებისათვის კი – **უუ – ეს** კონფიქსი (*ჟ. ფეიქრიშვილი, ვ. იმნაიშვილი*).

ხარისხის ფორმათა წარმოების თავისებურებანი. ზოგიერთი ზედსართავი სახელი ხარისხის წარმოებისას ამჟღავნებს ფორმობრივ თავისებურებასაც:

1) **-ელ** და **-ილ** მაწარმოებლიან ზედსართავებს ეკვეცება აღნიშნული მარცვლები: სქელ-ი > მო-სქ-ო, ტკბილ-ი > მო-ტკბ-ო...

2) **პატარა** დადებითია, **მომცრო** – ოდნაობითი, **უმცირესი** – უფროობითი; **კარგი** უფროობითს აწარმოებს სხვა ფუძით – **უკეთესი** (< **უ**-კეთილ-**ეს**-ი), **ცუდი**-ს უფროობითია **უარესი** (< **უ**-აღრ-**ეს**-ი), თუმცა იშვიათად ზეპირ მეტყველებაში უფროობითს ისინი ჩვეულებრივი წესითაც აწარმოებენ: კარგი – უკარგესი, ცუდი – უცუდესი.

3) **ხუცესი** წარმოშობით უფროობითი ხარისხის ფორმაა. იგი ნიშნავდა „უფროსს“, მაგრამ დროთა განმავლობაში **ხ** ბგერა ფუძეს შეუხორცდა, სიტყვამ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა (გაარსებითდა) და თავდაპირველი უფროობითის ფორმა (ხუცესი) იქცა დადებით ხარისხად. მისგან ხელახლაა ნაწარმოები უფროობითი ხარისხის ფორმა **უხუცესი.**

ოდნაობითი ხარისხის ფორმები ძველ ქართულში იშვიათი იყო. დღეს მათი მოხმარების სფერო შედარებით ფართოა: ძირითადი **მო–ო** კონფიქსიანი წარმოების გვერდით თვალსაჩინოა **ზმნისწინებით** ოდნაობითის ფორმათა მიღების შემთხვევებიც: მო-თეთრ-ო // **წა**-თეთრ-ო, მო-წითალ-ო // **წა**-წითალ-ო (შდრ., წაითეთრებს, წაიწითლებს)... **შე**თეთრებული, **შე**წითლებული... ოდნაობითის სემანტიკა გამოხატულია აგრეთვე ფორმებში: დაშავო (= მოშავო), მოდამცრო (= მომცრო), წითლონა // წაწითლონა (= მოწითალო)... რომლებიც ძირითადად დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში. ასევე განსაკუთრებით საინტერესოა **მშიასავით, აგრილდასავით...** ტიპის წარმოება. ასეთი ფორმები საკმაოდ ხშირია თანამედროვე ზეპირ მეტყველებასა და მისი გავლენით მხატვრულ ლიტერატურაში.

ხარისხის ფორმები, როგორც წესი, აქვს ვითარებით ზედსართავებს, მაგრამ ამ ჯგუფში გვხვდება ისეთი სახელებიც, რომლებსაც არ შეუძლია ხარისხის ფორმათა წარმოება. ასეთებია: სველი, ნელი, ჩუმი, ანკარა, კოჭლი... მეორე მხრივ, ხარისხის გამოხატვის უნარი შეიძინა ზოგიერთმა მიმართებითმა ზედსართავმაც: გონიერი (< გონი), ღონიერი (< ღონე), ძლიერი (< ძალა), ბედნიერი (< ბედი)... > უგონიერესი, უღონიერესი, უძლიერესი, უბედნიერესი...

2.2.3. ზედსართავი სახელის ბრუნება

ზედსართავი სახელი ფორმას იცვლის ბრუნებისა და რიცხვის მიხედვით. ცალკე აღებული ზედსართავი (თავის-თავადი – *აკ. შანიძე*) იბრუნვის შესაბამისი ფუძის არსებითი სახელის მსგავსად, ეწარმოება ორივე მრავლობითი (თუმცა ასეთი შემთხვევა ენაში შედარებით იშვიათია).

თანხმოვანფუძიანი ზედსართავი სახელი

უკუმშველი

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	თეთრ-ი	თეთრ-ებ-ი	თეთრ-ნ-ი
მოთხ.	თეთრ-მა	თეთრ-ებ-მა	თეთრ-თ-ა
მიც.	თეთრ-ს	თეთრ-ებ-ს	,,
ნათ.	თეთრ-ის	თეთრ-ებ-ის	,,
მოქმ.	თეთრ-ით	თეთრ-ებ-ით	–
ვით.	თეთრ-ად	თეთრ-ებ-ად	–
წოდ.	თეთრ-ო	თეთრ-ებ-ო	თეთრ-ნ-ო

კუმშვადი

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	მაღალ-ი	მაღლ-ებ-ი	მაღალ-ნ-ი
მოთხ.	მაღალ-მა	მაღლ-ებ-მა	მაღალ-თ-ა
მიც.	მაღალ-ს	მაღლ-ებ-ს	,,
ნათ.	მაღლ-ის	მაღლ-ებ-ის	,,
მოქმ.	მაღლ-ით	მაღლ-ებ-ით	–
ვით.	მაღლ-ად	მაღლ-ებ-ად	–
წოდ.	მაღალ-ო	მაღლ-ებ-ო	მაღალ-ნ-ო

ხმოვანფუძიანი ზედსართავი სახელი

უკვეცელი

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	ვიწრო	ვიწრო-ებ-ი	ვიწრო-ნ-ი
მოთხ.	ვიწრო-მ	ვიწრო-ებ-მა	ვიწრო-თ-ა

მიც.	ვიწრო-ს	ვიწრო-ებ-ს	,,
ნათ.	ვიწრო-ს (ი)	ვიწრო-ებ-ის	,,
მოქმ.	ვიწრო-თ(ი)	ვიწრო-ებ-ით	–
ვით.	ვიწრო-დ	ვიწრო-ებ-ად	–
წოდ.	ვიწრო-ვ	ვიწრო-ებ-ო	ვიწრო-ნ-ო

კვეცადი

	მხ. რ.	მრ. რ.	
სახ.	მწვანე	მწვანე-ებ-ი	მწვანე-ნ-ი
მოთხ.	მწვანე-მ	მწვანე-ებ-მა	მწვანე-თ-ა
მიც.	მწვანე-ს	მწვანე-ებ-ს	,,
ნათ.	მწვან-ის	მწვანე-ებ-ის	,,
მოქმ.	მწვან-ით	მწვანე-ებ-ით	–
ვით.	მწვანე-დ	მწვანე-ებ-ად	–
წოდ.	მწვანე-ვ	მწვანე-ებ-ო	მწვანე-ნ-ო

ზედსართავი სახელი, როგორც საგნის ნიშან-თვისების გამომხატველი, ძირითადად ახლავს არსებით სახელს და მასთან ერთად ქმნის მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილს (მაღალი სახლი). ასეთ შემთხვევაში ზედსართავი სახელის ბრუნება განსხვავებულია.

2. 3. რიცხვითი სახელი

2.3.1. რიცხვითი სახელის ჯგუფები

რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის რაოდენობას, რიგს ან ნაწილს მთელთან შეფარდებით. იგი სამგვარია: რაოდენობითი, რიგობითი და წილობითი.

რიცხვითი სახელი სინტაქსურად განსაზღვრებაა, ზოგჯერ შეიძლება იყოს ქვემდებარე, დამატება ან შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი. მაგალითად:

მესამედი თანხა თანაბრად გაანაწილეს (განსაზღვრება);

პირველმა მეორეს ანიშნა (ქვემდებარე და დამატება);

ორი და ორი **ოთხია** (შედგ. შემ. სახ. ნაწ.).

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის რაოდენობას. მისი კითხვაა რამდენი? ათი, ასი, მილიონი, ბევრი... რაოდენობითი რიცხვითი სახელი გამოხატავს განსაზღვრულ (გარკვეულ) და განუსაზღვრელ (გაურკვეველ) რიცხვს. განსაზღვრულია: ერთი, ათი, ათასი... განუსაზღვრელია: ბევრი, მრავალი, ცოტა, მცირედი, ურიცხვი, უთვალავი, უამრავი (მათი მნიშვნელობა ციფრებით არ გადმოიცემა).

ფუძის შედგენილობის მიხედვით რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ორგვარია: მარტივი და რთული.

მარტივია სახელი, რომელიც ერთი ფუძისაგან შედგება. ასეთია სულ თორმეტი სიტყვა: ერთი, ორი, სამი, ოთხი, ხუთი, ექვსი, შვიდი, რვა, ცხრა, ათი, ოცი, ასი (ზოგიერთ მკვლევარს ასეთად მიაჩნია აგრეთვე უცხოური წარმოშობის მილიონი, მილიარდი).

რთული ფუძე მიიღება ორი ან მეტი სხვადასხვა (მარტივი თუ ნაწარმოები) ფუძის კავშირიანი თუ უკავშირო შეერთებით. კავშირიან რთულ ფუძეს აწარმოებს **და** კავშირი: ოც**და**ერთი, ოც**და**ათორმეტი... დღევანდელი უკავშირო რთული ფუძეები 10-დან 20-მდე მიღებულია ძველ ქართულში არსებული სისტემის გამარტივების შედეგად: თერთმეტი < ათ-ერთ-მეტი, თორმეტი < ათ-ორ-მეტი, ცამეტი < ათ-სამ-მეტი, თოთხმეტი < ათ-ოთხ-მეტი, თხუთმეტი < ათ-ხუთ-მეტი, თექვსმეტი < ათ-ექვს-მეტი, ჩვიდმეტი < ათ-შვიდ-მეტი, თვრამეტი < ათ-რვა-მეტი, ცხრამეტი < ათ-ცხრა-მეტი.

ქართული ენის თვლის სისტემა რთულია. ოციდან ასამდე რიცხვების ციფრებით წერა ერთმანეთს არ ეფარდება: თვლა 20-დან 100-მდე ოცობითია, ციფრების წერის სისტემა კი – ათობითი. მაგალითად, ვამბობთ – „ოცდათორმეტი“, იწერება 32. ამასთან დაკავშირებით გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებები: ა) „ქართული თვლის სისტემა შერეული სახისაა: ნაწილობრივ ათობითია და ნაწილობრივ – ოცობითი. ათობითი სისტემისაა ქართული თვლა ერთიდან ოცამდე და

ასს ზევით. ოცობითია 20-დან 100-მდე“ (*აკ. შანიძე*); ბ) ქართულისათვის თვლის სისტემა უნდა განისაზღვროს ოციდან ასის ფარგლებში, რის მიხედვითაც ქართული თვლის სისტემა ოცობითია (*ალ. გვენცაძე, ა. არაბული*).

საზოგადოდ, ციფრი ორგვარია: რომაული და არაბული. რომაული სისტემის რიცხვების გადმოსაცემად გამოყენებულია შვიდი ნიშანი: **I, V, X, L** (50), **C** (100), **D** (500), **M** (1000), არაბულისთვის კი – ათი: **1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0.**

ქართულში ძველად (არაბული ციფრების შემოღებამდე) რიცხვებს ასოების საშუალებით გამოხატავდნენ (ჩტპა = 1381).

ასოებით რიცხვების გამოხატვის სისტემა ასეთი იყო: ანბანის პირველი 9 ასო ერთეულებს აღნიშნავდა, მომდევნო 9 – ათეულებს, შემდეგი 9 – ასეულებს, უკანასკნელი 9 – ათასეულებს, ბოლო ასო უდრიდა ათი ათასს (=ბევრს).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ერთეული	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	ჱ	თ
ათეული	ი	კ	ლ	მ	ნ	ჲ	ო	პ	ჟ
ასეული	რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
ათასეული	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჴ	ჯ	ჰ
ბევრეული	ჵ								

საქართველოში არაბული ციფრების გამოყენება დაახლ. XI-XII საუკუნეებიდან დაიწყო, თუმცა რიცხვების გამოხატვის ძველი წესი ჩვენში XVIII საუკუნემდე არსებობდა.

რიგობითი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის რიგს. მისი კითხვებია: მერამდენე? რიგით რომელი? იგი იწარმოება რაოდენობითი რიცხვითი სახელისაგან **მე–ე** კონფიქსის დართვით: ორი > მეორე, ცხრამეტი > მეცხრამეტე, ოცდახუთი > ოცდამეხუთე... გამონაკლისია **პირველი**, რომელიც **ერთი**-ს რიგობითია: პირველი რიგი, პირველი აპრილი... მისი პარალელურია **მეერთე,** რომელიც გამოიყენება რთულ სახელებში: ოცდამეერთე, სამოცდამეერთე...

წ ი ლ ო ბ ი თ ი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგნის ნაწილს მთელთან შეფარდებით. მისი კითხვაა მერამდენედი? იგი იწარმოება რიგობითი რიცხვითი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმისაგან: მეორე > მეორე-დ > მეორედ-ი, მეორედ-მა...

წილობითი რიცხვითი სახელია **ნახევარი,** რომელიც გამოიყენება **მეორედის** ნაცვლად. წილობით სახელთა სისტემაშია **ნული.**

ძველ ქართულში წილობითი რიცხვითი სახელის წარმოება განსხვავებული იყო: ძირითადად გამოიყენებოდა **ნა–ალ** კონფიქსიანი ფორმები: **ნახუთალი** = მეხუთედი, **ნაათალი** = მეათედი. ამგვარი წარმოება დღემდე შემორჩენილია ქართული ენის ზოგ დიალექტში, დასტურდება მხატვრულ ლიტერატურაშიც.

2.3.2. რიცხვითი სახელის ბრუნება

რიცხვითი სახელი ფორმაცვალებადი, ბრუნებადი სიტყვაა. ფუძის დაბოლოების მიხედვით იგი შეიძლება იყოს თანხმოვანფუძიანი და ხმოვანფუძიანი, ცვლილებების მიხედვით კი – ძირითადად უკუმშველი და კვეცადი. კერძოდ: რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, გარდა **რვისა** და **ცხრისა,** თანხმოვანფუძიანი და უკუმშველია, რიგობითი რიცხვითი სახელი – ყველა ხმოვანფუძიანი და კვეცადი (გამონაკლისია მხოლოდ **პირველი**), წილობითი კი – თანხმოვანფუძიანი და უკუმშველი.

რიცხვითი სახელი ცალკე ისე იბრუნვის, როგორც შესაბამისი ფუძის არსებითი სახელი, ოღონდ არ ექნება წოდებითი ბრუნვა და ებიანი მრავლობითი, ნართანიანიც იშვიათად ეწარმოება. ესაა ფორმალური მრავლობითი, რადგან მას არა აქვს მრავლობითის გაგება – მხოლობითისაგან განსხვავებული სემანტიკა (რიცხვითი სახელი თავისთავად გამოხატავს სიმრავლეს).

გამონაკლისის სახით რამდენიმე რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ებიანი მრავლობითის ფორმითაც გვხვდება:

ერთები, ორები, სამები... ხუთები... ათები... ამ შემთხვევაში ისინი არსებითი სახელის ფუნქციას ასრულებენ.

თანხმოვანფუძიანი

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.
სახ.	ორ-ი	ორ-ნ-ი	მესამედ-ი
მოთხ.	ორ-მა	ორ-თ-ა	მესამედ-მა
მიც.	ორ-ს	,,	მესამედ-ს
ნათ.	ორ-ის	,,	მესამედ-ის
მოქმ.	ორ-ით	–	მესამედ-ით
ვით.	ორ-ად	–	მესამედ-ად
წოდ.	[ორ-ო]		[მესამედ-ო]

ხმოვანფუძიანი

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ
სახ.	ცხრა	ცხრა-ნ-ი	მეხუთე	მეხუთე-ნ-ი
მოთხ.	ცხრა-მ	ცხრა-თ-ა	მეხუთე-მ	მეხუთე-თ-ა
მიც.	ცხრა-ს	,,	მეხუთე-ს	,,
ნათ.	ცხრ-ის	,,	მეხუთ-ის	,,
მოქმ.	ცხრ-ით	–	მეხუთ-ით	–
ვით.	ცხრა-დ	–	მეხუთე-დ	–
წოდ.	[ცხრა-ო]	–	[მეხუთე-ვ]	–

რიცხვითი სახელი, ჩვეულებრივ, აღნიშნავს საგნის რაოდენობას. იგი ახლავს არსებით სახელს და მასთან ქმნის მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილს. რიცხვითი სახელი ატრიბუტული მსაზღვრელია (შინაარსით ატრიბუტთა კლასს მიეკუთვნება). მსაზღვრელი რიცხვითი სახელის ბრუნება განსხვავებულია ცალკე აღებული რიცხვითის ბრუნებისაგან.

რიცხვით სახელთა მართლწერა

1) როცა მსაზღვრელად რიცხვითი სახელია, მაშინ მასთან მდგომი საზღვრული (არსებითი) მხოლობითში უნდა იყოს: ორი ბავშვი, სამი ძმა, ოცი წიგნი... და არა: ორი ბავშვები, სამი ძმები, ოცი წიგნები... (ნართანიან მრავლობითში შეიძლება შეგვხვდეს ფორმალური მრავლობითი: ოთხნი დანი, შვიდნი ძმანი...).

2) ფუძეგაორკეცებული და სხვადასხვა რიცხვითი სახელის შეერთებით მიღებული კომპოზიტები იწერება დეფისით: სამ-სამი, ას-ასი... ათი-თორმეტი, ოცი-ოცდაათი...

3) **ნახევარი** დეფისით გამოეყოფა იმ სახელს, რომელსაც დაერთვის უკავშიროდ: რვა-ნახევარი, ლიტრ-ნახევარი...

4) რთული რიცხვითი სახელები ასამდე და ასეულების აღნიშვნელი რიცხვითები იწერება ერთად: ოცდაერთი, ცხრაასი... ხოლო რიცხვითი სახელები ასს ზევით (გარდა ასეულების აღმნიშვნელისა) იწერება ცალ-ცალკე: ას ათი, ექვსას ხუთი... ოცი ათას სამას ორმოცდათვრამეტი...

5) რიგობითი და წილობითი რიცხვითი სახელები ერთ სიტყვად დაიწერება: ასმეათე, რვაასოთხმოცდამეთოთხმეტე... ასმეხუთედი...

6) ათასეულთა აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელები ათასს სახელობითი ბრუნვის ფორმით უნდა შეეწყოს ყველა ბრუნვაში: **სამი** ათასი წიგნი, **სამი** ათასმა წიგნმა, **სამი** ათას წიგნს...

7) რომაული ციფრებით გამოსახულ რიგობით რიცხვით სახელს მაწარმოებელი არ სჭირდება: X რიგი (მეათე რიგი), XXI საუკუნე (ოცდამეერთე საუკუნე)... მაგრამ არაბული ციფრების შემთხვევაში გამოიყენება წესები:

ა) თუ რიგობითი რიცხვითი სახელი მარტივფუძიანია ან უკავშიროდაა შეერთებული, მაშინ ჯერ იწერება **მე-** პრეფიქსი და შემდეგ – ციფრი: მე-9, მე-20, მე-300, მე-1000...

ბ) როცა რიგობითი რიცხვითი სახელი **და** კავშირითაა შეერთებული, ჯერ იწერება ციფრი, შემდეგ – დეფისი, ბოლოში – **-ე:** 21-ე, 77-ე...

8) რიცხვის ციფრით გამოხატვისას ფუძეზე დართული ელემენტები – ბრუნვის ნიშანი (გარდა სახელობითისა), ნაწილაკი და თანდებული – დეფისით გამოეყოფა ციფრს: 2-მა, 7-სა და 9-ს... VIII-მ, V-ც, XX-ში.

რაოდენობითი და წილობითი რიცხვითი სახელები არაბული ციფრით იწერება, რიგობითი კი – რომაულითა და არაბულით.

2.4. ნაცვალსახელი

2.4.1. ნაცვალსახელის ჯგუფები

(ზოგადი მიმოხილვა)

ნაცვალსახელი არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც გამოიყენება არსებითის, ზედსართავისა და რიცხვითი სახელების ნაცვლად. იგი ზოგადად, განყენებულად მიუთითებს საგანზე, მის ნიშან-თვისებაზე, რიცხვზე, კუთვნილებაზე. ნაცვალსახელი არსებითად დაცლილია საგნობრივი შინაარსისგან. მისთვის ძირითადია მცვლელის ფუნქცია (სახელწოდებაც ამის მიხედვითაა დარქმეული). მაგალითად: **თამარი** ჭკვიანი გოგონაა, **ის** სტუდენტია; მარიამმა **ლამაზი** სურათი შეიძინა, **ასეთივე** სურათი აჩუქა თავის მეგობარს; კაბინეტში **ექვსი** სკამია, **ამდენივე** არის მისაღებში.

ნაცვალსახელს საკუთარი კითხვები არა აქვს, მიუგებს მის მიერ შეცვლილი მეტყველების ნაწილების კითხვებზე.

შ ი ნ ა ა რ ს ი ს მიხედვით ქართულ ლინგვისტიკაში ტრადიციულად გამოიყოფა ნაცვალსახელის ათი ჯგუფი:

პირის: მე, შენ, ის, იგი, ჩვენ, თქვენ, ესენი, ეგენი, ისინი, თავი.

ჩვენებითი: ეს, ეგ, ის, ასეთი, ეგეთი, ისეთი, ამდენი, მაგდენი, იმდენი, ამგვარი, იმგვარი, ამნაირი, მაგნაირი, იმნაირი...

კითხვითი: ვინ, რა, რომელი, როგორი, რანაირი, როდინდელი, სადაური, რამდენი, მერამდენე, მერამდენედი...

კუთვნილებითი: ჩემი, შენი, მისი, თავისი, სხვისი, ჩვენი, თქვენი, მათი, თავიანთი...

კითხვით-კუთვნილებითი: ვისი, რისი (რისა).

მიმართებითი: ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც, რანაირიც, როდინდელიც, სადაურიც, რამდენიც, მერამდენეც, მერამდენედიც.

ურთიერთობითი: ურთიერთი, ერთურთი, ერთმანეთი, ერთიმეორე.

განსაზღვრებითი: თვით, თვითონ, თავად, ყველა, ყველაფერი, სხვა, მავანი.

განუსაზღვრელობითი: ვინმე, რამე, რომელიმე, რამდენიმე... ვიღაცა, რაღაცა, რომელიღაცა... ერთი, კაცი, ზოგი, ზოგიერთი.

უარყოფითი: არავინ, ვერავინ, ნურავინ, არარა, ვერარა, ნურარა, არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი, აღარაფერი, ველარაფერი, ნუღარაფერი...

2.4.2. ნაცვალსახელთა წარმოება და ბრუნება

ნაცვალსახელი ბრუნებადი სიტყვაა; წინადადებაში გვხვდება როგორც დამოუკიდებლად, ისე სხვა სიტყვასთან ერთად (მსაზღვრელად).

ზოგიერთი ნაცვალსახელი ბრუნებისას ამჟღავნებს თავისებურებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამორჩეულია პირის, ჩვენებითი და კითხვითი ნაცვალსახელები.

პირის ნაცვალსახელები. პირი სამია ქართულში: I – მოუბარი, II – თანამოუბარი, III – საუბრის საგანი.

I პირის ნაცვალსახელებია: **მე, ჩვენ**

II პირის ნაცვალსახელებია: **შენ, თქვენ**

III პირის ნაცვალსახელებია: **ეს, ეგ, ის, იგი, ესენი, ეგენი, ისინი, თავი.**

ამათგან საკუთრივ პირის ნაცვალსახელებად მიჩნეულია I და II პირისა, რადგან მათ აქვთ მხოლოდ ერთადერთი ფუნქცია – პირის აღნიშვნა და ეს პირი აუცილებლად ადამიანია; III პირის ნაცვალსახელები თანაბრად გამოიყენება ადამიანთა და სხვა დანარჩენ სახელთა მიმართ.

თავი, ჩვეულებრივ, არსებითი სახელია (თავი დაიბანა), მაგრამ იგი III პირის ნაცვალსახელის ფუნქციითაა, თუ პი-

როვნებას გულისხმობს (თავი ისახელა, თავი მოიკლა...). არსებობს განსხვავებული მოსაზრებაც: ზოგი მკვლევარი, ფუნქციური მიმართების მიხედვით, გამოყოფს 11 შინაარსობრივ ჯგუფს. მეთერთმეტეა **უკუქცევითი** ნაცვალსახელი **თავი** (*შ. კეკელია, აკ. დავითიანი, ბ. ჯორბენაძე, ა. არაბული...*).

პირის ნაცვალსახელები ძირეული სიტყვებია (უძველესი წარმოშობისა). ისინი არ იცვლიან ფორმას, არ დაირთავენ ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნებს:

	მხ. რ.		მრ. რ.	
სახ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მოთხ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მიც.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
ნათ.	ჩემ(-თვის, -გან, მიერ...)	შენ(-თვის...)	ჩვენ(-თვის...)	თქვენ (-თვის...)
მოქმ.	–	–	–	–
ვით.	–	–	–	–
წოდ.	–	შენ, შე		თქვენ, თქვე

როგორც ვხედავთ, პირის ნაცვალსახელები უბრუნველი სიტყვებია. სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში ერთნაირი ფორმით – ფუძის სახით არიან და ასრულებენ ამა თუ იმ ბრუნვის ფუნქციას. ასეთ შემთხვევაში მსგავსი ფორმების გასარჩევად მათ უნდა შეენაცვლოს არსებითი სახელი და ამის მიხედვით გაირკვევა ბრუნვა:

მე (სტუდენტ-ი) ვწერ – სახელობითი

მე (სტუდენტ-მა) დავწერე – მოთხრობითი

მე (სტუდენტ-ს) დამიწერია – მიცემითი

პირის ნაცვალსახელები ნათესაობით ბრუნვაში უთანდებულოდ არ გვხვდება.

შენ და **თქვენ** წოდებითში ორნაირი ფორმითაა: **შენ, შე – თქვენ, თქვე. შე** და **თქვე** გამოიყენება სხვა სახელებთან ერთად მიმართვის დროს: შე დალოცვილო! თქვე კაი კაცებო!..

I და II პირის ნაცვალსახელებს არ გააჩნიათ რიცხვის კატეგორიაც, რადგანაც არ დაირთავენ რიცხვის ნიშნებს. მართალია, **მე** მიჩნეულია მხოლობითად, **ჩვენ** კი – მრავლო-

ბითად, მაგრამ აქ ისინი უპირისპირდებიან მხოლოდ შინაარსობლივ. მრავლობითობა გამოიხატება სუპლეტურად – სხვადასხვა ფუძის საშუალებით (**მე – ჩვენ**, შდრ., ბავშვი – ბავშვები). **ჩვენ** არ უდრის მხოლობითი **მე** ფორმის სიმრავლეს (მე+მე). **ჩვენ** არ არის ერთი საგნის მრავლობითი (შდრ., ბავშვები = ბავშვი + ბავშვი...). მასში იგულისხმება I-II ან I-II-III პირები. ასევე: **თქვენ = შენ+ის, შენ+ისინი.**

ზოგჯერ მორიდებულ (თავაზიან) საუბარში მხოლობითის მნიშვნელობით გამოიყენება ნაცვალსახელები **ჩვენ** (= მე), **თქვენ** (= შენ). მაგალითად: ბატონო პროფესორო, თქვენ (= შენ) საინტერესოდ საუბრობთ საქართველოს ისტორიაზე; ახლა კი ჩვენ (= მე) განსახილველად წარმოგიდგენთ ამ მოხსენებასაც. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **ჩვენ, თქვენ** პირის ნაცვალსახელებმა თავაზიანობის გამოხატვის დამატებითი სემანტიკური ნიუანსი შეიძინა საზოგადოების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე; ისინი დღეს ენაში მყარად არსებობენ და შეიძლება გამოიყონ პირის ნაცვალსახელების ქვეთანრიგად **სუბიექტური შეფასების ნაცვალსახელების** სახელწოდებით (*ზ. კიკვიძე*).

ეს, ეგ, ის – სამივე III პირის ფორმაა, მაგრამ განსხვავდებიან იმით, რომ გამოხატავენ სხვადასხვა პირთან სიახლოვე-სიშორეს: **ეს** გამოიყენება მაშინ, როცა საგანი I პირთან არის ახლოს; **ეგ** ითქმის იმაზე, ვინც (ან რაც) II პირთანაა ახლოს; **ის** III პირის მისათითებელი ნაცვალსახელია.

ეს, ეგ, ის ნაცვალსახელებს აქვს ორმაგი ფუნქცია: პირისა და ჩვენებითისა. კერძოდ: როცა ზმნას შეეწყობიან, პირის ნაცვალსახელებია, ხოლო სახელთან შეწყობისას – ჩვენებითი. მაგალითად: ეს მოვიდა; ეგ აშენებს; ის კითხულობს (პირისა), შდრ., ეს წიგნი, ეგ ამბავი, ის ბავშვი (ჩვენებითი).

ეს, ეგ, ის, იგი ნაცვალსახელები დამოუკიდებლად ბრუნების დროს ამჟღავნებენ თავისებურებებს:

1) ბრუნვის ფორმებს აწარმოებენ სუპლეტურად, უჩვენებენ ორ ფუძეს (სახელობითისათვის ერთი ფუძე აქვთ, დანარჩენი ბრუნვებისათვის – მეორე);

2) მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია **-ნ**;

3) არ ეწარმოებათ წოდებითი ბრუნვა;

4) აქვთ მხოლოდ ნართანიანი მრავლობითი.

მხოლობითი რიცხვი

სახ.	ეს	ეგ	ის	იგი
მოთხ.	ამა-ნ	მაგა-ნ	იმა-ნ	მა-ნ
მიც.	ამა-ს	მაგა-ს	იმა-ს	მა-ს
ნათ.	ამ-ის	მაგ-ის	იმ-ის	მ-ის
მოქმ.	ამ-ით	მაგ-ით	იმ-ით	მ-ით
ვით.	ამა-დ	მაგა-დ	იმა-დ	მა-დ
წოდ.	–	–	–	–

მრავლობითი რიცხვი

სახ.	ესე-ნ-ი	ეგე-ნ-ი	ისი-ნ-ი	იგი-ნ-ი
მოთხ.	ამა-თ	მაგა-თ	იმა-თ	მა-თ
მიც.	"	"	"	"
ნათ.	"	"	"	"
მოქმ.	–	–	–	–
ვით.	–	–	–	–
წოდ.	–	–	–	–

დღეს III პირის აღსანიშნავად გამოიყენება **ის** და **იგი**. **იგი** ძველ ქართულში ერთადერთი იყო, შემდეგ გაჩენილი **ის** დროთა ვითარებაში მყარად დამკვიდრდა და უპირატესობა მოიპოვა როგორც სალიტერატურო ქართულში, ისე ზეპირ მეტყველებაში, მაგრამ თანამედროვე ქართულმა ერთგვარად მაინც მოახდინა მათი ფუნქციური დიფერენციაცია: **ის** მსაზღვრელად გამოიყენება, **-ვე** ნაწილაკის დართვა კი შეუძლია **იგი** ნაცვალსახელს. გარდა ამისა, წერითი მეტყველებისთვის **იგი**-ს განსხვავებული სტილისტური ელფერი ახლავს.

ჩვენებითი ნაცვალსახელებია: ეს, ეგ, ის, იგი, ასეთი, ეგეთი, ისეთი, ამნაირი, მაგნაირი, იმნაირი, ამისთანა, მაგისთანა, იმისთანა, ამდენი, მაგდენი, იმდენი, ამგვარი, იმგვარი... ამათგან ძირეულია ეს, ეგ, ის, იგი, დანარჩენი – წარმოქმნილი.

ჩვენებით ნაცვალსახელთა ფუნქციაა რაიმეს ჩვენება, მითითება. კერძოდ, ისინი მიუთითებენ საგანზე, თვისებაზე, რაოდენობაზე.

ეს, ეგ, ის დღეს არასრული ფორმით არიან, ჩამოკვეცილი აქვთ ბოლოკიდური ხმოვანი (ძველ ქართულში იყო: ესე, ეგე, ისი), რომელიც აღდგება მრავლობით რიცხვში (ეს**ენი**, ეგ**ენი**, ის**ინი**) და **-ვე, -ც** ნაწილაკების დართვისას (ეს**ევე**, ეგ**ევე**, ეს**ეც**, ეგ**ეც**, ის**იც**).

ეს, ეგ, ის ნაცვალსახელები არსებით სახელთან ერთადაც გამოიყენება და, შესაბამისად, იქმნება მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილი. მსაზღვრელი ნაცვალსახელის ბრუნება განსხვავებულია.

დანარჩენი ჩვენებითი ნაცვალსახელები (ასეთი, ამგვარი, ამდენი, ამისთანა...) ბრუნების დროს არავითარ თავისებურებას არ ამჟღავნებენ – ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნებს დაირთავენ შესაბამისი ფუძის არსებითი სახელის მსგავსად.

კითხვითი ნაცვალსახელები არსებითის, ზედსართავისა და რიცხვითი სახელების კითხვებია: ვინ? რა? რომელი? როგორი? რანაირი? რამდენი? მერამდენე? რარიგი? სადაური? როდინდელი? ამათგან ძირეულია **ვინ** და **რა**, დანარჩენი – წარმოქმნილი.

ვინ და **რა** დღეს საინტერესოა არა მარტო ფორმის თვალსაზრისით, არამედ გენეზისურადაც. ისინი მიჩნეულია ქართული ენის უძველესი ფენის კუთვნილებად. ამ ნაცვალსახელებით გამოხატულია პირის (პიროვნების) და საგანთა დაპირისპირება: ვინ? – ადამიანი, რა? – გარდა ადამიანისა.

კითხვით ნაცვალსახელთაგან თავისებურად იბრუნვის **ვინ** და **რა**, დანარჩენები იცვლება შესაბამისი ფუძის არსები-

თი სახელების მსგავსად (რომელ-ი, რომელ-მა, რომელ-ს, რომლ-ის... რომლ-ებ-ი, რომელ-ნ-ი...).

ვინ ნაცვალსახელის ბრუნების თავისებურება ასეთია:

1) აქვს ოთხი ბრუნვა და ორი ფორმა (ერთი – სახელობით-მოთხრობითისათვის, მეორე – მიცემით-ნათესაობითისათვის);

2) მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია **-ნ**;

3) საკუთარი ფორმით ვერ აწარმოებს მოქმედებით, ვითარებით და წოდებით ბრუნვებს;

4) არ ეწარმოება მრავლობითი რიცხვი, სიმრავლეს გამოხატავს ფუძის გაორკეცებით (ვინ და ვინ მოვიდნენ?), თუმცა თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში მოჭარბდა უმართებულო **ვინები** ფორმაც: „ვინები არიან“.

შენიშვნა: ვინები დასტურდება გასულ საუკუნეში ჩაწერილ დიალექტურ ტექსტებშიც, მწერლობაშიც: „ვ ი ნ ე ბ ი ხართო? – ჩვენ ქიშტები ვართ“; „დედაკაცო, ვ ი ნ ე ბ ი არიანო?“ (მოხეური: ქართ. დიალექტ., I); „ყარაულები ვ ი ნ ე ბ ი არიან“ (ალ. ყაზბეგი)...

დღეს **ვინები**-ს ასე გააქტიურება გამოწვეული უნდა იყოს **რაები**-ს ანალოგიით და აგრეთვე ენის შინაგანი ბუნებით – გააადვილოს წარმოთქმა, თავიდან აიცილოს რთული კონსტრუქციები.

რა ნაცვალსახელი ახალ ქართულში ფუძეკვეცადი სახელია, აწარმოებს ებიან მრავლობითს, აქვს ნარიანი ფორმაც მხოლოდ სახელობითისათვის.

	მხ. რ.		მრ. რ.	
სახ.	ვი-ნ	რა	რა-ებ-ი	რა-ნ-ი
მოთხ.	ვი-ნ	რა-მ	რა-ებ-მა	–
მიც.	ვი-ს	რა-ს	რა-ებ-ს	–
ნათ.	ვი-ს	რ-ის	რა-ებ-ის	–
მოქმ.	(ვისით)	რ-ით	რა-ებ-ით	–
ვით.	(რად)	რა-დ	რა-ებ-ად	–
წოდ.	–	–	–	–

ამრიგად, **ვინ** ნაცვალსახელს აქვს ბრუნების არასრული პარადიგმა: საკუთარი აქვს მხოლოდ ორი ფორმა **ვინ** და **ვის;** მოქმედებითში გამოყენებულია კითხვით-კუთვნილები-

თი **ვისით**, ვითარებითში კი – **რად**. **ვინ** ფორმაში **ვი** ფუძედაა მიჩნეული, **ნ** კი – მოთხრობითი ბრუნვის უძველეს ნიშნად (*აკ. შანიძე*). განსხვავებული მოსაზრებით, **ვინ** ნაცვალსახელში უნდა გამოიყოს **ინ**(ვ-ინ), რომელიც წარმოშობით დეტერმინანტი სუფიქსია (*არნ. ჩიქობავა, დ. მელიქიშვილი*).

ვინ ნაცვალსახელის მსგავსი ფორმების გასარჩევად ამოსაცნობი სახელის ნაცვლად უნდა ჩაისვას არსებითი სახელი:

ვინ მოვიდა (ქალ-ი – სახ. ბრ.); ვინ მოიტანა (ქალ-მა – მოთხ. ბრ.); ვის ეუბნებიან (ქალ-ს – მიც. ბრ.).

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები გამოხატავს საგნის კუთვნილებას პირების მიხედვით: I პირისას – ჩემი, ჩვენი, II პირისას – შენი, თქვენი, III პირისას – მისი, იმისი, თავისი, სხვისი, მათი, იმათი.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები მიღებულია პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან, ე. ი. პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა არის კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ფუძე, რომელიც ხელახლა დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს. მაგალითად, **მე**-ს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა **ჩემ.** აქედანაა ნაწარმოები: ჩემ-ი, ჩემ-მა, ჩემ-ს...

თავისი და **მისი** – ორივე III პირის კუთვნილებას გამოხატავს, მაგრამ აბსოლუტურად ერთმანეთის ბადალი სიტყვები არ არის. ორივე გამოიყენება განსხვავებული სემანტიკით: **თავისი** უნდა მაშინ, როცა საგანი (ობიექტი) მოქმედს ეკუთვნის (გიორგი აკეთებს **თავის** საქმეს), **მისი** კი მართებულია მაშინ, როცა საგანი (ობიექტი) მოქმედს არ ეკუთვნის (გიორგი აკეთებს **მის** (მეგობრის) საქმეს). ამ საცილობელ ფორმათა გასარჩევად შეიძლება გამოვიყენოთ სიტყვების – **სხვისი** ან **საკუთარი** – შენაცვლების ხერხი.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი ცალკე იბრუნვის შესაბამისი ფუძის არსებითი სახელის მსგავსად, ოღონდ არ ეწარმოება წოდებითი ბრუნვა (გამონაკლისია მხოლოდ **ჩემი** და **ჩვენი**); იშვიათად შეიძლება ჰქონდეს ებიანი მრავლობი-

თი: ჩემები, ჩვენები, შენები, თქვენები, თუმცა მათ სხვა (არსებითის) სემანტიკა აქვთ.

მხოლობითი რიცხვი

სახ.	ჩემ-ი	შენ-ი	მის-ი	თავის-ი
მოთხ.	ჩემ-მა	შენ-მა	მის-მა	თავის-მა
მიც.	ჩემ-ს	შენ-ს	მის-ს	თავის-ს
ნათ.	ჩემ-ის	შენ-ის	მის-ის	თავის-ის
მოქმ.	ჩემ-ით	შენ-ით	მის-ით	თავის-ით
ვით.	ჩემ-ად	შენ-ად	მის-ად	თავის-ად
წოდ.	ჩემ-ო	–	–	–

მრავლობითი რიცხვი

სახ.	ჩვენ-ი	თქვენ-ი	(ი)მათ-ი	თავიანთ-ი
მოთხ.	ჩვენ-მა	თქვენ-მა	მათ-მა	თავიანთ-მა
მიც.	ჩვენ-ს	თქვენ-ს	მათ-ს	თავიანთ-ს
ნათ.	ჩვენ-ის	თქვენ-ის	მათ-ის	თავიანთ-ის
მოქმ.	ჩვენ-ით	თქვენ-ით	მათ-ით	თავიანთ-ით
ვით.	ჩვენ-ად	თქვენ-ად	მათ-ად	თავიანთ-ად
წოდ.	ჩვენ-ო	–	–	–

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები მეტწილად არსებით სახელთან ერთად გამოიყენება მსაზღვრელის ფუნქციით.

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები გამოხატავს კითხვასაც და კუთვნილებასაც. ისინი მიღებული არიან კითხვითი ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან: **ვინ > ვი-ს** (ნათ. ბრ.) **> ვის-ი; რა – რ-ის > რისი (რისა).** მათ არ ეწარმოებათ ნათესაობითი და წოდებითი ბრუნვები:

სახ.	ვის-ი	რისა	რისი
მოთხ.	ვის-მა	რისა-მ	–
მიც.	ვისა-ს	რისა-ს	–
ნათ.	–	–	–
მოქმ.	ვის-ით	რის-ით	–
ვით.	ვის-ად	რისა-დ	–
წოდ.	–	–	–

მიმართებითი ნაცვალსახელი მიემართება სხვა სახელს ან მთელ წინადადებას. იგი იწარმოება კითხვითი და კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელებისაგან **-ც** ნაწილაკის დართვით. ნაწილაკი უკარგავს მას კითხვითობის შინაარსს და აქცევს მიმართებითად: **ვინ+ც > ვინც, რა+ც > რაც...**

მიმართებითი ნაცვალსახელებია: ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც, რამდენიც, მერამდენეც, სადაურიც, როდინდელიც... ისინი სინტაქსურად წევრ-კავშირებია.

მიმართებითი ნაცვალსახელი იბრუნვის ძირეული ნაცვალსახელების მსგავსად.

ძველ ქართულში მიმართებითი ნაცვალსახელი **-ც** ნაწილაკს არ დაირთავდა. ამის გამო ფორმით კითხვითს ემსგავსებოდა, მაგრამ მათი გარჩევა არ იყო ძნელი, რადგან კითხვითი ნაცვალსახელი მარტივ წინადადებაში გამოიყენებოდა, მიმართებითი კი – რთულში.

ურთიერთობითი ნაცვალსახელები: ერთმანეთი, ურთიერთი, ერთურთი, ერთიმეორე შედგენილობით ყველა რთულია, მეტყველებაში ასრულებენ არსებითი სახელის ფუნქციას.

ერთმანეთი მიღებულია ერთმანერთი-საგან; არა აქვს მოთხრობითი და წოდებითი ბრუნვები, არც მრავლობითი რიცხვი; **ერთურთი, ურთიერთი** მიღებულია ერთი-ს გაორკეცებით, ოღონდ ხმოვნის შეცვლით (ერთ-ერთი > ერთურთი, ურთიერთი); **ერთიმეორე** ნაწარმოებია რაოდენობითი **ერთი**-სა და რიგობითი **მეორე**-ს შეერთებით. ამ ჯგუფის ნაცვალსახელთაგან დღეს ქართულში უფრო გავრცელებულია ე რ თ მ ა ნ ე თ ი.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი აღნიშნავს განსაზღვრულ პირსა თუ საგანს, მათს რაოდენობას. განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებია: თვით, თვითონ, თავად, თითოეული, თითო, ყოველი, ყველა, ყველაფერი, სხვა, მავანი. ეს

ნაცვალსახელები განსხვავდებიან როგორც შინაარსით, ისე ფორმაცვალების მიხედვით.

თვით მიღებულია **თავ** სიტყვის მოქმედებითი ბრუნვისაგან (თავ-ით > თვით); იგივე ფორმა ამოსავალია ნაცვალსახელისათვის **თითოეული** (< თვითოეული > თვითეული); **თავად** არის **თავ** სიტყვის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა.

თვითონ წარმოქმნილია თვითმან-ისაგან ფონეტიკური ცვლილების გზით: თვითმან > თვითვან > თვითონ (**მ**-ს სუბსტიტუციით მივიღეთ **ვ,** შემდეგ **ვა** კომპლექსმა მოგვცა **ო**). თვითონ უბრუნველი ნაცვალსახელია. იგი დღეს გაბატონებულია მოხმარების სიხშირით.

ყველა შემკრები, განმაზოგადებელი მნიშვნელობისაა, ახლავს სახელს მსაზღვრელად (ყველა მშობელი), მაგრამ გამოიყენება დამოუკიდებლადაც (ყველა შრომობს). ამ ნაცვალსახელის ფუძე **ა** ხმოვანზე მთავრდება, მაგრამ მაინც უკვეცელია; არ გვხვდება ვითარებითსა და წოდებით ბრუნვებში; აქვს მხოლოდ ნარიანი მრავლობითის სახელობითის ფორმა – **ყველანი.**

სხვა ხმოვანფუძიანი კვეცადი სახელია, ეწარმოება ორივე მრავლობითის ფორმები: **სხვები, სხვანი.** ძველად იგი ნიშნავდა „მეორესაც“.

მავანი მაშინ გამოიყენება, როცა არ სურთ ვინაობის მითითება: „შენ, მავანო, მკითხაობა მიჩუქებია შენთვის“ (ილია). მიაჩნიათ, რომ **მავანი** თავისი შინაარსით უფრო განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელად უნდა ჩაითვალოს (*ა. არაბული*).

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი აღნიშნავს უცნობს, განუსაზღვრელ პირსა თუ საგანს ან მის თვისებასა და რაოდენობას.

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია: ერთი, ზოგი (ზოგიერთი), ვინმე, რამე, რომელიმე, რამდენიმე, რაღაცა ვიღაცა, რომელიღაცა... განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების უმეტესობა მიღებულია კითხვით ნაცვალსახელზე

-მე, -ღა, -ღაცა ნაწილაკების დართვით: ვინ+მე > ვინმე, რა+მე > რამე, ვინ+ღა > ვიღა, ვინ+ღაცა > ვიღაცა...

ერთი, ჩვეულებრივ, რიცხვითი სახელია (ერთი წიგნი), მაგრამ, თუ ის გულისხმობს ვიღაცას, მაშინ ნაცვალსახელია (იყო **ერთი** ზარმაცი ბიჭი = იყო **ვიღაცა** ზარმაცი ბიჭი);

კაცი არსებითი სახელია. ზოგჯერ იგი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის ფუნქციითაც გამოიყენება (გზაზე ერთი **კაცი** მიდიოდა = გზაზე **ვიღაცა** მიდიოდა);

ზოგი ძველ ქართულში არ ყოფილა განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი. იგი ნიშნავდა „ნახევარს“, „ნაწილს“.

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები განსხვავებულად იბრუნვის. სალიტერატურო ქართულში უპირატესობა ეძლევა ნაწილაკშეზრდილ ფორმებს: ვინმეს, რამეს, ვიღას, ვიღაცას...

უარყოფითი ნაცვალსახელების უმეტესობა მიღებულია **ვინ** და **რა** ნაცვალსახელებზე უარყოფითი ნაწილაკების (არა, ვერა, ნურა) დართვით: არავინ (< არა+ვინ), ვერავინ, ნურავინ, ნურვინ, აღარავინ, ველარავინ, არარა, ვერარა... ზოგჯერ **რა**-ს მაგივრობას ასრულებს **ფერი** და **ვითარი**: აღარაფერი, ველარაფერი, არავითარი, ვერავითარი...

ზეპირ მეტყველებაში შეიძლება შეგვხვდეს **არაკაცი** (=არავინ), **ვერაკაცი** (= ვერავინ).

ნაცვალსახელის წარმოება. ფუძის მიხედვით ნაცვალსახელი სამგვარია: ძ ი რ ე უ ლ ი (მე, შენ), წ ა რ მო ქ მ ნ ი ლ ი (ჩვენგანი) და თ ხ ზ უ ლ ი (ერთმანეთი). მათი უმრავლესობა მიღებულია ნაცვალსახელებისგანვე ნაწილაკების დართვით ან ბრუნვის ფორმათა ფუძედ გამოყენებით (ვინ > ვინც, რა > რამე; იგი > მ-ის > მის-ი, მე – ჩემ > ჩემი...). ნასესხები ნაცვალსახელები ქართულში არაა.

ნაცვალსახელებისაგან იწარმოება: არსებითი (ვინ > ვინაობა), ზედსართავი (არავისი > საარვისო, ჩვენი > საჩვენო), ზმნა (იჩემებს, ითვისებს...), ზმნიზედა (ყველგან, რამდენჯერ), კავშირი (ესე იგი, რადგან < რაითგან). იგი შედის ზოგიერთ ნა-

წილაკში (მეთქი < მე ვთქვი), შორისდებულებში (ვაიმე), სიტყვათა მყარ შეხამებაში (შენი ჭირიმე).

ნაცვალსახელთა მართლწერა

1) თუ ნაცვალსახელი ცვლის რიცხვით სახელს და მსაზღვრელად გამოიყენება, მაშინ მასთან შეწყობილი საზღვრული მხოლობით რიცხვში უნდა იყოს: ამდენი საქმე, იმდენი წიგნი, ყველა ბავშვი, ყოველი კაცი... ზოგი სტუდენტი, ზოგიერთი ბავშვი...

2) თანდებულიან პირის ნაცვალსახელებს ნათესაობით ბრუნვაში **-ს** არ დაერთვის: ჩემ მიერ, შენ მიერ... თქვენკენ, ჩემკენ...

3) **რამდენიმე, რომელიმე** ნაცვალსახელებთან საზღვრული მხოლობითშია: რამდენიმე მგზავრი, რომელიმე ამხანაგი...

4) **ერთი და იგივე** საზღვრულის გარეშე ბრუნებისას ორივე ნაწილზე დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს: ერთ-**ი** და იგივე, ერთ-**მა** და იმავე-**მ,** ერთ-**სა** და იმავე-**ს,** ერთ-**ისა** და იმავე-**ს** (-თვის), ერთ-**ითა** და იმავე-**თი,** ერთ-(**სა**) და იმავე-**დ.**

5) შეცდომაა კუთვნილებითი ნაცვალსახელის გამოყენება პირის ნაცვალსახელის ფუნქციით. სწორია: **მათ** მოიტანეს, **მათ** დახატეს... და არა: მათმა მოიტანეს, მათმა დახატეს.

6) **ვიღაცა** და **რაღაცა** მრავლობითში უნდა იყოს **ვიღაცები, რაღაცები** და არა: ვიღაცეები, რაღაცეები.

* * *

ამგვარად, ნაცვალსახელი ერთ-ერთი რთული და მრავალფეროვანი მეტყველების ნაწილია. იგი ყველაზე ზოგადი სიტყვაა. სწორედ აბსტრაქციის უნარი არის მისი ძირითადი თვისება. ქართულ ლინგვისტიკაში ნაცვალსახელი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს იმის გამოც, რომ იგი მეტყველების ნაწილთა შორის საკმაოდ ძველია (მომდინარეობს დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან). შესაბამისად, მასში შემონახულია უძველესი ქართულის ვითარება; წარმოდგენილია დე-

ფექტურად. ზოგიერთი ნაცვალსახელი გამოყენებულია მორფოლოგიურ ელემენტებად (ბრუნვისა და პირის ნიშნებად).

ნაცვალსახელი სხვა მეტყველების ნაწილთაგან მკვეთრად განსხვავდება ფუნქციურად და ფორმაცვალების ასპექტითაც. მაგალითად, ყველა ჯგუფის ნაცვალსახელს არა აქვს ერთიანი მორფოლოგიური ყალიბი: ზოგს ახასიათებს უბრუნველობა, ზოგს – ნაკლული ბრუნება და ფუძის სუპლეტური მონაცვლეობა, წესისამებრ ვერ აწარმოებს რიცხვის კატეგორიასაც.

რადგანაც ნაცვალსახელს არ გააჩნია საკუთარი აღსანიშნი ობიექტი (გამოიყენება მხოლოდ მცვლელის ფუნქციით) და არც კატეგორიის გამოხატვის სისტემური მორფოლოგიური საშუალება, ბუნებრივად ჩნდება კითხვა – ნაცვალსახელი ჩაითვალოს თუ არა დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილად.

ბ. ჯორბენაძის აზრით, „ნაცვალსახელები ცალკე მეტყველების ნაწილად არ გამოიყოფა“, ისინი გადანაწილდებიან სახელებში და ფრაზაში (კონკრეტულ შემთხვევაში) იმ მეტყველების ნაწილად ჩაითვლება, რომელსაც ცვლიან.

ნაცვალსახელი, მისი ძირითადი ფუნქციისა და მორფოლოგიურ (ფორმობრივ) თავისებურებათა გათვალისწინებით, დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილად არ მიაჩნია *არ. მარტიროსოვსაც.*

ნაცვალსახელი, როგორც უძველესი ენობრივი ერთეული, მეტად ფასეულია ენის ისტორიისათვის; გარდა ამისა, იგი აუცილებელია კომუნიკაციური ასპექტით.

თავი III. მსაზღვრელ-საზღვრული

3.1. მსაზღვრელის ტიპები. წყობა

მეტყველების ნაწილთაგან ერთმანეთთან ყველაზე მჭიდროდ არიან დაკავშირებული სახელები. მათგან ძირითადი არსებითი სახელია, რადგან იგი აღნიშნავს რეალურად არსებულ საგანს, რომელიც, თავის მხრივ, შეიძლება დახასიათდეს ნიშან-თვისების, რაოდენობის, კუთვნილებისა და სხვა ამგვარი ნიშნით. არსებითის მიმართ ამ ფუნქციას ასრულებენ ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი და ზოგიერთი არსებითი სახელიც. მათ მეტწილად იყენებენ არსებითთან ერთად. ასეთ შემთხვევაში იქმნება მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილი, რომელშიც არსებითი სახელი ყოველთვის საზღვრულია, მასთან დაკავშირებული ზედსართავი, რიცხვითი სახელი და ნაცვალსახელი კი – მსაზღვრელი. მსაზღვრელი ორი ტიპისაა: ატრიბუტული და სუბსტანტიური.

ა ტ რ ი ბ უ ტ უ ლ ი (ლათ. attributum = თვისება, კუთვნილება) მსაზღვრელი გადმოცემულია ზედსართავით ან საზღვრულთან ზედსართავისებრ შეწყობილი არსებითით, ნაცვალსახელით, რიცხვითი სახელითა და სახელზმნით: ლამაზი სურათი, პირადი საქმე, ზღვა ხალხი, ჭიქა წყალი, სამი მეგობარი, ჩვენი სახლი, ყოფითი პრობლემა, გახარებული დედა...

ს უ ბ ს ტ ა ნ ტ ი უ რ ი (ლათ. substantivum = არსებითი სახელი) მსაზღვრელი გადმოცემულია ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელით (ან მასთან გათანაბრებული სიტყვით) და მეტწილად გამოხატავს მასალას, კუთვნილება-დანიშნულებას: ვერცხლის ბეჭედი, მეგობრის სახლი, წიგნის ყდა...

მსაზღვრელ-საზღვრულის **წყობა** ორგვარია: პირდაპირი (პრეპოზიციური, წინმდგომი) და შებრუნებული (პოსტპო-

ზიციური, მომდევნო). პ ი რ დ ა პ ი რ ი წყობის დროს მსაზღვრელი პირველ ადგილზეა, შ ე ბ რ უ ნ ე ბ უ ლ ი წყობისას კი – მეორეზე. მაგალითად, მაღალი სახლი – პირდაპირი წყობაა, სახლი მაღალი – შებრუნებული.

თანამედროვე ქართულში ძირითადია პირდაპირი წყობა, შებრუნებული შედარებით იშვიათია (მეტწილად გამოიყენება პოეზიაში). პირდაპირი წყობის მსაზღვრელი წინმდგომია, შებრუნებული წყობისა კი – მომდევნო.

ზოგჯერ მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილი შეიძლება გათიშული იყოს სხვა – ერთი ან რამდენიმე სიტყვით. ასეთ მსაზღვრელს ჰქვია გ ა თ ი შ უ ლ ი // დ ი ს ტ ა ნ ც ი უ რ ი მსაზღვრელი. მაგალითები: **„შაქრიანს** ეტყვის **სიტყვასა“**, **„მწვანეს** ეწვდება **ფოთოლსა“**... მსაზღვრელი იშვიათად შეიძლება გ ა ნ მ ა რ ტ ო ე ბ უ ლ ი ც იყოს. ეს ხდება მაშინ, როცა გამოტოვებულია საზღვრული წევრი. მაგალითად, „ქალაქის ამბავს სოფელში ჩაიტანს, სოფლისას – ქალაქში“. ამ წინადადების მეორე ნაწილში განმარტოებულია მსაზღვრელი **სოფლისას,** აკლია საზღვრული **ამბავს,** რომელიც ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამის მიხედვით. განმარტოებულ მსაზღვრელს გარკვეული სტილისტური ფუნქცია აკისრია.

3.2. მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნება

მსაზღვრელ-საზღვრული სახელებია, ანუ ბრუნებადი სიტყვებია. მათი ბრუნება განსხვავებულია იმის მიხედვით, თუ რა ტიპისაა მსაზღვრელი (ატრიბუტული თუ სუბსტანტიური), გათიშულია, გაუთიშავი თუ განმარტოებული, როგორია წყობა და მსაზღვრელის ფუძის დაბოლოება.

განარჩევენ მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების ოთხ სახეობას: 1) სრული, 2) გარდამავალი, 3) შეკვეცილი, 4) ვულგარული. აქედან თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისათვის ძირითადია გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი სახეობა, შ ე კ ვ ე -

ც ი ლ ი უფრო იშვიათად გამოიყენება, ს რ უ ლ ი სახეობა ძველი ქართულისთვის იყო დამახასიათებელი, ვ უ ლ გ ა რ უ ლ ი კი უმართებულოდ არის მიჩნეული.

ბრუნების ნიმუშები

	სრული		გარდამავალი	
სახ.	დიდ-ი	სახლ-ი	დიდ-ი	სახლ-ი
მოთხ.	დიდ-მა	სახლ-მა	დიდ-მა	სახლ-მა
მიც.	დიდ-ს	სახლ-ს	დიდ	სახლ-ს
ნათ.	დიდ-ის	სახლ-ის	დიდ-ი	სახლ-ის
მოქმ.	დიდ-ით	სახლ-ით	დიდ-ი	სახლ-ით
ვით.	დიდ-ს	სახლ-ად	დიდ	სახლ-ად
წოდ.	დიდ-ო	სახლ-ო	დიდ-ო	სახლ-ო

	შეკვეცილი		ვულგარული	
სახ.	დიდ-ი	სახლ-ი	დიდ-ი	სახლ-ი
მოთხ.	დიდ-მა	სახლ-მა	დიდ-ი	სახლ-მა
მიც.	დიდ	სახლ-ს	დიდ-ი	სახლ-ს
ნათ.	დიდ	სახლ-ის	დიდ-ი	სახლ-ის
მოქმ.	დიდ	სახლ-ით	დიდ-ი	სახლ-ით
ვით.	დიდ	სახლ-ად	დიდ-ი	სახლ-ად
წოდ.	დიდ-ო	სახლ-ო	დიდ-ი	სახლ-ო

დღეს სალიტერატურო ქართულში გარდამავალი სახეობის პარალელურად ზოგჯერ შეიძლება სრული სახეობაც გამოვლინდეს, რაც გამართლებულია სტილური ფაქტორით.

3.2.1. ატრიბუტული მსაზღვრელი

ატრიბუტულ მსაზღვრელად შეიძლება იყოს სხვადასხვა სახელი (ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი, მიმღეობა...) – თანხმოვანფუძიანი ან ხმოვანფუძიანი, პირდაპირი ან შებრუნებული წყობისა, ამიტომ ასეთი ტიპის მსაზ-

ღვრელ-საზღვრულის ბრუნებაც არაერთგვაროვანია. გამოიყოფა რამდენიმე შემთხვევა:

პირდაპირი წყობა

1. ატრიბუტული მსაზღვრელი გადმოცემულია ზედსართავი სახელით:

თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი

სახ.	ახალ-ი	სკამ-ი/	სკამ-ებ-ი	ახალ-ნ-ი	სკამ-ნ-ი
მოთხ.	ახალ-მა	სკამ-მა/	სკამ-ებ-მა	ახალ	სკამ-თ-ა
მიც.	ახალ	სკამ-ს/	სკამ-ებ-ს	,,	,,
ნათ.	ახალ-ი	სკამ-ის/	სკამ-ებ-ის	,,	,,
მოქმ.	ახალ-ი	სკამ-ით/	სკამ-ებ-ით	–	–
ვით.	ახალ	სკამ-ად/	სკამ-ებ-ად	–	–
წოდ.	ახალ-ო	სკამ-ო/	სკამ-ებ-ო	ახალ-ნ-ო	სკამ-ნ-ო

ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი

სახ.	მოკლე	გზა/	გზ-ებ-ი	მოკლე	გზა-ნ-ი
მოთხ.	მოკლე	გზა-მ/	გზ-ებ-მა	მოკლე	გზა-თ-ა
მიც.	მოკლე	გზა-ს/	გზ-ებ-ს	,,	,,
ნათ.	მოკლე	გზ-ის/	გზ-ებ-ის	,,	,,
მოქმ.	მოკლე	გზ-ით/	გზ-ებ-ით	–	–
ვით.	მოკლე	გზა-დ/	გზ-ებ-ად	–	–
წოდ.	მოკლე	გზა-ო/	გზ-ებ-ო	მოკლე	გზა-ნ-ო

როგორც წესი, ზედსართავი სახელით გადმოცემული თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშნებს სრულად დაირთავს სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში შენარჩუნებული აქვს ბრუნვის ნიშნის ხმოვნითი ნაწილი (**-ი**), მიცემითსა და ვითარებითში კი წარმოდგენილია ფუძის სახით. ასეთი მსაზღვრელი არ ეთანხმება საზღვრულს ებიანსა და თანიან მრავლობითში, ნარიანში კი მხოლოდ ფორმალური შეთანხმებაა.

ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი ყველა ბრუნვაში ფუძის სახითაა – არ დაირთავს ნიშანს. იგი საზღვრულს არ ეთანხმება მრავლობით რიცხვში.

2. ატრიბუტული მსაზღვრელი გადმოცემულია რიცხვითი სახელით:

თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი

	მხ. რ.		მრ. რ.
სახ.	სამ-ი	ძმა	სამ-ნ-ი ძმა-ნ-ი
მოთხ.	სამ-მა	ძმა-მ	სამ-თა ძმა-თ-ა
მიც.	სამ	ძმა-ს	,,
ნათ.	სამ-ი	ძმ-ის	,,
მოქმ.	სამ-ი	ძმ-ით	–
ვით.	სამ	ძმა-დ	–
წოდ.	[სამ-ო	ძმა-ო]	[სამ-ნ-ო ძმა-ნ-ო]

ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი

	მხ. რ.		მრ. რ.	
სახ.	რვა	ხე	რვა-ნ-ი	ხე-ნ-ი
მოთხ.	რვა	ხე-მ	რვა-თა	ხე-თ-ა
მიც.	რვა	ხე-ს		,,
ნათ.	რვა	ხ-ის		,,
მოქმ.	რვა	ხ-ით		–
ვით.	რვა	ხე-დ		–
წოდ.	[რვა-ო	ხე-ო]	[რვა-ნ-ო	ხე-ნ-ო[

	მხ. რ.		მრ. რ.	
სახ.	მეორე	რიგ-ი	მეორე-ნ-ი	რიგ-ნ-ი
მოთხ.	მეორე	რიგ-მა	მეორე-თა	რიგ-თ-ა
მიც.	მეორე	რიგ-ს		,,
ნათ.	მეორე	რიგ-ის		,,
მოქმ.	მეორე	რიგ-ით		–
ვით.	მეორე	რიგ-ად		–
წოდ.	[მეორე	რიგ-ო]	[მეორე-ნ-ო	რიგ-ნ-ო]

მსაზღვრელად გამოყენებული რიცხვითი სახელი იბრუნვის შესაბამისი ფუძის ზედსართავის მსგავსად, მხოლოდ ვერ აწარმოებს წოდებით ბრუნვას, თუმცა იშვიათად მხატვრულ ლიტერატურაში, მეტწილად პოეზიაში, შეიძლება იყოს ასეთი ფორმები: „ოთხო წელიწადო“ (ილია), „ორო ჭადარო“ (გალაკტიონი)...

მსაზღვრელი რიცხვითი სახელის მრავლობითობაც მხოლოდ ფორმალურია. **ნ** და **თ** ნიშნებით არ გადმოიცემა მხოლობითისაგან განსხვავებული შინაარსი.

3. ატრიბუტული მსაზღვრელი გადმოცემულია ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი თ:

ჩ ვ ე ნ ე ბ ი თ ი ნაცვალსახელები

სახ.	ეს წიგნ-ი/-ებ-ი	ეს წიგნ-ნ-ი
მოთხ.	ამ წიგნ-მა	ამ წიგნ-თ-ა
მიც.	ამ წიგნ-ს	„
ნათ.	ამ წიგნ-ის	„
მოქმ.	ამ წიგნ-ით	–
ვით.	ამ წიგნ-ად	–
წოდ.	–	–

სახ.	ის დღე/-ებ-ი	ის დღე-ნ-ი
მოთხ.	იმ დღე-მ	იმ დღე-თ-ა
მიც.	იმ დღე-ს	„
ნათ.	იმ დღ-ის	„
მოქმ.	იმ დღ-ით	–
ვით.	იმ დღე-დ	–
წოდ.	–	–

მსაზღვრელად გამოყენებული ჩვენებითი ნაცვალსახელები **ეს, ეგ, ის** ბრუნების დროს ეყრდნობა მეორე ფუძეს შეკვეცილი ფორმით და ბრუნვის ნიშნებს არ დაირთავს, ვერ აწარმოებს წოდებით ბრუნვას და რიცხვშიც არ ეთანხმება

საზღვრულ წევრს. დანარჩენი ჩვენებითი ნაცვალსახელები (ამისთანა, ამდენი...) საზღვრულთან ბრუნების დროს იმგვარად იცვლებიან, როგორც შესაბამისი ფუძის ზედსართავი სახელი არსებითთან.

კ უ თ ვ ნ ი ლ ე ბ ი თ ი ნაცვალსახელები:

მხოლობითი რიცხვი

სახ.	ჩემ-ი	აზრი	შენ-ი	სახლ-ი	მის-ი	საქმე
მოთხ.	ჩემ-მა	აზრ-მა	შენ-მა	სახლ-მა	მის-მა	საქმე-მ
მიც.	ჩემ-ს	აზრ-ს	შენ-ს	სახლ-ს	მის	საქმე-ს
ნათ.	ჩემ-ი	აზრ-ის	შენ-ი	სახლ-ის	მის-ი	საქმ-ის
მოქმ.	ჩემ-ი	აზრ-ით	შენ-ი	სახლ-ით	მის-ი	საქმ-ით
ვით.	ჩემ-ს	აზრ-ად	შენ-ს	სახლ-ად	მის	საქმე-დ
წოდ.	ჩემ-ო	აზრ-ო	—		—	

მრავლობითი რიცხვი

სახ.	ჩვენ-ი	აზრი	თქვენ-ი	სახლ-ი	მათ-ი	საქმე
მოთხ.	ჩვენ-მა	აზრ-მა	თქვენ-მა	სახლ-მა	მათ-მა	საქმე-მ
მიც.	ჩვენ-ს	აზრ-ს	თქვენ-ს	სახლ-ს	მათ-ს	საქმე-ს
ნათ.	ჩვენ-ი	აზრ-ის	თქვენ-ი	სახლ-ის	მათ-ი	საქმ-ის
მოქმ.	ჩვენ-ი	აზრ-ით	თქვენ-ი	სახლ-ით	მათ-ი	საქმ-ით
ვით.	ჩვენ-ს	აზრ-ად	თქვენ-ს	სახლ-ად	მათ-ს	საქმე-დ
წოდ.	ჩვენ-ო	აზრ-ო	—		—	

კუთვნილებითი ნაცვალსახელით გადმოცემული მსაზღვრელი საზღვრულთან ერთად იბრუნვის შესაბამისი ფუძის ზედსართავი სახელის მსგავსად, ოღონდ წოდებით ბრუნვას ვერ აწარმოებს (გამონაკლისია მხოლოდ **ჩემი** და **ჩვენი**). ასეთი მსაზღვრელი რიცხვშიც არ ეთანხმება საზღვრულს.

4. ატრიბუტული მსაზღვრელი გადმოცემულია ა რ - ს ე ბ ი თ ი სახელით:

სახ.	ექიმ-ი	ქალ-ი/	ქალ-ებ-ი	ზღვა	ხალხ-ი
მოთხ	ექიმ-მა	ქალ-მა/	ქალ-ებ-მა	ზღვა	ხალხ-მა
მიც.	ექიმ	ქალ-ს/	ქალ-ებ-ს	ზღვა	ხალხ-ს

ნათ.	ექიმ-ი	ქალ-ის/	ქალ-ებ-ის	ზღვა	ხალხ-ის
მოქმ.	ექიმ-ი	ქალ-ით/	ქალ-ებ-ით	ზღვა	ხალხ-ით
ვით.	ექიმ	ქალ-ად /	ქალ-ებ-ად	ზღვა	ხალხ-ად
წოდ.	ექიმ-ო	ქალ-ო/	ქალ-ებ-ო	ზღვა	ხალხ-ო

ასეთი მსაზღვრელები საზღვრულთან ერთად იბრუნვის შესაბამისი ფუძის ზედსართავის მსგავსად, მაგრამ, თუ მსაზღვრელად გამოყენებულია ადამიანის პროფესიის, თანამდებობის, ხელობის, წოდების გამომხატველი არსებითი სახელი, მაშინ იგი (გვართან შეწყობილი) იბრუნვის შეკვეცილი სახეობით – ბრუნვის ნიშანს დაირთავს მხოლოდ სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში:

სახ.	სტუდენტ-ი	ბაქრაძე	პროფესორ-ი	ბერიძე
მოთხ.	სტუდენტ-მა	ბაქრაძე-მ	პროფესორ-მა	ბერიძე-მ
მიც.	სტუდენტ	ბაქრაძე-ს	პროფესორ	ბერიძე-ს
ნათ.	სტუდენტ	ბაქრაძ-ის	პროფესორ	ბერიძ-ის
მოქმ.	სტუდენტ	ბაქრაძ-ით	პროფესორ	ბერიძ-ით
ვით.	სტუდენტ	ბაქრაძე-დ	პროფესორ	ბერიძე-დ
წოდ.	სტუდენტ-ო	ბაქრაძე	პროფესორ-ო	ბერიძე

შებრუნებული წყობა

მსაზღვრელ-საზღვრულის შებრუნებული წყობის დროს ატრიბუტული მსაზღვრელის ბრუნება თითქმის ერთნაირია, მნიშვნელობა არა აქვს მსაზღვრელის ფუძის დაბოლოებას, ყველა მათგანი დაირთავს ნიშანს, რომ ეს მსაზღვრელი არ მიეკედლოს სხვა სიტყვას და, შესაბამისად, არ შეიცვალოს წინადადების შინაარსი. მაგალითად: ვ ე ლ ს **მწვანეს** ყვავილები მოჰფენია, შდრ., ველს **მწვანე** ყ ვ ა ვ ი ლ ე ბ ი მოჰფენია.

მხოლობითი რიცხვი

სახ.	სახლ-ი	თეთრ-ი	ველ-ი	მწვანე
მოთხ.	სახლ-მა	თეთრ-მა	ველ-მა	მწვანე-მ
მიც.	სახლ-ს	თეთრ-ს	ველ-ს	მწვანე-ს

ნათ.	სახლ-ის	თეთრ-ის	ველ-ის	მწვან-ის
მოქმ.	სახლ-ით	თეთრ-ით	ველ-ით	მწვან-ით
ვით.	სახლ- ად	თეთრ-ად	ველ-ად	მწვანე-დ
წოდ.	სახლ-ო	თეთრ-ო	ველ-ო	მწვანე-ვ

მრავლობითი რიცხვი

სახ.	სახლ-ნი	თეთრ-ნი	ველ-ნ-ი	მწვანე-ნ-ი
მოთხ.	სახლ-თა	თეთრ-თა	ველ-თა	მწვანე-თა
მიც.		”		”
ნათ.		”		”
მოქმ.		—		—
ვით.		—		—
წოდ.	სახლ-ნ-ო	თეთრ-ნ-ო	ველ-ნ-ო	მწვანე-ნ-ო

პოსტპოზიციური მსაზღვრელი მხოლოდ ნართანიან მრავლობითში ეთანხმება საზღვრულს; იშვიათად (მეტწილად მხატვრულ ლიტერატურაში) გამონაკლისის სახით შეიძლება შეთანხმება იყოს ებიან მრავლობითშიც, შდრ., სახლებ-ი თეთრ-ებ-ი, ველ-ებ-ი მწვანე-ებ-ი.

3.2.2. სუბსტანტიური მსაზღვრელი

სუბსტანტიური მსაზღვრელისა და საზღვრულის ბრუნება განსხვავებულია წყობის მიხედვით:

პირდაპირი წყობა

სახ.	ჩიტის	ბუდე/ებ-ი	ჩიტის	ბუდე-ნ-ი
მოთხ.	ჩიტის	ბუდე-მ	ჩიტის	ბუდე-თ-ა
მიც.	ჩიტის	ბუდე-ს		,,
ნათ.	ჩიტის	ბუდ-ის		,,
მოქმ.	ჩიტის	ბუდ-ით		—
ვით.	ჩიტის	ბუდე-დ		—
წოდ.	ჩიტის	ბუდე-ვ	ჩიტის	ბუდე-ნ-ო

პირდაპირი წყობით ბრუნების დროს სუბსტანტიური მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშნებს არ დაირთავს, საზღვრულს არ ეთანხმება მრავლობით რიცხვშიც.

შებრუნებული წყობა

სახ.	ბუდე /	ბუდე-ებ-ი	ჩიტისა	ბუდე-ნ-ი	ჩიტისა-ნ-ი
მოთხ.	ბუდე-მ /	ბუდე-ებ-მა	ჩიტისა-მ	ბუდე-თ-ა	ჩიტისა-თ-ა
მიც.	ბუდე-ს /	ბუდე-ებ-ს	ჩიტისა-ს		,,
ნათ.	—	—	—		,,
მოქმ.	—	—	—		—
ვით.	ბუდე-დ /	ბუდე-ებ-ად	ჩიტისა-(დ)		—
წოდ.	ბუდე-ვ /	ბუდე-ებ-ო	ჩიტისა-ვ	ბუდე-ნ-ო	ჩიტისა-ნ-ო

შებრუნებული წყობის დროს სუბსტანტიური მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშნებს დაირთავს მოთხრობითში, მიცემითსა და წოდებითში, უნიშნოდ (გავრცობილი ფუძით) არის სახელობითსა და ვითარებითში, ნათესაობითი და მოქმედებითი კი საერთოდ არ ეწარმოება; მსაზღვრელი საზღვრულს რიცხვში ფორმალურად ეთანხმება მხოლოდ ნართანიან მრავლობითში. თანამედროვე ქართულში სუბსტანტიური მსაზღვრელისა და საზღვრულის შებრუნებული წყობა იშვიათად გამოიყენება.

მაშასადამე, ქართულში მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნება არაერთგვაროვანია. განსხვავების საფუძველია: მსაზღვრელის ტიპი (ატრიბუტულია თუ სუბსტანტიური), მსაზღვრელის ფუძის დაბოლოება, მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობა. ახალ ქართულში ძირითადია პირდაპირი წყობა, რის გამოც „მოდუნდა მსაზღვრელის ბრუნება“ (*არნ. ჩიქობავა*), ყოველთვის აღარ არის აუცილებელი ბრუნვის ნიშნების დართვა.

მსაზღვრელ-საზღვრულის მართლწერა

1) თუ ატრიბუტული მსაზღვრელი ნაწარმოებია მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვათა ფორმისაგან, მიცემითში უნდა დაერთოს ბრუნვის ნიშანი **-ს**, რომ მსაზღვრელი სხვა წევრად არ იქნეს გაგებული (წინადადების აზრი არ შეიცვალოს): დროებითი მთავრობა – დროებით-ს მთავრობას; შემთხვევითი მოვლენა – შემთხვევით-ს მოვლენა-ს, გულადი კაცი – გულად-ს კაც-ს. მაგალითად: **დროებითს** მთავრობას შეუთანხმდნენ, შდრ., **დროებით** მთავრობას შეუთანხმდნენ (ე. ი. მთავრობას შეუთანხმდნენ დროებით).

2) როცა ატრიბუტული მსაზღვრელი გათიშულია საზღვრულისაგან, მაშინ მსაზღვრელიც დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს, მნიშვნელობა არა აქვს ფუძის დაბოლოებას. მაგალითად: შაქრიან**ი** თქვა სიტყვა, შაქრიან**მა** მომხიბლა სიტყვამ, შაქრიან**ს** ეტყვის სიტყვას (შდრ., შაქრიან სიტყვას); მწვან**ეს** ეწვდება ფოთოლსა (შდრ., მწვანე ფოთოლს).

3) მსაზღვრელად გამოყენებული კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ბრუნვის **-ს** ნიშანს დაირთავენ მიცემითსა და ვითარებითშიც, რომ არ აირიოს შესაბამის პირის ნაცვალსახელში. მაგალითად: შენ**ს** მეგობარს დაუძახე; ჩვენ**ს** სამშობლოს ვუმღერით; შენ**ს** ძმად ჩამთვალე – ამ წინადადებებში ნაცვალსახელები კუთვნილებითია, მაგრამ უნიშნოდ პირის ნაცვალსახელებად იქცევიან (შდრ., შენ მეგობარს დაუძახე! ჩვენ სამშობლოს ვუმღერით; შენ ძმად ჩამთვალე).

4) პირდაპირი წყობის დროს საზღვრულისაგან გათიშული სუბსტანტიური მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშანს დაირთავს მოთხრობითსა და მიცემითში. მაგალითად: ხისა-**მ** მასიამოვნა სახლ-მა, ვერცხლისა-**ს** ვიყიდი ქამარ-ს... შდრ., ხის სახლ-მა, ხის სახლ-ს; ვერცხლის ქამარ-მა, ვერცხლის ქამარ-ს).

ლიტერატურა

ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა (მეორე რედაქცია – 1767), თბ., 1997.
არაბული ა., ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2004.
არაბული ა., სახელის მორფოლოგია: თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, სალიტერატურო ენა, თბ., 2011.
აფრიდონიძე შ., ჩვენი ენა ქართული, თბ., 2002.
გაბუნია კ., ბრუნვათა რაოდენობისათვის ქართულში: ბ. ჯორბენაძის საზოგადოებ., VI სამეცნ. კონფერ, 1999.
გამყრელიძე თ., რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ., 2000.
გვენცაძე ალ., ქართული ენის რიცხვითი სახელი, თბ., 1972.
გოგოლაშვილი გ., სახელთა პრეფიქსული წარმოება ქართულში: ქელს, 3, თბ., 1975.
გოგოლაშვილი გ., სახელთა ფუძისეული ხმოვნის რედუქციასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართულში: ქსკს, V, 1981.
დავითიანი აკ., სახელზმნათა ადგილისათვის მეტყველების ნაწილთა სისტემაში: ქელს, №2, 1975.
დანელია კ., გრამატიკული სქესის გამოხატვის ცდა ქართულში: მაცნე, №4, 1986.
ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები (გ. ახვლედიანის რედაქციით), თბ., 1972.
ზურაბიშვილი თ., ხარისხი ქართველურ ენებში: თსუ შრ., №67, 1957.
ზურაბიშვილი თ., მავრცობი ა თანამედროვე ქართულში: ქსკს, I, 1972.
ზურაბიშვილი თ., ა ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა საკითხისათვის: ქსკს, IX, 1989.
თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბ., 1970; 1986.
თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, სალიტერატურო ენა, (გ. გოგოლაშვილის საერთო რედაქციით), თბ., 2011.
თოფურია ვ., მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში: „ახალი სკოლისაკენ", წერილი I, №11-12, 1929; წერილი II, „კულტურული აღმშენებლობა", №7-8, 1930.
თოფურია ვ., ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის დაბოლოებანი: სბი, I, თბ., 1956.
თოფურია ვ., წოდებითი ბრუნვისათვის: სბი, I, თბ., 1956.
თოფურია ვ., ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1965; 1988.

თოფურია ვ., ოცობითი თვლის სისტემისათვის ქართველურ ენებში: თხზ., ტ. III, 1979.

თოფურია ვ., პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები ქართველურ ენებში: შრ., ტ. III, 1979.

თოფურია ვ., ქართული ენა: განაკვ. I-IV, თბ., 2000.

იალამიდი გ., კუმშვად-კვეცადი სახელების ბრუნებისათვის: ქელს, №4, 1972.

იმნაიშვილი ი., სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.

იმნაიშვილი ვ., „აღმატებითი" ხარისხის განსაკუთრებული სახეობა: კრებ. „ქართველოლოგია", №12, 2008.

კეკელია შ., დავითიანი აკ., ქართული ენა, თბ., 1973.

კვაჭაძე ლ., ქართული ენა, ნაწილი I, თბ., 1981.

კიკვიძე ზ., თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებები, თბ., 1999.

ლერნერი კ., აღმატებითი ხარისხის ჩამოყალიბება ქართულში: თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, ტ. V, თბ., 1980.

ლომთაძე ა., ემფატიკური ხმოვნები: მაცნე, №3, 1976.

მარტიროსოვი არ., ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ., 1964.

მარტიროსოვი არ., ნაცვალსახელი (სტატია): ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

მაჭავარიანი გ., შედარებითი ხარისხის ფორმათა გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ შრ., 71, 1958.

მაჭავარიანი გ., ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბ., 2002.

მაჭავარიანი დ., ენათმეცნიერული ნარკვევები, თბ., 2013.

მაჭავარიანი ნ., ჩ ი ტ ი რ ე კ ი ა ტიპის სახელთა წარმომავლობისათვის ქართულში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XI, 2001.

მელიქიშვილი დ., პირის ნაცვალსახელთა ფუძის აგებულებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიური ენის მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.

მონასელიძე მ., ოდნაობითის გამოხატვის კიდევ ერთი საშუალება ქართულში: ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების სამეცნიერო კონფერენცია, II, 1995.

ნებიერიძე გ., წოდებითი ბრუნვის საკითხისათვის: ბალავერი, №1-6, 1991.

ნებიერიძე გ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

ნოზაძე ლ., ემფატიკური ი ქართულში: იკე, XXIX, 1990.

ონიანი ალ., თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.

სარჯველაძე ზ., ვით თანდებულის ისტორიისათვის: ქელს, №4, 1979.
სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
საღინაძე რ., ქართული მართლწერისა და სწორმეტყველების საკითხები, ქუთაისი, 1995.
საღინაძე რ., ა-სა და ე-ზე დაბოლოებული უკვეცელი სახელები ქართულში: სალიტერატურო ენის ნორმირების საკითხები, თბ., 2013.
საღინაძე რ., ფეიქრიშვილი ჟ., ბრუნვათა რაოდენობის საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში: იხ. წიგნში – ჟ. ფეიქრიშვილი, ენათმეცნიერული ძიებანი, თბ., 2009.
საღინაძე რ., სალიტერატურო ენის ნორმირების საკითხები, თბ., 2013.
სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
უთურგაიძე თ., სახელის ფუძისათვის ქართულ ენაში: ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
უთურგაიძე თ., ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
უთურგაიძე თ., ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის მორფონოლოგიური და მორფოსინტაქსური ასპექტები, თბ., 2013.
ფეიქრიშვილი ჟ., ქართული ენის მორფოლოგია, ქუთაისი, 1992.
ფეიქრიშვილი ჟ., ნიშან-თვისების მზარდი სემანტიკის გამოხატვის საშუალებანი თანამედროვე ქართულში და აღმატებითი ხარისხის საკითხი: გელათის მეცნ. აკადემიის ჟურნალი, №6, 2003.
ფეიქრიშვილი ჟ., სახელის ფუძის სწავლებასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები: ეტიმოლოგიური ძიებანი, ქუთაისი, 2005.
ფეიქრიშვილი ჟ., ოდნაობითის სემანტიკის გამოხატვის საშუალებანი თანამედროვე ქართულში: სახელთა დერივაცია თანამედროვე ქართულში, თბ., 2008.
ფოცხიშვილი ალ., ქართული ენა, თბ., 2000.
ფუტკარაძე ტ., ბრუნება როგორც სახელის ფორმაწარმოების ერთერთი ასპექტი: კრებ. „გიორგი როგავას", თბ., 1997.
ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.
ღვინაძე თ., ნაცვალსახელთა გამოყენებასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი: ქელს, №3, 1980.
ღლონტი ალ., კვეცადი ანთროპონიმებისათვის სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში: მაცნე, №3-4, 1993.
შალამბერიძე გ., ქართული მართლწერა, თბ., 1961.

შანიძე აკ., წოდებითი ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში: სბი, I, თბ., 1956.

შანიძე აკ., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

შანიძე აკ., ოცობითი თვლის გავლენა ათობით წერაზე: თხზ, ტ. II, თბ., 1981.

ჩართოლანი ნ., ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემა ახალ ქართულში: ქელს, №1, 1979.

ჩიქობავა არნ., ერთი უცნობი თანდებული ქართულში: ენიმკის მოამბე, ტ. I, 1937.

ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.

ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

ჩიქობავა არნ., მრავლობითის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: იკე, VI, თბ., 1954.

ჩიქობავა არნ., ფუძეუკვეცელ სახელთა ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის: სბი, I, თბ.,1956.

ჩიქობავა არნ., თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის: ქესს, II, 1961.

ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1976.

ჩიქობავა არნ., ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბ., 1998.

ცოცანიძე გ., განთ თანდებულიანი მოქმედებითის საკითხისათვის თანამედროვე ქართულში: ქესს, V, 1981.

ძონენიძე ქ., ემფატიკური ხმოვანი ძველ ქართულში: ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

ჭუმბურიძე ნ., ვით თანდებულის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის: ქელს, №2, 1982.

ჯავახიშვილი ივ., ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937.

ჯაფარიძე ზ., ვით თანდებულის ხმარებისათვის ზმნასთან ქართულში: ქელს, III, 1963.

ჯორბენაძე ბ., ბრუნვათა სემანტიკური ანალიზის პრინციპისათვის ქართულში: ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბ., 1983.

ჯორბენაძე ბ., ქართული ენის მორფოლოგია, თბ., 1995.

ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.

თავი IV. ზმნა

ზმნის ზოგადი დახასიათება. ქართულში ზმნა ყველაზე რთული მეტყველების ნაწილია. იგი აღნიშნავს საგნის მოქმედებას (აშენებს, ხატავს...), განცდას (წუხს, დარდობს...), მდგომარეობას (დგას, წევს...), ზოგჯერ მიუთითებს საგნის ნიშან-თვისებაზეც (ლამაზობს, ავობს, ბრაზობს...).

ქართულში ტერმინი „ზმნა“ შემოსული უნდა იყოს არაბული გრამატიკული ტერმინოლოგიის გავლენით. იგი არის თარგმანი არაბული სიტყვისა, რომელიც ნიშნავს „ქმნას“, „კეთებას“ (შდრ., ვშვრები – ვიზამ – ვქენი).

ზმნა სემანტიკურად მრავალფეროვანია, ერთდროულად გამოხატავს სხვადასხვა მნიშვნელობას, რომლებიც აღინიშნება მორფოლოგიური კატეგორიების გამომხატველი სათანადო აფიქსებით. მას აქვს თოთხმეტამდე კატეგორია *(აკ. შანიძე)*, რომელთაგან ზოგი უღლებისაა, ზოგიც – წარმოქმნისა.

უღლების კატეგორია ცვლის ზმნის მხოლოდ გრამატიკულ მნიშვნელობას, მაგრამ არ ცვლის ზმნის ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობას. იგი აუცილებელია ამა თუ იმ ფორმის საწარმოებლად. უღლების კატეგორიებია: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, მწკრივი, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა.

წარმოქმნის კატეგორია ორმაგი ბუნებისაა: სიტყვას უცვლის ფორმასაც და ლექსიკურ მნიშვნელობასაც. წარმოქმნის კატეგორიებია: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი.

ფორმალური გამოხატვის მიხედვით ზმნის კატეგორიები იყოფა გრამატიკულ (მორფოლოგიურ) და სემანტიკურ კატეგორიებად. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება: პირი, რიცხვი, მწკრივი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი, მეორეს კი – დრო, კილო, აქტი, გზისობა, თანამდევრობა.

ზმნის კატეგორიებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელო-

ვანია პირი. ამის გამო ზმნა მიჩნეულია პირიან სიტყვად. *აკ. შანიძის* აზრით, ზმნა უფრო ზოგადი ცნებაა. მასში იგულისხმება როგორც პირიანი, ისე უპირო ფორმა – მოქმედების სახელი (საწყისი და მიმღეობა).

ზმნა შეიძლება იყოს პირველადი (წერს, ზის...) და ნაწარმოები სახელისაგან (თეთრდება < თეთრი, იჩემებს < ჩემი, გასამდა < სამი...).

სინტაქსურად ზმნა შეიძლება იყოს შემასმენელი (მზე **ამოვიდა**) ანდა შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი (ბავშვი გახარებული **იყო**).

ქართული ზმნა წინადადების დედაძარღვია, სული და გულია ენისა. „ქართული ზმნის აგებულებაში სათანადოდ უკუფენილია წინადადების შედგენილობა... ზმნა წინადადებაა მინიატურაში“ (*არნ. ჩიქობავა*); „ქართული ზმნა შეიცავს აზრის გამოხატვის ისეთ საშუალებებს, რომლებიც „ინდოევროპულ ენებს არ მოეპოვება“ (*ჟ. ვანდრიესი*).

4.1. ზმნის პირი და რიცხვი

ტრადიციულ გრამატიკებში ქართული ზმნის პირი ხასიათდება რომელობის, როგორობისა და რაოდენობის მიხედვით. ამასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული თვალსაზრისიც არსებობს: „პირიან ფორმებში გამოიყოფა ოპოზიციის ორი სახე: 1. ვითარების ანუ როგორობის მიხედვით ოპოზიცია, ე.ი. პირთა ოპოზიცია (სუბიექტური პირი – ობიექტური პირი); 2. რომელობის მიხედვით ოპოზიცია, ე.ი. პირთა ოპოზიცია: პირველი – მეორე – მესამე“ *(ალ. ონიანი).*

რომელობის მიხედვით პირი შეიძლება იყოს I (მოუბარი), II (თანამოუბარი), III (საუბრის საგანი). ესა თუ ის პირი ერთ ან ერთზე მეტს (მრავალს) გულისხმობს, შესაბამი-

სად, ზმნის პირიან ფორმას აქვს ორი რიცხვი: მხოლობითი და მრავლობითი.

მხოლობითი რიცხვი გვიჩვენებს ერთის მოქმედებას ან ერთზე მოქმედებას (დარბის, ათბობს, აგორებს...).

მრავლობითი რიცხვი აღნიშნავს მრავლის მოქმედებას (წერენ, თამაშობენ, აშენებენ...). თითოეული პირი გამოხატულია სათანადო ნაცვალსახელებით:

I პირი: მე (მხ. რ.) – ჩვენ (მრ. რ.)

II პირი: შენ – თქვენ

III პირი: ის, იგი, მან, მას – ისინი, ესენი, მათ

I და II პირი ყოველთვის გულისხმობს ადამიანს, III პირით გადმოცემული სახელი შეიძლება გულისხმობდეს ადამიანს ან არაადამიანს.

პირთა რაოდენობის მიხედვით ქართული ზმნა შეიძლება იყოს ერთპირიანი, ორპირიანი, სამპირიანი და ოთხპირიანიც კი. პირთა რაოდენობა ზმნაში განისაზღვრება მასთან შეწყობილი ნაცვალსახელებითა და მათი მორფოლოგიური გამოხატვის შესაძლებლობით: რამდენი ნაცვალსახელიც შეეწყობა, ზმნაც იმდენპირიანია. მაგალითად: წითლდება **ის** (ერთპირიანი), აწითლებს **ის მას** (ორპირიანი), უწითლებს **ის მას მას** (სამპირიანი). იშვიათად ზმნა შეიძლება ოთხპირიანიც იყოს: მიმიწერა **მან მე მას ის**, მიმაცემინა, მიჭმია, მიმიბა... „დამიჩაგვრინო, შემინატვრინო“ (ილია). მართალია, ზოგი სპეციალისტი ოთხპირიან ზმნებს ხელოვნურ ფორმებად მიიჩნევს, მაგრამ დღეს წერითსა თუ ზეპირ მეტყველებაში მათი არსებობა ფაქტია.

მაშასადამე, ქართული ზმნა მრავალპირიანია (პოლიპერსონალურია). მრავალპირიანობა საერთოქართველური მოვლენაა, ევროპულ ენებში კი ზმნა ერთპირიანია (მონოპერსონალურია), რადგან მასში გრამატიკულად მხოლოდ სუბიექტური პირი გამოიხატება, თუმცა სემანტიკურად შეიძლება იგულისხმებოდეს ორი პირი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ზმნის მრავალპირიანობას განიხილავენ ვალენტობასთან მიმართები-

თაც. ვ ა ლ ე ნ ტ ო ბ ა არის ზმნური ფორმის უნარი „შეიწყოს წინადადების ბირთვში სუბიექტურ-ობიექტურ მიმართებათა გამომხატველი სახელების (resp. ნაცვალსახელთა) ანუ აქტანტების განსაზღვრული რაოდენობა“ (*ლ. ტენიერი*). ზმნის ვალენტობა არის პირთა შეწყობის უნარი, პირიანობა კი – გამოხატვის უნარი. რადგან ვალენტობა სინტაქსური კატეგორიაა, არ არის აუცილებელი მორფოლოგიაში მისი შემოტანა.

რ ო გ ო რ ო ბ ი ს მიხედვით პირი ორგვარია: სუბიექტური და ობიექტური. **სუბიექტი** მოქმედი პირია, **ობიექტი** – სამოქმედო. მაგალითად: ხატავს **ის მას** (მხატვარი სურათს) – ის სუბიექტია, მას – ობიექტი.

ობიექტური პირი ორგვარია: პირდაპირი და ირიბი.

პირდაპირი ობიექტი მოქმედების საგანია (რომელზედაც პირდაპირ გადადის სუბიექტის მოქმედება): აშენებს ის **მას** (მეზობელი სახლს) – მას პირდაპირი ობიექტია.

ირიბი ობიექტი არ არის მოქმედების საგანი, მას უშუალოდ არ ეხება სუბიექტის მოქმედება, თუმცა ეს მოქმედება მისკენაა მიმართული ან მისთვისაა განკუთვნილი: მისწერა მან **მას** ის (დედამ შვილს წერილი) – მას ირიბი ობიექტია.

ერთპირიან ზმნაში მხოლოდ სუბიექტური პირია, ორპირიანში ერთი სუბიექტურია და მეორე – ობიექტური, სამპირიანში – ერთი სუბიექტური და ორი ობიექტური (პირდაპირი და ირიბი).

ქართულ ლინგვისტიკაში სუბიექტისა და ობიექტის აღსანიშნავად გამოიყენება ლათინური ასოები: **S** (სუბიექტი), **O** (ობიექტი), **d** (directa – პირდაპირი) $\mathbf{O^d}$, **i** (indirecta-ირიბი) $\mathbf{O^i}$; **S** (singular – მხ. რ.), **P** (plural – მრ. რ.) (შემოიღო *აკ. შანიძემ).*

ქართული ზმნის სპეციფიკურობიდან გამომდინარე, ინვერსიული ზმნებისათვის მართებულად მიაჩნიათ სხვა ტერმინებიც: მორფოლოგიური // გრამატიკული // რეალური სუბიექტი (**MS, grS, RS**), მორფოლოგიური // გრამატიკული // რეალური ობიექტი (**MO, grO, RO**); აქტანტა // აქტანტები

(შეიძლება იყოს: **S, O^{d}, O^{i}**); უახლოესი ობიექტი // უშუალო ობიექტი (= **O^{d}**), აგენსი (**S**), პაციენსი (**O**).

პირდაპირი და ირიბი ობიექტი, გარდა სემანტიკისა, განსხვავდება ფორმითაც: პირდაპირი ბრუნვაცვალებადია – დგას სახელობითსა და მიცემითში, ირიბი კი – ბრუნვაუცვლელი, ყოველთვის მიცემით ბრუნვაშია.

პირდაპირი და ირიბი ობიექტების საზიარო ბრუნვაა მიცემითი. მათ გასარჩევად გამოიყენება პრაქტიკული წესი: თუ კითხვაზე – რა ქნა? – ობიექტის მიცემითი ბრუნვა სახელობითით შეიცვალა, მაშინ იგი პირდაპირია, მაგრამ, თუ ბრუნვა არ შეიცვალა, ირიბი იქნება. მაგალითად:

ხატავს ის **მას**

რა ქნა? – დახატა მან **ის** (პირდაპირი);

ეფარება ის **მას**

რა ქნა? – მოეფარა ის **მას** (ირიბი).

შენიშვნა: ობიექტური პირების გარჩევის დროს სემანტიკაზე დაყრდნობა ყოველთვის არაა გამართლებული (მაგალითად, **ეფერება** ტიპის ზმნებში). მთავარია ფორმობრივი სხვაობა. შესაბამისად, მართებული იქნება ტერმინი „უახლოესი ობიექტი“ ნაცვლად „პირდაპირისა“.

ჩვეულებრივ, ქართულ სამპირიან ზმნაში ერთი სუბიექტური პირია, ორი – ობიექტური (პირდაპირი და ირიბი), მაგრამ თანამედროვე ქართულში, როგორც გამონაკლისი, იშვიათად შეიძლება სამპირიან ზმნას შეეწყოს სუბიექტთან ერთად ორი ირიბი ობიექტი. ასეთი ზმნებია:

ეკითხება ის მას მას – **შეეკითხა** ის მას მას

უყვება ის მას მას – **მოუყვა** ის მას მას

ჰპირდება ის მას მას – **შეჰპირდა** ის მას მას

ეცილება ის მას მას – **შეეცილა** ის მას მას

ესესხება ის მას მას – **დაესესხა** ის მას მას

ედავება ის მას მას – **შეედავა** ის მას მას...

ისტორიულად ეს ზმნები იყო ორპირიანი, შეეწყობოდა **S** და ირიბი **O.** მოგვიანებით ასეთი ტიპის ზმნები სამვალენტიანი გახდა – დაემატა მესამე პირის გაგებაც ირიბის სახით, რადგან ზმნა გარდაუვალია და პირდაპირ ობიექტს ვერ შეიწყობდა. დღეს ცოცხალ მეტყველებაში აშკარად გამოიკვეთა ტენდენცია – ყველა სამპირიანი ზმნა მოექცეს წარმოების ერთ ყალიბში: შეიწყოს ბრუნვაცვალებადი **S** და ორივე სახის **O:** უყვება **ის** მას **მას** – მოუყვა **მან** მას **ის** (შდრ., უხატავს **ის** მას **მას** – დაუხატა **მან** მას **ის**)... მაშასადამე, ენაში ხდება სამპირიან ზმნათა კონსტრუქციის უნიფორმაცია.

სუბიექტური პირისა და რიცხვის ნიშნები. ქართულში პირის გამოხატვის პრინციპი ძირითადად პრეფიქსულია, რიცხვის გამოხატვისა – სუფიქსური. I-სა და II პირში სუბიექტის ნიშნები პრეფიქსებია, III-ში – სუფიქსები.

პ ი რ ვ ე ლ ი ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირის ნიშანი მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვში ძირითადად არის **ვ-**, მრავლობითობის აღსანიშნავად ემატება **-თ** სუფიქსი:

მხ. რ.	მრ. რ.
ვ-მუშაობ მე	**ვ**-მუშაობ-**თ** ჩვენ
ვ-ხატავ მე მას	**ვ**-ხატავ-**თ** ჩვენ მას
ვ-უკეთებ მე მას მას	**ვ**-უკეთებ-**თ** ჩვენ მას მას...

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში მართებულად არის აღნიშნული, რომ **ვ-** პრეფიქსი არ არის S_1-ის ერთადერთი მარკერი. ზოგჯერ მას ენაცვლება სხვა ნიშნებიც: მაგალითად, ინვერსიულ ზმნებში რეალური სუბიექტი (**RS**) გამოიხატება ობიექტის **მ-** პრეფიქსით (**ვ**-წერ – და-**მ**-იწერია, **მ**-იყვარს, მო-**მ**-წონს, **მ**-აჟრჟოლებს, **მ**-ენატრება..), ნიშანი საერთოდ არ არის, ანუ ნულოვანი ალომორფია: 1) **ვალ, ვედ** ძირის ზმნებში (მო-ვალ, წა-ვალ, მო-ვედი, წა-ვედი...), 2) როცა ზმნის ერთ ფორმაში ერთდროულად არის S_1 და O_2 პირები

(გ-ესალმები მე შენ, გ-ლოცავ მე შენ...). გარდა ამისა, ზეპირ მეტყველებაში S_1-ის **ვ-** პრეფიქსი მეტწილად არ გამოითქმის **ვ** თანხმოვნისა და **უ, ო** ხმოვნების წინ: მე (ვ)ვარჯიშობ, (ვ)ვარდები... მე (ვ)უთხარი, (ვ)უგზავნი... მე (ვ)ოცნებობ... თუმცა სემანტიკური სხვაობისთვის (S_1 და S_2 პირთა განსასხვავებლად) აღნიშნულ შემთხვევებში აუცილებელია **ვ-** პრეფიქსი: მე **ვ**-ვარჯიშობ, **ვ**-ვარდები... მე **ვ**-უთხარი, **ვ**-უგზავნი... მე **ვ**-ოცნებობ...

ასე რომ, თანამედროვე ქართულის რეალური ვითარების გათვალისწინებით შეიძლება ითქვას: **ვ-** არის S_1-ის ძირითადი ნიშანი, **მ-** და **Ø** (ნული) – მისი ალომორფები *(დ. მელიქიშვილი, ალ. ონიანი...).*

მ ე ო რ ე ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირის ნიშნებად ტრადიციულ გრამატიკებში მიჩნეულია პრეფიქსები: **ჰ-, ს-, ხ-, Ø** (ნული), მრავლობითობის აღსანიშნავად ემატება **-თ** სუფიქსი:

მხ. რ.	მრ. რ.
(**ჰ**)-გალობ შენ	(**ჰ**)-გალობ-**თ** თქვენ
(**ს**)-თლი შენ მას	(**ს**)-თლი-**თ** თქვენ მას
ხ-არ შენ	**ხ**-არ-**თ** თქვენ
(**Ø**)-აკეთებ შენ მას	(**Ø**)-აკეთებ-**თ** თქვენ მას...

აკ. შანიძის მიხედვით, **ჰ-** არის **ბ, ფ, პ, გ, ქ, კ, ყ** თანხმოვნების წინ, **ს- – დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ** თანხმოვნების წინ, **Ø** (ნული, ე.ი. ნიშანი არ არის) – ხმოვნებისა და ზოგიერთი თანხმოვნის წინ. **ხ-** (S_2 პირის გამომხატველი თავდაპირველი აფიქსი) შემორჩენილია მხოლოდ **ხ**არ, მო**ხ**ვალ, მო**ხ**ვედ(ი) ზმნებში.

ისტორიულად **ჰ-** არის S_2 პირის ძირითადი ნიშანი, **ს-** და **Ø** მის პოზიციურ ვარიანტებად ითვლება.

მიუხედავად საგანგებოდ შემუშავებული გრამატიკული წესებისა, დღეს S_2 პირის ნიშნები თითქმის აღარ იხმარება სამწერლობო ენასა თუ ზეპირ მეტყველებაში. აქედან გამომდინარე, სალიტერატურო ენის ნორმათა მიხედვით, მათი გამოყენება სავალდებულო აღარ არის, რადგან ნიშნიანი I და

III პირებისაგან II პირის გარჩევა უნიშნოდაც არის შესაძლებელი. თუკი თანამედროვე ქართულში S_2 მაინც გვხვდება პირის ნიშნით წარმოდგენილი, ასეთ შემთხვევაში პირის ნიშანი ზმნის სემანტიკას ანიჭებს მეტ ექსპრესიულობას (გამომსახველობით ძალას). მას აღარ აკისრია პირის გამოხატვის ფუნქცია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დღეს S_2 პირის ნიშნების ფუნქციად სამწერლობო ენაში მეტწილად რჩება ფრაზაში ემოციური მუხტის გაძლიერება, ექსპრესიულობა, რასაც ძირითადად განსაზღვრავს მწერლის სტილი და რამდენადმე ზეპირი მეტყველების გავლენაც.

ცნობილია, რომ ქართული ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე S_2 პირის გამოხატვა არაერთგვაროვანი იყო... თავდაპირველი **ხ-** პრეფიქსი დღეს მხოლოდ სამიოდე ფორმასთან არის შენარჩუნებული, **ჰ-** და **ს-** თითქმის აღარ გამოიყენება და, ამდენად, პირდაპირი წყობის ზმნებში S_2 პირის აღსანიშნავად ნულოვანი ალომორფია საგულვებელი, ინვერსიულ ფორმებთან კი **გ-** პრეფიქსია წარმოდგენილი: **გ-**ყავს შენ ის, და-**გ-**იწერია შენ ის...

მ ე ს ა მ ე ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირის ნიშნებია მხოლობით რიცხვში **-ს, -ა, -ო** სუფიქსები, მრავლობითში – **-ეს, -ენ, -ნენ, -ან, -ნ.**

მხ. რ.

-ს:	მიდი-ს ის,	ათეთრებ-ს ის მას
-ა:	გათბ-ა ის,	ნახ-ა მან ის
-ო:	აქ-ო მან ის,	დარგ-ო მან ის...

მრ. რ.

-ეს:	გაათეთრ-ეს მათ ის,	დაწერ-ეს მათ ის
-ენ:	აქებ-ენ ისინი მას,	აშენებ-ენ ისინი მას
-ნენ:	გათბ-ნენ ისინი,	წერდ-ნენ ისინი მას
-ან:	მიდი-ან ისინი,	გარბი-ან ისინი
-ნ:	ნახო-ნ მათ ის,	აქო-ნ მათ ის...

-ეს, -ენ, -ნენ (**-ნენ** თავს იჩენს დაახლ. XV საუკუნიდან), **-ან, -ნ** ნიშნებს დღეს გრამატიკულად ორი ფუნქცია აქვს: გამოხატავენ პირსაც და მრავლობით რიცხვსაც. ისტორიულად მათ მხოლოდ რიცხვის აღნიშვნა ეკისრებოდათ.

ობიექტური პირის ნიშნები. ობიექტური პირის ნიშნები პრეფიქსებია. I-სა და II პირში პირდაპირსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე ნიშანი აქვს, III-ში განსხვავებული ვითარებაა: ნიშანი მოუდის ირიბს, პირდაპირი კი უნიშნოა.

პ ი რ ვ ე ლ ი ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირის ნიშანია მხოლობით რიცხვში **მ-** პრეფიქსი, მრავლობითში – **გვ-** (რომელსაც ერთდროულად აქვს ორი გრამატიკული მნიშვნელობა: გამოხატავს პირსაც და რიცხვსაც):

მ-ზრდის ის მე (პირდ. **O**) – **გვ**-ზრდის ის ჩვენ (პირდ. **O**)

მ-ეხმარება ის მე (ირ. **O**) – **გვ**-ეხმარება ის ჩვენ (ირ. **O**)

მ ე ო რ ე ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირის ნიშანია პრეფიქსი **გ-**, მრავლობითობის აღსანიშნავად შეიძლება დაემატოს **-თ** სუფიქსი. კერძოდ: როცა ზმნის ფორმაში S_3 პირი მრავლობითშია და ზმნაში წარმოდგენილია სათანადო ნიშნით, ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვა აღარ ხერხდება: **გ**-ზრდი-ს ის შენ – **გ**-ზრდი-**თ** ის თქვენ, **გ**-ეხმარებ-ა ის შენ – **გ**-ეხმარება-**თ** ის თქვენ, შდრ., **გ**-ზრდი-**ან** ისინი თქვენ, **გ**-ეხმარები-**ან** ისინი თქვენ.

მ ე ს ა მ ე ი რ ი ბ ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირის ნიშნებია ორივე რიცხვში **ჰ-, ს-, Ø** (ძირითადია **ჰ-**). მათი მონაცვლეობა, S_2 პირის მსგავსად, შეპირობებულია პოზიციურად:

$S_2\ O_3$ — **ხ-**

ჰ- – ბ, ფ, პ, გ, ქ, კ, ყ

ს- – დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ

Ø – ხმოვნ. და დანარჩ. თანხმ.

მაგალითად: **ჰ**-კითხა მან მას ის, **ს**-თხოვა მან მას ის, **(Ø)**-ემალება ის მას...

ძველად III ირიბობიექტური პირის მრავლობითობა ქართულ ზმნაში არ აღინიშნებოდა, მაგრამ დაახლ. XVI-XVII საუკუნეებიდან ენაში თავს იჩენს მრავლობითში შეთანხმების თითო-ოროლა შემთხვევა. ეს ტენდენცია უფრო შესამჩნევი ხდება თანამედროვე სამწერლობო ქართულში, დიალექტებსა და ცოცხალ მეტყველებაში. მაგალითად: „კიბეზე არავინ შეხვედრია-**თ**“ (რ. ინანიშვილი), „შემოჰპარვია-**თ** სიცივე ნერგებს“ (გრ. აბაშიძე)... ჰ-კითხა-**თ** მან **მათ** ის, და-**Ø**-უბარა-**თ** მან **მათ** ის...

ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით, III ირიბობიექტური პირის ნიშნების გამოყენება სავალდებულოა, თუმცა ენაში ამ ნორმიდან გადახვევის შემთხვევა არცთუ იშვიათია.

გრამატიკული წესით, III პირდაპირობიექტურ პირს ნიშანი არა აქვს, ზმნაში არ აღინიშნება მისი მრავლობითობაც: დაწერა მან ის/ისინი, აქო მან ის/ ისინი... მაგრამ დღეს იგი ირიბი ობიექტის ანალოგიითა და აგრეთვე სტილისტურ-ემოციური ელფერის გასაძლიერებლად სამწერლობო ენასა და ზეპირ მეტყველებაში ზოგჯერ გამოხატულია **ჰ-, ს-** პრეფიქსებით (მო-ჰ-კლა მან ის, ს-თქვა მან ის, შდრ., მართებული ფორმები: მოკლა, თქვა) და მრავლობით რიცხვშიც ითანხმებს ზმნას **-თ** სუფიქსით: წაიყვანა-**თ** მან **ისინი** (დედამ შვილები), შეარიგა-**თ** მან **ისინი** (მოსამართლემ მეზობლები)... მსგავსი უმართებულო ფორმები განსაკუთრებით შესამჩნევია დიალექტებში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს პირისა და რიცხვის ნიშანთა სხვადასხვა ცხრილი, მათ შორის, *აკ. შანიძისა* (ტრადიციული) და *დ. მელიქიშვილისა* (დიათეზების მიხედვით. იხ. 4.14. დიათეზა).

ზმნის პირისა და რიცხვის ნიშნები

აკ. შანიძე (1973)

სუბიექტურ ნიშანთა ცხრილი

	მხ. რ.	მრ. რ.
1.	ვ————	ვ ————თ
2.	ჰ-, —, ს——	ჰ, — ს———თ
3.	——ს, ა, ო	——— —ენ, (ნენ), ან, ნ, ეს

ობიექტური ნიშნების ცხრილი

	პირდ. მიმართება		ირიბი მიმართება	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ.რ.
1.	მ————	გვ————	1. მ————	გვ————
2.	გ————	გ———(თ)	2. გ————	გ———(თ)
3.	————	————	3. ჰ,—ს——	ჰ,—ს——(თ)

არსებულ კლასიფიკაციათა შეჯერების, ინვერსიისა და პირის ნიშანთა გამოყენების მხრივ თანამედროვე ქართულის ვითარების გათვალისწინებით ზმნის პირისა და რიცხვის ნიშანთა ჩვენეული ცხრილი ასეთია:

	სუბიექტური პირი		ობიექტური პირი	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ.რ.
I.	ვ-, Ø/მ-	-თ / გვ-	I. მ- /ვ-	გვ-
II.	ხ- (ჰ-, ს-), Ø /გ-	-თ	II. გ- / Ø	(-თ)
III.	-ს, -ა, -ო	-ეს, -ენ, -ნენ, -ან, -ნ/-თ	III. ჰ-, ს-, Ø	(-თ)

ზმნის პირის ნიშანთა მართლწერა

1) თუ ზმნა იწყება **ვ** თანხმოვნით, S_1 პირის ნიშნის **ვ**-ს დართვის შედეგად ორი **ვ** მოიყრის თავს: ვ-ვარჯიშობ, ვ-ვარდები, ვ-ვარცხნი (მე)...

2) თუ ზმნა იწყება **უ** ან **ო** ხმოვნით, პირის ნიშანი **ვ** აუცილებლად უნდა გამოითქვას და დაიწეროს: **ვ**უთხარი, გა**ვ**უგზავნე, **ვ**ოცნებობ, **ვ**ომობ (მე)...

3) ერთპირიან ზმნაში შეცდომაა ორი პირის ნიშნის გამოყენება. მართებულია: ჩანს, ქუხს, ქრის, შედგა (ის)... შეცდომაა: ს-ჩანს, ჰ-ქუხს, ჰ-ქრის, შე-ს-დგა (ის)...

4) **მ** თანხმოვნით დაწყებულ ზმნებში O_1 პირის **მ** ნიშნის დართვის შემდეგ ორი **მ** უნდა იყოს: მ-მალავს, მ-მართავს, მ-მატებს...

5) **გ** თანხმოვნით დაწყებულ ზმნებში O_2 პირის **გ** პრეფიქსის დართვის შედეგად ორი **გ** იყრის თავს: გ-გონია, გ-გზავნის, გ-გავს...

6) თუ ზმნა იწყება **გვ** თანხმოვნებით, **გვ**- პირის ნიშნის დართვის შემდეგ ორი **გვ** იქნება: მო-გვ-გვარა, და-გვ-გვიანებია...

4.2. ზმნის გარდამავლობა

ქართულში პირის კატეგორიას უკავშირდება გარდამავლობის საკითხი. ზმნა შეიძლება იყოს გარდამავალი და გარდაუვალი.

გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ა ზმნა, რომელსაც შეეწყობა პირდაპირი ობიექტი, ხოლო, სადაც არ არის პირდაპირი ობიექტი, ის ზმნა გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ი ა *(აკ. შანიძე).*

ყველა ერთპირიანი ზმნა გარდაუვალია: დგას (ის), იზრდება (ის), თბება (ის), იმალება (ის), შენდება (ის)...

ორპირიანი ზმნა გარდამავალია ან გარდაუვალი. კერძოდ: თუ ზმნაში სუბიექტი და პირდაპირი ობიექტია, მაშინ იგი გარდამავალია: ხატავს (ის მას), ადნობს (ის მას), კერავს (ის მას), დაწერა (მან ის)... თუ ზმნის ერთ ფორმაში სუბიექტი და ირიბი ობიექტია, მაშინ ის გარდაუვალია: ეფინება (ის მას), ეფერება (ის მას)...

სამპირიანი ზმნა გარდამავალია: სთხოვა (მან მას ის), აუშენა (მან მას ის), უხატავს (ის მას მას)...

თანამედროვე ქართულში გამონაკლისის სახით არსებობს სამპირიანი გარდაუვალი ზმნებიც: ეკითხება, ესესხება, უყვება, ჰპირდება (ის მას მას)... (ვრცლად იხ. გვ. 161-162).

გარდამავალი ზმნის **სუბიექტი ბრუნვაცვალებადია** (იგი შეიძლება იყოს სამ ბრუნვაში: სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში), გარდაუვალი ზმნისა კი – **ბრუნვაუცვლელი** (ყოველთვის სახელობითშია): ათბობს **ის** მას, გაათბო **მან** ის, გაუთბია **მას** ის, შდრ., იზრდება **ის**, გაიზარდა **ის,** გაზრდილა **ის.**

პირდაპირი ობიექტი ბრუნვაცვალებადია. მისი ბრუნვებია სახელობითი და მიცემითი: აშენებს ის **მას,** ააშენა მან **ის,** აუშენებია მას **ის**...

ირიბი ობიექტი ბრუნვაუცვლელია, ყოველთვის მიცემითის ფორმით არის წარმოდგენილი: ესალმება ის **მას**, მიესალმა ის **მას**, მისალმებია ის **მას**.

გარდამავლობა არ გამოიხატება მორფოლოგიური ფორმანტებით; მისი გარკვევა შეიძლება მხოლოდ სხვა სახელებთან ზმნის შეხამებით. ამდენად, იგი მიჩნეულია არა გრამატიკულ, არამედ სემანტიკურ-სინტაქსურ კატეგორიად. გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნები ერთმანეთისაგან პირდაპირი (უახლოესი) ობიექტის არქონა-ქონებით განსხვავდებიან. ვარაუდობენ, რომ გარდამავლობას, რომელიც გვარის კატეგორიაზე უფრო ადრინდელი ჩანს, თავდაპირველად უნდა ჰქონოდა მორფოლოგიური ნიშანი **ა-** პრეფიქსის სახით (*ვ. თოფურია...*).

ქართულ ლინგვისტიკაში სადავო პრობლემად იქცა ზოგიერთი ზმნის გარდამავლობის საკითხი. იგულისხმება:

1) ე.წ. **იტირა მან** ტიპის ზმნები, რომელთაც შეეწყობა ბრუნვაცვალებადი სუბიექტი, მაგრამ არ გააჩნია პირდაპირი ობიექტი;

2) **უხელმძღვანელა მან მას** და მსგავსი ზმნები, რომელთაც არ შეეწყობათ პირდაპირი ობიექტი, თუმცა მოეპოვებათ ბრუნვაცვალებადი სუბიექტი და ირიბი ობიექტი, აგრეთვე მორფოლოგიური სტრუქტურაც გარდამავალი ზმნისა აქვთ. ამასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიკვეთა ორი საპირისპირო მოსაზრება: ერთის მიხედვით, სადავო ფორმები გარდაუვალია *(აკ. შანიძე)*, მეორე მათ მიიჩნევს დეფექტურად გარდამავალ ზმნებად *(არნ. ჩიქობავა)*.

პირველ შემთხვევაში გარდამავლობის ერთადერთი საფუძველია პირდაპირი ობიექტის არსებობა და, სადაც იგი არ არის, ენის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ბუნებრივად გამოირიცხება ზმნის გარდამავლობა; მეორე თვალსაზრისის ავტორთათვის ამოსავალია ისტორიული ვითარება, ზმნის სტრუქტურა და კონსტრუქცია – ბრუნვაცვალებადი სუბიექტი გაუჩინარებული პირდაპირი ობიექტით. მართალია, დროთა ვითარებაში დაიკარგა პირდაპირი ობიექტი, მაგრამ დარჩა ბრუნვაცვალებადი სუბიექტი, რომელიც განაპირობებს ასეთ ზმნათა გარდამავლობას *(არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია)*.

ძველად იყო: იტირა **მან იგი** (ტირილი); იცხოვრა **მან იგი** (ცხოვრება); შეხედნა **მან მას იგინი** (თუალნი)... ამგვარ ზმნებთან შეწყობილი პირდაპირი ობიექტური პირი, მისი დასახელების გარეშეც, ზმნის ფუძის შინაარსითაც იგულისხმებოდა, ამიტომ ენამ ადვილად მოიშორა ეს ზედმეტი „სიტყვა“ (პირდაპირი ობიექტი გაუჩინარდა): იტირა მან იგი (ტირილი) > იტირა მან... შდრ., ძვ. ქუხს იგი (ქუხილი) > ქუხს, წვიმს, თოვს...

რამდენადაც ამ ტიპის ზმნებს აკლია პირდაპირი ობიექტი, ამიტომ მართებულად მიაჩნიათ, მათთვის იქნეს შემოღებული ტერმინი „დეფექტურად გარდამავალი ზმნები“ ან „ფსევდოგარდამავალი ზმნები“. *არნ. ჩიქობავა* მათ უგვარო სტატიკურ ზმნებს უწოდებს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია ახალი განსხვავებული მოსაზრება: ქართულში ზმნის გარდამავლობის კვალიფიკაციისათვის ამოსავალი უნდა იყოს არა მხოლოდ პირდაპირი ობიექტი, არამედ ირიბიც, რამდენადაც ისინი თა-

ნაბარი უფლებებით გამოიხატება ერთი და იმავე მარკერებით და სუბიექტის მოქმედება ორივეზეა გარდამავალი, ორივესკენ არის მიმართული. ტერმინი „გარდამავალი“ შეიძლება გამოიყენებოდეს პირობითად, რადგან იგი სემანტიკური თვალსაზრისით აფასებს გარდამავლობის კატეგორიას და არა მორფოსინტაქსურით *(დ. მელიქიშვილი)*. ამ შეხედულების მიხედვით, ერთპირიანი ზმნა გარდაუვალია (რადგან სუბიექტის მოქმედება არ არის მიმართული სხვა პირისაკენ), ორპირიანი – გარდამავალი, სამპირიანიც – გარდამავალი. შემოტანილია ახალი ტერმინები: „პირდაპირგარდამავალი“ (როცა ორპირიანი ზმნა შეიცავს სუბიექტსა და პირდაპირ ობიექტს), „ირიბგარდამავალი“ (როცა ორპირიანი ზმნა სუბიექტთან ერთად შეიწყობს მხოლოდ ირიბ ობიექტს) და „პირდაპირ- და ირიბგარდამავალი“ (როცა ზმნა სამპირიანია).

4.3. ზმნის პირის ნიშანთა ინვერსია

ქართული ზმნა მრავალპირიანია. მის ერთ ფორმაში ერთდროულად არის წარმოდგენილი სუბიექტური და ობიექტური პირები, რომლებიც გამოხატულია სათანადო ნიშნებით. მაგალითად: ვ-წერ (**მე** მას) – მ-წერს (ის **მე** მას). პირველ ზმნაში $\mathbf{S}_1$ აღნიშნულია **ვ-** პრეფიქსით, მეორეში $\mathbf{O}_1$ პირის ნიშანია **მ-** პრეფიქსი. ორივე შემთხვევაში პირის ნიშნები თავ-თავისი ფუნქციით არის გამოყენებული, მაგრამ ზოგჯერ სუბიექტური პირი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ობიექტური პირის ნიშნით და, პირიქით: ობიექტური პირი გამოიხატოს სუბიექტური პირის ნიშნით, ანუ მოხდეს პირის ნიშანთა ფუნქციის შეცვლა-შებრუნება. გრამატიკაში ამ მოვლენას ინვერსიას უწოდებენ. მაშასადამე, **ინვერსია** არის ზმნის პირის ნიშანთა ფუნქცია-დანიშნულების შეცვლა (*აკ. შანიძე*). მაგალითად: და-**მ**-იწერი-**ა** (მე ის) ფორმაში **მე** I სუბიექტური პირია,

მაგრამ ზმნაში გამოხატულია O_1 პირის **მ-** პრეფიქსით, **ის** III ობიექტური პირი კი – S_3 პირის **-ა** სუფიქსით.

ინვერსიის დროს რეალური სუბიექტი (**RS**) აღნიშნულია გრამატიკული ობიექტის (**grO**) ნიშნით და, პირიქით: რეალური ობიექტი (**RO**) – გრამატიკული სუბიექტის (**grS**) ნიშნით.

ინვერსია, ქართული ზმნის მრავალპირიანობიდან გამომდინარე, კანონზომიერი პროცესია. ამ მოვლენასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არსებობს ერთიანი შეხედულება. მაგალითად, *აკ. შანიძის* აზრით, ინვერსიის საფუძველია გარდამავლობა და III სერია, ე.ი. ყველა გარდამავალი ზმნა III სერიაში არის ინვერსიული; გარდაუვალი ზმნა არ შეიძლება იყოს ინვერსიული.

გარდამავალ ზმნათა ინვერსიულობას ყველა მკვლევარი აღიარებს. სადავოდაა ქცეული გარდაუვალ ზმნათა ინვერსიულობა. ამ პრობლემასთან დაკავშირებით ერთმანეთს ძირითადად უპირისპირდება ორი თვალსაზრისი:

1) გარდაუვალი ზმნები არ არის ინვერსიული (*აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე...*);

2) ინვერსიულად უნდა ჩაითვალოს ზოგი გარდაუვალი ზმნა (*არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ბ. ჯორბენაძე, დ. მელიქიშვილი...*). ასეთივეა: გრძნობა-აღქმის გამომხატველი **მიყვარს** ტიპის ზმნები და აგრეთვე პასიური სუბიექტის მქონე ინვერსიულობისაკენ გადახრილი ზმნები – **ეხატება, ედგომება, ეთამაშება, ეჩვენება...** ტიპისა.

პირველი თვალსაზრისის მომხრენი მიიჩნევენ, რომ გარდაუვალი ზმნა ვერ იქნება ინვერსიული. ამ შემთხვევაში ამოსავალია ზმნის ფორმა და არა სემანტიკა. მაგალითად, მიყვარს (ის მე) ფორმაში **ის grS**-ია, რომელიც არის ჩემი სიყვარულის მიზეზი, ანუ ზმნით გამოხატული მოქმედების საფუძველი. შესაბამისად, მიცემითში დასმული სახელი **მე** არის **grO** ირიბი. სუბიექტსა და ობიექტს თავ-თავისი ნიშნები აქვს: **მ-** – O_1-ისა, **-ს** სუფიქსი – S_3-ისა. ანალოგიურად უნდა იქნეს განხილული სხვა ტიპის სადავო ზმნებიც.

მეორე მოსაზრების ავტორთა აზრით, ინვერსიის საფუძველია მიცემითი ბრუნვის სინტაქსური როლის გაძლიერება, ზმნაში **RS**-ის მრავლობითობის აღნიშვნა, რაც შედარებით გვიანდელი პროცესია. გარდაუვალ ზმნათა ინვერსიის ერთ-ერთ მიზეზად უნდა ჩაითვალოს პოლიპერსონალური ბუნების გარკვეული ტიპის ზმნებში ლოგიკურად პასიური სუბიექტისა და ლოგიკურად აქტიური ობიექტის არსებობა. როგორც მიუთითებენ, ინვერსიის პროცესი ისახება ცნობიერების სფეროში. მისი გრამატიკული ნიშნით გაფორმება მოხდა მას შემდეგ, რაც სტატიკურ ზმნათა **მიწერია, მიკეთია** ტიპის ფორმებში მიცემითში დასმული სახელი, მფლობელი პირი, გააქტიურდა და თავისი მრავლობითობა აღნიშნა ზმნაში, ლოგიკურად აქტიური გახდა. იგივე მოხდა „მაჟრჟოლებს“ ტიპის ზმნებში, რომელთაც დაკარგეს მაკაუზირებელი (მოქმედების გამომწვევი) პირი და მოქმედების შემსრულებელი / განმცდელი გაგებულ იქნა სუბიექტად (*დ. მელიქიშვილი*).

ინვერსია შეიძლება იყოს სტაბილური და ლაბილური. ს ტ ა ბ ი ლ უ რ ი გულისხმობს გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმებს, აგრეთვე **უყვარს** ტიპის ზმნებს... ხოლო ლ ა ბ ი ლ უ რ ი ა ინვერსია მაშინ, როცა ერთი და იგივე ზმნა ქმნის პირდაპირ წყობასაც და ინვერსიულსაც. მაგალითად: შვილი **ეთამაშება** დაღლილ დედას (ის მას) – ზმნა არაინვერსიულია; მაგრამ: ნეტავი რა **ეთამაშება** დაღლილ დედას? (მას) – ზმნა ინვერსიულია. ლაბილურობისათვის მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ ვინ ან რა გვევლინება **grS**-ის ან ირიბი **O**-ის როლში, ანუ **grS** სულიერია თუ უსულო. იმ კონსტრუქციაში, რომელშიც ირიბი **grO** სულიერი საგნის აღმნიშვნელი სახელია, ხოლო **grS** – უსულოსი, გვაქვს ინვერსია – აქტიურ პირად მოიაზრება ირიბი **grO**. სულიერი საგნის აღმნიშვნელი **S**-ის მქონე ზმნა ვერ იქნება ინვერსიული. მაგალითად, **ეკითხება** ზმნა წინადადებაში – **ლექტორი ეკითხება სტუდენტს** (შდრ., ლექტორ**ებ**ი ეკითხებ**ი**ან სტუდენტს / სტუდენტებს) – არაინვერსიულია, ხოლო წინადადებაში – **ლექცია /**

ლექციები ეკითხება სტუდენტს (შდრ., ლექცია/ლექციები ეკითხებათ სტუდენტ**ებს**) – ინვერსიულია. პირველ შემთხვევაში სულიერი საგნის აღმნიშვნელი აქტიური **S** ზმნას რიცხვშიც ითანხმებს, მეორეში კი უსულო საგნის აღმნიშვნელ **grS**-ს არ აქვს ზმნის რიცხვში შეთანხმების უნარი, პასიურია...

ამგვარად, მართებულად უნდა ჩაითვალოს სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალგზის დასაბუთებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, თანამედროვე ქართულში ინვერსია აქტიურად მოქმედი პროცესია. იგი შესამჩნევად იფართოებს მოქმედების არეს და გარდამავალი ინვერსიული ზმნების გვერდით პასიურსუბიექტიან ზმნათა დიდ ჯგუფსაც მოიცავს.

თანამედროვე ქართულში ინვერსიულია:

1) გარდამავალი ზმნის III სერიის ფორმები;
2) გრძნობა-აღქმის გამომხატველი ზმნები (**უყვარს** ტიპისა);
3) ლაბილურად ინვერსიული ზმნები: ეხატება, ეჩვენება, ედგომება, ეცეკვება, შემოეხარჯა... აცახცახებს, აჟრჟოლებს, აკანკალებს... ტიპისა.

4.4. დრო

დრო არის ზმნის კატეგორია, რომელიც აღნიშნავს მოქმედებისა და უბნობის მომენტების შეფარდებას. იგი რეალური დროის სპეციფიკური ასახვაა. დრო სამი სახისაა: ახლანდელი, წარსული და მომავალი. ეს ტერმინები დაამკვიდრა *აკ. შანიძემ* მანამდე არსებული „აწმყო“, „ნამყო“, „მყოფადის“ ნაცვლად.

ა ხ ლ ა ნ დ ე ლ ი ა დრო, როცა მოქმედება ხდება უბნობის მომენტში: ვხატავ, ვთბები; აშენებ, უგზავნი; წერს, კერავს...

წ ა რ ს უ ლ ი ა დრო, როცა მოქმედების მომენტი უსწრებს უბნობის მომენტს: დავხატე, გავთბი; ააშენე, გაუგზავნე; დაწერა, შეკერა...

მ ო მ ა ვ ა ლ ი დრო გამოხატავს ისეთ მოქმედებას, რომელიც მოხდება უბნობის შემდეგ: დავხატავ, გავთბები; ააშენებ, გაუგზავნი; დაწერს, შეკერავს...

ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით, ქართულში დრო მხოლოდ სამია, ევროპულ ენებში კი დასახელებულია სამზე მეტი დრო.

ქართული ზმნა, საზოგადოდ, რომელიმე ერთი კონკრეტული დროის გამომხატველია, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება ზმნას გამოეცალოს კონკრეტულობის გაგება. ასეთია მუდმივი, საუკუნოვანი მოვლენების გამომხატველი და აგრეთვე ისეთი ზმნები, რომელთა მიერ აღნიშნული მოქმედება, ჩვეულებრივ, დამახასიათებელია საგნისათვის. მაგალითად: დედამიწა მზის გარშემო **ტრიალებს;** მზე **ანათებს;** თევზი **ცურავს...** თამარი ისტორიას **ასწავლის;** კოტე კარგად **ნადირობს...** ამგვარი შინაარსის ზმნებს უ დ რ ო ო (დროის არმქონე) ფორმებს უწოდებენ, ე.ი. ზოგჯერ ახლანდელი დროის ფორმა ზ ე დ რ ო უ ლ ო ბ ა ს გამოხატავს.

შეიძლება ერთი და იგივე ზმნა უდროოც იყოს და კონკრეტული დროის გაგების მქონეც. მაგალითად, ბავშვი ზის და **ჭამს** (ახლანდელი დროა) – შდრ., ბავშვი საერთოდ კარგად **ჭამს** (უდროო); ჩიტი დაჭრილია, ვეღარ **დაფრინავს** (ახლ. დრო) – შდრ., ჩიტი ლაღად **დაფრინავს** სივრცეში (უდროო).

დროის სემანტიკა შეიძლება გადმოიცეს ცალკე სიტყვებითაც (გუშინ, დღეს, ხვალ, მაშინ...), მაგრამ ეს არ არის მორფოლოგიური დრო, რომელიც ზმნამ სათანადო აფიქსით უნდა გამოხატოს.

რამდენადაც ქართულში დროს არ გააჩნია სპეციალური ნიშანი, ამდენად იგი ითვლება არა გრამატიკულ, არამედ სემანტიკურ კატეგორიად. დრო ზმნის კატეგორიად მიიჩნევა იმის გათვალისწინებით, რომ მოეპოვება საპირისპირო – ოპოზიციური ცალები: ახლანდელი, წარსული, მომავალი. *გ. გო-*

გოლაშვილის აზრით, „დროის კატეგორია ასახავს ზმნური ფორმით გადმოცემული მოქმედების დროულ ლოკალიზაციას. სხვაგვარად: დრო არის ზმნური ფორმის სემანტიკური უნარი, ენობრივად ასახოს დროული დიფერენცირება“.

4.5. კილო

კილო არის ზმნის კატეგორია, რომელიც მიუთითებს, თუ როგორ უნდა იქნეს გაგებული ზმნით გამოხატული მოქმედება სინამდვილის თვალსაზრისით: უეჭველ ფაქტად, სასურველ-შესაძლებლად თუ აუცილებელ-შესასრულებლად.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ დროის სამწევრა სისტემა გვიან ჩამოყალიბდა ასპექტური – განგრძობითი (დიურატიული) და წყვეტილი (მომენტობრივი) – დაპირისპირებიდან (*არნ. ჩიქობავა*). დიურატივის დაშლის შედეგად ახლანდელი და მომავალი დროის გაგება ჩნდება, ხოლო „მომავალი დროის გაგებას თან მოჰყვა შესაძლებლის, სათუო, სასურველობის შინაარსის, ანუ კილოს გაგებაც. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კილოს გაგება ჩაისახა მომავალი დროის წიაღში მის გაჩენასთან ერთად“ (*დ. მელიქიშვილი*).

კილო, ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით, არის სამი სახის: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი. ზოგჯერ გამოიყოფა აგრეთვე პირობით-შედეგობითი და ნატვრითი კილოც.

თ ხ რ ო ბ ი თ ი კილო აღნიშნავს ნამდვილ ფაქტად მიჩნეულ მოქმედებას, რომელიც ხდება ახლა, მოხდება მომავალში ან მოხდა წარსულში.

თხრობითი კილო მდიდარია ფორმებით. მას სამივე დრო აქვს. შესაბამისად, მისი კითხვებია: რას შვრება? რას იზამს? რა ქნა? მაგალითად:

სტუდენტი წერს დავალებას (ახლ. დრო)
სტუდენტი დაწერს დავალებას (მომავ. დრო)
სტუდენტმა დაწერა დავალება (წარს. დრო)

მთვარე ეფარება ღრუბელს (ახლ. დრო)
მთვარე მოეფარება ღრუბელს (მომავ. დრო)
მთვარე მოეფარა ღრუბელს (წარს. დრო)

თხრობითი კილო არის ნეიტრალური (ნულოვანი) ფორმა კილოსი და უპირისპირდება არანეიტრალურ კავშირებითს. თხრობითი კილო ფართო სემანტიკური და სინტაქსური შესაძლებლობის მქონეა. იგი იგუებს ნებისმიერი ტიპის კონსტრუქციას.

კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი კილო გამოხატავს ისეთ მოქმედებას, რომელიც არ არის ფაქტი, მაგრამ შეიძლება ხდებოდეს ახლა, მომხდარიყო წარსულში ან მოხდეს მომავალში. მისი კითხვებია: რას შვრებოდეს? რას იზამდეს? რა ქნას? რა ექნას? მაგალითად:

მზე ანათებდეს დედამიწას	ხე იზრდებოდეს
მზემ გაანათოს დედამიწა	ხე გაიზარდოს
მზეს გაენათებინოს დედამიწა	ხე გაზრდილიყოს

კავშირებითი კილოს ფორმა ხშირად გამოიყენება დამოკიდებულ წინადადებაში. ამ შემთხვევაში მასთან წარმოდგენილია **რომ** და **რათა** კავშირები:

„მე ჩონგური მისთვის მინდა, **რომ** სიმართლეს მსახურებდეს“ (აკაკი); „ფიროსმანიც მოვა, **რათა** შენს „სევდიან სამარეს“ ეამბოროს“ (ა. კალანდაძე).

კავშირებითკილოიან მწკრივს შედეგის თვალსაზრისით შეიძლება ჰქონდეს სამივე დრო, მაგრამ იგი ძირითადად მომავალ დროს გამოხატავს. სამაგიეროდ, ძველ ქართულში ე.წ. II კავშირებითის ფუნქცია მეტწილად იყო თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა. კავშირებითი კილოს შინაარსით ეს მწკრივი მხოლოდ ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში (კომპონენტში) გამოიყენებოდა, რაც ამ ფორმაში კავშირებითი კილოს მეორეულობაზე მიუთითებს (*დ. მელიქიშვილი*).

ბრძანებითი კილო გამოხატავს მოუბრის სურვილის შესრულებას. იგი ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი.

წართქმითი ბრძანებითი გულისხმობს ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას: დაეხმარე/თ უფროსს! მოამზადე/თ სადილი!.. წადი/თ! მიეცი/თ! მიუტანე/თ!

უკუთქმითი ბრძანებითი მიუთითებს, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება არ უნდა შესრულდეს. მასთან იხმარება **არ** და **ნუ** ნაწილაკები: არ წახვიდე/თ! ნუ დაწერ/თ! ნუ იზარმაცებ/თ! რადგან უკუთქმითი ბრძანებითი გულისხმობს ზმნით გამოხატული მოქმედების აკრძალვას, ამიტომ მას აკრძალვით ბრძანებითსაც უწოდებენ.

ბრძანება ყოველთვის მიმართულია სუბიექტური პირისადმი და ეს პირი მეტწილად მეორეა (დაიძინე შენ!), იშვიათად ბრძანება შეიძლება ეხებოდეს I პირსაც (მრ. რ.) და III-საც: წავიდეთ! მივესალმოთ!.. წაიღოს! დალიოს!

ბრძანებითობა მეტყველების კატეგორიაა. განარჩევენ ორგვარ ბრძანებითს: 1. ბრძანებითი, რომელიც მეორე პირისკენ არის მიმართული და დიალოგურ მეტყველებას გულისხმობს: გააკეთე! ავაშენოთ! 2. ზოგადი ბრძანებითი, რომელიც ვნებითი გვარის II კავშირებითის მესამე პირის ფორმით არის წარმოდგენილი (გაკეთდეს, აშენდეს...). ასეთ შემთხვევაში „გამაშუალებელი“ მეორე პირი აღარ იგულისხმება და განზოგადებული პირმიუმართავი ბრძანება გამოიხატება (*ა. პაპიძე*).

ბრძანებითი კილო შინაარსობრივ-ინტონაციურად მრავალგვარია. იგი გამოხატავს საკუთრივ ბრძანებას, თხოვნას, წაქეზებას, დალოცვას, დარიგებას და სხვ. მაგალითად: დაწერე! არ იხმაურო! მიშველეთ! ორი ლარი მაჩუქე! გული გაიმაგრე! მშვიდობით იმგზავრე!

თანამედროვე ქართულში ბრძანებით კილოს საკუთარი მწკრივი არა აქვს, ამიტომ იყენებს კავშირებითი და თხრობითი კილოს ფორმებს, კერძოდ: წართქმითი ბრძანებითი – II პირისათვის წყვეტილს, I და III პირისათვის – II კავში-

რებითს; **არ** ნაწილაკიანი – II კავშირებითს, **ნუ** ნაწილაკიანი – აწმყოსა და მყოფადს.

წართქმით ბრძანებითს ძველ ქართულში საკუთარი ფორმა ჰქონდა, რითაც იგი მკვეთრად იყო გარჩეული თხრობითი კილოსაგან. გარდა ამისა, წართქმით ბრძანებითს არ მოუდიოდა II სუბიექტური პირის ნიშანი (შესაბამის თხრობითს კი დაერთოდა). მაგალითად:

მოკალ! დაწერე! – ბრძანებითი

შდრ., მოჰკალ (ი), დასწერე – თხრობითი.

ძველ ქართულში თხრობითისა და ბრძანებითის გარჩევის ეს წესი მტკიცედ იყო დაცული, დღეს ასეთი დაპირისპირება აღარ არის. ამ მხრივ გამონაკლისია მხოლოდ ნაშთის სახით შემონახული **ვედ** ძირის ზმნები:

მოდი (შენ)! – წართქმითი ბრძანებითი, უნიშნო

შდრ., მო-ხ-ვედი (შენ) – თხრობითი, ნიშნიანი.

რადგან თანამედროვე ქართულში თხრობითი კილოს ფორმებთან S_2-ის ნიშანი თითქმის აღარ იხმარება, ამიტომ გარეგნულად ერთმანეთს დაემთხვა თხრობითი და ბრძანებითი. მათი გარჩევის ერთადერთი საშუალებაა მიმართება დროში: წარსულის ფორმა თხრობითია, მომავლისა – ბრძანებითი:

გუშინ შენ ლამაზი სურათი დახატე – თხრობითი

შდრ., ახლავე დაჯექი და ლამაზი სურათი დახატე! – ბრძანებითი.

ბრძანებით კილოს შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ ერთი დრო – მომავალი, რადგან მოქმედება უნდა შესრულდეს მომავალში (დამალე! არ დამალო! ნუ დამალავ!), თუმცა **ნუ** ნაწილაკიან უკუთქმითს პარალელურად შეიძლება ახლანდელი დროც ჰქონდეს (ნუ მალავ!).

პ ი რ ო ბ ი თ ი ა კილო, რომელიც ზმნით გამოხატულ მოქმედებას წარმოგვიდგენს, როგორც აუცილებელ პირობას მეორე მოქმედების შესასრულებლად. იგი გამოიყენება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში.

შ ე დ ე გ ო ბ ი თ ი კილოს ფორმა მიუთითებს, რომ მოქმედება მოხდებოდა, თუ სათანადო პირობა იქნებოდა მოცემული:

დედას რომ დაჰგვიანებოდა (1), ბავშვი იტირებდა (2).

პირველ წინადადებაში კილო პირობითია, მეორეში – შედეგობითი.

როგორც წესი, ქვეწყობილი წინადადების მთავარ კომპონენტში შედეგია გამოხატული, დამოკიდებულში – პირობა.

პირობით-შედეგობითი კილო უერთმანეთოდ არ გვხვდება.

ნ ა ტ ვ რ ი თ ი კილო (ოპტატივი) გამოხატავს სასურველ მოქმედებას. ძველი ქართველი გრამატიკოსები მას გამოყოფდნენ კილოს ცალკე ფორმად და უწოდებდნენ „ნატვრითს“, „საწადისს“, „სანეტარძოს“, „თუობითს“. ნატვრითს კილოს საკუთარი ფორმები არ გააჩნია. ნატვრითობა კავშირებითი კილოს ერთ-ერთი მოდალური ნიუანსია. მისი შინაარსის გადმოსაცემად კავშირებითის მწკრივებთან ხშირად იხმარება **ნეტავ, ვინძლო, იქნებ, ეგებ...** ნაწილაკები, ასევე **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქცია: „ნეტავი ჩიტად მაქცია“, „ვინძლო მტერი არ გაახარო“...

ქართული ენის ისტორიის მთელ მანძილზე კილოს ფორმათა გამოყენების სფერო სხვადასხვაგვარი იყო, კერძოდ: თხრობითი კილოს მოხმარების შემთხვევები ახალ ქართულში უფრო გაფართოვდა (იგი ითავსებს მომავალი დროის ფუნქციასაც), სამაგიეროდ, შედარებით შემცირდა კავშირებითი კილოს ფორმები. დღეს მისთვის ძირითადია მხოლოდ სავარაუდო-შესაძლებელი მოქმედების აღნიშვნის ფუნქცია (თუმცა ზოგჯერ I და II ბრძანებითსაც გამოხატავს).

კილოს სახეთა სემანტიკიდან გამომდინარე, სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ ქართულში კილო შეიძლება იყოს რეალური და არარეალური (ირეალური): რ ე ა ლ უ რ ი ა კილო, რომელშიც გამოხატულია მოსაუბრის თვალსაზრისი – ზმნით აღნიშნული მოქმედება გაგებულ იქნეს, როგორც ფაქტი (შესრულებული ან შესასრულებელი), ხოლო,

თუ მოსაუბრის თვალსაზრისით ზმნით აღნიშნული მოქმედება გაგებულია საეჭვო, სათუო, შესაძლებელ, სავარაუდო... მოვლენად, მაშინ კილო იქნება ი რ ე ა ლ უ რ ი (*ა. პაპიძე*).

ქართულში კილო, როგორც ენობრივი ერთეული, მრავალფეროვანია. ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე მას არც ფუნქციები ჰქონია ერთნაირი.

ტრადიციული შეხედულებისაგან განსხვავებით, მართებულად მიუთითებენ, რომ ქართულში კილო სემანტიკური კატეგორიაა, ზმნაში არ მოეპოვება სათანადო მორფოლოგიური მარკერი (*არნ. ჩიქობავა, ბ. ჯორბენაძე, გ. გოგოლაშვილი, ალ. ონიანი...*)

4.6. ზმნისწინი

ზმნისწინი ზმნის წინა ნაწილია, რომელიც უსწრებს ყველა მაწარმოებელს. მას უცხოურად პრევერბს უწოდებენ.

ზმნისწინი ყველა ენისათვის ერთნაირად არაა დამახასიათებელი: ზოგს საერთოდ არ მოეპოვება, ზოგში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. მაგალითად, ზმნისწინის სისტემა კარგად არის ჩამოყალიბებული საერთოქართველურ დონეზე და ფუნქციურადაც მრავალფეროვანია.

ქართულში ზმნისწინის გამოყენების მიხედვით ზმნები სამგვარია:

1) არ დაირთავენ ზმნისწინს: უყვარს, სძულს, ჰყავს, აქვს... გდია, ხატია... სძინავს, ღვიძავს...

2) უზმნისწინოდ არ გვხვდება: მიდის, შევიდა, მიფრინდა...

3) შეუძლიათ ზმნისწინი დაირთონ ან არ დაირთონ: გორავს // მიგორავს, ფრინავს // მიფრინავს, მოფრინავს, ვწერ – დავწერ, აკეთებს – გააკეთებს...

თანამედროვე ქართულში 16 ზმნისწინია: **მი-, მო-, ა-, და-, ჩა-, შე-, გა-, წა-, გადა-, მიმო-, ამო-, გამო-, ჩამო-, შემო-, წამო-, გადმო-.**

შედგენილობის მიხედვით ზმნისწინი ორგვარია: მარტივი და რთული. მ ა რ ტ ი ვ ი ა: **მი-, მო-, ა-, და-, ჩა-, შე-, გა-, წა-, გადა-;** რ თ უ ლ ი ა: **მიმო-, ამო-, გამო-, ჩამო-, შემო-, წამო-, გადმო-.** რთული ზმნისწინი მიიღება მარტივზე **მო-** ზმნისწინის დართვით: **შემო- < შე- + მო-, ამო- < ა- + მო-...**

ზმნისწინს აქვს რამდენიმე ფუნქცია:

1) აღნიშნავს მოქმედების მიმართულებას (გეზს) და ორიენტაციას (ფრინავს – მიფრინავს, მირბის – მორბის);

2) მოქმედებას წარმოადგენს დასრულებული სახით (ათბობს – გააათბო...);

3) წარმოქმნის ახალი მნიშვნელობის ზმნას (მო-იგო, წა-აგო, და-აგო, ჩა-აგო, ამო-იგო, გადა-აგო...);

4) აწმყოსაგან აწარმოებს მომავალ დროს (კერავს – შეკერავს, ანათებს – გაანათებს...).

დღეს ამ ფუნქციათაგან ზმნისწინისათვის ძირითადია სრული ასპექტისა და მომავალი დროის წარმოება (ძველ ქართულში კი იყო მიმართულების ჩვენება და მნიშვნელობის ცვლა); გარდა ამისა, გამოიკვეთა ზმნისწინის სხვა ფუნქციური ნიუანსებიც: უნებლიობის, მოქმედების სასრულობის გამოხატვისა და სხვ. (*ც. კვანტალიანი*).

ძველ ქართულში ზმნისწინი ფორმობრივად უფრო მრავალფეროვანი იყო. ზოგი მათგანი (**წიაღ-, წიაღმო-, უკუ-, უკმო-**) დღეს საერთოდ აღარ იხმარება, ზოგი კი გამოიყენება გამარტივებული სახით. მაგალითად, ძველი ქართულის ზმნისწინები: **აღ-, გან-, წარ-, გარდა-, შთა-,** ჩვეულებრივ, გვხვდება ა-, გა-, წა-, გადა-, ჩა- ფორმით, თუმცა ზოგჯერ, არქაული თუ ამაღლებული სტილის დროს, ძველ ფორმებსაც მიმართავენ: აღდგა, შთააგონა, გარდაქმნა, წარადგინა...

ზმნისწინის ძველი და ახალი ფორმა შეიძლება იშვიათად გამოყენებული იყოს ლექსიკური მნიშვნელობის სადიფერენციაციოდაც. მაგალითად, ა ღ ზ რ დ ა – ა ზ რ დ ა (სიმაღლეში), გ ა ნ ა ხ ლ ე ბ ა – გ ა ა ხ ლ ე ბ ა (ტანსაცმლის), ა ღ დ გ ო მ ა – ა დ გ ო მ ა (ფეხზე)...

ზოგმა ზმნისწინმა მნიშვნელოვანი ფორმობრივ-სემანტიკური ცვლილება განიცადა. მაგალითად:

1) **ჩა-** მიღებულია **შე+და** ზმნისწინების შეერთებით: **შე+და > შდა > შთა > ჩა.** შესაბამისად, **ჩა-** ზმნისწინში გაერთიანებულია **შე-** და **და-** ზმნისწინების ფუნქციები;

2) **წა-** ზმნისწინის ამოსავალი ფორმა უნდა ყოფილიყო აფხაზური წარმოშობის სიტყვა **წარე** (ნიშნავს „დაბლა“, „ქვეშ“), რომლის მეგრული შესატყვისია **წალე** (*არნ. ჩიქობავა*);

3) **და-** ზმნისწინის თავდაპირველ სახედ მიჩნეულია **დაბ** (= ყანა, ნახნავი, მიწა) (*აკ. შანიძე*).

ზმნისწინთა მართლწერა

1) დაუშვებელია ზმნისწინისეული ხმოვნის შეცვლა. სწორი ფორმებია: მოვიდა, მოიტანა, წაიღო, მომცა... და არა: მევიდა, მეიტანა // მაიტანა, წეიღო // წოულო // წუულო, მამცა...

2) არ შეიძლება ზმნისწინის შემადგენელი ნაწილების გათიშვა. უნდა იყოს: განახორციელა, გა(ნ)ათავისუფლა, განავითარა... და არა: გაან-ხორციელა, გაან-თავისუფლა, გაან-ვითარა...

3) **გან-, აღ-, წარ-** ზმნისწინების ბოლო თანხმოვნები (**ნ, ღ, რ**) არ უნდა იყოს უზმნისწინო ფორმებში. სწორია: ახორციელებს, ავითარებს, ზრდის, ადგენს. შეცდომაა: ანხორციელებს, ანვითარებს, ღზრდის, არდგენს...

4) თუ ზმნა იწყება **ა** ხმოვნით, **ა** ან **ა-**ზე დაბოლოებული ზმნისწინის დართვისას ორი **ა** მოიყრის თავს: ა-აშენა, გა-აგზავნა, და-აწერს...

5) თუ ზმნა იწყება **ი** ხმოვნით, **მი-** ზმნისწინის დართვისას ორი **ი** უნდა: მი-იღო, მი-ითვისა, მი-იმალა...

ბ) თუ ზმნა იწყება **ე** ხმოვნით, **შე-** ზმნისწინის დართვისას ორი **ე** იქნება: შე-ეპარა, შე-ეჩვია, შე-ეთვისა...

4.7. გეზი და ორიენტაცია

გეზი აღნიშნავს ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართებას სივრცეში მდებარე სხვა პუნქტისაკენ. გეზი ორი სახისაა: მიუმართავი და მიმართული.

მ ი უ მ ა რ თ ა ვ ი ა გეზი, როცა ზმნით გამოხატული მოქმედებით არ ჩანს არავითარი მიმართულება რომელიმე პუნქტისაკენ: ფრინავს, დადის, ბზუის, წერს...

მ ი მ ა რ თ უ ლ ი ა გეზი, როცა ზმნით გამოხატული მოქმედება მიემართება ზევით ან ქვევით, შიგნით ან გარეთ და ა. შ.: ავიდა – ჩავიდა, შევიდა – გავიდა, მოვიდა – წავიდა...

მიმართულ გეზს უკავშირდება ორიენტაცია, რომელიც მიუთითებს, თუ საით მიემართება მოქმედება; ორიენტაცია გვიჩვენებს ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართულებას I პირის პოზიციიდან.

ორიენტაცია ორგვარია: სააქეთო (მაახლოებელი) და საიქეთო // საიქითო (მაშორებელი).

ს ა ა ქ ე თ ო ა ორიენტაცია, როცა მოქმედება მიმართულია იმ ადგილისაკენ, სადაც მოუბარი პირი იმყოფება: მოვიდა, ამოვიდა, მოიტანა...

ს ა ი ქ ე თ ო ა ორიენტაცია, როცა მოქმედება მიემართება იქითკენ, სადაც მოუბარი პირი არ იმყოფება (ე. ი. მოქმედება შორდება მოუბარს): მივიდა, ავიდა, აიტანა, წაიღო...

მაშასადამე, *აკ. შანიძის* აზრით, ორიენტაციის გასარკვევად ერთადერთი საყრდენი (ამოსავალი) არის I პირის პოზიცია. ორიენტაციის მიხედვით ოპოზიცია უმთავრესად დამახასიათებელია მოძრაობის გამომხატველი ზმნებისათვის. მიმართულება შეიძლება იყოს:

1) ზევიდან ქვევით (დავარდა)
2) ქვევიდან ზევით (ავიდა – ამოვიდა)
3) შიგნიდან გარეთ (გავიდა – გამოვიდა)
4) გარედან შიგნით (შევიდა – შემოვიდა)
5) დაბრკოლებათა გადალახვით (გადავიდა – გადმოვიდა).

გეზი და ორიენტაცია ზმნისწინით გამოიხატება. ორიენტაციის მხრივ განსხვავებას ქმნის **მო-** და **მი-** ზმნისწინები: მოდის, მოფრინავს, მოაქვს, მოჰყავს (სააქეთო, მაახლოებელი) – მიდის, მიფრინავს, მიაქვს, მიჰყავს (საიქეთო, მაშორებელი). წყვილის პირველი ცალები სააქეთო ორიენტაციისაა, მეორენი – საიქეთოსი; აქეთა მიმართულება **მო-** ზმნისწინით გადმოიცემა, იქითა მიმართულება კი – **მი-** ზმნისწინით. თუ ზმნა უზმნისწინოდ იხმარება, მას არ შეუძლია არც გეზისა და არც ორიენტაციის გამოხატვა (წევს, დგას, ზის, უყვარს...).

ამგვარად, ტრადიციული გრამატიკებიდან გამომდინარე, ირკვევა, რომ ქართულში ორიენტაცია ორგვარია: სააქეთო (მაახლოებელი) და საიქეთო (მაშორებელი). ორივე გამოხატულია სათანადო მორფოლოგიური მარკერებით – **მო-** და **მი-** ზმნისწინებით; ორიენტაციის გარჩევის ერთადერთი საყრდენია I პირის პოზიცია.

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში ორიენტაციასთან დაკავშირებით გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებებიც (*შ. კეკელია, აკ. დავითიანი, ალ. ფოცხიშვილი...*):

1) სააქეთო ორიენტაცია გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას არა მხოლოდ I პირისაკენ, არამედ II პირისკენაც, განურჩევლად იმისა, იმყოფება თუ არა იგი I პირის სივრცეში (მაგალითად, მე წიგნები გამოგიგზავნე...). შესაბამისად, საიქეთო ორიენტაციის დროს მოქმედება შეიძლება მიმართული იყოს იქითკენ, სადაც I და II პირები არ იმყოფებიან.

2) ორიენტაციის კატეგორია გულისხმობს არა ორწევრიანი (მაახლოებელი – მაშორებელი), არამედ სამწევრიანი ოპოზიციის არსებობას (*ალ. ონიანი*):

- სააქეთო (მაახლოებელი): მო-ფრინავს, მო-ცურავს...
  (მოქმედება მიიმართება მოსაუბრე I და II პირებისაკენ).
- საიქეთო (მაშორებელი): მი-ფრინავს, მი-ცურავს...
  (მოქმედება მიიმართება I და II პირთაგან).
- ნეიტრალური: ფრინავს, ცურავს...
  (არ ჩანს, თუ საით მიემართება მოქმედება).

ნ ე ი ტ რ ა ლ უ რ ი ორიენტაციის ფორმა არ არის სააქეთო და არც საიქეთო. იგი ორიენტაციის ოპოზიციის ნულოვანი საფეხურია და თავისი უნიშნობით უპირისპირდება ორიენტაციის მარკირებულ (**მო-** და **მი-** ზმნისწინებით გამოხატულ) წევრებს.

4.8. ასპექტი

ასპექტი არის ქართული ზმნის ერთ-ერთი რთული და უძველესი კატეგორია. იგი იცვლებოდა და ყალიბდებოდა საუკუნეების განმავლობაში. თავდაპირველი ასპექტი ქართულში მოქმედების დასრულება-დაუსრულებლობას კი არ აღნიშნავდა, არამედ მიუთითებდა, როგორი იყო მოქმედების პროცესი, ერთბაშად (წყვეტილი) თუ განგრძობითი. შესაბამისად, განირჩეოდა ასპექტის ორი სახე: მომენტობრივი და განგრძობითი. ორივე შემთხვევაში დროის გაგება არ იგულისხმებოდა. მოგვიანებით, როცა ზმნა უფრო გართულდა კატეგორიებით, ორწევრა დაპირისპირებიდან თანდათან ჩამოყალიბდა დროის სამწევრა სისტემა (*არნ. ჩიქობავა, დ. მელიქიშვილი*). უძველესმა ასპექტმა მთლიანად დაკარგა მომენტურობა (წყვეტილობა)-განგრძობითობის (დიურატიულობის) გაგება და შეიძინა მოქმედების დასრულება-დაუსრულებლობის ფუნქცია.

ასპექტი ახასიათებს მრავალ ენას და გამოიხატება სხვადასხვა საშუალებით.

ასპექტი არის ზმნის ფორმა, რომელიც მოქმედებას წარმოგვიდგენს დასრულებული ან დაუსრულებელი სახით. იგი ორგვარია: სრული და უსრული.

უსრული ასპექტი აღნიშნავს დაუსრულებელ მოქმედებას: ვწერ, აკეთებ, ხატავს, ათბობს, კერავს...

სრული ასპექტი ისეთ მოქმედებას გამოხატავს, რომელიც დასრულებულია (ან დასრულდება აუცილებლად): დავწერე, გააკეთე, დახატა... გაათბობს, შეკერავს...

ახალ ქართულში სრული ასპექტის გამოსახატავად გამოყენებულია ზმნისწინი. კერძოდ: თუ ზმნას ზმნისწინი დაერთვის, სრული ასპექტისაა (იშვიათი გამონაკლისის გარდა), თუნდაც მოქმედება დაწყებული არ იყოს, მაგრამ, თუკი არ დაერთვის, უსრულია: დავკეცე, მოეფერა, ჩააქრობს, გააწითლებს... – სრულია; ვაგზავნი, ვაშენებ, ათეთრებს, ამზადებდა, ხატავდა... – უსრულია.

ასპექტიანი ზმნების გვერდით გამოიყოფა უასპექტო (ასპექტის რომელიმე სახის არმქონე) ზმნები. მათ სამეცნიერო ლიტერატურაში ასპექტნაკლ ზმნებსაც უწოდებენ, რამდენადაც ყოველი ზმნური ფორმა ეკუთვნის რომელიმე ასპექტს (*ზ. ჭუმბურიძე*).

უასპექტოა:

1. უზმნისწინო ზმნები:

ა) გარდაუვალ ზმნათა ერთი ჯგუფი, მეტწილად **უყვარს** ტიპისა: სძულს, ჰყავს, არის, აქვს...

ბ) ე.წ. სტატიკური ვნებითები: გდია, ყრია, აფენია, ხატია...

2. ისეთი ზმნები, რომლებიც ზმნისწინს დაირთავს მხოლოდ მიმართულების აღსანიშნავად: მიდის, მოდის, მიფრინავს, მოფრინავს, დაბზუის...

უასპექტო ზმნა გარდაუვალია, გარდამავალთაგან გამონაკლისია მხოლოდ **იცის** (**ვიცი, იცი**). ჩვეულებრივ, უასპექტო ზმნას ზმნისწინი არ დაერთვის, მაგრამ ზოგჯერ ძველი წარმოშობის ზმნისწინიანი ფორმა შეიძლება უასპექტო იყოს. ფორმათა გასარჩევად გამოიყენება პრაქტიკული წესი: თუ ზმნისწინის დართვას ახლანდელი დროის ფორმა გადაჰ-

ყავს მომავალში, მაშინ ზმნა ასპექტიანია (წერს – დაწერს, ხატავს – დახატავს...), თუკი ზმნისწინი დროის გაგებას ვერ შეცვლის – ვერ გადაიყვანს მომავალში, უასპექტოა (ფრინავს – მი-ფრინავს, მო-ფრინავს, და-ფრინავს).

ძველ ქართულში ასპექტი უღლების კატეგორია იყო: ასპექტის სახეები განირჩეოდა სერიების მიხედვით: I სერიაში ყველა ზმნა უსრული ასპექტისა იყო, II-ში – სრულისა. ზმნისწინის დართვა-დაურთველობას ასპექტის სახისათვის მნიშვნელობა არ ჰქონდა; ზმნისწინი მნიშვნელობას ვერ ცვლიდა: წერს – დაწერს, აშენებს – ააშენებს, ათბობს – გა-ათბობს (უსრული ასპექტი), ხოლო: წერა – დაწერა, აშენა – ააშენა, ხატა – დახატა (სრული ასპექტი).

თანამედროვე ქართულში ასპექტი წარმოქმნის კატეგორიაა – ზმნისწინის დართვით იცვლება ზმნის ფორმაც და სემანტიკაც: ხატავს – დახატავს – დახატა, ათეთრებს – გა-ათეთრებს – გაათეთრა. ძველი სისტემის ნაშთები დღესაცაა შემორჩენილი. მაგალითად, **თქვა, ნახა, ჰკითხა, უთხრა, ბრძანა**... უზმნისწინოა, მაგრამ სრული ასპექტის გაგება აქვთ, რადგან II სერიის ფორმებია. სამაგიეროდ, **განმარტავს, განიხილავს, აღწერს**... კონტექსტის მიხედვით უსრულიც შეიძლება იყოს და სრულიც, თუმცა ზმნისწინს დაირთავენ.

როგორც აღინიშნა, საუკუნეთა მანძილზე იცვლებოდა ასპექტის ფუნქცია და წარმოების წესი. ამ ცვლილებას (რომელმაც ენაში თავი იჩინა IX საუკუნიდან) მორფოლოგიური თვალსაზრისით მოჰყვა მნიშვნელოვანი შედეგები: 1) ასპექტი გახდა წარმოქმნის კატეგორია; 2) პარალელურ ფორმათა განსხვავებული გამოყენებით აწმყოს სამი მწკრივისაგან წარმოიქმნა სამი ახალი მწკრივი: I სერია დაიყო აწმყოსა და მყოფადის წრეებად; 3) თუ ძველად წყვეტილი, ბერძნულის მსგავსად, სრული ასპექტისა იყო, დღეს ის სრულიცაა და უსრულიც; 4) ასპექტის გაგება შეიძინა III სერიის ფორმებმა და სახელზმნებმა.

ასპექტის გამოხატვაში მომხდარი ცვლილებები სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაციისათვის მნიშვნელოვან ენობრივ მოვლენად იქცა. *აკ. შანიძის* სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ასპექტის კატეგორიამ აღნიშნა დიდი მოხვეული სალიტერატურო ენის ისტორიაში და ამით გარკვეული მიჯნა დაიდო ძველსა და ახალ ქართულს შორის“.

4.9. გზისობა

გზისობა არის ზმნის კატეგორია, რომელიც მიუთითებს, რამდენგზისაა ჩადენილი მოქმედება: ერთგზის თუ მრავალგზის. გზისობა ორგვარია: ერთგზისი და მრავალგზისი (ამ კატეგორიას *აკ. შანიძე* თავდაპირველად უწოდებდა „ჯერობას“).

ერთგზისი ფორმა აღნიშნავს ერთხელ მომხდარ მოქმედებას (დაჯდა, დახატა), მრავალგზისი კი – რამდენჯერმე განმეორებულ მოქმედებას (დაჯდებოდა, დახატავდა, გაამზადებდა...).

გზისობის კატეგორია შეიძლება გამოიხატოს მხოლოდ წარსულში. ერთგზისობისათვის გამოყენებულია წყვეტილის მწკრივი, მრავალგზისი მოქმედებისათვის კი – მყოფადის ხოლმეობითი. მაგალითად: ბავშვმა გაახილა თვალები და დედას გაუღიმა; მზე მიესალმა დედამიწას... (ერთგზისია); ბავშვი გაახელდა თვალებს და დედას გაუღიმებდა; მასწავლებელი მიესალმებოდა მოსწავლეებს და გაკვეთილს დაიწყებდა (მრავალგზისია).

მრავალგზისი ფორმა ზოგჯერ ისეთ მოქმედებასაც გადმოსცემს, რომელიც ჩვეულებად არის ქცეული. ამიტომ ასეთ ფორმას ჩვეულებითსაც უწოდებენ.

ძველ ქართულში გზისობა მორფოლოგიური კატეგორია იყო, ახასიათებდა ორგანული წარმოება. მრავალგზისობა გად-

მოიცემოდა I, II, III ხოლმეობითის მწკრივებით, რომლებსაც ამ ფუნქციის გადმოსაცემად დაერთოდა **ი** სუფიქსი (გადაბრუნდ-ი-ს, დაწერ-ი-ს...). დროთა ვითარებაში სალიტერატურო ენამ და კილოთა უმრავლესობამ დაკარგა ხოლმეობითის მწკრივები (**ი** სუფიქსს ზმნაში სხვა ფუნქცია დაეკისრა), მრავალგზისობის გამოსახატავად გამოყენებულ იქნა მყოფადის ხოლმეობითი, რომელიც მხოლოდ სემანტიკურად გადმოსცემდა განმეორებულ მოქმედებას და აღარ იყო გამოხატული მორფოლოგიური ნიშნით (დავჯდებოდა, ადგებოდა, დახატავდა, დაწერდა...).

რადგან მრავალგზისობის შინაარსისათვის არ აღმოჩნდა საკმარისი ოდენ მყოფადის ხოლმეობითის მწკრივი, ენამ ამ მიზნით ფართოდ გამოიყენა აღწერითი წარმოებაც – ნებისმიერ მწკრივზე (მათ შორის მყოფადის ხოლმეობითზე) **ხოლმე** ნაწილაკის დართვა.

მაშასადამე, მრავალგზისობა „ხოლმეს" გაგებას შეიცავს, იგი შეიძლება გადმოიცეს სხვა მწკრივებითაც, თუკი ზმნის ფორმას დაემატება **ხოლმე**. ასეთ შემთხვევაში ნაწილაკის დართვა აუცილებელია. მაგალითად: მონადირე დილით მ ი დ ი ს ხ ო ლ მ ე ტყეში და ხშირად ხოხობიც მ ო ა ქ ვ ს ხ ო ლ მ ე; ბავშვი გულმოდგინედ კითხულობდა წიგნებს და საინტერესო დღიურებსაც წ ე რ დ ა ხ ო ლ მ ე; ბაღში ბულბულის გალობაც ი ს მ ო დ ა ხ ო ლ მ ე ...

ა. შანიძეს გზისობა მიაჩნდა გრამატიკულ კატეგორიად, მაგრამ დღეს სპეციალურ ლიტერატურაში (*თ. ზურაბიშვილი, ივ. ქავთარაძე, ზ. ჭუმბურიძე, ბ. ჯორბენაძე, გ. გოგოლაშვილი...*) არაერთგზისაა დასაბუთებული, რომ თანამედროვე ქართულში გზისობა არის არა მორფოლოგიური, არამედ სემანტიკური კატეგორია, რადგანაც:

1) არა აქვს სპეციალური ფორმა — მორფოლოგიური ნიშანი და საკუთარი მწკრივი;

2) მრავალგზისობა შეიძლება გამოიხატოს აღწერითი წარმოებით (ზმნა+ხოლმე);

3) მრავალგზისობის გამოხატვა არ არის მყოფადის ხოლმეობითის ერთადერთი ფუნქცია.

4.10. აქტი

აქტი ანუ ს ა ქ მ ე არის ზმნის ფორმა, რომელიც მიუთითებს, ზმნით გამოხატული მოქმედება მოუბარმა ნახა თუ არა. იგი ორი სახისაა: ნახული და უნახავი.

ნ ა ხ უ ლ ი აქტი აღნიშნავს ისეთ მოქმედებას, რომელიც მოუბარმა ნახა (დადგა, გააკეთა, ააშენა...), უ ნ ა ხ ა ვ ი აქტით კი გადმოიცემა ისეთი მოქმედება, რომელიც მოუბარს არ უნახავს (დამდგარა, გაუკეთებია, აუშენებია...).

უნახავი მოქმედების შესახებ მოუბარმა შეიძლება გაიგოს ორგვარად: სხვისგან ან შედეგის მიხედვით (თვით ნახოს მოქმედების შედეგი) და ამგვარად გაიაზროს მომხდარი მოქმედება. მაგალითად: მითხრეს, რომ მთაში თოვლი მოსულა; დილით რომ ავდექი, ფანჯრიდან დავინახე, თოვლი მოსულა.

ა.კ. შანიძის აზრით, ქართულში აქტი გრამატიკული კატეგორიაა. მისი გამოხატვა შეიძლება წარსულდროიანი ფორმით, კერძოდ: I და II თურმეობითის მწკრივებით, შესაბამისად, უნახავი აქტი ამ მწკრივების ელემენტია.

უნახავი აქტი, ჩვეულებრივ, გადმოიცემა ერთი ზმნის ფორმით. ქართული სწორედ ამ თავისებურებით განსხვავდება სხვა ენებისაგან. მაგალითად, რუსულს არ შეუძლია უნახავი მოქმედება აღნიშნოს ერთი ფორმით: მამას დაუწერია წერილი – შდრ., Отец, оказывается, написал письмо (რუსულში საჭირო გახდა **თურმე**-ს დამატება).

უნახავი აქტის ფორმა „თურმეს“ გაგებას შეიცავს. ამიტომ მას ტრადიციულ გრამატიკებში „თურმეობითს“ უწოდებენ. წესის მიხედვით, **თურმე** არ უნდა დაერთოს თურმეობითის მწკრივებს, მაგრამ ზოგჯერ იგი ამ მწკრივებთანაც გვხვდება („თურმე წასულა“, „თურმე გათენებულა“). მეორე მხრივ, უნახაობის სემანტიკა შეიძლება გადმოიცეს სხვა მწკრივებითაც **თურმე** ნაწილაკის დამატებით (აღწერითად): უგზავნის თურმე წერილებს (აწმყო), ყოველ დილით მიდიოდა თურმე სამსახურში (უწყვეტელი), მდინარე მოულოდნელად ადიდდა თურმე (წყვეტილი)... ასე რომ, უნახაობის გა-

მოხატვა არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ თურმეობითებისათვის. გარდა ამისა, უნახავი აქტის ფორმას არ მოეპოვება სპეციალური გრამატიკული ნიშანი (აფიქსი).

ქართულ ლინგვისტიკაში აქტის, როგორც მორფოლოგიური კატეგორიის, არსებობა საეჭვოდაა მიჩნეული და დასაბუთებულია, რომ: 1) აქტისათვის ქართულში არ არის სპეციალური ფორმა (მწკრივი) სპეციალური მარკერით; 2) თურმეობითები ყოველთვის როდი მიუთითებენ უნახაობაზე (დამიწერია; არ წავსულვარ...); 3) უნახაობის სემანტიკა შეიძლება გადმოიცეს ნებისმიერი მწკრივით **თურმე** ნაწილაკის დართვით. გარდა ამისა, ენამ (ცოცხალმა მეტყველებამ) უნახაობის სემანტიკის გამოსახატავად (აქამდე არსებულ საშუალებათა უკმარისობის გამო) შექმნა **მინავალა, ნაყვარება, მიდენილა...** ტიპის ფორმები, რომლებსაც სპეციალურ ლიტერატურაში უწოდებენ დრო-კილოთა IV სერიის ფორმებს (*გ. როგავა*)... ამდენად, აქტი არის სემანტიკური კატეგორია.

4.11. თანამდევრობა

თანამდევრობა არის ზმნის კატეგორია. იგი აღნიშნავს, თუ როგორია ორი მოქმედების დროული მიმართება.

თანამდევრობა ახლოს დგას დროის კატეგორიასთან, მაგრამ მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ გრამატიკული დროის გაგება გამომდინარეობს უბნობისა და მოქმედების მომენტის შეფარდებისაგან, თანამდევრობისათვის კი ამოსავალია ორი მოქმედების შეფარდება; დროის გარკვევა, ჩვეულებრივ, ხდება ერთი მოქმედებით, თანამდევრობისა კი – ორით, რომელთაგან ერთი შეიძლება იგულისხმებოდეს.

აკ. შანიძემ ქართულში გამოყო თანამდევრობის სამი ფორმა: ერთდროულობა, უწინარესობა, შემდგომობა.

ერთდროულია ზმნის ფორმა, რომელიც მიუთითებს, რომ ერთი მოქმედება ხდებოდა სხვა დასახელებულ (ან ნაგულისხმევ) მოქმედებასთან ერთად. ერთდროულობა გამოიხატება მხოლოდ წარსულში, გადმოიცემა უწყვეტლის მწკრივით, მაგრამ არ გააჩნია საკუთარი მორფოლოგიური ფორმა. მაგალითად: ამხანაგი რომ შემოვიდა, მე ვწერდი – ე.ი. ამხანაგის შემოსვლის მომენტში მე წერით ვიყავი დაკავებული (ორივე მოქმედება ერთდროულია).

უწინარესია ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ დასახელებული მოქმედება წინ უსწრებს მეორეს. ამ მოქმედებათაგან ერთი უწინარესია, მეორე – შემდგომი.

შემდგომი არის ზმნის ფორმა, რომლითაც აღნიშნული მოქმედება მოჰყვება უწინარეს მოქმედებას (დასახელებულს ან ნაგულისხმევს). უწინარესობა გადმოიცემა II თურმეობითით, შემდგომობა კი – წყვეტილით. მაგალითად: მონადირე გადაწვა კლდეზე და ისე დაინახა ჯიხვი, რომელსაც ვარჯიში მოსწყენოდა, გასულიყო კლდის პირად, ამოედო სამი ფეხი ქვეშ, მეოთხე კი პირდაპირ გაეშვირა და ისე დაწოლილიყო. აქ უწინარესობა იგულისხმება ზმნებით: მოსწყენოდა, გასულიყო, ამოედო, გაეშვირა, დაწოლილიყო, შემდგომობა კი – **დაინახა** ზმნით.

მაშასადამე, ტრადიციული შეხედულებით, **თანამდევრობა** არის ზმნის უღლების ერთ-ერთი კატეგორია, თუმცა იგი მორფოლოგიური მარკერით არ გამოიხატება. შესაბამისად, თანამდევრობაც ვერ იქნება მორფოლოგიური (გრამატიკული) კატეგორია.

4.12. სერიები და მწკრივები

ქართული ზმნა მდიდარია პირიანი ფორმებით, რომლებიც გარკვეული ნიშნების მიხედვით იყოფა ცალკეულ ჯგუფებად. თითოეულ ამ ჯგუფს **მწკრივი** ეწოდება. მწკრივში გაერთიანებული ფორმები ერთმანეთისაგან განსხვავდება მხოლოდ პირისა და რიცხვის მიხედვით. მაგალითად:

ვიზრდები მე, იზრდები შენ, იზრდება ის
ვიზრდებით ჩვენ, იზრდებით თქვენ, იზრდებიან ისინი

ტერმინი „მწკრივი“ დაამკვიდრა *აკ. შანიძემ.* სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სხვა ტერმინებიც: „ნაკვთი“ (*არნ. ჩიქობავა*), „დრო“, „კილო“, „დრო-კილოთა ფორმები“... ამათგან დღეს უფრო ხშირად გამოიყენება „ნაკვთი“.

მწკრივი, სხვა ზმნური კატეგორიებისაგან განსხვავებით, რთული ენობრივი ერთეულია: მოიცავს რამდენიმე კატეგორიას, რომელთაც მ წ კ რ ი ვ ი ს ე ლ ე მ ე ნ ტ ს უწოდებენ. ესენია: დრო, კილო, ზოგჯერ – ჯერობა, აქტი, თანამდევრობა (*აკ. შანიძე*).

ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით, თანამედროვე ქართულში 11 მწკრივია. ისინი ფორმათა წარმოებისა და სინტაქსურ თავისებურებათა შესაბამისად ქმნიან სამ დიდ ჯგუფს, ანუ სამ სერიას. ესენია: I, II და III სერიები.

სამ სერიად დაყოფა ეყრდნობა მორფოსინტაქსურ კრიტერიუმს – ზმნის თემისა (ფუძისა) და კონსტრუქციის განსხვავებას.

I სერიაში გამოიყოფა ორი წრე – აწმყო და მყოფადი. აწმყოს წრის მწკრივებია: აწმყო, უწყვეტელი, აწმყოს კავშირებითი; მყოფადის წრის მწკრივებია: მყოფადი, ხოლმეობითი, მყოფადის კავშირებითი; II სერიაში ორი მწკრივია: წყვეტილი, II კავშირებითი, III-ში – სამი: I შედეგობითი, II შედეგობითი, III კავშირებითი.

მწკრივებს აქვს სპეციალური სავრცობები (**-დ, -ოდ** სუფიქსები) და მწკრივის ნიშნები (**-ი, -ა, -ე, -ო,** ე.წ. ნართაული **-ი**).

I სერიის მწკრივები

აწმყოს წრე

აწმყო. კითხვა – რას ვშვრები? – ვ-წერ - **Ø**, ვ-იმალებ-ი, ვ-ეზრდებ-ი... მწკრივის ნიშანია სუფიქსი **-ი** (გარდაუვალ ზმნებთან) და **Ø** (ნული) (გარდამავალ ზმნებთან). **-ი** ზმნას მოუდის I-სა და II პირში, III-ში კი დაკარგულია ფონეტიკური ცვლილების გამო.

აწმყოს მწკრივი არის ამოსავალი ამ წრეში შემავალი დანარჩენი ორი მწკრივისათვის. იგი დროის მიხედვით ახლანდელია (წერს, აშენებს, თამაშობს...), იშვიათად მომავლის გაგებაც შეიძლება ჰქონდეს ან სულ დაცლილი იყოს დროის გაგებისაგან (ხვალ ამასაც ვასწავლი; ორმოცი წელია ისტორიას ასწავლის...); ზოგჯერ შეიძლება აჩვენოს „ზოგადი აწმყო, განგრძობილი მოქმედება"; კილო არის თხრობითი (იზრდება, დგას, ამზადებს...), **ნუ** ნაწილაკის დართვისას კი – უკუთქმითი ბრძანებითი; ასპექტი უსრულია.

სახელწოდება „აწმყო" დარქმეულია დროის მიხედვით: „აწ მყოფი" (ანუ ახლა მყოფელი) > აწმყო (დატოვებულია ძველი ტერმინი, რომელიც აღნიშნავს მხოლოდ მწკრივს და არა დროს).

უწყვეტელი. კითხვა – რას ვშვრებოდი? – ვ-წერ-დ-ი, ვ-იმალებ-ოდ-ი, ვ-ეზრდებ-ოდ-ი... მწკრივის ნიშანია **-ი** სუფიქსი (I-სა და II პირში), სავრცობი – **-დ** (გარდამავალ ზმნებში) და **-ოდ** (გარდაუვალ ზმნებში).

უწყვეტელი ეყრდნობა აწმყოს მწკრივის ფუძეს. იგი გამოხატავს წარსულ დროს, თხრობით კილოს, უსრულ ასპექტს. სახელწოდება დარქმეულია იმის მიხედვით, რომ ამ მწკრივის ფორმა მოქმედების პროცესს წარმოგვიდგენს უწყვეტლად.

აწმყოს კავშირებითი. კითხვა – რას ვშვრებოდე? – ვ-წერ-დ-ე, ვ-იმალებ-ოდ-ე, ვ-ე-ზრდებ-ოდ-ე... მწკრივის ნი-

შანია სუფიქსი **-ე** (სამივე პირში), სავრცობი – **-დ** და **-ოდ.** იგი გამოხატავს ახლანდელ ან მომავალ დროს, კავშირებით კილოს (ზოგჯერ შეიძლება გამოხატავდეს ბრძანებითსაც: რისხავდეს!), უსრულ ასპექტს. სახელწოდება დარქმეულია წრისა და კილოს მიხედვით. მისთვისაც ამოსავალია აწმყო.

მყოფადის წრე

მყოფადის წრის მწკრივები ნაწარმოებია აწმყოს წრის მწკრივებისაგან ზმნისწინის დართვით. ფორმობრივად, ზმნისწინის გარდა, მათ შორის სხვა განსხვავება არ არის.

მყოფადი. კითხვა – რას ვიზამ? – და-ვ-წერ-Ø, და-ვ-იმალებ-ი, გა-ვ-ეზრდებ-ი... მწკრივის ნიშანი გარდაუვალ ზმნაში არის სუფიქსი **-ი,** გარდამავალს კი არ გააჩნია.

მყოფადი გამოხატავს მომავალ დროს (ზოგჯერ წარსულში მომხდარი განმეორებული მოქმედების გადმოსაცემადაც გამოიყენება: ვანო ყოველ დილით წამოდგება, რამდენიმე გვერდს დაწერს, შემდეგ კი ისვენებს), თხრობით კილოს (**ნუ** ნაწილაკის დართვისას აკრძალვით ბრძანებითს: ნუ დახატავ!), სრულ ასპექტს. მყოფადი ნაწარმოებია აწმყოსაგან ზმნისწინის დართვით. მწკრივს სახელწოდება დარქმეული აქვს დროის მიხედვით (მყოფადი = მომავალი).

ხოლმეობითი. კითხვა – რას ვიზამდი? – და-ვ-წერ-დ-ი, და-ვ-იმალებ-ოდ-ი, გა-ვ-ეზრდებ-ოდ-ი... მწკრივის ნიშანია სუფიქსი **-ი** (I-სა და II პირში), სავრცობი – **-დ** (გარდამავალ ზმნებში) და **-ოდ** (გარდაუვალ ზმნებში).

ხოლმეობითით გადმოიცემა წარსული დრო, თხრობითი კილო (შეიძლება კავშირებითის შინაარსიც შეიძინოს), სრული ასპექტი, ზოგჯერ აქვს მრავალგზისობის გაგებაც. იგი ნაწარმოებია უწყვეტლის მწკრივისაგან ზმნისწინის დართვით. სახელწოდება დარქმეულია გზისობის მიხედვით. *არნ. ჩიქობავა* ამ მწკრივს უწოდებს **პირობითს,** სასკოლო სახელმძღვანელოებში მას **ხოლმეობით-შედეგობითი** ჰქვია.

მყოფადის კავშირებითი. კითხვა – რას ვიზამდე? – და-ვ-წერ-დ-ე, და-ვ-იმალებ-ოდ-ე, გა-ვ-ეზრდებ-ოდ-ე... მწკრივის ნიშანია სუფიქსი **-ე** (სამივე პირში), სავრცობი – **-დ** (გარდამავალ ზმნებში) და **-ოდ** (გარდაუვალ ზმნებში).

მყოფადის კავშირებითი გამოხატავს მომავალ დროს, კავშირებით კილოს, სრულ ასპექტს.

მწკრივი ნაწარმოებია აწმყოს კავშირებითისაგან ზმნისწინის დართვით. სახელწოდება დარქმეულია წრისა და კილოს მიხედვით.

II სერიის მწკრივები

წყვეტილი. კითხვა – რა ვქენი? – და-ვ-წერ-ე, და-ვ-იმალ-ე, გა-ვ-ეზარდ-ე, და-ვ-აბ-ი, მო-ვ-ხან(ი). მწკრივის ნიშნებია **-ი, -ე** სუფიქსები და ე.წ. ნართაული **-ი. მოვკალ(ი)** ტიპის ზმნებთან თანამედროვე ქართულში თავჩენილ **-ი**-ს უწოდებენ ნართაულ **ი**-ს. როგორც მართებულად არის აღნიშნული, დღეს ეს **-ი,** ჩვეულებრივ, მწკრივის ნიშნად უნდა ჩაითვალოს (*ალ. ონიანი*). აქედან გამომდინარე, წყვეტილის მწკრივის ნიშნებია მხოლოდ **-ე** და **-ი.**

წყვეტილის მწკრივით გადმოიცემა წარსული დრო (წართქმითი ბრძანებითის შემთხვევაში – მომავალი), თხრობითი კილო; ზმნის ფორმას შეიძლება დაერთოს ან არ დაერთოს ზმნისწინი. შესაბამისად, ასპექტი არის სრული ან უსრული.

სახელწოდება „წყვეტილი“ დარქმეულია იმის მიხედვით, რომ იგი მოქმედების პროცესს შეწყვეტილად წარმოგვიდგენს (უწყვეტლისაგან განსხვავებით). ამ მწკრივის აღსანიშნავად სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებულია აგრეთვე ტერმინები: „აორისტი“, „ნამყო ძირითადი“, „ნამყო წყვეტილი“.

II კავშირებითი. კითხვა – რა ვქნა? – და-ვ-წერ-ო, და-ვ-იმალ-ო, გა-ვ-ეზარდ-ო, და-ვ-აბ-ა, მო-ვ-ხნ-ა. მწკრივის ნიშნებია სუფიქსები: **-ა, -ე, -ო.** ამათგან უძველესი და ძირითადია **-ე.**

II კავშირებითით გადმოიცემა მომავალი დრო, კავშირებითი კილო (შეიძლება გამოიხატოს წართქმითი ბრძანებითიც: ისწავლოს! წავიდეთ!), სრული ან უსრული ასპექტი.

სახელწოდება დარქმეულია სერიისა და კილოს მიხედვით.

III სერიის მწკრივები

წარმოების მიხედვით III სერიის მწკრივებს I და II სერიის ფორმებთან შედარებით ახასიათებს თავისებურებანი:

1) გარდამავალ ზმნათა III სერიის ფორმები ინვერსიულია;
2) გარდაუვალი ზმნები იწარმოება მეშველზმნით;
3) III სერიაში სამპირიანი გარდამავალი ზმნა არ გვხვდება;
4) გარდამავალ ზმნებს ქცევის გაგება არა აქვს.

I შედეგობითი. კითხვა – რა მიქნია? – და-მ-ი-წერ-ი-ა, და-ვ-მალულ-ვარ, გა-ვ-ზრდი-ვარ, მო-მ-ი-ხნ-ავ-ს, და-მ-ი-ბ-ამ-ს. მწკრივის ნიშანია **-ი,** რომელიც ძველი ქართულის **-იე-**ს ნაშთია: დამიწერ-ია < დამიწერ-იე-ს.

I შედეგობითი გამოხატავს წარსულ დროს (შეიძლება ზოგჯერ გამოყენებული იყოს აწმყოს ან მყოფადის მნიშვნელობითაც: კეთილი მგზავრობა მისურვებია! თუ დროზე არ წაგიღია, დაგეკარგება!), წარსულში მომხდარი მოქმედების შედეგს, თხრობით კილოს (იშვიათად კავშირებით-ბრძანებითს – წყევლა-დალოცვისა და მისთანა გამოთქმებში). მას ზოგჯერ შეიძლება უნახაობის გაგებაც ჰქონდეს.

ამ მწკრივის აღსანიშნავად სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებულია რამდენიმე ტერმინი: „I თურმეობითი“

(იგი დაამკვიდრა *აკ. შანიძემ.* მისი აზრით, მოქმედება უნახავია, „თურმეს“ გაგებას შეიცავს), „I შედეგობითი“ (*არნ. ჩიქობავა, ბ. ჯორბენაძე...*), „I რეზულტატივი“ (*დ. მელიქიშვილი*). ამათგან უფრო მისაღებია ქართული ტერმინი „I შედეგობითი“ (უცხოურად იგივე „I რეზულტატივი“), რომელიც წარსულში მომხდარი მოქმედების შედეგს უფრო გადმოსცემს, ვიდრე უნახავ მოქმედებას. მისთვის არაა ძირითადი „თურმეს“ გაგება (იხ. ზემოთ). ანალოგიური ვითარებაა ტერმინ „II შედეგობითის“ შემთხვევაშიც.

მაშასადამე, უნახაობის გაგება – თურმეობითობა არ არის I და II თურმეობითის მწკრივების ძირითადი ფუნქცია. ამ მწკრივების აღსანიშნავად უფრო მართებულად მიგვაჩნია ტერმინი „შედეგობითი“.

გარდაუვალ ზმნათა I შედეგობითი იწარმოება აღწერითად: ა) ერთპირიანი ზმნები მიმღეობისა და **არის** მეშველზმნის აწმყოს ფორმის შეერთებით: წავსულვარ, გაზრდილხარ... ბ) ორპირიანი ზმნები – საუღლებელი ზმნის მასდარისა და **არის** მეშველზმნით: მოვფარებივარ, გაზრდიხარ...

II შედეგობითი. კითხვა – რა მექნა? – და-მ-ეწერ-ა, და-ვ-მალულ-იყავ(ი), გა-ვ-ზრდ-ოდ-ი... გარდაუვალი ზმნები იწარმოება შერეულად: ა) ერთპირიანი ზმნები მიმღეობისა და **არის** მეშველზმნის წყვეტილის ფორმით: წავსულიყავი... ბ) ორპირიან გარდაუვალ ზმნებში აღწერითი წარმოების ნაცვლად არის **-ოდ** სავრცობი და **-ი** მწკრივის ნიშანი: მოვფარებოდი...

II შედეგობითით გადმოიცემა წარსული (იშვიათად მომავალი) დრო, თხრობითი ან კავშირებით-პირობითი კილო, ზოგჯერ – უნახაობის სემანტიკაც.

III კავშირებითი. კითხვა – რა მექნას? – და-მ-ეწერ-ო-ს, და-ვ-მალულ-იყო, გა-ვ-ზრდ-ოდ-ე, და-მ-ებ-ა-ს. მწკრივის ნიშნებია: **-ა, -ე, -ო** სუფიქსები (როგორც II კავში-

რებითში). გარდაუვალ ზმნათაგან ა) ერთპირიანი ზმნები იწარმოება მიმღეობისა და **არის** მეშველზმნის II კავშირებითის ფორმით: წავსულიყო... ბ) ორპირიან ზმნებში არის **-ოდ** სავრცობი და **-ე** მწკრივის ნიშანი: მოვფარებოდე...

III კავშირებითით გადმოიცემა წარსული ან მომავალი დრო, კავშირებითი კილო. სახელწოდება დარქმეულია სერიისა და კილოს მიხედვით.

სერიებად და მწკრივებად დაყოფის საკითხი. ქართულ ლინგვისტიკაში ზმნის სერიებად და მწკრივებად დაყოფა *ნიკო მარის* დამსახურებაა. მან პირველმა შეიტანა გარკვეულობა უღლების სისტემაში, დააჯგუფა ერთნაირი წარმოების ფორმები და ამის მიხედვით გამოყო სამი სერია, თუმცა სამივე სერიისათვის დაჯგუფების პრინციპი ერთნაირი არ არის: I და II სერიისათვის ამოსავალია მორფოლოგიური პრინციპი – საწარმოებელ ფუძეთა ერთიანობა (თემის ნიშანთა ქონა ან უქონლობა), III სერიაში მთავარია წარმოების ერთიანობა, კერძოდ: გარდამავალთათვის ინვერსია – წინადადების სინტაქსური კონსტრუქცია, გარდაუვალთათვის კი – მეშველზმნიანი წარმოება. სწორედ ამის გამოა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს განსხვავებული მოსაზრებანი:

1. უფრო მართებული იქნებოდა მწკრივები დაგვეჯგუფებინა წარმოების პრინციპის მიხედვით და ყველა ნაკვთი (მწკრივი) გაგვეერთიანებინა ორ სერიაში: აწმყოსა და ნამყო ძირითადის (წყვეტილის) წყებაში *(არნ. ჩიქობავა)*.

2. ახალ ქართულში შეიძლება გამოიყოს მხოლოდ რვა მწკრივი: პირველ სერიაში სამი, მეორეში – ორი, მესამეში – სამი. რამდენადაც II და III სერიის თითოეულ მწკრივში გაერთიანებულია ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები, სწორედ ამ პრინციპით უნდა მოხდეს I სერიის ფორმათა დაჯგუფებაც. შესაბამისად, I სერიაში მოიშლება წრეებად დაყოფა და აქაც სამი მწკრივი იქნება: აწმყო-მყოფადი (აკეთებს – გააკეთებს), უწყვეტელ-ხოლმეობითი (აკეთებდა –

გააკეთებდა), I კავშირებითი (აკეთებდეს – გააკეთებდეს) (*გ. გოგოლაშვილი, ალ. ონიანი*).

3. თანამედროვე ქართულში გრამატიკულ-სემანტიკური პრინციპის გათვალისწინებით უნდა გამოიყოს 16 მწკრივი და განაწილდეს სამ სერიაში. ამ დაყოფისათვის ამოსავალია ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დიფერენცირება. შესაბამისად, ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები უნდა ჩაითვალოს დამოუკიდებელ მწკრივებად *(ა. არაბული)*.

4. ფორმალური (მორფოსინტაქსური) პრინციპით შეიძლება გამოიყოს ზმნის სამსაფეხუროვანი პარადიგმა: I (დიდი) პარადიგმა (ზმნის ფორმაცვალება ყალიბების მიხედვით); II (კლასიკური) პარადიგმა (ზმნის ყალიბის ცვლა მწკრივთა მიხედვით); III (მცირე) პარადიგმა (ზმნის მოცემული მწკრივის ფორმის ცვლა პირთა კომბინაციების მიხედვით); ამგვარად აგებული პარადიგმა გამოსადეგი იქნება ქართული ზმნის კომპიუტერული მოდელირებისათვის (*ტ. ფუტკარაძე*).

უღლების ნიმუშები

I სერია

ა წ მ ყ ო ს წ რ ე

აწმყო

გარდამავალი	გარდაუვალი	
ვ-აშენ-ებ/-თ	ვ-თბ-ებ-ი/-თ	ვ-ე-მალ-ებ-ი/-თ
ა-შენ-ებ/-თ	თბ-ებ-ი/-თ	ე-მალ-ებ-ი/თ
ა-შენ-ებ-ს/-ენ	თბებ-ა/-ი-ან	ე-მალ-ებ-ა/-ი-ან

უწყვეტელი

ვ-აშენ-ებ-დ-ი/-თ	ვ-თბ-ებ-ოდ-ი/-თ	ვ-ე-მალ-ებ-ოდ-ი/-თ
ა-შენ-ებ-დ-ი/-თ	თბ-ებ-ოდ-ი/-თ	ე-მალ-ებ-ოდ-ი/თ
ა-შენ-ებ-დ-ა/-ნენ	თბ-ებ-ოდ-ა/-ნენ	ე-მალ-ებ-ოდ-ა/-ნენ

აწმყოს კავშირებითი

ვ-აშენ-ებ-დ-ე/-თ	ვ-თბ-ებ-ოდ-ე/-თ	ვ-ე-მალ-ებ-ოდ-ე/-თ
ა-შენ-ებ-დ-ე/-თ	თბ-ებ-ოდ-ე/-თ	ე-მალ-ებ-ოდ-ე/თ
ა-შენ-ებ-დ-ე-ს/-ნენ	თბ-ებ-ოდ-ე-ს/-ნენ	ე-მალ-ებ-ოდ-ე-ს/-ნენ

მ ყ ო ფ ა დ ი ს წ რ ე

მყოფადი

ა-ვ-აშენ-ებ/-თ	გა-ვ-თბ-ებ-ი/-თ	და-ვ-ე-მალ-ებ-ი/-თ
ა-ა-შენ-ებ/-თ	გა-თბ-ებ-ი/-თ	და-ე-მალ-ებ-ი/თ
ა-ა-შენ-ებ-ს/-ენ	გა-თბ-ებ-ა/-ი-ან	და-ე-მალ-ებ-ა/-ი-ან

ხოლმეობითი

ა-ვ-აშენ-ებ-დ-ი/-თ	გა-ვ-თბ-ებ-ოდ-ი/-თ	და-ვ-ე-მალ-ებ-ოდ-ი/-თ
ა-ა-შენ-ებ-დ-ი/-თ	გა-თბ-ებ-ოდ-ი/-თ	და-ე-მალ-ებ-ოდ-ი/თ
ა-ა-შენ-ებ-დ-ა/-ნენ	გა-თბ-ებ-ოდ-ა/-ნენ	და-ე-მალ-ებ-ოდ-ა/-ნენ

მყოფადის კავშირებითი

ა-ვ-აშენ-ებ-დ-ე/-თ	გა-ვ-თბ-ებ-ოდ-ე/-თ	და-ვ-ე-მალ-ებ-ოდ-ე/-თ
ა-ა-შენ-ებ-დ-ე/-თ	გა-თბ-ებ-ოდ-ე/-თ	და-ე-მალ-ებ-ოდ-ე/თ
ა-ა-შენ-ებ-დ-ე-ს/-ნენ	გა-თბ-ებ-ოდ-ე-ს/-ნენ	და-ე-მალ-ებ-ოდ-ე-ს/-ნენ

II სერია

წყვეტილი

[ა]-ვ-აშენ-ე/-თ	გა-ვ-თბ-ი/-თ	და-ვ-ე-მალ-ე/-თ
[ა]-ა-შენ-ე/-თ	გა-თბ-ი/-თ	და-ე-მალ-ე/თ
[ა]-ა-შენ-ა/-ეს	გა-თბ-ა/-ნენ	და-ე-მალ-ა/-ნენ

II კავშირებითი

[ა]-ვ-აშენ-ო/-თ	გა-ვ-თბ-ე/-თ	და-ვ-ე-მალ-ო/-თ
[ა]-ა-შენ-ო/-თ	გა-თბ-ე/-თ	და-ე-მალ-ო/თ
[ა]-ა-შენ-ო-ს/-ნ	გა-თბ-ე-ს/-ნენ	და-ე-მალ-ო-ს/-ნ

III სერია

I შედეგობითი

ა-მ-ი-შენ-ებ-ი-ა	გა-ვ-მთბარ-ვარ	და-ვ-მალვ-ი-ვარ
ა-გ-ი-შენ-ებ-ი-ა	გა-მთბარ-ხარ	და-მალვ-ი-ხარ
ა-უ-შენ-ებ-ი-ა	გა-მთბარ-ა	და-მალვ-ი-ა
ა-გვ-ი-შენ-ებ-ი-ა	გა-ვ-მთბარ-ვარ-თ	და-ვ-მალვ-ი-ვართ
ა-გ-ი-შენ-ებ-ი-ა-თ	გა-მთბარ-ხარ-თ	და-მალვ-ი-ხართ
ა-უ-შენ-ებ-ი-ა-თ	გა-მთბარ-ან	და-მალვ-ი-ან

II შედეგობითი

ა-მ-ე-შენ-ებ-ინ-ა	გა-ვ-მთბარ-იყავ(ი)	და-ვ-მალ- ოდ-ი
ა-გ-ე-შენ-ებ-ინ-ა	გა-მთბარ-იყავ(ი)	და-მალ- ოდ-ი
ა-ე-შენ-ებ-ინ-ა	გა-მთბარ-იყო	და-მალ- ოდ-ა
ა-გვ-ე-შენ-ებ-ინ-ა	გა-ვ-მთბარ-იყავ(ი)-თ	და-ვ-მალ- ოდ-ი-თ
ა-გ-ე-შენ-ებ-ინ-ა/-თ	გა-მთბარ-იყავ(ი)-თ	და-მალ- ოდ-ი-თ
ა-ე-შენ-ებ-ინ-ა-თ	გა-მთბარ-იყვ-ნენ	და-მალ- ოდ-ნენ

III კავშირებითი

ა-მ-ე-შენ-ებ-ინ-ო-ს	გა-ვ-მთბარ-იყო	და-ვ-მალ- ოდ-ე
ა-გ-ე-შენ-ებ-ინ-ო-ს	გა-მთბარ-იყო	და-მალ- ოდ-ე
ა-ე-შენ-ებ-ინ-ო-ს	გა-მთბარ-იყო-ს	და-მალ- ოდ-ე-ს
ა-გვ-ე-შენ-ებ-ინ-ო-ს	გა-ვ-მთბარ-იყო-თ	და-ვ-მალ- ოდ-ე-თ
ა-გ-ე-შენ-ებ-ინ-ო-თ	გა-მთბარ-იყო-თ	და-მალ- ოდ-ე-თ
ა-ე-შენ-ებ-ინ-ო-თ	გა-მთბარ-იყვ-ნენ	და-მალ- ოდ-ნენ

4.13. გვარი

4.13.1. ზმნურ ფორმათა დაჯგუფების საკითხი

ქართულ ლინგვისტიკაში არაერთგვაროვანია ზმნურ ფორმათა დაჯგუფების საფუძველი. საკლასიფიკაციო ნიშნად აღებულია მორფოლოგიური, აგრეთვე მორფოსინტაქსური, სტრუქტურულ-სემანტიკური პრინციპები. ამის გამო სხვადასხვაგვარად ხდება ზმნით გამოხატული მოქმედება-მდგომარეობის შეფასება. ამ პრობლემას ართულებს ქართული ზმნის პოლიპერსონალიზმი, აგენსისა და პაციენსის მიმართება და მათი გრამატიზება.

მორფოლოგიური პრინციპის საფუძველზე ტრადიციულად ქართულში ზმნის ერთ-ერთ კატეგორიად ასახელებენ **გვარს.** ზმნის გვარის შესწავლის ისტორია იწყება დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან. ქართულ ლინგვისტიკაში გვარი პირველად განხილულია *ზ. შანშოვანისა და ანტონ I-ის* გრამატიკებში. ანტონისეულ კვალიფიკაციას ეყრდნობოდნენ მომდევნო ხანის ქართველი გრამატიკოსებიც (მეტ-ნაკლებად განსხვავებული მიდგომით).

XX საუკუნეში გვარის კატეგორიის შესწავლა დაკავშირებულია *აკ. შანიძის, არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურიას, გ. მაჭავარიანის, ბ. ჯორბენაძის, დ. მელიქიშვილის...* სახელებთან. მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, რასაც განაპირობებს გვარის კატეგორიის გაგებაში არსებული წინააღმდეგობრივი ვითარება, გვარს მაინც მიიჩნევენ ზმნის ერთ-ერთ კატეგორიად და ძირითადად გამოყოფენ მის სამ (მოქმედებითი, ვნებითი, საშუალი) ან ორ სახეს (მოქმედებითი, ვნებითი). ამგვარი კვალიფიკაციით ზუსტად ვერ ხერხდება ქართული ზმნის ერთიანი სისტემის ასახვა. განსაკუთრებით სადავო პრობლემად იქცა საშუალი გვარისა და აქტივ-პასივის ურთიერთმიმართების საკითხი.

თანამედროვე ქართულ ლინგვისტიკაში გვარის კატეგორიად მიჩნევასთან დაკავშირებით გაჩნდა სრულიად განსხვავებული შეხედულებები (*რ. ასათიანი, დ. მელიქიშვილი, ი. მელიქიშვილი ა. ჰარისი...*).

დ. მელიქიშვილმა მიუთითა იმ ნაკლზე, რაც ახასიათებს ტრადიციული გაგებით გვარისა და მისი სახეების, აგრეთვე აქტივისა და პასივის გამოყოფას როგორც ფორმალური, ისე სემანტიკური ასპექტით. მან ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეულის ზმნური ბაზის (9000 ზმნური ფუძის) მორფოსინტაქსური ანალიზის საფუძველზე ქართული ზმნის სტრუქტურისა და კონსტრუქციის ერთიანობის გათვალისწინებით გამოყო დიათეზის გრამატიკული კატეგორია, გვარი კი დიათეზის სახედ მიიჩნია (ვრცლად იხ. გვ. 221).

შენიშვნა: სახელმძღვანელოში წარმოდგენილია გვარის კატეგორიასთან დაკავშირებული როგორც ტრადიციული კვალიფიკაცია და ტერმინოლოგია, ასევე განსხვავებული შეხედულებანი, მათ შორის, გვარისა და დიათეზის მიმართების საკითხიც.

4.13.2. გვარის სახეები

ქართულ ლინგვისტიკაში, ტრადიციული გაგებით, **გვარი** არის ზმნის კატეგორია, რომელიც მიუთითებს, თუ როგორია ურთიერთობა გრამატიკულად მოქმედ პირსა და ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას შორის, ანუ გვიჩვენებს, სუბიექტი მოქმედებს თუ განიცდის მოქმედებას. ამ თვალსაზრისით, გვარი სამი სახისაა: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი.

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი გვარის ზმნაში გრამატიკულად მოქმედ პირს (სუბიექტს) მოეპოვება სამოქმედო პირი პირდაპირი ობიექტი, ე. ი. სუბიექტი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე. მაგალითად: აგორებს ის მას (ბავშვი ქვას), აშენებს ის მას (კალატოზი სახლს)...

ვ ნ ე ბ ი თ ი ა გვარი, როცა სუბიექტი არ მოქმედებს ობიექტზე, თვითონ განიცდის მოქმედებას, ოღონდ ზმნის ფორმით არ ჩანს, თუ ვისგან ან რისგანაა გამოწვეული ეს მოქმედება: გორდება ის (ქვა), შენდება ის (სახლი)...

ს ა შ უ ა ლ ი გვარის სუბიექტი მოქმედებს, მაგრამ არა აქვს სამოქმედო ობიექტი, თუმცა არც თვითონ განიცდის ამ მოქმედებას: გორავს ის (ქვა), დულს ის (წყალი).

ტერმინი „გვარი“ თავისი შინაარსით ტოლია ლათინური genus-ისა.

უცხოურად მოქმედებითს „აქტივს“ უწოდებენ, ვნებითს – „პასივს“, საშუალს – „მედიუმს“.

დინამიკურობა-სტატიკურობის საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში

ზმნით გამოხატული მოქმედება ზოგადად შეიძლება წარმოდგენილი იყოს პროცესის ან შედეგის სახით, ამიტომ გვარის კატეგორიას ბუნებრივად უკავშირდება დინამიკურობა-სტატიკურობის საკითხი.

დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი ა ზმნა, რომელიც მოქმედებას წარმოგვიდგენს პროცესის სახით, ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი კი მიუთითებს მოქმედების შედეგზე.

აკ. შანიძის აზრით, დინამიკურობა-სტატიკურობა მხოლოდ ვნებითი გვარისთვის არის დამახასიათებელი, ე.ი. მხოლოდ ვნებითი გვარის ზმნა შეიძლება იყოს დინამიკური ან სტატიკური. მაგალითად, ეფინება, ეფარება, ეწერება... დინამიკურია; აფენია, აფარია, აწერია... – სტატიკური. ამ ზმნათა შორის სხვაობა ისაა, რომ დროის ერთსა და იმავე მომენტში – ახლანდელ დროში ერთი აშკარად გვიჩვენებს მოქმედების პროცესს (ეფინება), ხოლო მეორე მიუთითებს შედეგზე (აფენია = დაფენილია).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ სტატიკურობა-დინამიკურობა თავისი არსით უფრო ძველია, ვიდრე გვარის კატეგორია. სანამ ქართულ ზმნაში

გვარის კატეგორია ჩამოყალიბდებოდა, მანამდე ზმნები ერთმანეთს უპირისპირდებოდა დინამიკურობა-სტატიკურობით (რასაც ადასტურებს სხვა კავკასიურ ენათა დღევანდელი ვითარებაც).

არნ. ჩიქობავას მიხედვით, ქართულში ყველა ზმნა იყოფა ორ ჯგუფად: დინამიკურად და სტატიკურად. პირველს მიეკუთვნება ყველა მოქმედებითი გვარის ზმნა, აგრეთვე ე.წ. დინამიკური ვნებითები, ხოლო სტატიკურია ე.წ. „სტატიკური ვნებითები“, „საშუალი გვარის“ ის ზმნები, რომლებიც მოქმედების შედეგზე მიუთითებენ (დგას, წევს, ზის...) და ე.წ. „მედიოაქტივები“, რომელთაც იგი ისტორიულად უგვარო სტატიკურ ზმნებს უწოდებს.

არნ. ჩიქობავას ეს თვალსაზრისი მართებულად მიაჩნიათ აგრეთვე სხვა მეცნიერებს (*ქ. ლომთათიძე, გ. მაჭავარიანი, ნ. ნათაძე, ზ. ჭუმბურიძე, ბ. ჯორბენაძე, მ. სუხიშვილი...*).

მოქმედებითი გვარი

მოქმედებითი გვარის ზმნა ყველა გარდამავალია, ორპირიანი ან სამპირიანი: აშენებს ის მას, ათბობს ის მას, წერს ის მას, ხატავს ის მას... უმზადებს ის მას მას, უგზავნის ის მას მას, აცნობს ის მას მას...

ყველა გარდამავალი ზმნა არ არის მოქმედებითი. ასეთია **იცის** და **უწყის** (მან ის). ეს ზმნები იმდროინდელი წარმონაქმნია, როცა ზმნას გვარის კატეგორია არ მოეპოვებოდა და, შესაბამისად, საპირისპირო ფორმა – ვნებითი ან საშუალი აღარ განუვითარებიათ *(არნ. ჩიქობავა)*.

მოქმედებითი გვარის ზმნას გვარის ნიშანი არა აქვს. იგი გამოიცნობა გარდამავლობით, თუმცა ვარაუდობენ, რომ ისტორიულად მოქმედებითის ნიშანი უნდა ყოფილიყო **ა**-პრეფიქსი (**ა**-დენს ის მას), რომელიც თავდაპირველად გარდამავლობას აღნიშნავდა.

ქართული აქტიური ბუნების ენაა – ზმნათა დიდი უმრავლესობა მოქმედებითი გვარისაა, თუმცა თანამედროვე

ქართულში, განსაკუთრებით სამეცნიერო და ტექნიკურ ლიტერატურაში, გახშირდა პასიური კონსტრუქციების გამოყენების შემთხვევებიც. ამ ტენდენციას აძლიერებს ევროპული ენებიდან დიდძალი ლიტერატურის თარგმნა.

აკ. შანიძის აზრით, ქართულში მოქმედებითი გვარის ზმნა უპირისპირდება ვნებითს. მათ შორის ურთიერთობა ისეთია, რომ ადვილად შეიძლება ზმნის გადაყვანა ერთი გვარიდან მეორეში. ამ მოვლენას **კონვერსია** ანუ **მობრუნება** ჰქვია.

კონვერსიისათვის ამოსავალია მოქმედებითი გვარი. ამ დროს ცვლილებას განიცდის **S** და პირდაპირი **O**. თუ მოქმედებითი გვარის ზმნას ვნებითში გადავიყვანთ, მაშინ პირდაპირი **O** იქცევა ვნებითის სუბიექტად, მოქმედებითის **S** დაიკარგება, ირიბი **O** კი უცვლელად გადავა. მაგალითად:

$\overset{S}{\text{უ}}\overset{O^i}{\text{ზ}}\overset{O^d}{\text{რ}}$დის ის მას მას (დედა შვილს სამშობლოს) – მოქმ. გვარი

$\overset{S}{\text{ე}}\overset{O^i}{\text{ზ}}$რდება ის მას (შვილი სამშობლოს) – ვნებითი გვარი

თუ ვნებითი გვარის ზმნას გადავიყვანთ მოქმედებითში, მაშინ ვნებითის **S** იქცევა მოქმედებითის პირდაპირ ობიექტად, გაჩნდება ახალი **S**, ირიბი უცვლელად გადავა:

$\overset{grS}{\text{ე}}\overset{grO}{\text{წ}}$ერება ის მას (წერილი შვილს) – ვნებითი გვარი

$\overset{S}{\text{უ}}\overset{O^i}{\text{წ}}\overset{O^d}{\text{ე}}$რს ის მას მას (დედა შვილს წერილს) – მოქმ. გვარი

ზოგ შემთხვევაში მოქმედებითის კონვერსიული შეიძლება იყოს საშუალი გვარიც: ადუღებს ის მას – დუღს ის.

კონვერსიის დროს იცვლება პირთა რაოდენობა: ემატება ან აკლდება სუბიექტი.

სხვა ენებში, რომლებშიც მოქმედებითი გვარის ზმნა ერთპირიანია, მორფოლოგიური განსხვავება აქტივსა და პასივს შორის დამყარებულია მხოლოდ იმაზე, რომ მოქმედებითი გვარის საპირისპირო ფორმას ვნებითის შინაარსი აქვს, ქართულში კი აქტივი ყოველთვის ერთი პირით მეტია პასივზე.

მოქმედებითი გვარის ზმნის სუბიექტი ბრუნვაცვალებადია. მისი ბრუნვებია:

სახელობითი: აქებს **ის** მას (ლექტორი სტუდენტს) – I სერია

მოთხრობითი: აქო **მან** ის (ლექტორმა სტუდენტი) – II სერია

მიცემითი: უქია **მას** ის (ლექტორს სტუდენტი) – III სერია

მოქმედებითი გვარის ზმნა უღლებადი სიტყვაა, იცვლება პირისა და რიცხვის მიხედვით. მისი უღლების წესი სამივე სერიაში ერთნაირი არაა: I სერიის ყველა მწკრივისათვის ამოსავალია აწმყო, II სერიისათვის – წყვეტილი, III კი ამოსავლად იყენებს ხან I სერიას და ხან – II სერიას. III სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნები ინვერსიულია; არ გვხვდება სამპირიანი ზმნა, საპირისპირო ფორმათა უქონლობის გამო ქცევაც არ განირჩევა (ზმნის ფორმაში წარმოდგენილი **ი-** და **უ-** უფუნქციოა) (უღლების ნიმუში იხ. გვ. 201-204).

ვნებითი გვარი

ვნებითი გვარის ზმნა გარდაუვალია, შეიძლება იყოს ერთპირიანი ან ორპირიანი. იგი ორგვარია: დინამიკური და სტატიკური *(აკ. შანიძე).*

დინამიკური ვნებითი წარმოების მიხედვით არის ნიშნიანი და უნიშნო. ნიშნიანი ვნებითი შეიძლება იყოს პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი.

პრეფიქსიანი ვნებითის ნიშნებია **ი-** და **ე-. ი-** ნიშნიანს **ინიანი** ვნებითი ჰქვია, **ე-** ნიშნიანს – **ენიანი.**

ინიანი ვნებითი ერთპირიანია: ი-ხატება (ის), ი-მალება, ი-ზრდება, ი-წერება... ენიანი – ორპირიანი: ე-ხატება (ის მას), ე-მალება, ე-ზრდება, ე-წერება... გამონაკლისის სახით დღეს არსებობს რამდენიმე ერთპირიანი ზმნაც: დაეცა ის (მიწაზე), დაემხო ის (მაგიდაზე), გაემართა ის (ქალაქში)... ისტორიულად ისინიც ორპირიანები იყვნენ და შემდგომ დაკარგეს ერთი პირი.

ს უ ფ ი ქ ს ი ა ნ ი ვნებითის ნიშანია **-დ.** მას **დონიან** ვნებითსაც უწოდებენ. დონიანი ვნებითი ერთპირიანია ან ორპირიანი: ა) წითლ-დ-ება, თეთრ-დ-ება, ბერ-დ-ება... ბ) უ-წითლ-დ-ება, უ-თეთრ-დ-ება, უ-ბერ-დ-ება...

სუფიქსიანი ვნებითის უმრავლესობა იწარმოება სახელებისაგან, ამიტომ მათ ნ ა ს ა ხ ე ლ ა რ ვნებითსაც უწოდებენ. მაგალითად: დიდ-ი > დიდ-დ-ება, შავ-ი > შავ-დ-ება, სამ-ი > გასამ-დ-ა... გამონაკლისია რამდენიმე პირველადი ზმნა: შენ-დ-ება, კეთ-დ-ება, ტყ-დ-ება, ჩერ-დ-ება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ვნებითის სუფიქსური წარმოება გვიანდელია პრეფიქსულთან შედარებით. ამ ასპექტით ვნებითის წარმოებაში მომხდარი ოდინდელი ცვლილების პროცესი ასახულია დღემდე შემორჩენილ გაეხარა//გაეხარდა//გაუხარდა, შეეშინა//შეეშინდა//შეშინდა ზმნათა პარალელურ ფორმებში. ოდენ პრეფიქსიანი ფორმები ჯერ კიდევაა დაცული დიალექტებში, ხოლო სალიტერატურო ენაში ძირითადად მართებულად არის მიჩნეული სუფიქსიანი გაუხარდება, გაუხარდა (გამიხარდა, გაგიხარდა)... თუმცა ზოგიერთ ზმნასთან დაშვებულია პარალელიზმიც: შეეშინდა//შეშინდა...(*ვ. თოფურია, ივ. გიგინეიშვილი*). ამგვარივე კანონზომიერი ფორმები ჩანს: დაესახლა//დასახლდა, დაეფუძნა//დაფუძნდა...

უ ნ ი შ ნ ო ვნებითს გვარის მაწარმოებელი არა აქვს, თუმცა ვნებითობის ყველა სხვა ნიშანი მოეპოვება. იგი ერთპირიანია ან ორპირიანი: ა) ქრება, დნება, ხმება, ჭკნება... ბ) უქრება, უდნება, უხმება, უჭკნება...

უნიშნო ვნებითი არაპროდუქტიულია. იგი უძველესი წარმოშობისაა, დღემდე შემონახულია მხოლოდ რამდენიმე ფუძე. ვარაუდობენ, რომ ამ ტიპის ზმნები იმდროინდელია, როცა გვარის კატეგორია არ არსებობდა. მათ შემდგომშიც ვერ შეძლეს გვარის ნიშნის დართვა (*ქ. ლომთათიძე*).

დინამიკურ ვნებითს გვარის ნიშნები აქვს I-სა და II სერიაში, III-ში არ გადაჰყვება. მაგალითად:

I სერია: ვ-**ი**-მალებ-ი ვ-**ე**-ზრდებ-ი ვ-თეთრ-**დ**-ები

II სერია: და-ვ-**ი**-მალ-ე გა-ვ-**ე**-ზარდ-ე გა-ვ-თეთრ-**დ**-ი
III სერია: და-ვ-მალულ-ვარ გა-ვ-ზრდი-ვარ გა-ვ-თეთრებულ-ვარ

რადგანაც III სერიისათვის ამოსავალია საუღლებელი ზმნის საწყისი ან მიმღეობა, ამიტომაც არ იქნება გვარის ნიშანი.

ყველა ტიპის დინამიკური ვნებითი ერთნაირად იუღლება I-სა და II სერიაში, მნიშვნელობა არა აქვს პირთა რაოდენობას; საერთო აქვთ სავრცობი (**-ოდ**) და მწკრივის ნიშნები (**-ი, -ე, -ო**), მაგრამ განსხვავებულად იწარმოება III სერიაში:

1) ერთპირიანი ზმნების წარმოება აღწერითია: საუღლებელი ზმნის მიმღეობას ემატება მეშველზმნა. მიმღეობა საერთოა სამივე მწკრივისათვის, განსხვავებას ქმნის მხოლოდ მეშველზმნა (**ვარ, ხარ, არის**), რომელიც იცვლება მწკრივების შესაბამისად.

2) ორპირიანი დინამიკური ვნებითები III სერიას შერეულად აწარმოებენ: I შედეგობითს – აღწერითად, II შედეგობითსა და III კავშირებითს – ორგანულად, მეშველზმნა არ ერთვის (უღლების ნიმუში იხ. გვ. 201-204).

სტატიკური ვნებითი შინაარსით გამოხატავს მოქმედების შედეგს. იგი ერთპირიანია ან ორპირიანი: ა) გდია, ყრია, ხატია, წერია... ბ) აფენია, ახატია, აწერია, აყრია... ასეთი ზმნები მნიშვნელობით უტოლდება შედგენილ შემასმენელს: ხატია = დახატული არის, თესია = დათესილი არის.

სტატიკურ ზმნათა რაოდენობა ქართულში მცირეა. *აკ. შანიძის* მიხედვით, მათი რიცხვი დაახლოებით 120-მდე აღწევს. სტატიკური ზმნები აგებულებით სხვადასხვაგვარია, წარმოებაც განსხვავებული აქვთ დინამიკურთან შედარებით.

სტატიკურ ვნებითს ახასიათებს თავისებურებანი:

1) ზმნისწინს არ დაირთავს, უასპექტოა.

2) საკუთარი ფორმით ეწარმოება მხოლოდ აწმყოს მწკრივი; მყოფადის წრეს, II და III სერიებს ივსებს შესაბამისი ფუძის დინამიკური **ენიანი** ვნებითისაგან სესხების გზით,

ოლონდ უზმნისწინოდ; უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი საერთოდ არა აქვს;

3) აწმყოს მწკრივის I-სა და II პირში დაირთავს მეშველ-ზმნას, რომელიც ძველ ქართულში არ გამოიყენებოდა. მის ნაცვლად ზმნას მოუდიოდა **-იე** დაბოლოება. მაგალითად, ძველად იყო: ვწერიე მე, სწერიე შენ, წერიეს იგი. დღეს არის: ვწერივარ, წერიხარ, წერია. ამგვარი ფორმები ძველ წერილობით ძეგლებში X-XI საუკუნეებიდან დასტურდება. საერთოდ, III პირში სტატიკური ზმნა **-ია**-ზე ბოლოვდება, გამონაკლისია რამდენიმე ფორმა (**აკრავს, ხურავს, უჭირავს...**), თუმცა ამ ზმნებშიც, სხვა სტატიკურთა ანალოგიით, ცოცხალ მეტყველებაში **-ავ**-ის ნაცვლად არის **-ია:** აკრია, ახურია, უჭერია...

უღლების ნიმუშები

I სერია

აწმყოს წრე

ერთპირიანი სტატიკ.		ორპირიანი დინამიკ.
აწმყო:	ვ-წერი-ვარ/-თ	ვ-ე-ზრდ-ებ-ი/-თ
უწყვეტ.:	–	ვ-ე-ზრდ-ებ-ოდ-ი/-თ
აწმყ. კავშირ.:	–	ვ-ე-ზრდ-ებ-ოდ-ე/-თ

მყოფადის წრე

მყოფადი:	ვ-ე-წერ-ებ-ი/-თ	გა-ვ-ე-ზრდ-ებ-ი/-თ
ხოლმ.:	ვ-ე-წერ-ებ-ოდ-ი/-თ	გა-ვ-ე-ზრდ-ებ-ოდ-ი/-თ
მყოფ. კავშ.:	ვ-ე-წერ-ებ-ოდ-ე/-თ	გა-ვ-ე-ზრდ-ებ-ოდ-ე/-თ

II სერია

წყვეტილი: ვ-ე-წერ-ე/-თ გა-ვ-ე-ზარდ-ე/-თ
II კავშირ.: ვ-ე-წერ-ო/-თ გა-ვ-ე-ზარდ-ო/-თ

III სერია

I შედეგ.: ვ-წერებულ-ვარ/-თ გა-ვ-ზრდი-ვარ/-თ
II შედეგ.: ვ-წერებულ-იყავ(ი)/-თ გა-ვ-ზრდ-ოდ-ი/-თ
III კავშირ.: ვ-წერებულ-იყო/-თ გა-ვ- ზრდ-ოდ-ე/-თ

ორპირიანი სტატიკური ვნებითის უღლება ერთპირიანისაგან განსხვავებულია აწმყოს მწკრივსა და III სერიაში, ხოლო ერთნაირია მყოფადის წრესა და II სერიაში:

აწმყო: ვ-უ-წერ-ი-ვარ/-თ მე/ჩვენ მას, შდრ., ვ-წერ-ი-ვარ/-თ მე/ჩვენ

	სტატიკური	დინამიკური
I შედეგ.:	ვ-ს-წერებ-ი-ვარ/-თ	გა-ვ-ზრდი-ვარ/-თ
II შედეგ.:	ვ-ს-წერებ-ოდ-ი/-თ	გა-ვ-ზრდ-ოდ-ი/-თ
III კავშირ.:	ვ-ს-წერებ-ოდ-ე/-თ	გა-ვ-ზრდ-ოდ-ე/-თ

მაშასადამე, სტატიკური ვნებითის წარმოებისათვის ამოსავალია შესაბამისი ფუძის **ენიანი** ვნებითი: რაც **ენიანი** ვნებითის აწმყოს წრეა, ის არის სტატიკურის მყოფადი, II და III სერიებში ორივე ტიპის წარმოება მთლიანად ემთხვევა, განსხვავდებიან მხოლოდ ზმნისწინით.

აღწერილობითი ვნებითი. ზოგიერთ ზმნას არ უხერხდება ვნებითის ფორმათა წარმოება. ამიტომ მათს მაგივრობას ეწევა პერიფრასტული ანუ ა ღ წ ე რ ი ლ ო ბ ი თ ი ვნებითი, რომელიც მიიღება ასე: საუღლებელი ზმნა წარმოდგენილია მიმღეობის სახით, მწკრივის წარმოება კი დაკისრებული აქვს **იქნება/იქნა** მეშველზმნას.

აღწერილობითი ვნებითი გვხვდება მხოლოდ ერთპირიან სრულასპექტიან ზმნებში, ამიტომ იგი არ შეიძლება იყოს აწმყოს წრეში. აღწერილობითი ვნებითი არ არჩევს სულიერ-

სა და უსულოს. მაგალითად:

თანხა გაღებულ იქნა – ძმა გაგზავნილ იქნა
ტვირთი გატანილ იქნება – დედა წაყვანილ იქნება...
მიმღეობა მეშველზმნას შეეწყობა ფუძის სახით.

აღწერილობითი ვნებითი გამოიყენება მეტწილად წაყვანა, გატანა, გაღება, შეძენა და მსგავს ფორმებთან, მაგრამ თანამედროვე ქართულში ასეთი ფორმები თანდათან იფართოებს გამოყენების არეს. აღწერითად შეიძლება იწარმოებოდეს ისეთი ზმნებიც, რომელთაც ადვილად ეწარმოება ვნებითის ფორმები. მაგალითად: დალაგებულ იქნა // დალაგდა, გაკეთებულ იქნა // გაკეთდა, გამზადებულ იქნა // გამზადდა...

ვნებითის ნიუანსები. გამომსახველობითი ნიუანსების მიხედვით გამოყოფენ ვნებითის ოთხ ჯგუფს. ესენია: შესაძლებლობის, მიჩნევის, გუნების, უნებლიობისა.

შ ე ს ა ძ ლ ე ბ ლ ო ბ ი ს (პოსიბილიტური) ვნებითის ფორმა აღნიშნავს, რომ მოქმედება შესაძლებელია (ფიზიკურად), დაშვებულია, ნებადართულია: იჭმება [იჭმევა], ისმება [ისმევა], გვეცხოვრება, დაგვედგომება... ერთპირიანიცაა და ორპირიანიც.

მ ი ჩ ნ ე ვ ი ს ვნებითის ფორმა მიუთითებს, თუ რად მიაჩნია გრამატიკული **S** გრამატიკულ **O**-ს. ასეთი ზმნა მხოლოდ ორპირიანი და ნასახელარია, წარმოდგენილია ვნებითის **ე**- ნიშნით: ედიდება, ეპატარავება, ებევრება, ეცოტავება...

გ უ ნ ე ბ ი ს ვნებითით ნაჩვენებია, რომ ადამიანის სულიერი განწყობილება მიმართულია ზმნით აღნიშნული მოქმედებისაკენ. ასეთი ვნებითი ორპირიანია, **ე**-თი ნაწარმოები; პირველადიცაა და ნასახელარიც: მეცინება, მეტირება, მემღერება, მეხალისება...

უ ნ ე ბ ლ ი ო ბ ი ს ვნებითი ისეთ მოქმედებას აღნიშნავს, რომელიც წინასწარ არ არის განზრახული, იგი შეიძლება მოხდეს სუბიექტის უნებურად. ასეთებია: შემომეხარჯა (ფული), შემოატყდა (ჭიქა), შემოეჭამა (ხილი)...

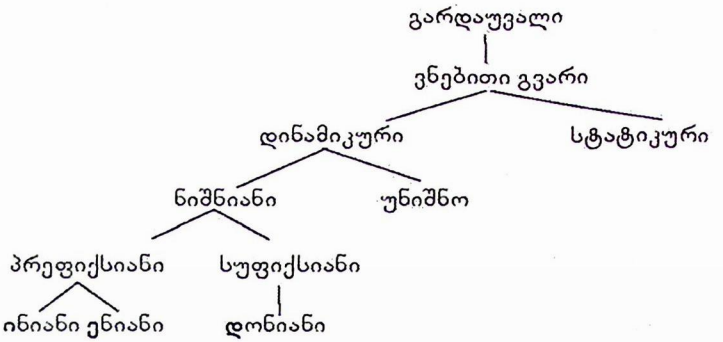

საშუალი გვარი

ზმნის გვარის სახეთაგან განსაკუთრებით თავისებური და პრობლემურია საშუალი გვარი. იგი ვერ ქმნის სრულყოფილ პარადიგმას (ვერ აწარმოებს მწკრივის ყველა ფორმას) და არ გააჩნია საკუთარი ადგილი ზმნის უღლების სისტემაში... სწორედ ამიტომ იქცა საშუალი გვარი ლინგვისტიკაში ერთ-ერთ ყველაზე სადავო საკითხად. მაგალითად, *არნ. ჩიქობავა* მას საერთოდ არ მიიჩნევს გვარის დამოუკიდებელ სახედ და ზოგადად უწოდებს უგვარო სტატიკურ ზმნებს.

საშუალი გვარის ზმნა გარდაუვალია, შეიძლება იყოს ერთპირიანი (დგას, წევს, დუღს, ჭიკჭიკებს...) ან ორპირიანი (უწუხს, უყვარს, მოსწონს...).

ქართულში საშუალი გვარის ზმნები განსხვავდებიან ფორმობრივ-სემანტიკურად: ზოგი ფორმით მოქმედებითს ჰგავს, ფუნქციით – ვნებითს. ზოგიერთი მათგანი სტატიკურთა მსგავსად მიუთითებს შედეგზე (წევს = დაწოლილი არის, დგას = დამდგარია...). ამ ჯგუფის ზმნებს მაწარმოებელი ნიშანი არა აქვს.

საშუალი გვარის ზმნებს ახასიათებს თავისებურებანი:

1) არ დაირთავენ ზმნისწინს და ასპექტსაც ვერ აწარმოებენ (უასპექტო ზმნებია). მცირე ნაწილს ზმნისწინი აქვს მხოლოდ მიმართულების გამოსახატავად (მიდის – მოდის, შევიდა – გავიდა...).

2) არიან მწკრივნაკლი: საკუთარი აქვთ მხოლოდ აწმყოს მწკრივი ან აწმყოს წრე, დანარჩენ ფორმებს ივსებენ შესაბამისი ფუძის მოქმედებითი ან ვნებითი გვარის ზმნათაგან.

ნასესხებ ფორმათა მიხედვით *აკ. შანიძემ* საშუალი გვარის ზმნები დაყო ორ ჯგუფად. ესენია: საშუალ-მოქმედებითი (მედიოაქტივი) და საშუალ-ვნებითი (მედიოპასივი).

მ ე დ ი ო ა ქ ტ ი ვ ი ა ზმნა, რომელიც დანაკლის ფორმებს – მწკრივებს ივსებს მოქმედებითი გვარისაგან. ამის გამო მედიოაქტივები ავლენენ მოქმედებითის თვისებებს: **S II** სერიაში მოთხრობითშია, **III**-ში – მიცემითში, ოღონდ განსხვავება ისაა, რომ მედიოაქტივს არ შეეწყობა პირდაპირი **O** და ქცევის გაგება არა აქვს (ზმნის ფორმაში წარმოდგენილი **ი-** პრეფიქსი უფუნქციოა).

მედიოაქტივ ზმნათა რიცხვი დიდია. ასეთებია: 1) **-იალ-**ზე დაბოლოებული, 2) ხმიანობის გამომცემი და მისთანა ზმნები: ჩქარობს, გალობს, სრიალებს, ჭიკჭიკებს, ტრიალებს, თევზაობს, გორაობს...

უღლების ნიმუში

მედიოაქტივი	მოქმედებითი გვარი
აწმყო: დუღ-ს (ის)	ი-დუღ-ებ-ს (ის მას)
უწყვ.: დუღ-დ-ა	ი-დუღ-ებ-დ-ა
აწმყ. კავშ.: დუღ-დ-ეს	ი-დუღ-ებ-დ-ეს
მყოფადი: ი-დუღ-ებ-ს	ა-ი-დუღ-ებ-ს
ხოლმ.: ი-დუღ-ებ-დ-ა	ა-ი-დუღ-ებ-დ-ა
მყოფ. კავშ.: ი-დუღ-ებ-დ-ეს	ა-ი-დუღ-ებ-დ-ეს

წყვეტილი: ი-დულ-ა (მან)	ა-ი-დულ-ა (მან ის)
II კავშ.: ი-დულ-ო-ს	ა-ი-დულ-ო-ს
I შედეგ. უ-დულ-ი-ა (მას)	ა-უ-დულ-ებ-ი-ა (მას ის)
II შედეგ. ედულა	ა-ე-დულ-ებ-ი-ნ-ა
III კავშ. ედულ-ო-ს	ა-ე-დულ-ებ-ი-ნ-ო-ს

მაშასადამე, მედიოაქტივს საკუთარი აქვს აწმყოს წრე, დანარჩენი შევსებულია მოქმედებითისაგან. კერძოდ: რაც მოქმედებითის აწმყოა, ის მედიოაქტივის მყოფადის წრეა, II სერიას განასხვავებს მხოლოდ ზმნისწინი, III-ს კი – თემის ნიშანი. ამ ორი გვარის ზმნებს შორის საერთოა ბრუნვაცვალებადი სუბიექტი, სავრცობი და მწკრივის ნიშნები. გარდა ამისა, მედიოაქტივის (ნასესხებ) ფორმაში თავს იჩენს **ი-** პრეფიქსი, რომელიც უფუნქციო ხდება, რადგან მას პირდ. **O** არ შეეწყობა (მედიოაქტივების აწმყოსა და მყოფადის წრე ზოგჯერ განსხვავებულია თემის ნიშნებითაც: ცხოვრობს – იცხოვრებს). სხვაგვარად: II და III სერიებს მედიოაქტივები ისევე აწარმოებენ, როგორც შესაბამისი ფუძის მოქმედებითი გვარის ზმნები (პირდ. **O**-ის გამოკლებით).

მ ე დ ი ო პ ა ს ი ვ ი ზმნა დანაკლის ფორმებს ივსებს ვნებითისაგან. ასეთ ზმნათა რიცხვი გაცილებით მცირეა (დგას, წევს, ზის, უყვარს, სძინავს...), თუმცა ფორმობრივ-სემანტიკურად უფრო მრავალფეროვანია.

ისინი ძირითადად გამოხატავენ:

ა) მდგომარეობას: დგას, ზის, წევს...

ბ) გრძნობას: უყვარს, სძულს, მოსწონს...

გ) ყოლა-ქონებას: აქვს, ჰყავს

დ) სხვადასხვა შინაარსს: ღირს, სძინავს, სწამს, სჯერა...

მედიოპასივი ზმნები ერთმანეთისაგან მწკრივთა წარმოებითაც განსხვავდებიან. გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

1) აკლიათ უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი;

2) აკლიათ II სერიის მწკრივები.

მედიოპასივებს ძველად მარტივი უღლება ჰქონდათ, შემდგომ მათი ფორმა უფრო გართულდა I-სა და II პირებში მეშველზმნის დართვით: ვდგა-ვარ, ვზი-ვარ... < ძვ. ქართ. ვდგა, ვზი...

მედიოპასივები უღლების დროს დანაკლისი მწკრივების საწარმოებლად იყენებენ ვნებითებს: ერთპირიანი – ინიანს, ორპირიანი – ენიანს. მწკრივის ნიშნები და სავრცობი საერთოა.

უღლების ნიმუში

	ერთპირიანი	ორპირიანი
აწმყო:	ვ-დგა-ვ-არ/-თ დგა-ხ-არ/-თ დგა-ს/-ნ-ან	ვ-უ-ყვარ-ვარ/-თ უ-ყვარ-ხარ/-თ უ-ყვარ-ს/-თ
უწყვ.:	—	ვ-უ-ყვარ-დ-ი/-თ უ-ყვარ-დ-ი/-თ უ-ყვარ-დ-ა/-თ
აწმყ. კავშ.:	—	ვ-უ-ყვარ-დ-ე/-თ უ-ყვარ-დ-ე/-თ უ-ყვარ-დ-ე-ს/-თ
მყოფადი:	ვ-ი-დგებ-ი/-თ ი-დგებ-ი/-თ ი-დგ-ებ-ა/ი-ან	ვ-ე-ყვარ-ებ-ი/-თ ე-ყვარ-ებ-ი/-თ ე-ყვარ-ებ-ა/-თ
ხოლმ.:	ვ-ი-დგებ-ოდ-ი/-თ ი-დგებ-ოდ-ი/-თ ი-დგ-ებ-ოდ-ა/-ნენ	ვ-ე-ყვარ-ებ-ოდ-ი/-თ ე-ყვარ-ებ-ოდ-ი/-თ ე-ყვარ-ებ-ოდ-ა/-თ
მყოფ. კავშ.:	ვ-ი-დგებ-ოდ-ე/-თ ი-დგებ-ოდ-ე/-თ ი-დგ-ებ-ოდ-ე-ს/-ნენ	ვ-ე-ყვარ-ებ-ოდ-ე/-თ ე-ყვარ-ებ-ოდ-ე/-თ ე-ყვარ-ებ-ოდ-ე-ს/-თ

წყვეტ.:	ვ-ი-დექ-ი/-თ	–
	ი-დექ-ი/-თ	–
	ი-დგ-ა/ -ნენ	–
II კავშ.:	ვ-ი-დგ-ე/-თ	–
	ი-დგ-ე/-თ	–
	ი-დგ-ე-ს/-ნენ	–
I შედეგ.	ვ-მდგარ-ვ-არ/-თ	ვ-ყვარები-ვ-არ/-თ
	მდგარ-ხარ/-თ	ჰ-ყვარები-ხ-არ/-თ
	მდგარ-ა/-ან	ჰ-ყვარები-ა/-თ
II შედეგ.	ვ-მ-დგარ-ი-ყავ(ი) /-თ	ვ-ყვარებ-ოდ-ი/-თ
	მ-დგარ-ი-ყავ(ი) /-თ	ჰ-ყვარებ-ოდ-ი/-თ
	მ-დგარ-იყო/-ნენ	ჰ-ყვარებ-ოდ-ა/-თ
III კავშ.	ვ-მ-დგარ-იყო/-თ	ვ-ყვარებ-ოდ-ე/-თ
	მდგარ-იყო/თ	ჰ-ყვარებ-ოდ-ე/-თ
	მდგარ-იყო-ს/-ნენ	ჰ-ყვარებ-ოდ-ე-ს/-თ

მედიოპასივ ზმნათა უღლება შესაბამისი ვნებითის მსგავსად III სერიაში განსხვავებულია პირთა რაოდენობის მიხედვით. საშუალი გვარის ზოგიერთი ზმნას მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები აქვს: ჩანს, მწიფს, დუმს, ყვავის...

დღეს ზეპირ მეტყველებაში, განსაკუთრებით დასავლურ დიალექტებში, შეიმჩნევა ზოგიერთი მედიოპასივი ზმნის: წევს, დგას, ზის, დევს, უყვარს... პარალელური ფორმები: წვია, დგია, ზია/ჯდია, დვია, უყვარია... უნიფორმაციის ტენდენციით სტატიკურობის სემანტიკის გამოსახატავად ენა ყველა ტიპის ზმნაში იყენებს **-ია** დაბოლოებიან ყალიბს (შდრ., აფენია, ხატია...).

მედიოაქტივ და მედიოპასივ ზმნათა გასარჩევად არსებობს პრაქტიკული წესი: თუ გამოსაცნობი ზმნის სუბიექტი

II სერიაში მოთხრობით ბრუნვაში ჩადგება, მაშინ ზმნა მედიოაქტივია, თუკი ბრუნვა არ შეიცვალა (ისევ სახელობითში დარჩა), მედიოპასივი იქნება:

ცხოვრობს ის – იცხოვრა მან (მედიოაქტივი)
შდრ., დგას ის – იდგა ის (მედიოპასივი).

უგვარო ზმნები. როგორც უკვე აღნიშნა, ტრადიციული თვალსაზრისის მიხედვით ქართულში გვარის კატეგორია კარგადაა ჩამოყალიბებული. ზმნათა უმრავლესობას მოეპოვება საპირისპირო ფორმები, ზოგი მათგანი სათანადო აფიქსითაცაა გამოხატული. მაგალითად, ამწიფებს მოქმედებითია, მწიფდება – ვნებითი, მწიფს – საშუალი... მაგრამ ამათ გვერდით გამოიყოფა ზმნები, რომელთაც აკლიათ საპირისპირო ფორმები და არ ხერხდება გვარის რომელიმე სახედ მიჩნევა. ასეთ ზმნებს უ გ ვ ა რ ო ზმნებს უწოდებენ. ესენია: არის, იცის, უწყის, სწამს, ღირს...

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცალკე გამოყოფენ ისეთ ზმნებს, რომლებშიც **grS** რეალურად მოქმედია: იგინება, ილანძღება, იკბინება, ისწავლება, იფიცება, იძლევა... მათ ფორმა პასივისა აქვთ და მნიშვნელობა აქტივისა. რადგან ეს ზმნები ვერ თავსდება ზმნის გვარის ტრადიციულ ყალიბში, ამიტომ უწოდებენ მათ დ ე პ ო ნ ე ნ ს ე ბ ს *(აკ. შანიძე)*. დ. მელიქიშვილის დაკვირვებით, სწორედ დეპონენსები გვიჩვენებს ტრადიციულ გრამატიკებში აქტივისა და პასივის მიმართების ასპექტით არსებულ წინააღმდეგობას; წინააღმდეგობა ჩანს ასევე **ე** პრეფიქსიან „მეტყველების წრის“ ზმნებში და ვნებითად მიჩნეულ სხვა ზმნებშიც, რომლებიც აქტიურ სუბიექტს შეიცავენ: ეკითხება, უყვება, იტყვის, ეტყვის, აცხრება, ეჩხუბება... ამგვარია ათასობით ზმნა.

გვარის ფორმათა მართლწერა

1) თუ ინიანი ვნებითის ფორმას **მი-** ზმნისწინი დაერთო, თავს მოიყრის ორი **ი:** მი-იმალა, მი-იპარება, მი-იზლაზ-

ნება, მი-იწურება, მი-ილევა...

2) ენიანი ვნებითის ფორმაში **შე-** ზმნისწინის დართვისას ორი **ე** უნდა: შე-ე-ჭიდა; თუ ზმნის ძირი იწყება **ე** ხმოვნით, მაშინ სამი **ე** მოიყრის თავს: ეჭვი > შე-ე-ეჭვა.

3) თუ ზმნის ფუძე **დ** თანხმოვანზე ბოლოვდება, ვნებითის **დ** სუფიქსის დართვისას ორი **დ** იქნება: დიდი > დიდ-დ-ება, გულადი > გულად-დ-ება...

4) აღწერილობითი ვნებითის მიმღეობა ფუძის სახით იხმარება, თუ იგი უსწრებს მეშველზმნას, მაგრამ, თუკი მოსდევს, მაშინ სახელობითის ფორმაა საჭირო: (თანხა) გაღებულ იქნა, წაკითხულ იქნება... მაგრამ: იქნა გაღებული, იქნება წაკითხული.

5) სუბიექტის განცდა-მდგომარეობის გამომხატველ მედიოაქტივ ზმნებთან მეშველი ზმნის გამოყენება არასწორია. უნდა იყოს: ვყვირი, ვტირი, ვტყუი, ვკრთი, ვმღერი, ვხტი... და არა: ვყვირივარ, ვტირივარ, ვტყუივარ, ვკრთივარ, ვმღერივარ, ვხტივარ...

4.14. დიათეზა

თანამედროვე ქართულ ლინგვისტიკაში არსებობს ზმნის უღლებადი ფორმების დაჯგუფების განსხვავებული, მორფოსინტაქსური პრინციპი, რომლის საფუძველზეც *დ. მელიქიშვილმა* გამოყო დიათეზის გრამატიკული კატეგორია.

ავტორის განსაზღვრებით, **დიათეზა არის გრამატიკულად მარკირებული, სტრუქტურითა და კონსტრუქციის ერთიანობით განსაზღვრული კატეგორია, რომლის სემანტიკური ნიშნით გამოყოფილი ქვესახე არის გვარი.** დიათეზების ფარგლებში გვარი ვერ ჩაითვლება ქართული ზმნის გრამატიკულად მარკირებულ კატეგორიად, რადგანაც მასში შემავალი სამი **სემანტიკურად მარკირებული** გვარის – **ავ-**

ტოაქტივის (რეფლექსივის, ე.ი. თვითმოქმედი სუბიექტის მქონე, უკუქცევითი ზმნების), **აქტივისა** და **პასივის** გრამატიკული მახასიათებლები საზიაროა: კერძოდ, ერგატიული კონსტრუქციის ავტოაქტივისა და აქტივის სტრუქტურა (R-Ø)* ერთნაირია. ნომინატიური კონსტრუქციის პასივის, ირიბობიექტიანი აქტივისა და ავტოაქტივის (R-ი) სტრუქტურაც ერთნაირია. კონვერსიით მიღებული ორგანული ფორმა ხშირად არ იძლევა პასიურ შინაარსს. ამიტომ პოლისემიის დასაძლევად საკუთრივ პასივის ფუნქციის გამოსახატავად ძველსავე ქართულში ჩამოყალიბდა ავტოაქტივისა და აქტივისაგან განსხვავებული ფორმა: აღწერითი კონსტრუქცია (ნამყო დრ. მიმღ. + „იქმნა“ მეშვ. ზმნა: განგდებულ ვიქმენი/ იქმნა), რომელიც ისტორიულად მეორეულია და ტიპოლოგიურად არ თავსდება ქართველური ზმნის ამოსავალი სისტემის – დიათეზის ფარგლებში.

დიათეზა საერთოქართველური ზმნის მორფოლოგიური სტრუქტურისა და სინტაქსური კონსტრუქციისათვის ამოსავალი სქემაა, რომელმაც მეგრულსა და ლაზურში ენების განვითარების გზაზე გარკვეული ცვლილებები განიცადა.

უღლების ტიპების კლასიფიკაცია დიათეზის მიხედვით ხდება ქართული ზმნის სტრუქტურისა და კონსტრუქციის ანალიზის საფუძველზე, რაც წარმოაჩენს დიათეზის კატეგორიის კერძო გამოვლინებების (ვერსია, რეფლექსივი, გვარი, კაუზატივი) საფეხურებრივი ჩამოყალიბების ისტორიულ პროცესს. გამოიყოფა დიათეზების სამი ჯგუფი. თითოეული დიათეზა მორფოლოგიური სტრუქტურისა და სინტაქსური კონსტრუქციის ერთიანობით ხასიათდება.

I დიათეზაში გაერთიანებულია ორი სემანტიკური ქვეჯგუფი: **ავტოაქტიური** (თვითმოქმედი) (ნაკლული კონსტრუქციისაა – არ შეიცავს პირდაპირ ობიექტს) – და **აქტიური**

* პირობით ნიშნებში R-ით აღნიშნულია ზმნური ძირი, [th.suf.] ნიშნავს „თემის ნიშნებით“ გართულებულ ზმნურ ძირს, ხოლო **Ø** – ნულოვან სუფიქსს.

სუბიექტის შემცველი ზმნები, რომელთა ორივე ქვეჯგუფის **grS** ბრუნვაცვალებადია:

სახელობითი: წუხს ის; წერს ის მას – I სერია

მოთხრობითი: იწუხა მან; დაწერა მან ის – II სერია.

ლაბილური კონსტრუქციის ავტოაქტიური ზმნების შინაგანი პირდაპირი ობიექტი ხან ამოტივტივდება, ხან იკარგება. მაგალითად: თამაშობს ის – თამაშობს ის მას, ლაპარაკობს ის – ლაპარაკობს ის მას, სწავლობს ის – სწავლობს ის მას, უჩხიკინებს ის მას მას – უჩხიკინებს ის მას, უკირკიტებს ის მას...

I დიათეზის ორივე ქვეჯგუფი აქტიურსუბიექტიანია.

II დიათეზაში გაერთიანებულია სრული კონსტრუქციის მქონე აბსოლუტურგარდაუვალი და რელატიურგარდაუვალი (ირიბგარდამავალი) დინამიკური ზმნები, რომელთა **grS** და **grO** (ირიბი) ბრუნვაუცვლელია:

სახელობითი: ვთბები მე; ვი/ეზრდები მე/მე მას – I სერია

სახელობითი: გავთბი მე; გავი/ეზარდე მე/მე მას – II სერია.

II დიათეზაში გაერთიანებულ ზმნათა აწმყოს სტრუქტურაა **Ø-R-ებ-ი, Ø-R-დ-ებ-ი,** იშვიათად **ევ, ემ** არქაული თემის ნიშნებით. ამათგან ნაწილის სტრუქტურა ძირეულია (ე.წ. **თბება** ტიპის ზმნები), მეორე ნაწილისა კი წარმოქმნილია აქტივის ფორმათა კონვერსიის გზით (**ი/ეზრდება, ი/ემალება**), რომელიც ყოველთვის არ იძლევა პასივის შინაარსს. ამავე დიათეზას განეკუთვნება **-დ** სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნები (თეთრი – თეთრდება, მეფდება...). –დ სუფიქსი სახელისაგან ზმნის მაწარმოებელი მაინტენსივებელი სუფიქსია.

II ქვეჯგუფს ქმნიან დინამიკურ ზმნათა შესაბამისი არასრული კონსტრუქციის სტატიკური ზმნები, რომელთა აწმყოს თემა ასევე **-ი** სუფიქსიანია, ოღონდ მარტივი, მადინამიკურებელი თემატური სუფიქსის გარეშე **(ვწერი-ვარ – (ს)წერია,** ძვ. **ვსწერიე)**.

თბება ტიპისა და **-დ** სუფიქსიანი ზმნების ერთპირიანი ფორმები, ასევე ე.წ. დეპონენსები: იკბინება, ილოცება, ისუსხება... სემანტიკურად ავტოაქტივებია. საკმაოდ დიდი რაოდენობა **ე**-პრეფიქსიანი ზმნებისა აქტიური სუბიექტის შემცველია, როგორც, მაგალითად, ელაპარაკება, ეჩხუბება, ეჯავჯგურება... ასევე: ახტება, აცხრება...

ამგვარად, **R-ებ**-ი სტრუქტურა საერთოა ავტოაქტიური, აქტიური და პასიური შინაარსის (სემანტიკის) ზმნებისათვის.

საკუთრივ ვნებითისათვის (პასივისათვის) ენამ ძველსავე ქართულში გამოიყენა აღწერითი წარმოება, რადგანაც **ი**-პრეფიქსიანი კონვერსიული ფორმები ომონიმურია აქტივის სასუბიექტო ქცევის ფორმებისა: **მოიკლა** მან იგი – **მოიკლა** იგი. ენამ ომონიმია დაძლია აღწერითი წარმოების საშუალებით: მოკლულ იქნა, წამებულ იქნა, დავიწყებულ იქნა... (ნაცვლად „დავივიწყე მე, ვითარცა მკუდარი“: ფსალმ.).

III დიათეზაში გაერთიანებულია ე.წ. ინვერსიული (დატიური) კონსტრუქციის ნარევი სტრუქტურის ზმნები: **ი/უ-R-0 (უყვარს)**, **ა-R-ებ (აკანკალებს)**, **ე-R-ებ-ი (ემღერება)**. ამ დიათეზის II ნარევი კონსტრუქციის ქვეჯგუფი ზმნის პირთა ინვერსიის გზითაა მიღებული და ხშირად პირის დაკარგვის შედეგად ჩამოყალიბებული: მაცახცახებს ის მე > მაცახცახებს მე; მაცინებს ის მე > რა მაცინებს მე; გამაგებინა მან მე ის > ნეტავი გამაგებინა მე ის... ამ ზმნათა რიგშია პასივის **ე-R-ებ-ი** სტრუქტურის მქონე ინვერსიული კონსტრუქციის ზმნები: მეზარება, მეჯავრება, მეცინება, მაგვიანდება... ისინი სემანტიკურად სხვადასხვა ნიუანსს შეიცავენ.

III დიათეზის ზმნათა I ქვეჯგუფი ძირეული სტრუქტურის სტატიკური ზმნებია, გრძნობა-აღქმის სემანტიკის მქონე (მიყვარს, მძულს, მომწონს, მიჭირს, მშია, მწყურია, მეშინია...).

დიათეზების ფარგლებში გვარი სემანტიკური მახასიათებელია და არა გრამატიკული (იხ. სქემა 1).

სქემა 1

I დიათეზა (ერგატიული)	
სტატიკური (რელატიური სტატიკა) გვარი: ავტოაქტივი//რეფლექსიური სტრუქტურა: R - Ø; ი-/უ-R [ურ]- Ø; პრეფ.-R- ა-/ი-/უ-R-th.-Ø კონსტრუქცია არასრული: [ის – მან; ის მას – მან მას]	დინამიკური გვარი: აქტიური სტრუქტურა: ა-/ი-/უ-R-Ø; ა-/ი-/უ-R [ურ]-Ø; ა-/ი-/უ-R-th სუფ.-Ø კონსტრუქცია სრული: [ის მას – მან ის; ის მას მას – მან მას ის]

II დიათეზა (ნომინატიური)	
სტატიკური(აბსოლუტური სტატიკა) უგვარო სტრუქტურა: Ø-/ი-/უ-R-ი კონსტრუქცია არასრული: [ის – ის]	დინამიკური გვარი: ავტოაქტივი, აქტიური, პასიური სტრუქტურა: Ø-/უ-R-ებ-ი; Ø-/უ-R-დ-ებ-ი; ა-R-ებ-ი; ე-R-ებ-ი; ი-/ე-R-ებ-ი კონსტრუქცია სრული: [ის –ის; ის მას – ის მას]

III დიათეზა (დატიური)	
სტატიკური (განმცდელი სუბ.) სტრუქტურა ძირეული: ი-/უ-R-Ø ი-/უ- R-ი კონსტრუქცია: [მას – მას; მას ის – მას ის]	სტატიკური, დინამიკური. (განმცდელი სუბ.) სტრუქტურა წარმოქმნილი: ა-R-ებ-Ø ე-R-ებ-ი კონსტრუქცია: [მას – მას; მას ის – მას ის]

სქემა 2
(დ. მელიქიშვილი)

ზმნის პირისა და რიცხვის ნიშნები დიათეზების მიხედვით

პირის ნიშნები		I დიათეზა (S-nom.-erg.) I-II სერიებში II დიათეზა (S-nom.-nom.) I,II,III სერიებში		I დიათეზა (S-dat., O-nom.) III სერიაში III დიათეზა (S-dat., O-nom.) I,II,III სერიებში	
		მხოლობითი	მრავლობითი	მხოლობითი	მრავლობითი
სუბიექტი	1	ვ-	-თ	ჩ-,	გვ-
	2	Ø-, ხ-	-თ	გ-	-თ
	3	-ს, -ა, -ო	-ენ, -ან, -ნენ, -ნ, -უს	Ø-, ჰ-, ს-	-თ
ობიექტი	1	მ-	გვ-	ვ-	-თ
	2	გ-	-თ	Ø-	-თ
	3	ირიბი ობიექტი Ø-, ჰ-, ს-,	- Ø, -თ	-ს, -ა	-Ø
		პირდაპირი ობიექტი ჰ-, ს-	-Ø		

* * *

რადგანაც გვარის კატეგორია არის არა მხოლოდ მორფოლოგიური, არამედ სინტაქსური კატეგორიაც, სამართლიანად მიუთითებს *დ. მელიქიშვილი*, რომ ქართული ზმნის პოლიპერსონალიზმის პირობებში სუბიექტური და ობიექტური პირების გამოხატვის საკითხის გადაჭრა (ინვერსიის პრობლემა), ე.წ. ვნებითი და საშუალი გვარის ფორმათა ფუნქციური გამიჯვნა (მასხრობს – ემასხრება, საუბრობს – ესაუბრება), მეორე მხრივ კი, მოქმედებითი და საშუალი გვარის ფორმალური გამიჯვნა (აკანკალებს ის მას – აკანკალებს მას) რთულდება, რაც კლასიფიკაციის არასწორ საფუძველზე მიუთითებს.

ამ სირთულისა და წინააღმდეგობრივი ვითარების დაძლევის ოპტიმალურ გზად შეიძლება ჩაითვალოს დიათეზის

გრამატიკული კატეგორიის გამოყოფა. ზმნურ ფორმათა ტრადიციულისაგან განსხვავებული მორფოსინტაქსური პრინციპით დაჯგუფება კარგად ასახავს ქართული ზმნის ბუნებას, პარადიგმატულ სისტემას, ამარტივებს აქტივისა და პასივის ფორმალურ და ფუნქციურ გამიჯვნას.

4.15. ქცევა

ქცევა არის ზმნის ფორმა, რომელიც გამოხატავს კუთვნილებით-დანიშნულებითს ურთიერთობას სუბიექტსა და ობიექტს ან ობიექტებს შორის. მაგალითად, დედა უკერავს შვილს კაბას – ამ წინადადებაში კუთვნილებითი ურთიერთობა გამოხატულია ობიექტებს შორის: კაბა (O^d) ეკუთვნის შვილს (O^i), ხოლო წინადადებაში – დედა იკერავს კაბას – პირდაპირი ობიექტი (კაბა) ეკუთვნის სუბიექტს (დედა).

საზოგადოდ, აგენსსა და პაციენსს შორის კუთვნილებით-დანიშნულებითი ურთიერთობა არაერთგვაროვანია, ამიტომ სხვადასხვა ენაში ამ მიმართების გამომხატველი კატეგორია განსხვავებული ტერმინებით გამოიხატება. ქართულ ლინგვისტიკაში ტრადიციული ტერმინია „ქცევა“, თუმცა სამეცნიერო ლიტერატურაში მის პარალელურად არსებობს „ვერსია“ (ლათ. versio – სახეცვლილება, შებრუნება).

ქცევა ქართული ზმნის ერთ-ერთი ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიაა. *აკ. შანიძის* ვარაუდით, იგი მოეპოვება ინდოევროპულ ენებსაც, ოღონდ იქ მკაფიოდ გარჩეული არ არის. როგორც წესი, ყველა ენას შეუძლია სემანტიკურად გამოხატოს კუთვნილებითი მიმართება მოქმედსა და სამოქმედო პირებს შორის, მაგრამ ეს მიმართება ზოგან არ არის წარმოდგენილი გრამატიკული ნიშნებით. შესაბამისად, ქცევის მორფოლოგიური კატეგორია არსებობს ზოგ ენაში, ზოგში – არა. მაგალითად, ქცევა კარგად გამოკვეთილი მორფო-

ლოგიური კატეგორიაა საერთოქართველურ დონეზე. მრავალფეროვნად არის იგი გამოვლენილი ქართულშიც.

ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით, ქცევა სამი სახისაა: საარვისო, სათავისო, სასხვისო *(აკ. შანიძე)*. სამეცნიერო ლიტერატურაში პარალელურად დამკვიდრებულია სხვა უფრო ზუსტი ტერმინებიც: „ნეიტრალური“, „სასუბიექტო“, „საობიექტო“ *(არნ. ჩიქობავა)*.

ქცევა ძირითადად არის დამახასიათებელი გარდამავალი ზმნებისთვის. აქ კარგად უპირისპირდება ერთმანეთს ქცევის სამწევროვანი ოპოზიციური ცალები.

ნეიტრალურია (საარვისო) ქცევა, როცა პირდაპირი ობიექტი არავის არ ეკუთვნის და არც ვისთვისმეა განკუთვნილი (ამიტომ უწოდებენ ნეიტრალურ ფორმას). მაგალითად, კალატოზი აშენებს სახლს. ამ შემთხვევაში არ არის განსაზღვრული, თუ ვის ეკუთვნის პირდ. **O,** თუმცა რეალურად **სახლი** ვიღაცისთვის შენდება.

ნეიტრალური ქცევის ნიშანია პრეფიქსი **ა-**: ა-მზადებს, ა-თეთრებს, ა-დიდებს... შეიძლება იგი უნიშნოდაც იყოს: წერს, მალავს, ღვრის...

ნეიტრალური ქცევა მეტწილად აქვს ორ- და სამპირიან გარდამავალ ზმნებს: ა-თბობს ის მას, შლის ის მას... ჰკითხა მან მას ის, სთხოვა მან მას ის, მისწერა მან მას ის...

ზოგიერთი მკვლევარი ნეიტრალურ ქცევას არ მიიჩნევს დამოუკიდებელ სახედ. საცილობელ არგუმენტად, ზოგადად, იმას ასახელებენ, რომ იგი კუთვნილებით ურთიერთობას არ გამოხატავს, თუმცა ქართულ ლინგვისტიკაში უფრო გავრცელებული შეხედულებით, ეს ფორმა, როგორც მორფოლოგიური ოდენობა, ქცევის სამწევროვანი ოპოზიციის ერთ-ერთი წევრია, გაფორმებულია სათანადო აფიქსითაც და უნდა განიხილებოდეს სასუბიექტო და საობიექტო ქცევათა გვერდით.

ნეიტრალური ქცევა ფორმით ჩამოჰგავს **საზედაო სიტუაციას**, რომელიც უჩვენებს ზმნით გამოხატული მოქმედების ლოკალიზაციას – რაზედმე მოქმედებას, მაგალითად,

ა-წერს, ა-ხატავს... ქცევა კი აღნიშნავს კუთვნილებით ურთიერთობას.

სასუბიექტო (სათავისო) ქცევა მიუთითებს, რომ პირდაპირი ობიექტი ეკუთვნის სუბიექტს ან განკუთვნილია მისთვის. მაგალითად, მეზობელი იშენებს სახლს –პირდ. **O** (სახლი) განკუთვნილია სუბიექტისთვის (მეზობელი).

სასუბიექტო ქცევის ნიშანია პრეფიქსი **ი-**. იგი სამივე პირში გადაჰყვება ზმნას. სასუბიექტო ქცევა აქვს მხოლოდ ორპირიან გარდამავალ ზმნებს: ვ-ი-ბარებ მე მას, ი-ზრდი შენ მას, ი-თბობს ის მას... ასეთი ფორმები საკმაოდ გავრცელებულია ქართულში. მათი გამოყენების შემთხვევებიც მრავალფეროვანია, შეიძლება შეგვხვდეს:

1) როცა **S** მოქმედებს თავის სხეულზე ან სხეულის ნაწილებზე (პირი და-ი-ბანა, თავი მო-ი-ფხანა...);

2) როცა ობიექტად დასახელებულია თავის სამკაული, ტანისამოსი ან იარაღი, თუნდაც ეს **O** არ ეკუთვნოდეს სუბიექტს. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტია ის, რომ **S** თავისთვის მოქმედებს (ქუდი და-ი-ხურა, საყურე გა-ი-კეთა);

3) როცა მოქმედება სუბიექტისთვისაა დანიშნული ან მისკენაა მიმართული (ფული ი-სესხა, წიგნი ი-თხოვა, გამოცდა ჩა-ი-ბარა...);

4) როცა გარდამავალ ზმნას ირიბი **O** აქვს ნეიტრალური ქცევით და ამ ირიბის გამორიცხვაა საჭირო (სახელი ჰკითხა > სახელი ი-კითხა...).

სასუბიექტო ქცევაში პირდაპირ ობიექტად, ჩვეულებრივ, არის III პირი, იშვიათად I და II პირიც გვხვდება: მი-ი-ღო მან ის, მი-ი-სვა მან ის, მაგრამ: მიმისვა მან მე (ახლოს), და-ი-გდო მან ის, მაგრამ: დაგ-ი-გდო მან (ავადმყოფობამ) შენ...

საობიექტო (ასხვისო) ქცევა გამოხატავს კუთვნილებით-დანიშნულებითს ურთიერთობას ობიექტებს ან სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს შორის. იგი მოეპოვება სამპირიან გარდამავალსა და ორპირიან გარდაუვალ ზმნებს. გარდამავალ ზმნებში პირდაპირი **O** ეკუთვნის ირიბს: უმზა-

დებს დედა შვილს სადილს (ის მას მას) – პირდ. **O** (სადილი) განკუთვნილია ირიბი ობიექტისათვის (შვილს); გარდაუვალ ზმნებში **S** ეკუთვნის ირიბს: უშენდება სახლი მეზობელს (ის მას). ამ შემთხვევაში **grS,** რომელიც პირდ. **O**-ის კონვერსიული ფორმაა, ირიბისთვის არის განკუთვნილი.

საობიექტო ქცევის ნიშნებია **ი-** და **უ-** პრეფიქსები. **ი-** გამოიყენება მაშინ, როცა ირიბ ობიექტად I ან II პირია, **უ-** კი – III პირთან:

მ-ი-გზავნის ის მე მას	მ-ი-თეთრდება მე ის
გ-ი-გზავნის ის შენ მას	გ-ი-თეთრდება შენ ის
უ-გზავნის ის მას მას	უ-თეთრდება მას ის

გარდამავალ ზმნას სამივე სახის ქცევა აქვს, გარდაუვალს კი ძირითადად – საობიექტო ქცევა, ისიც მხოლოდ ორპირიანთა ნაწილს. კერძოდ, იგი შედარებით კარგად არის გამოხატული სუფიქსიან, უნიშნო და ე.წ. სტატიკურ ვნებითებში, ასევე საშუალი გვარის ზოგიერთ ზმნაში: მითბება მე ის, გითბება შენ ის, უთბება მას ის; მიწითლდება... მიფენია... მიწუხს... რაც შეეხება პრეფიქსიან ვნებითებს, საზოგადოდ, აქ ქცევას არ განარჩევენ *(აკ. შანიძე).* სხვა თვალსაზრისით, რადგან გარდაუვალ ზმნებში კუთვნილებით-დანიშნულებითი ურთიერთობა საერთოდ არ ჩანს, ზმნაში წარმოდგენილი **ი-** და **უ-** პრეფიქსები ქცევის ნიშნებად ვერ ჩაითვლება. ამგვარ ფორმებში ისინი ირ. **O**-ის მარკერებია (*ბ. ჯორბენაძე*). გარდაუვალ ზმნას არ შეიძლება ჰქონდეს სასუბიექტო ქცევა, რადგან მას არ შეეწყობა პირდაპირი ობიექტი.

სასუბიექტო და საობიექტო ქცევათა საზიარო ნიშანია **ი-** პრეფიქსი. მათი გარჩევისათვის არსებობს პრაქტიკული წესები:

1) ზმნასთან შეწყობილი I ან II პირების III-ში გადაყვანისას, თუ **ი-** პრეფიქსი შეიცვალა **უ-**თი, მაშინ ქცევა საობიექტოა, მაგრამ, თუ არ შეიცვალა, ქცევა სასუბიექტოა:

მ-ი-ხატავს ის მე მას
გ-ი-ხატავს ის შენ მას
უ-ხატავს ის მას მას (საობიექტო)
შდრ., ვ-ი-ხატავ მე მას
ი-ხატავ შენ მას
ი-ხატავს ის მას (სასუბიექტო).

2) თუ ზმნა ორპირიანი გარდამავალია, ქცევა სასუბიექტოა; თუ სამპირიანი გარდამავალი – საობიექტო.

ქცევის საკითხი მესამე სერიაში. ქცევა გამოკვეთილი გრამატიკული კატეგორიაა I-სა და II სერიებში, რადგან არსებობს სათანადო ნიშნებით გამოხატული საპირისპირო ფორმები: ა-შენებს, ი-შენებს, უ-შენებს. თუ ამ განსხვავებულ ფორმებს გადავიყვანთ III სერიაში, სამივე ერთი ფორმით იქნება წარმოდგენილი:

აშენებს // ააშენა
იშენებს // აიშენა > აუშენებია
უშენებს // აუშენა

მაშასადამე, III სერიის **აუშენებია** უცალო ფორმაა და ქცევა არ განირჩევა. მართალია, I შედეგობითში წარმოდგენილია **ი-** და **უ-** პრეფიქსები: ა-მ-**ი**-შენებია, ა-გ-**ი**-შენებია, ა-**უ**-შენებია, მაგრამ აქ ისინი უფუნქციონი არიან. ეს ნიშნები გადმოჰყვა ნასესხებ ამოსავალ ფუძეს (სტატიკური ვნებითის საობიექტო ქცევის აწმყოს), შდრ., უწერია მას ის (სტატ. ვნ., აწმყო, ქცევა საობიექტო) – (და)უწერია მას ის (მოქმ. გვარი, I შედეგობითი).

უქცევო ზმნები. ენაში არსებობს რამდენიმე ზმნა, რომელთაც სამივე სერიაში არ მოეპოვება საპირისპირო ცალები. ამდენად, ისინი ჩათვლილია უქცევო ზმნებად, თუმცა გარეგნულად წარმოდგენილი არიან ქცევის ნიშნებით. ასეთებია: ახსოვს, აქვს (ფორმით ნეიტრალურია), იცის (სასუბიექტო), უნდა, უჭირს, უღირს, უყვარს (საობიექტო). **ა-, ი-, უ-**

პრეფიქსები ამ შემთხვევაში უფუნქციოა, ამ ფორმაში „ქცევა“ მოჩვენებითია *(აკ. შანიძე)*. სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, ამ ზმნებში არსებული პრეფიქსების ძირითადი ფუნქცია არ უნდა ყოფილიყო ქცევის აღნიშვნა არც ისტორიულად და არც თანამედროვე დონეზე.

შენიშვნა: უქცევო ზმნას არც ერთ ფორმაში არა აქვს საოპოზიციო (საპირისპირო) ცალი, ე.ი. საერთოდ არა აქვს ქცევის გაგება, ხოლო, როცა ვამბობთ: ქცევას არ ვარჩევთ მესამე სერიაში ან პრეფიქსიან ვნებითში, ეს ნიშნავს, რომ ასეთ ზმნას საპირისპირო ცალი არ გააჩნია მხოლოდ მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში, თორემ სხვა შემთხვევაში რომელიმე ქცევის გაგება აქვს. მაგალითად: **ა**-ნათებს, **ი**-ნათებს, **უ**-ნათებს > გაუნათებია. შდრ., **იცის** – ეს არის ამ ზმნის ერთადერთი ფორმა და ამიტომ უქცევოა.

ქცევის ფორმათა მართლწერა

1) თუ **ა** ნიშნიან ქცევის ფორმას დაემატება **ა** ან **ა**-ზე გათავებული ზმნისწინი, ორი **ა** მოიყრის თავს: ა-ა-შენა, გა-ა-გზავნა, გა-ა-ნათა, გა-ა-თბო... მაგრამ, თუკი **ა**-ხმოვნით დაწყებულ ფუძეს დაემატება **ა** ქცევის ნიშანი და **ა** ან **ა**-ზე გათავებული ზმნისწინი, მაშინ სამი **ა** უნდა:

ანალიზი > ა-ანალიზებს – გა-ა-ანალიზა

ადვილი >ა-ა-დვილებს – გა-ა-ადვილა

ახალი > ა-ახლებს – გა-ა-ახლა

2) სასუბიექტო ქცევის ფორმაზე **მი-** ზმნისწინის დართვისას ორი **ი** უნდა დაიწეროს: მი-ითვისა, მი-იჩვია, მი-იწვია...

3) **უ** ხმოვნით დაწყებულ ზმნაზე ქცევის **უ** ნიშნის დართვის შედეგად ორი **უ** მოიყრის თავს: უთო > უუთოებს, უუმჯობესებს, გაუუქმა, გაუუფერულა...

ხმოვანპრეფიქსების ფუნქციური კვალიფიკაციის საკითხი. სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, გამოთქმულია ტრადიციულისაგან განსხვავებული მოსაზრებანი ქცევის სახეებსა და მათი მარკერების ფუნქციებთან დაკავშირებით. მაგალითად, სადავოდაა მიჩნეული

ნეიტრალური ქცევის ცალკე სახედ გამოყოფის საკითხი (რამდენადაც მასში არ ჩანს კუთვნილებით-დანიშნულებითი ურთიერთობა). გარდა ამისა, იქიდან გამომდინარე, რომ ქცევის კატეგორიის უწინარესობამ გვართან შედარებით განაპირობა ზმნის სხვადასხვაგვარი მორფოსინტაქსური ცვლილებანი, აუცილებელი გახდა ამ კატეგორიის სრულიად ახლებური ანალიზი (*მ. მაჭავარიანი, მ. დამენია, ბ. ჯორბენაძე, რ. ასათიანი*). მიუთითებენ, რომ ქართული (და ქართველური) ზმნის ძირითადი კატეგორიებია პირი და ქცევა... ქცევის მორფოსინტაქსური ფუნქციებიდან პირველ რიგში უნდა დასახელდეს ზმნის ობიექტების წარმოქმნა ან მოსპობა სათანადო სადერივაციო **ა-, ე-, ი-, უ-** პრეფიქსების საშუალებით; სწორედ ქცევის ფორმებშია დალექილი მისი მაწარმოებელი აფიქსების მრავალფუნქციანობა და, შესაბამისად, ქცევის პოლისემანტიკაც (*მ. მაჭავარიანი*).

ცნობილია, რომ ქართული ზმნა თანდათან რთულდებოდა კატეგორიებით. შესაბამისად, ზმნის ფორმაში ოდითგანვე თავჩენილ აფიქსებს განსხვავებული ფუნქციური დატვირთვა ჰქონდა. ამ ასპექტით საინტერესოა ქცევის ნიშნებად მიჩნეული ხმოვანპრეფიქსები.

ისტორიულად ქცევის კატეგორია უსწრებდა გვარის კატეგორიას, რამაც გამოიწვია ამ ორი კატეგორიის მაწარმოებელი აფიქსების ფუნქციური სიახლოვე და იდენტურობაც კი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში **ა-, ი-, უ-** ხმოვანპრეფიქსების წარმომავლობისა და ფუნქციების შესახებ გამოთქმულია სხვადასხვა თვალსაზრისი, რომელთა მიხედვით:

- **ა-** პრეფიქსი ზმნებს ანიჭებს გარდამავლობას, აწარმოებს მოქმედებით გვარს, ნეიტრალურ ქცევას, გამოხატავს საზედაო სიტუაციას, მიუთითებს კაუზატივზე; გარდაუვალ ზმნათაგან აწარმოებს გარდამავლებს, წარმოქმნის პირდაპირ და ირიბ ობიექტს, მიუთითებს ირიბი ობიექტის პოვნიერებაზე. **ა** ხმოვანი თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო სიტყვაწარმოების ელემენტი სახელებსა და ზმნებში; გარკვეულ

შემთხვევაში უჩვენებდა სუბიექტისადმი ან ობიექტისადმი მიმართულ მოქმედებას...

- **ი-** პრეფიქსი არის უკუქცევითობის ნიშანი, სასუბიექტო ქცევის ნიშანი გარდამავალ ზმნებში, საობიექტო ქცევის ნიშანი როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებში; გარდამავალ ზმნებში აღნიშნავს მხოლოდ პირდაპირ ობიექტს. **ი** ხმოვანი თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო დეიქტური ნაწილაკი, შემდეგ შეიძინა რეფლექსური უკუქცევითი შინაარსი და ბოლოს დამკვიდრდა სასუბიექტო ქცევის ფუნქციით. **ი-** პრეფიქსი გამოხატავს კუთვნილებას, მომდინარეობს კუთვნილებითი **ჩემ-ი, შენ-ი** ნაცვალსახელებისაგან.
- **უ-** ნაცვალსახელური ნაწილაკი ჩანს, წარმოქმნის მხოლოდ III ირიბ ობიექტს, მიუთითებს ირიბი ობიექტის პოვნიერებაზე; გარდამავალ ზმნებში აღნიშნავს მხოლოდ უახლოეს (პირდაპირ) ობიექტს. **უ-** პრეფიქსი (**ა-**სა და **ი-**ს მსგავსად) თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო დეიქტური ელემენტი სახელსა და ზმნებში, ქცევის ნიშნად იქცა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ხმოვანპრეფიქსებს საერთოდ დაუკავშირდა კუთვნილებითი ურთიერთობის გაგება.

4.16. კონტაქტი

კონტაქტი ქართული ზმნის ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიაა. იგი მოეპოვება ზმნის პირიან და უპირო ფორმებს (სახელზმნას).

ქართულ ლინგვისტიკაში კონტაქტის კატეგორია პირველად დაადგინა და შეისწავლა *ა.კ. შანიძემ* (1930 წ.). ამ კატეგორიისათვის მან შემოიღო ტერმინი „გზა“, რომელსაც შემდგომ უწოდა „შეხება“, ანუ „კონტაქტი“ და შეიტანა ქართული ენის გრამატიკებში.

ტრადიციული განმარტებით, **კონტაქტი** არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ მოქმედებს **S** პირ-

დაპირ ობიექტზე – უშუალოდ თუ სხვა პირის მეშვეობით. იგი ორი სახისაა: უშუალო და შუალობითი.

უ შ უ ა ლ ო კონტაქტი მიუთითებს, რომ **S** პირდაპირ ობიექტზე მოქმედებს უშუალოდ, სხვა პირის ჩაურევლად: წერს, ხატავს, კერავს, აშენებს...

შ უ ა ლ ო ბ ი თ ი ა კონტაქტი, როცა **S** პირდაპირ **O**-ზე მოქმედებს სხვა პირის მეშვეობით: აწერინებს, ახატვინებს, აკერვინებს, აშენებინებს...

შუალობით კონტაქტს უცხოურად **კაუზატივი** ჰქვია („კაუზატივი" ლათინური წარმოშობისაა: causa – „მიზეზი").

თანამედროვე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შუალობითი კონტაქტის აღსანიშნავად, ჩვეულებრივ, გამოიყენება „კაუზატივი".

კაუზატივის დროს მოქმედების პროცესში მონაწილეობს სამი პირი (**S**, ირ.**O**, პირდ.**O** – სამოქმედო საგანი), მაგრამ რეალურად მოქმედებს ორი პირი: ერთი ხელმძღვანელია, მეორე – უშუალოდ შემსრულებელი. მაგალითად, აწერინებს ის მას მას (დედა შვილს დავალებას): აქ ხელმძღვანელი (ორგანიზატორი) არის დედა (**S**), ხოლო მოქმედების შემსრულებელი (ეგზეკუტორი) – შვილს (ირ.**O**).

ქართულში კაუზატივის მაწარმოებლებია: **-ინ, -ევ, -ევინ** სუფიქსები. ამათგან ძირითადია **-ინ.**

-ევ უნდა იყოს კაუზატივის თავდაპირველი ნიშანი, რომელიც შედარებით ხშირად გამოიყენებოდა საშუალ საუკუნეებშიც, დღეს იგი შემორჩენილია მხოლოდ თითო-ოროლა ზმნაში: აჭმ-ევ-ს, აცმ-ევ-ს, ასმ-ევ-ს... ზოგი მკვლევარი **-ევ**-ს თანამედროვე დონეზე მიიჩნევს არა კაუზატივის მაწარმოებლად, არამედ თემის ნიშნად, რადგან ის II სერიაში ზმნას აღარ გადაჰყვება: აჭმ-ევ-ს – აჭამა... შდრ., აწერ-ინ-ებს – დაწერ-ინ-ა *(გ. ნებიერიძე, ალ. ონიანი).*

-ინ სუფიქსი შედარებით ახალია, X საუკუნემდე არ იხმარებოდა. დღეს იგი მოუდის ზმნათა უმეტესობას: ამზადებს > ამზადებ-ინ-ებს, აცხობ-ინ-ებს, აკეთებ-ინ-ებს...

-ევინ რთული აფიქსია, მიღებულია **ევ**-ისა და **-ინ**-ის შეერთებით (**ევ+ინ**): როცა **-ევ** არ აღმოჩნდა საკმარისი კაუზატივის საწარმოებლად, დაემატა **-ინ** და წარმოიქმნა ახალი მაწარმოებელი **-ევინ:** შლის > აშლ-ევინ-ებს, დგამს > ადგმ-ევინ-ებს, ხნავს > ახვნ-ევინ-ებს...

კაუზატივი მოეპოვება სამპირიან გარდამავალ ზმნებს (მოქმედების პროცესში მონაწილეობს სამი პირი: ხელმძღვანელი, შემსრულებელი და სამოქმედო პირი), იშვიათად – ორპირიან გარდამავალს (გაიტეხ-ინ-ა მან ის – დედამ გული) და გარდაუვალთაგან ენიანი ვნებითის ფორმებს (ეთრევ-ინ-ება, ელანძღვ-ინ-ება, ეკვლ-ევინ-ება, გასტაცებ-ინ-ებია, დასჭერ-ინ-ებია...). ამგვარი გამონაკლისები შეიძლება შეგვხვდეს მხატვრულ ლიტერატურაში.

ძველ ქართულში კაუზატივის ფორმები შედარებით იშვიათი იყო. ამ სემანტიკისათვის გამოიყენებოდა ორგვარი წარმოება: აღწერითი და ორგანული. ამათგან პირველი უნდა ყოფილიყო უფრო გავრცელებული.

კაუზატივის კატეგორია არის ზოგ სხვა ენაშიც. მაგალითად, არაბულში, თურქულში, სპარსულში შუალობითის სემანტიკა მორფოლოგიური ნიშნით არის გამოხატული, როგორც ეს დამახასიათებელია იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის, ევროპულ ენებში კი კაუზატივი არ არის გრამატიკული კატეგორია, რადგან მას ზმნაში სპეციალური მარკერი არ გააჩნია.

საერთოქართველური და, საერთოდ, კავკასიური ენების მონაცემთა გათვალისწინებით ვარაუდობენ, რომ ქართულში კაუზატივის თავდაპირველი მაწარმოებელი შეიძლებოდა ყოფილიყო **ა-** პრეფიქსი, რომელიც შემდგომ გართულდა **-ევ, -ინ, -ევინ** სუფიქსებით (**ა – ევ, ა – ინ, ა – ევინ:** შე-აწყნარა > შე-ა-წყნარებ-ინ-ა...). ზოგადად კონტაქტისა და ასევე კაუზატივის მაწარმოებელ აფიქსებთან დაკავშირებით ქართულ ლინგვისტიკაში არსებობს განსხვავებული მოსაზრებანი.

კაუზატივის ფორმათა მართლწერა

1) კაუზატივის მაწარმოებლები სრული ფორმით უნდა იქნეს გამოყენებული: აკეთებ-**ინ**-ებს, დააწერ-**ინ**-ა, წააშლ-**ევინ**-ა... და არა: აკეთებ-ი-ებს, დააწერ-ი-ა, წააშლ-ევი-ა...

2) **-ავ** სუფიქსიანი (თემისნიშნიანი) ზმნების შუალობითი კონტაქტის ფორმებში აუცილებლად უნდა დარჩეს სუფიქსისეული **ვ** თანხმოვანი: ხატ-ავ-ს > ახატ-ავ-ინ-ებს > ახატ**ვ**-ინ-ებს; ლოკავს > ალოკ**ვ**-ინ-ებს... და არა: ახატ-ინ-ებს, ალოკ-ინ-ებს // ალოკ-ი-ებს...

4.17. ზმნის ძირი, ფუძე, თემა

ზმნის ძირითადი შემადგენელი ნაწილებია: ძირი, ფუძე, თემა, აფიქსები.

ძირი არის ზმნის დაუშლელი (უაფიქსო) ნაწილი. იგი საერთოა მისგან ნაწარმოები ყველა ფორმისათვის. მაგალითად, ა-კეთ-ებს, გა-ა-კეთ-ებს, გა-ა-კეთ-ა, გა-უ-კეთ-ებია ფორმათა ძირია **კეთ;** ა-ქ-ებს, შე-ა-ქ-ებ-ს, შე-ა-ქ-ო, შე-უ-ქ-ი-ა ფორმების ძირია **ქ.** ძირში არც ერთი მაწარმოებელი არ შედის.

ფუძე არის ზმნის ის ნაწილი, რომელსაც უკავშირდება სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა. იგი მიიღება პირისა და რიცხვის ნიშნების ჩამოშორებით (სხვა დანარჩენი აფიქსი შენარჩუნებულია). მაგალითად: ვ-ესალმებოდი-თ ზმნის ფუძეა **ესალმებოდი**, აშენებდ-ნენ – ფუძეა **აშენებდ**, მი-ს-წერ-ს – ფუძეა **მიწერ**, გადა-იღებ-ენ – ფუძეა **გადაიღებ**, შე-აქ-ეს – ფუძეა **შეაქ**... თუმცა დღეს ზოგი მკვლევარი ფუძის შემადგენელ ნაწილად არ მიიჩნევს ზმნისწინს.

ზოგჯერ ძირი და ფუძე ემთხვევა ერთმანეთს. მაგალითად, წერ-ს, ჭამ-ს, ტეხ-ს ზმნებში **წერ, ჭამ, ტეხ** ძირიცაა და ფუძეც. მაგრამ ქართულში ძირი და ფუძე მეტწილად განსხვავებულია, რაც გამოწვეულია აფიქსების სიუხვითა და მრავალფეროვნებით.

ქართული ზმნა მდიდარია კატეგორიებით, ამიტომ ზმნის ერთ ფორმაში შეიძლება ერთდროულად წარმოდგენილი იყოს რამდენიმე აფიქსი. მაგალითად, **ვაწერინებდით** ზმნაში გამოიყოფა შემდეგი აფიქსები: **ვ-** (S_1-ის ნიშანი), **ა-** (ქცევის ნიშანი), **წერ** (ძირეული მორფემა), **-ინ** (კაუზატივის ნიშანი), **-ებ** (თემის ნიშანი), **-დ** (სავრცობი), **-ი** (მწკრივის ნიშანი), **-თ** (რიცხვის ნიშანი): ვ-ა-წერ-ინ-ებ-დ-ი-თ.

ზმნის თემა. თემის ნიშნები. თემა არის საერთო (დასაყრდენი, ამოსავალი) ნაწილი I ან II სერიის ფორმებისათვის. შესაბამისად, I სერიის მწკრივებს აქვთ საკუთარი თემა, II სერიასაც მოეპოვება თავისი თემა. მაგალითად:

I სერია

ვ-ხატავ	და-ვ-ხატავ
ვ-ხატავ-დ-ი	და-ვ-ხატავ-დ-ი
ვ-ხატავ-დ-ე	და-ვ-ხატავ-დ-ე

I სერიის ყველა მწკრივის საყრდენია **ხატავ.** იგი I სერიის თემაა.

II სერია

ვ-ხატ-ე // და-ვ-ხატ-ე
ვ-ხატ-ო//და-ვ-ხატ-ო

II სერიის თემაა **ხატ.**

ამ ორ თემას განასხვავებს **-ავ** სუფიქსი. იმ სუფიქსს, რომელიც I სერიის თემას განასხვავებს მეორისაგან, **თემის ნიშანი** ჰქვია. თემის ნიშნებია:

-ი: შლ-ი-ს, ღვრ-ი-ს, თლ-ი-ს...
-ავ: ხატ-ავ-ს, მალ-ავ-ს, ბარ-ავ-ს...
-ამ: აბ-ამ-ს, დგ-ამ-ს, ურტყ-ამ-ს...
-ებ: აშენ-ებ-ს, ამზად-ებ-ს, იმალ-ებ-ა...

-ოფ: ყ-ოფ-ს (შეყოფს, გადაყოფს, გაყოფს, ამოყოფს)
-ემ: მისც-ემ-ს
-ევ: ინგრ-ევ-ა, იქც-ევ-ა, იმსხვრ-ევ-ა...
-ან: დგ-ან-ან, წვ-ან-ან, ჰყვ-ან-ან.

ზმნა შეიძლება იყოს ერთთემიანი ან ორთემიანი.

ერთთემიანი ზმნას თემის ნიშანი არ დაერთვის. ასეთია: წერს, ჭამს, ტეხს, ძოვს, ქსოვს... ამ ტიპის ზმნათა რიცხვი ახალ ქართულში მცირეა, ძველში კი გაცილებით მეტი იყო, მაგრამ დროთა ვითარებაში ზოგმა დაირთო **-ავ** და ორთემიანი გახდა: თესავს (< თეს+ავ), ხოცავს, ჩეჩავს, ბერტყავს, რეცხავს... შესაძლებელია პირიქითაც მოხდეს: თემის ნიშანი შეეზარდოს ზმნის ძირს და ორთემიანი ზმნა ერთთემიანად იქცეს. მაგალითად, ძველ ქართულში **სცემს** (იგი მას მას) ორთემიანი იყო (შდრ., სცა მან მას იგი). დღეს **-ემ** აღარაა თემის ნიშანი – ძირის კუთვნილება გახდა: სცემ-ს – სცემ-ა.

ორთემიანი ზმნა, რომელსაც თემის ნიშანი დაერთვის. I სერიაში ზმნა არის თემისნიშნიანი (ერთი თემაა), მეორეში თემის ნიშანი ზმნას არ გადაჰყვება (მეორე – განსხვავებული, უთემისნიშნო თემაა), შდრ., ამზად-ებ-ს – მოამზად-ა.

ქართულში ორთემიან ზმნათა რიცხვი საკმაოდ დიდია, რადგან თემის ნიშნები დაერთვის ზმნათა უმრავლესობას. გარდა ამისა, ორთემიანად ითვლება შუალობითი კონტაქტის ფორმები და ე. წ. ფუძედრეკადი ზმნები.

ფუძედრეკადია ისეთი ზმნა, რომლის I სერიის თემისეული **ე** ხმოვანი II სერიაში იცვლება **ი** ხმოვნით: დრ**ე**კს – დრ**ი**კა, გრ**ე**ხს – გრ**ი**ხა, გლ**ე**ჯს – გლ**ი**ჯა...

გრეხს – გრ**ი**ხა ტიპის ზმნებს ხმოვანმონაცვლე ზმნებსაც უწოდებენ. დღეს ანალოგიური ხმოვანმონაცვლე ფორმებია: აჩ**ე**ნს – გამოაჩ**ი**ნა, ადგ**ე**ნს – დაადგ**ი**ნა, ამჩნ**ე**ვს – შეამჩნ**ი**ა, აქც**ე**ვს – წააქც**ი**ა...

ორთემიან ზმნას, როგორც წესი, I სერიაში აქვს თემისნიშნიანი თემა, მეორეში – უთემისნიშნო. III სერიას საკუთა-

რი თემა არ აქვს, იგი იყენებს პირველი ან მეორე სერიის თემას: თუ III სერიაში თემის ნიშანია წარმოდგენილი, გამოყენებულია I სერიის თემა; თუკი მის გარეშეა, ამოსავალი ყოფილა II სერიის თემა. მაგალითად:

აკეთ-ებ-ს – გააკეთა – გაუკეთ-ებ-ია (I სერიის თემა)
აქ-ებ-ს – აქო – უქია (II სერიის თემა)

შედგენილობის მიხედვით თემა შეიძლება იყოს მარტივი, რთული და გავრცობილი.

მ ა რ ტ ი ვ ი ა თემა, თუ მას არ დაერთვის თემის ნიშანი. ასეთი თემა აქვს ყველა ერთთემიანს სამივე სერიაში, ორთემიანს – II სერიაში, ზოგჯერ – მესამეშიც.

რ თ უ ლ ი თემა მიიღება მარტივზე თემის ნიშნის დართვით. რთული თემაა I-სა და III სერიაში: ათბ-ობ-ს; აუშენ-ებ-ია.

გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი ა თემა, თუ ზმნის ფორმაში თემის ნიშანთან ერთად არის მწკრივის სავრცობები **-დ** ან **-ოდ**: ამ-ზად-ებ-**დ**-ა, ესალმ-ებ-**ოდ**-ა...

სამეცნიერო ლიტერატურაში სტრუქტურის მიხედვით განასხვავებენ აგრეთვე მარტივსა და რთულ თემის ნიშნებს. მ ა რ ტ ი ვ ი ა: **-ავ, -ამ, -ებ, -ობ, -ოფ, -ევ, -ემ.** რ თ უ ლ ი თემის ნიშანი მიიღება ორი თემის ნიშნის შეერთებით. *გ. გოგოლაშვილმა* რთულ თემის ნიშნებად გამოყო **-ვებ** (< -ავ+-ებ: რგავს – ირგ-ვებ-ა) და **-მებ** (< -ამ+-ებ: დგამს – იდგ-მებ-ა).

თემის ნიშანთა მართლწერა

1) **-ავ, -ამ** თემის ნიშნები ზმნას გადაჰყვება III სერიის I შედეგობითშიც: ხატავს ის მას, აბამს ის მას – დაუხატავს მას ის, დაუბამს მას ის... და არა: დაუხატია, დაუბია.

შენიშვნა: თანამედროვე ქართულში (ცოცხალ მეტყველებაში, სამწერლობო ენაშიც) საკმაოდ გავრცელებულია უთემისნიშნო ფორმებიც: უთქვია, უნახია, დაუდგია (მას ის), რომლებიც გამარ-

თლებულია ფორმათა სემანტიკური დიფერენციაციის პრინციპით და პერსპექტიულია ნორმირების ასპექტით. გარდა ამისა, **უთქვია** ტიპის წარმოების გაჩენა-გავრცელების საფუძველია ენაში აქტიურად მოქმედი უნიფორმაციის ტენდენცია, **-ია** დაბოლოებიანი (შეუქია ტიპის) ზმნების ანალოგია და პარადიგმის შევსება-გასწორების პრინციპი (შდრ., დაუხატივარ, დაუხატიხარ, დაუხატია) (*ზ. ჭუმბურიძე, დ. მელიქიშვილი, გ. გოგოლაშვილი, რ. საღინაძე, რ. ზექალაშვილი...*).

2) ერთთემიან ზმნებს თემის ნიშანი არ უნდა: წერს, ტეხს... და არა: წერავს // წერამს, ტეხავს // ტეხამს...

3) თემის ნიშანი არ დაერთვის ხმოვანმონაცვლე ზმნებს. სწორია: ვგრეხ, ვგლეჯ, ვზელ... და არა: ვგრეხავ // ვგრიხავ, ვგლეჯავ // ვგლიჯავ, ვზელავ // ვზილავ...

4) უთემისნიშნო ზმნების I-სა და II შედეგობითში ფუძის შემდეგ **ნ** არ არის საჭირო. უნდა იყოს: დამიწერია, დამეწერა, უჭამია, ეჭამა და არა: დამიწერ-ნ-ია, დამეწერ-ნ-ა, უჭამ-ნ-ია, ეჭამ-ნ-ა.

5) **-ებ** სუფიქსიან ზმნებს II შედეგობითსა და III კავშირებითში თემის ნიშნის შემდეგ **-ინ** მოუდის: გამეკეთ-ებ-ინ-ა, გამეკეთ-ებ-ინ-ოს და არა: გამეკეთებია, გამეკეთებიოს.

4.18. თავისებური ზმნები

ქართულში ზოგიერთი ზმნა არ ექვემდებარება ენაში შემუშავებულ ზოგად წესებს და ავლენს თავისებურებას. ასეთ ზმნებს **თავისებური** ზმნები ჰქვია. სხვაგვარად მათ **დეფექტურსაც** უწოდებენ (რადგან აკლიათ რომელიმე ერთი ფორმა ან ნიშანი).

დეფექტურია რთული, მიმღეობითი, ფუძემონაცვლე, პირნაკლი, ქცევანაკლი და მწკრივგამოცვლილი ზმნები.

რთული ზმნები. რთული ეწოდება ისეთ ზმნას, რომელიც ერთზე მეტი ფუძისაგან შედგება. იგი იწარმოება სახე-

ლისა და მეშველზმნის საშუალებით. ესენია: შეურაცხყოფს, სრულყოფს, ცხადყოფს, უგულებელყოფს, უზრუნველყოფს; პატივისცემა (პატივს სცემს), ყურადღება (ყურად იღებს)...

რთულ ზმნაში სახელადი ნაწილი პირველ ადგილზეა. იგი ფორმას არ იცვლის, წარმოდგენილია ფუძის სახით. რთული ზმნის საუღლებელ ფუძედ გამოყენებულია **ყოფა, ცემა, ღება...** ზმნები, რომლებიც იცვლება შესაბამისი კატეგორიების მიხედვით. რთული ზმნის ნაწილებს დაკარგული აქვს საკუთარი მნიშვნელობა, ორივე ერთ ცნებას გამოხატავს: ცხადყოფს < ცხად(ი) + ყოფა.

ძველ ქართულში რთული ზმნები ფართოდ იყო გავრცელებული, დღეს მათგან მხოლოდ რამდენიმე შემოგვრჩა. ამ ტიპის ზმნათა გამოყენებას უკავშირდება I სუბიექტური პირის **ვ-** პრეფიქსის მართლწერის საკითხი. ენაში გვხვდება ასეთი პარალელური ფორმები: **ვ**-უარ-ყოფ // უარ-**ვ**-ყოფ // **ვ**-უარ-**ვ**-ყოფ. ამათგან მართებულია **უარ-ვ-ყოფ.** პირის ნიშანი უნდა ერთვოდეს მხოლოდ მეშველზმნას.

მიმღეობითი ზმნები ენაში ახლად განვითარებული ფორმებია. ახალ ქართულში, ასპექტის ახალ სისტემაზე გადასვლის მიუხედავად, ზოგმა უზმნისწინო ზმნამ II სერიაში შეინარჩუნა ძველი ვითარება – სრულასპექტიანობა. ამის გამო მათი აწმყოს წრის მწკრივები მყოფადის წრეში გადავიდა და იქაც სრულასპექტიანია. ასეთებია: ვნახავ, ვიყიდი, ვიპოვი, ვიშოვი, ვილოცავ... მათი აწმყოს ადგილი დაცარიელდა, ამიტომ ენამ ცარიელი ადგილის შესავსებად ხელახლა აწარმოა ამ ზმნათა აწმყოს მწკრივები, რისთვისაც გამოიყენა **-ილ** და **-ულ**-ზე გათავებული შესაბამისი საობიექტო მიმღეობა: ვყიდულობ, ვნახულობ, ვპოულობ, ვშოულობ, ვლოცულობ... აწმყოში გაჩნდა პარალელური ფორმები: ვიღებ – ვღებულობ, ვიგებ – ვგებულობ... ისინი განსხვავდებიან მომენტურობა-განგრძობითობის სემანტიკით (*რ. სალინაძე*).

ფუძემონაცვლე ზმნები დანაკლის ფორმებს ივსებენ სხვა ფუძის შენაცვლებით. ენაში მათი რიცხვი სხვა თავისე-

ბურ ზმნებთან შედარებით გაცილებით მეტია. შენაცვლება ხდება რიცხვში, მწკრივში, პირში, ასპექტში, გვარში... არსებობს აგრეთვე პირნაკლი, რიცხვნაკლი, მწკრივნაკლი, ქცევანაკლი, მწკრივგამოცვლილი და ა. შ. ზმნები.

1. რ ი ც ხ ვ შ ი შ ე ნ ა ც ვ ლ ე ბ ა ხდება მაშინ, როცა ზმნა მრავლობითის ფორმას ვერ აწარმოებს თავისივე მხოლობითის ფუძიდან. ასეთ შემთხვევაში იგი მრავლობითისათვის სხვა ფუძეს ინაცვლებს. რიცხვში მონაცვლეობა ეხება სუბიექტსა და პირდაპირ ობიექტს.

ა) შენაცვლება სუბიექტური პირის მიხედვით:

ზის **ის** – სხედან **ისინი**

იჯდა – ისხდნენ

ვარდება – ცვივდება

აბია – ასხია

გდია – ყრია...

ბ) შენაცვლება ობიექტური პირის მიხედვით:

ჩააგდო მან **ის** – ჩაყარა მან **ისინი**

დასვა – დასხა

მოიბა – მოისხა

მოკლა – დახოცა

გააგდო – გარეკა

წაიყვანა – წაასხა...

2. მ წ კ რ ი ვ შ ი შ ე ნ ა ც ვ ლ ე ბ ა უფრო ფართო ხასიათისაა. აქ ერთმანეთს ენაცვლება ორი ან სამ-სამი ფუძე:

ვარ – ვიქნები – ვიყავ

მივდივარ – მიველ – მივედი

მაქვს – მექნება

ვხედავ – დავინახავ

დავდივარ – ვივლი – ვიარე

ვამბობ – ვიტყვი – ვთქვი

ვშვრები – ვიზამ – ვქენი

ვეუბნები – ვეტყვი – ვუთხარი

მიმაქვს – წავიღებ – მივიტან...

3. ზმნის პირშიშენაცვლება. პირის მიხედვით მონაცვლე ზმნათაგან ერთი გვხვდება ჩვეულებრივ საუბარში, მეორე – თავაზიანი მიმართვის დროს:

არის – გახლავს, ბრძანდება
ხარ – ბრძანდები
მოდი – მობრძანდი
დაჯექი – დაბრძანდი
მოვედი – გეახელი
ვჭამე – გიახელი
ჭამე – მიირთვი
აიღე – ინებე...

თავაზიან (მორიდებულ) საუბარში ერთი პირისადმი გამოყენებულ ზმნებს გრამატიკულად მრავლობითის აღმნიშვნელი **-თ** სუფიქსი არ სჭირდება, რადგან თვით ზმნის ფუძე გამოხატავს თავაზიანობას, მაგრამ თანამედროვე მეტყველებაში ხშირად გვხვდება სუფიქსიანი ფორმებიც: „მობრძანდი**თ**, ბატონო დავით!“ ინებე**თ**, მიირთვი**თ**...

ეს **-თ** აძლიერებს თავაზიანობას, მას არ აკისრია გრამატიკული ფუნქცია.

მობრძანდი ტიპის ფორმები ძველი ქართულისათვის არ იყო დამახასიათებელი, დღეს კი ფართოდ არის დამკვიდრებული. ამგვარი თავაზიანი ფორმების გაჩენისა და გავრცელების საფუძველია ადამიანთა საზოგადოებრივი ურთიერთობა, სოციალურ ფენათა მიმართება. ამ ზმნათა მხოლობითის ფორმებთან **-თ** სუფიქსის დამატება გამოწვეული უნდა იყოს თავაზიანობის **თქვენ** (ერთი პირისადმი) ფორმის ანალოგიით (თქვენ კითხულობთ = შენ კითხულობ).

4. ასპექტშიშენაცვლება მაშინ ხდება, როცა უსრული ასპექტის ზმნის ფუძისაგან არ ხერხდება სრული ასპექტის წარმოება და საჭიროა სხვა ზმნის გამოყენება:

ვსვამ – დავლიე

ვაძლევ – მივეცი

ვუმზერ, ვუცქერ – შევხედე...

თანამედროვე ქართულში გამოიკვეთა ერთი ტენდენციაც: **სვამს** ზმნა თავისივე ფუძით აწარმოებს სრულ ასპექტს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მასთან ობიექტურ პირად იგულისხმება სიტყვა „სადღეგრძელო“. მაგალითად:

სვამს სადღეგრძელოს (უსრ. ასპექტი) – შესვა სადღეგრძელო (სრ. ასპექტი).

მაგრამ: სვამს წყალს (წამალს) – დალია წყალი (წამალი), ე.ი. მოხდა სემანტიკური დიფერენციაცია.

5. გვარში შენაცვლება. ზოგჯერ მოქმედებითი გვარის ზმნა კონვერსიულ ვნებითს აწარმოებს სხვა ფუძის შენაცვლებით:

მოქმ. გვარი	ვნებ. გვარი
გააგდო **მან ის**	გავარდა **ის**
მოკლა	მოკვდა
დასვა	დაჯდა
გაწყვიტა	გაწყდა
დააყენა	დადგა
გახეთქა	გასკდა
გატეხა	გატყდა
გაიყვანა	გავიდა

პირნაკლი ზმნები: **თოვს, წვიმს, ელავს, ქუხს...** გამოიყენება მხოლოდ III პირის ფორმით. მათ აკლიათ I და II პირები (რადგან I და II პირი გულისხმობს ადამიანს, რომელსაც არ შეიძლება მიეწერებოდეს ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელი ზმნების სემანტიკა). **წვიმს** ტიპის ზმნები რიცხვნაკლიცაა.

ქცევანაკლ ზმნებად მიჩნეულია უქცევო ზმნები: აქვს, იცის, ახსოვს, უყვარს...

მწკრივგამოცვლილი ზმნებია: იცის, უწყის, უნდა.

იცის, უწყის, წარმოშობით II სერიის II ხოლმეობითის მწკრივის ფორმები, გამოხატავდნენ განგრძობით ასპექტს, მაგრამ დროთა ვითარებაში, როცა II ხოლმეობითის მწკრივი გამოვიდა ხმარებიდან, **იცის** (უწყის) **მან იგი** კონსტრუქცია თავისი მრავალგზისობის (განგრძობითობის) შინაარსით გამოყენებულ იქნა I სერიის აწმყოსათვის – ზოგადი აწმყოს გადმოსაცემად.

თანამედროვე ქართულში **იცის** (უწყის) მან ის აწმყოა, თუმცა **S** მოთხრობითშია, **O** – სახელობითში (შენარჩუნებულია II სერიის კონსტრუქცია).

უნდა ზმნა ძველ ქართულში უწყვეტელი იყო. აწმყოში გამოიყენებოდა **მინა, გინა, უნა** ფორმით. X-XI საუკუნეებიდან აწმყოს ფორმები დაიკარგა. მათი ადგილი დაიჭირა უწყვეტელმა: მინდა, გინდა, უნდა. დაცარიელებული უწყვეტლისათვის ენამ ხელახლა აწარმოვა ფორმები: მინდ-ოდ-ა, გინდ-ოდ-ა, უნდ-ოდ-ა. თანამედროვე ქართულში უ ნ დ ა ზმნის უღლების პარადიგმა აწმყოს წრეში ასეთია:

აწმყო	უნდ-ა
უწყვეტელი	უნდ-ოდ-ა
აწმყ. კავშ.	უნდ-ოდ-ე-ს.

თავისებურ ზმნებად ითვლება ხანმეტობის ნაშთები: **ხარ, მოხვალ, მოხვედი.** მხოლოდ ამ ზმნებს აქვს შენარჩუნებული S_2 პირის ნიშნად **ხ-** პრეფიქსი, რომელიც ერთადერთი იყო ძველი ქართულის ხანმეტობის პერიოდში.

თავი V. სახელზმნა

სახელზმნა არის ისეთი სიტყვა, რომელსაც აქვს სახელისა და ზმნის გრამატიკული ნიშნები. იგი ბრუნებადი სიტყვაა და წინადადებაში სახელის ფუნქციას ასრულებს. მისი კითხვებია: რა? რომელი? როგორი? მაგალითად: დავიწყე **წერა** (რა?), მოვიდა **მშენებელი** კაცი (რომელი?), **დანგრეული** სახლი აშენდა (როგორი?).

სახელზმნას აქვს სახელისა და ზმნის კატეგორიები. სახელის კატეგორიებიდან მოეპოვება ბრუნება (წერა, წერა-მ, წერა-ს...) და რიცხვი (მშენებელი – მშენებლები). იგი უფრო მდიდარია ზმნური კატეგორიებით, შეუძლია გამოხატოს გეზი, ორიენტაცია, გვარი, კონტაქტი, დრო. ამიტომ, *აკ. შანიძის* აზრით, „მისი ადგილი უფრო ზმნათა სისტემაშია, ვიდრე სახელისაში. გარდა ამისა, ზმნასთან მას აერთიანებს ლექსიკური შინაარსი, წარმოება და გამოყენება III სერიის ფორმათათვის“.

ქართულში სახელზმნა, როგორც მეტყველების ნაწილი, არსებითი ან ზედსართავი სახელია (თუმცა გარკვეულ შემთხვევაში ზმნის მსგავსად სახელს შეიწყობს ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით: ფანქრით წერს წერილს – შდრ., ფანქრით დაწერილი წერილი...).

სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ტერმინი „სახელზმნა“ კარგად ასახავს მის მიერ აღსანიშნი ცნების როგორც სემანტიკურ, ისე მორფოლოგიურ სპეციფიკას: სახელზმნა, მართალია, სახელია (ბრუნებადი სიტყვაა და არა უღლებადი), მაგრამ ის გამოხატავს არა სახელურ, არამედ ზმნურ სემანტიკას *(ალ. ონიანი)*. ტერმინი „სახელზმნა“ ქართულ გრამატიკაში დაამკვიდრა *ანტონ I-მა.*

სახელზმნა ორგვარია: საწყისი (მასდარი) და მიმღეობა.

სახელზმნა, თავისი სპეციფიკური ბუნებიდან გამომდინარე, მეტად რთული და საინტერესო ენობრივი ერთეულია. მასთან დაკავშირებით ქართულ ლინგვისტიკაში გამოთქმულია არაერთი განსხვავებული მოსაზრება. განსა-

კუთრებით სადავოა სახელზმნათა ადგილი მეტყველების ნაწილთა სისტემაში, მათი მორფოლოგიური კვალიფიკაცია. მაგალითად, *აკ. შანიძის* აზრით, სახელზმნები ზმნის უპირო უუღლებელი ფორმებია და უპირისპირდება ზმნის უღლებად ფორმებს. ორივე (საწყისი და მიმღეობა) არის ზმნა ფართო გაგებით... ავტორი სახელზმნას მიიჩნევს შუალედურ, გარდამავალ საფეხურად სახელსა და ზმნას შორის, მაგრამ, როგორც მეტყველების ნაწილი, სახელებში აქვს გაერთიანებული. *ბ. ჯორბენაძის* კლასიფიკაციით, სახელზმნა მხოლოდ სახელია. სხვა თვალსაზრისით, სახელზმნა ცალკე მეტყველების ნაწილადაც იქნა მიჩნეული *(აკ. დავითიანი)*. ზოგი მკვლევრის დასკვნით: „მასდარი და მიმღეობა გარკვეული სპეციფიკური თავისებურებების გამო ქართული ენის მორფოლოგიურ სისტემაში ქმნიან ცალკე კლასს, რომელიც განსხვავდება ფორმაცვალებადი სიტყვების ორი ძირითადი ტიპისაგან – სახელისა და ზმნისაგან“ (*დ. ჩხუბიანაშვილი, ალ. ონიანი, შ. კეკელია...*).

შენიშვნა: მართალია, სახელზმნა დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი არ არის (მორფოლოგიურად სახელია), მაგრამ ამჯერად მისი განხილვა სახელებისა და ზმნის შემდეგ გამართლებულია იმით, რომ მას სახელის ნიშნებიც აქვს და ზმნისაც.

5.1. საწყისი

საწყისი არის ზმნისაგან ნაწარმოები სიტყვა, რომელიც ატარებს ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობას, მაგრამ არა აქვს უღლების კატეგორიები. მორფოლოგიურად იგი განიხილება, როგორც – არსებითი (მოქმედების) სახელი, სინტაქსურად კი შეიძლება იყოს ქვემდებარე, დამატება, გარემოება... მაგალითად: **თესვა** გაზაფხულზე იწყება (ქვემდ.); „გულმა **ძგერა** დამიწყო“ (პირდ. დამ.); **მუშაობის** შემდეგ დავისვენებ (დრ.გარ.).

საწყისი მოქმედება-მდგომარეობის აღმნიშვნელი ბრუნებადი სიტყვაა. იგი ფორმას იცვლის ბრუნვათა მიხედვით:

ხატვა, ხატვა-მ, ხატვა-ს, ხატვ-ის, ხატვ-ით, ხატვა-დ. მრავლობითი რიცხვი არ ეწარმოება. იშვიათად შეიძლება ჰქონდეს **ნ**არიანი მრავლობითი, ისიც მხატვრულ ლიტერატურაში: მღერანი, ჩქერანი, ძგერანი, მზერანი... ზოგიერთ საწყისს მთლიანად დაკარგული აქვს ზმნური შინაარსი და არსებით სახელთა რიგში არის გადასული. ასეთ შემთხვევაში იგი **ებ**იან მრავლობითსაც აწარმოებს: კითხვა – კითხვები, სხდომა – სხდომები, კრება – კრებები, განცხადება – განცხადებები...

საწყისს შეუძლია გამოხატოს ზმნური კატეგორიები – გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, კონტაქტი, იშვიათად – გვარიც:

ფრენა – გაფრენა (გეზი)

წასვლა – წამოსვლა (ორიენტაცია)

კეთება – გაკეთება (ასპექტი)

გამზადება – გამზადებინება (კონტაქტი)

ტეხა – ტყდომა (გვარი)

ახალ ქართულში საწყისი იწარმოება ზმნის აწმყო-მყოფადის ფუძისაგან **-ა** სუფიქსის დართვით: აკეთებ-ს >კეთებ-ა, ხატავს > ხატვ-ა, აშენებს > შენებ-ა, აბამს > ბმ-ა (**-ა** სუფიქსის დართვა ფუძეში ზოგჯერ ფონეტიკურ ცვლილებას იწვევს). ამ წესით იწარმოება საწყისთა დიდი უმრავლესობა. შესაძლებელია, საწყისის მარტივი **-ა** მაწარმოებელი გართულებული იყოს **-ომ, -ოლ, -ნ** ფორმანტებით: ჯდ-ომ-ა, დგ-ომ-ა, წ-ოლ-ა, ბრძ-ოლ-ა, პოვ-ნ-ა, შოვ-ნ-ა. ამგვარ ფორმებს უწოდებენ **ომიან, ოლიან** და **ნარიან** საწყისებს.

ძველ ქართულში საწყისი განსხვავებულად იწარმოებოდა. დღესაცაა შემორჩენილი ძველი წარმოების ფორმები:

-ილ: ტირ-ილ-ი, ჩივ-ილ-ი, ყვირ-ილ-ი, დუღ-ილ-ი...

სი–ილ: სი-რბ-ილ-ი, სი-ც-ილ-ი, სი-რცხვ-ილ-ი...

სი–ულ: სი-არ-ულ-ი, სი-ყვარ-ულ-ი, სი-ხარ-ულ-ი...

ს–ა: ს-ვლ-ა (< ს-ლვ-ა), ს-რბ-ა...

ქართულში ზოგჯერ საწყისის მაგივრობას ეწევა ის სახელი, რომლისგანაც ნაწარმოებია ზმნის პირიანი ფორმა. ასეთებია: ლაპარაკი, ბაასი, საუბარი, ტრიალი, კაშკაში, ჩუხ-

ჩუხი, ლიღინი, ჭიკჭიკი, შრიალი, ბრაგუნი, ხარხარი და ა. შ. *არნ. ჩიქობავას* მიხედვით, **შრიალი** ტიპის სახელები პირველადი მასდარებია, **კეთება** ტიპისა კი – მეორეული (იწარმოება ზმნისაგან).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინ „საწყისის“ პარალელურად გამოიყენება არაბული სიტყვა „მასდარი“ (= გამოსავალი, საიდანაც გამოდიან – *აკ. შანიძე*). სპეციალისტები ზოგჯერ გარკვეული ნიშნით ერთმანეთს უტოლებენ ქართულ საწყისსა და ევროპული ენების ინფინიტივს, მაგრამ მათ შორის მთავარი განსხვავება ის არის, რომ ინფინიტივი არის ამოსავალი ზმნისათვის, საწყისი კი იწარმოება ზმნისაგან. ამდენად, ტერმინი „მასდარი“ ვერ იქნება „საწყისის“ ზუსტი შესატყვისი.

5.2. მიმღეობა

მიმღეობა ზმნისაგან ნაწარმოები უუღლებელი სიტყვაა, რომელიც იცვლება ბრუნვისა და რიცხვის მიხედვით. მორფოლოგიურად იგი ზედსართავი სახელია. მისი კითხვებია როგორი? რომელი?

მიმღეობა ბრუნებადი სიტყვაა. მაგალითად: გახარებულ-ი, გახარებულ-მა, გახარებულ-ს... დაჭრილი – დაჭრილები... თუმცა მას ძირეული სემანტიკით შემორჩენილი აქვს ზმნური კატეგორიებიც – დრო, ასპექტი, გეზი, ორიენტაცია, გვარი, კონტაქტი:

გაგზავნილი – გასაგზავნი (დრო)

გზავნილი – გაგზავნილი (ასპექტი, გეზი)

გაგზავნილი – გამოგზავნილი (ორიენტაცია)

გამგზავნი – გაგზავნილი (გვარი)

გამკეთებელი – გამკეთებინებელი (კონტაქტი)

ტრადიციულ ქართულ გრამატიკებში მიმღეობას ახასიათებენ გვარების მიხედვით. გამოყენებულია ტერმინები: „მოქმედებითი გვარის მიმღეობა“, „ვნებითი გვარის მიმღეობა“, „საშუ-

ალი გვარის მიმღეობა“, მაგრამ მათში სუბიექტ-ობიექტის მიმართება ზმნით გამოხატულ შინაარსთან ნათლად არ არის წარმოდგენილი (ტერმინები დაზუსტებას მოითხოვდა)... ამის გამო სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოღებულ იქნა განსხვავებული ტერმინები: „სასუბიექტო მიმღეობა“, „საობიექტო მიმღეობა“.

სასუბიექტო მიმღეობა თავისი სემანტიკით გულისხმობს მოქმედ პირს, სუბიექტს: მშენებელი (ვინც აშენებს), მხატვარი (ვინც ხატავს), მცურავი (ვინც ცურავს)...

სასუბიექტო მიმღეობის მაწარმოებლებია:

მ-: და-მ-წერ-ი, მ-კერავი, გა-მ-ტეხი, მ-ცურავ-ი, მ-ხოხავ-ი, მ-ფეთქავ-ი...

მ–ელ: მ-შენებ-ელ-ი, მ-კეთებ-ელ-ი, მ-ჭრ-ელ-ი, მ-თლელ-ი, მ-კვლელ-ი...

მა–ელ: და-მა-არსებ-ელ-ი, და-მა-მშვენებ-ელ-ი, წა-მა-ხალისებელ-ი, შე-მა-წუხებელ-ი...

მ–არ (-ალ): მ-ხატვ-არ-ი, მ-წერ-ალ-ი, მ-კურნ-ალ-ი (დღეს ეს სიტყვები გაარსებითებულია), მ-ძინ-არ-ი, მ-ღვიძ-არ-ი, მ-ტირ-ალ-ი, მ-ყვირ-ალ-ი...

მ–არე (-ალე): მ-დგომ-არე, მ-ჯდომ-არე, მ-სხდომ-არე, (მ)ბრწყინვ-ალე...

მ–არ-ი/ე: მ-ქუხ-არ-ი/ე, მ-დუმ-არ-ი/ე, მ-დულ-არ-ი/ე...

სასუბიექტო ფორმა: იწარმოება აგრეთვე სხვა აფიქსების დართვითაც:

მ–ე: მ-ქონ-ე (< აქვს)...

მო–ე: მო-ჭიდავ-ე, მო-ციმციმ-ე, მო-ცახცახ-ე, მო-რაკრაკ-ე, მო-ჭიკჭიკ-ე, მო-თამაშ-ე, მო-ალერს-ე, მო-ყვარ-ე (< უყვარს)...

მო–ულ: მო-ხარ-ულ-ი (< ხარობს), მო-ყვარ-ულ-ი (< უყვარს)...

თავისებურად იწარმოება სასუბიექტო მიმღეობის ზოგიერთი ფორმა: მ-საჯ-ულ-ი, მე-ტყვ-ელ-ი, მო-ქმ-ედ-ი, მო-ძრავ-ი...

„საობიექტო მიმღეობა, რომელიც აღნიშნავს სამოქმედო საგანს ანუ იმ პირს, რომელიც სათანადო

ზმნურ ფორმაში ობიექტის ნიშნებითაა გადმოცემული“ *(ნ. ჯორბენაძე).* საობიექტო მიმღეობას, სასუბიექტოსაგან განსხვავებით, აქვს წარსული და მომავალი დროის ფორმები. ასევე იგი შეიძლება იყოს წართქმითი და უკუთქმითი.

წ ა რ ს უ ლ ი დ რ ო ი ს საობიექტო მიმღეობა წარმოების მიხედვით სამგვარია: **პრეფიქსიანი, სუფიქსიანი** და **პრეფიქს-სუფიქსიანი.** მისი მაწარმოებლებია:

ა) **ნა-:** ნა-წერი, ნა-თქვამი, ნა-ნახი, ნა-კეთები, ნა-პარავ-ი, ნა-ტეხ-ი...

ბ) **-ილ:** დაწერ-ილ-ი, გაშლ-ილ-ი, დაბეჭდ-ილ-ი...

-ულ: დამალ-ულ-ი, ნახ-ულ-ი, აგებ-ულ-ი, ჩა-ცმ-ულ-ი, და-ხატ-ულ-ი...

გ) **მ–არ (-ალ):** გა-მ-ხმ-არ-ი, გა-მ-თბ-არ-ი, გა-მ-შრ-ალ-ი, გა-მ-ქრ-ალ-ი...

მ ო მ ა ვ ა ლ ი დ რ ო ი ს საობიექტო მიმღეობის მაწარმოებლებია:

სა-: სა-წერი // და-სა-წერ-ი, გა-სა-ტე-ხი, გა-სა-ყი-დი, გა-სა-გზავნი...

სა–ელ: და-სა-შლ-ელ-ი, გა-სა-თლ-ელ-ი, და-სა-ღვრ-ელ-ი...

უ კ უ თ ქ მ ი თ ი (უარყოფითი) მიმღეობა იწარმოება **უ-** პრეფიქსითა და **უ–ელ** კონფიქსით: და-უ-ხატავ-ი; ა-უ-შენებ-ელ-ი, გა-უ-გზავნ-ელ-ი, და-უ-მზადებ-ელ-ი...

სინტაქსურად მიმღეობა შეიძლება იყოს განსაზღვრება (**მოწმენდილი** ცა), შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი (დედა **გახარებული** არის) და ა.შ.

ზოგიერთი მიმღეობა დღეს სახელადაა ქცეული. ასეთებია: მასწავლებელი, მცველი, მატარებელი, მშობელი, დამრიგებელი, შვილი, მოსწავლე, მოახლე, კრებული, თხრილი, ნაჭერი... თუმცა ამათგან მცირე ნაწილს შეიძლება შენარჩუნებული ჰქონდეს მიმღეობის სემანტიკა. მაგალითად, „ვირუსის მატარებელი“, „ჭკუის მასწავლებელი“...

ლიტერატურა

ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა (მეორე რედაქცია – 1767), თბ., 1997.
არაბული ა., ნამყო დროის საობიექტო მიმღეობის წარმოების ისტორიისათვის: იკე-ს წელიწდეული, XIV, თბ., 1987.
არაბული ა., ქართული ზმნის ფორმათა სემანტიკური ანალიზისათვის: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, 1992.
არაბული ა., ზმნის საუღლებელ ერთეულთა რაოდენობის საკითხისათვის ქართულში: ენათმეცნიერების საკითხები, I, თბ., 1999.
არაბული ა., მეტყველების კულტურა, თბ., 2004.
ასათიანი რ., კაუზაცია და კონტაქტი ქართველურ ენებში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, I, თბ., 1989.
ასათიანი რ., გვარის მორფოლოგიური კატეგორია ქართულსა და ქართველურ ენებში: ტიპოლოგიური ძიებანი, თბ., 1990.
აფრიდონიძე შ., დროის კატეგორია როგორც სიტყვათა მაორგანიზებელი წინადადებაში: თსუ შრ., №4(148), 1972.
აფრიდონიძე შ., ერგატიული და ფსევდოერგატიული კონსტრუქციების შემქმნელი გარდაუვალი ზმნების მორფოსინტაქსის საკითხები: არნ. ჩიქობავას დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები, თბ., 1998.
აფრიდონიძე შ., ჩვენი ენა ქართული, თბ., 2002.
ბაბუნაშვილი ე., საშუალი გვარის ზმნებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის ქართულში: თსუ შრ., ენათმეცნიერება, №10, თბ.,1986.
ბაბუნაშვილი ე., II თურმეობითის სემანტიკასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, 1995.
ბაბუნაშვილი ე., III კავშირებითის სემანტიკის დაზუსტებისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, 1996.
ბარამიძე ლ., ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის საკითხები, თბ., 2008.
ბარამიძე ლ., ზმნის პირისა და რიცხვის გამოხატვის თავისებურებანი ქართულში, თბ., 2013.
ბერიძე მარ., სტატიკურ ზმნათა ერთი ჯგუფისა და გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის წარმოების საკითხისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, VII, თბ., 1998.
ბრაუნი იან, ქართული ზმნის მრავალპირიანობა: რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ., 2000.

გაბუნია კ., მწკრივი და ნაკვთი (ზმნის მორფოლოგიური და სემანტიკური კატეგორიების გამიჯვნისათვის ქართულში): კრებ. „ბესარიონ ჯორბენაძეს", თბ., 2003.

გამყრელიძე თ., ზმნის „პირიანობა" და „ვალენტობა": რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ., 2000.

გეგუჩაძე ლ., ერთი ტიპის ზმნათა გარდამავლობისა და გვარის საკითხისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, VI, თბ., 1997.

გეურქოვა ე., კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის კავკასიურ ენაში: მაცნე, №2, 1971.

გიორგობიანი თ., ქცევის კატეგორიისათვის ქართულში: ქელს, №1, 1971.

გოგოლაშვილი გ., ავ, ამ თემისნიშნიან ზმნათა ვნებითი გვარის ფორმათა შესახებ ახალ ქართულში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, 1987.

გოგოლაშვილი გ., დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, თბ., 1984.

გოგოლაშვილი გ., ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, თბ., 1988.

გოგოლაშვილი გ., ქართული ზმნა (ფორმაწარმოების საკითხები), თბ., 2010.

დავითიანი აკ., სახელზმნათა ადგილისათვის მეტყველების ნაწილთა სისტემაში: ქელს, №2, 1975.

დათუკიშვილი ქ., მწკრივის წევრთა რაოდენობის საკითხი ქართული ზმნის მოდელში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII, 2001.

ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები (გ. ახვლედიანის რედაქციით), თბ., 1972.

ერთელიშვილი ფ., მიმღეობის ერთი ტიპი ქართულში: თსუ შრომები, №71, თბ., 1959.

ერთელიშვილი ფ., ქცევის საკითხისათვის ქართულში: თსუ შრომები, №114, ფილოლოგიის მეცნიერებათა სერია, თბ., 1965.

ზექალაშვილი რ., ქართული მართლწერის საკითხები, თბ., 2004.

ზექალაშვილი რ., პირის კატეგორიის ფუნქციონირება ქართულში და ექსტრალინგვისტური ფაქტორები: საენათმეცნიერო ძიებანი, XVIII, თბ., 2005.

ზექალაშვილი რ., საკომუნიკაციო მოდელი და ზმნის გრამატიკული კატეგორიები: კრებ. საენათმეცნიერო ძიებანი, XXIII, 2006.

ზექალაშვილი რ., ქართული დიალოგური მეტყველება (ძირითადი ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური მახასიათებლები), თბ., 2012.

ზექალაშვილი რ., ფორმისა და ფუნქციის მიმართებისათვის ქართულ ზმნებში: ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტე-

ტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საერთაშორისო კონფერენცია, მოხსენებათა კრებ., ქუთაისი, 2013.

ზურაბიშვილი თ., მრავალგზისობის საკითხი თანამედროვე ქართულში: მეცნ. აკად. მოამბე, 40, №2, 1965.

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბ., 1970; 1986.

თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, სალიტერატურო ენა (გ. გოგოლაშვილის საერთო რედაქციით), თბ., 2011.

თაყაიშვილი ა., კაუზატივის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში: ქესს, IV, თბ., 1974.

თოფურია ვ., მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში: სმამ, ტ. III, 9, თბ., 1942.

თოფურია ვ., ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.

თოფურია ვ., ქართული ენის გრამატიკის სადავო საკითხები: ქელს, №3, 1967.

თოფურია ვ., გიგინეიშვილი ივ., ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1968; 1998.

თოფურია ვ., ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1965; 1988.

იმნაიშვილი ი., იმნაიშვილი ვ., ზმნა ძველ ქართულში, ნაწ. I, ნაწ. II, მაინის ფრანკფურტი, 1996.

იმნაიშვილი ი., ზმნის ფუძე: ქელს, №3, 1974.

იმნაიშვილი ვ., სამპირიანი გარდაუვალი ზმნები: ენათმეცნიერების საკითხები, I-II, თბ., 2007.

იმნაიშვილი გრ., ქართული ზმნის გვარის კატეგორიის შესწავლის ისტორიიდან: იკე, XXII, თბ., 1980; XXXI, თბ., 1992.

კეკელია შ., დავითიანი აკ., ქართული ენა, თბ., 1973.

კვანტალიანი ც., ზმნისწინი და ქცევის ფორმათა წარმოების საკითხები: საენათმეცნიერო ძიებანი, VIII, თბ., 1999.

კვანტალიანი ც., შე ზმნისწინის სიტყვათწარმოებითი დანიშნულება ქართულში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII, 2001.

კვაჭაძე ლ., ქართული ენა, ნაწილი I, თბ., 1981.

კიზირია ანტ., ქართული ენა (პრაქტიკუმი), თბ., 1974.

კოტინოვი ნ., კილოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში, თბ., 1986.

ლოლაძე ნ., ზმნის გვარის სამწევრა სტრუქტურული მოდელები ქართველურ ენებში: ქესს, VI, 1996.

მელიქიშვილი დ., დროის სამწევრა სისტემის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის ქართულში: თსუ ქართული ენის ინსტიტუტის საენათმეცნიერო შრომების კრებული, III, 2012.

მელიქიშვილი ი., ქცევა, როგორც ასპექტური დაპირისპირების გამოხატვის საშუალება ქართულში: ენათმეცნიერების საკითხები, 4, თბ., 2002.

მეტრეველი თ., ქართული ზმნის აქტის კატეგორიისათვის: ქელს, №1, 1969.

ნათაძე ნ., მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.

ნებიერიძე გ., ქცევის კატეგორია ქართულში: მაცნე, №4, 1976.

ნებიერიძე გ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

ნიკოლაიშვილი ელ., S_3 პირის ეს სუფიქსის ნ(ენ)-ით შეცვლის ისტორიისათვის: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, 1978.

ნოზაძე ლ., მასდარის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში და ქეგლი: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIII, თბ., 2003.

ნოზაძე ლ., ისევ მედიოაქტიური ზმნების შესახებ ქართულში: იკე, XXXV, თბ., 2005.

ონიანი ალ., ორიენტაციის კატეგორია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: „ენათმეცნიერების საკითხები", №4, 2001.

ონიანი ალ., თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.

ოსიძე ე., მიმღეობის წარმოება ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 67, თბ., 1957.

პაპიძე ა., III კავშირებითი თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში: ქსკს, II, თბ., 1979.

პაპიძე ა., მყოფადის ხოლმეობითი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქსკს, VIII, 1988.

როგავა გ., დრო-კილოთა IV ჯგუფის ნაკვთები ქართველურ ენებში: იკე, V, თბ., 1953.

როგავა გ., მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის **ან** სუფიქსისათვის ქართულში: იკე, XVI, თბ., 1968.

სანიკიძე ი., მრავალგზისობის კატეგორია თანამედროვე ქართულში: ბ. ჯორბენაძის საზოგ. II სამეცნ. კონფერ., 1995.

სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

საღინაძე რ., ქართული მართლწერისა და სწორმეტყველების საკითხები, ქუთაისი, 1995.

საღინაძე რ., მიმღეობურ ფორმათა სემანტიკური დიფერენციაცია ქართულში ნორმირების ასპექტით: ქსკს, XIII, თბ., 2013.

საღინაძე რ., სალიტერატურო ენის ნორმირების საკითხები, თბ., 2013.

ლოლაძე ნ., ე პრეფიქსიანი პასივი ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.

ლოლაძე ნ., გრძნობა-აღქმის ზმნები ქართულში: იკე, XXXV, თბ., 2005.

ლომთათიძე ქ., „თბება“ ტიპის ზმნების ისტორიისათვის ქართულში: იკე, IV, თბ., 1952.

მაჭავარიანი გ., „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში: ქესს, I, თბ., 1959.

მაჭავარიანი გ., ასპექტის კატეგორია ქართველურ ენებში: ქესს, IV, თბ., 1974.

მაჭავარიანი გ., კაუზატივის კატეგორია ქართველურ ენებში: იკე, XXVII, თბ., 1988.

მაჭავარიანი გ., ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბ., 2002.

მაჭავარიანი გ., ნებიერიძე გ., მორფოლოგია: ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები (გ. ახვლედიანის რედაქციით), თბ., 1972.

მაჭავარიანი დ., უწყის ზმნის ეტიმოლოგიისათვის: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., XI, 1952-1953: იხ. კრებ. ენათმეცნიერული ნარკვევები, თბ., 2013.

მაჭავარიანი დ., ენათმეცნიერული ნარკვევები, თბ., 2013.

მაჭავარიანი მ., ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სემანტიკა, თბ., 1987.

მელიქიშვილი დ., „მიჭირს“ ზმნა და მასწავლებლის გასაჭირი: ქელს, 4, 1978.

მელიქიშვილი დ., მოქმედებითი გვარის ზმნის უღლების სისტემა თანამედროვე ქართულში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, I, 1979.

მელიქიშვილი დ., მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ისტორიული ურთიერთობის საკითხისათვის ქართულში: იკე-ს წელიწდეული, VII, 1980.

მელიქიშვილი დ., ქართული ზმნის უღლების სისტემა, თბ., 2001.

მელიქიშვილი დ., დიათეზისა და გვარის ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ ზმნაში: შოთა ძიძიგური – 90, თბ., 2002.

მელიქიშვილი დ., ფილოლოგიური ძიებანი (სტატიების კრებული), თბ., 2009.

მელიქიშვილი დ., არის თუ არა გვარის კატეგორია ქართული ზმნის უღლებადი ფორმების გრამატიკული კლასიფიკაციის საფუძველი: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, 1-2, 2010.

მელიქიშვილი დ., მეთოდოლოგიური პრობლემები ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში და მათი გადაწყვეტის გზები: იკე, XXXVIII, თბ., 2011.

მელიქიშვილი დ., დროის სამწევრა სისტემის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის ქართულში: თსუ ქართული ენის ინსტიტუტის საენათმეცნიერო შრომების კრებული, III, 2012.

მელიქიშვილი ი., ქცევა, როგორც ასპექტური დაპირისპირების გამოხატვის საშუალება ქართულში: ენათმეცნიერების საკითხები, 4, თბ., 2002.

მეტრეველი თ., ქართული ზმნის აქტის კატეგორიისათვის: ქელს, №1, 1969.

ნათაძე ნ., მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.

ნებიერიძე გ., ქცევის კატეგორია ქართულში: მაცნე, №4, 1976.

ნებიერიძე გ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

ნიკოლაიშვილი ელ., S_3 პირის **ეს** სუფიქსის **ნ(ენ)**-ით შეცვლის ისტორიისათვის: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, 1978.

ნოზაძე ლ., მასდარის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში და ქეგლი: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIII, თბ., 2003.

ნოზაძე ლ., ისევ მედიოაქტიური ზმნების შესახებ ქართულში: იკე, XXXV, თბ., 2005.

ონიანი ალ., ორიენტაციის კატეგორია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: „ენათმეცნიერების საკითხები", №4, 2001.

ონიანი ალ., თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.

ოსიძე ე., მიმღეობის წარმოება ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 67, თბ., 1957.

პაპიძე ა., III კავშირებითი თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში: ქსკს, II, თბ., 1979.

პაპიძე ა., მყოფადის ხოლმეობითი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქსკს, VIII, 1988.

როგავა გ., დრო-კილოთა IV ჯგუფის ნაკვთები ქართველურ ენებში: იკე, V, თბ., 1953.

როგავა გ., მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის **ან** სუფიქსისათვის ქართულში: იკე, XVI, თბ., 1968.

სანიკიძე ი., მრავალგზისობის კატეგორია თანამედროვე ქართულში: ბ. ჯორბენაძის საზოგ. II სამეცნ. კონფერ., 1995.

სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

საღინაძე რ., ქართული მართლწერისა და სწორმეტყველების საკითხები, ქუთაისი, 1995.

საღინაძე რ., მიმღეობურ ფორმათა სემანტიკური დიფერენციაცია ქართულში ნორმირების ასპექტით: ქსკს, XIII, თბ., 2013.

საღინაძე რ., სალიტერატურო ენის ნორმირების საკითხები, თბ., 2013.

საღინაძე რ., ზმნურ ფორმათა ვარიაციულობა და ნორმირების საკითხები ქართულში: სალიტერატურო ენის ნორმირების საკითხები, თბ., 2013.

სუხიშვილი მ., სტატიკური ზმნები ქართულში, თბ., 1976.

სუხიშვილი მ., გარდამავალი ზმნები ქართულში, თბ., 1986.

სუხიშვილი მ., გვარი – ქართული ზმნის ძირითადი საკლასიფიკაციო ერთეული: თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია – სალიტერატურო ენა, თბ., 2011.

უთურგაიძე თ., კონვერსიისათვის კაუზატიურ ზმნებში: ქესს, VI, 1996.

უთურგაიძე თ., კონვერსიისათვის II სერიაში: კრებ. „გიორგი როგავას", თბ., 1997.

უთურგაიძე თ., მდგომარეობის ზმნები ქართულში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII, 2001.

უთურგაიძე თ., გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ ზმნაში, თბ., 2002.

ფეიქრიშვილი ჟ., სუბიექტური პირისა და რიცხვის გამოხატვა თანამედროვე ქართულში: ქუთ. პედინსტ. 41-ე სამეცნ. სესია, 1979 (სესიის მუშაობის გეგმა): იხ. ენათმეცნიერული ძიებანი, თბ., 2009.

ფეიქრიშვილი ჟ., ობიექტური პირისა და რიცხვის გამოხატვა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქუთ. პედინსტ. 42-ე სამეცნ. სესია, 1980 (მუშაობის გეგმა): იხ. ენათმეცნიერული ძიებანი, თბ., 2009.

ფეიქრიშვილი ჟ., ქართული ენის მორფოლოგია, ქუთაისი, 1992.

ფეიქრიშვილი ჟ., მესამე სერიის მწკრივები ახალ სალიტერატურო ქართულში, თბ., 2007.

ფეიქრიშვილი ჟ., ენათმეცნიერული ძიებანი, თბ., 2009.

ფეიქრიშვილი ჟ., ძირის საკითხი **აშენებინებს** ტიპის კაუზატიურ ზმნებში: ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის შრომ., ტ. VIII (1), 2006.

ფეიქრიშვილი ჟ., ზმნის ძირისა და ფუძის კვალიფიკაციის საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში: ენათმეცნიერული ძიებანი, თბ., 2009.

ფოგტი ჰ., ზმნურ ფორმათა კლასიფიკაცია ქართულში: თსუ კრებ. „გიორგი ახვლედიანს", თბ., 1969.

ფოცხიშვილი ალ., ორიენტაციის კატეგორიის გაგებისათვის თანამედროვე ქართულში: ქართული ენა, თბ., 2000.

ფოცხიშვილი ალ., ქართული ენა, თბ., 2000.

ფუტკარაძე ტ., ქართული ზმნის ლოგიკური პარადიგმის საკითხისათვის: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის შრომები, VIII (I), ქუთაისი, 2006.

ფუტკარაძე ტ., ქართულ ზმნურ ფორმათა განდასების მეთოდოლოგიური საფუძვლებისათვის: XIII საერთაშორისო სამეცნ. კონფერენციის „ქუთაისური საუბრები“ მასალები, ქუთაისი, 2013.

ქავთარაძე ივ., დრო-კილოთა III სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში: იკე, VII, 1955.

ქავთარაძე ივ., უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში: იკე, VIII, თბ., 1956.

ქავთარაძე ივ., ხოლმეობითის კატეგორიის ისტორიიდან ქართულში: ქესს, ტ. II, თბ., 1961.

ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

ქირია ჭ., ნაკვთის (მწკრივის) გრამატიკული სტატუსისათვის: ქესს, VIII, თბ., 2003.

ქურდაძე რ., ხმოვანმონაცვალე ზმნები თანამედროვე ქართულში, თბ., 2005.

ღვინაძე თ., აღწერითი ვნებითი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქსკს, ტ. IX, 1989.

ღვინაძე თ., ქართული ზმნის ვნებითი გვარის ფორმათა სტილისტიკა, თბ., 1989.

ღვინაძე თ., ნენ დაბოლოების გამო პრეფიქსიანი ვნებითების ზოგ ფორმაში: იკე, XXXVI, თბ., 2008.

ღუტიძე ი., ავ და **ამ** თემისნიშნიან ზმნათა მიმღეობის შესახებ: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.

შალამბერიძე გ., ქართული მართლწერა, თბ., 1961.

შანიძე აკ., აქტივი და პასივი ერთურთის მიმართ მრავალპირიანი ზმნის ჩვენებით: მეცნ. აკად. მოამბე, 4, თბ., 1943.

შანიძე აკ., გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრ., 7, თბ., 1961.

შანიძე აკ., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

შანიძე აკ., უნებლიობის კატეგორია თუ უნებლიობის ვნებითი: კრებ. „ქართული ენა“, თბ., 1984.

შარაშენიძე ნ., ზმნათა ფორმობრივი და ფუნქციური ცვლილებები ქართულში, თბ., 2010.

ჩიქობავა არნ., ნარ პრევერბის ისტორიისათვის ქართულში: ენიმკის მოამბე, ტ. I, 1937.

ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

ჩიქობავა არნ., მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის: იკე, VI, 1953.

ჩიქობავა არნ., ქართული ზმნის ნაკვთეულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის: იკე, XVII, 1962.

ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979.

ჩიქობავა არნ., ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბ., 1998.

ჩხუბიანაშვილი დ., სახელზმნა: ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

წიბახაშვილი გ., ზმნისწინის ლექსიკური და გრამატიკული ფუნქციები: „კომუნისტური აღზრდისათვის", №6, 1960.

ჭუმბურიძე ზ., მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1968.

ჭუმბურიძე ზ., ასპექტისა და მოქმედების სახის მიმართებისათვის: კრებული „ორიონი", თბ., 1967.

ჭუმბურიძე ზ., ავ, ამ თემისნიშნიან ზმნათა ცვლილებისათვის I თურმეობითში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრ., ტ. 19, 1976.

ჭუმბურიძე ზ., ნასახელარი ზმნები ქართულში: კრებ. „აკაკი შანიძეს", თბ., 1981.

ხომასურიძე მ., ზმნის ა პრეფიქსი და სასუბიექტო მიმღეობა ქართულში: ქესს, V, 1981.

ჯორბენაძე ბ., ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხი ქართულში, თბ., 1975.

ჯორბენაძე ბ., ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბ., 1980.

ჯორბენაძე ბ., ინვერსიულ ზმნათა ჩამოყალიბების პრინციპები ქართულში: იკე-ს წელიწდეული, VIII, 1981.

ჯორბენაძე ბ., ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბ., 1983.

ჯორბენაძე ბ., ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.

ჯორბენაძე ბ., თემის ნიშანთა განაწილებისათვის ქართულში: იკე, XXVII, 1988.

ჯორბენაძე ბ., ქართული ენის მორფოლოგია, თბ., 1995.

ჯორბენაძე ნ., ობ თემისნიშნიანი საშუალი გვარის ზმნათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი: ქესს, X, თბ., 2009.

ჯორბენაძე ნ., სახელზმნა: თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, სალიტერატურო ენა, თბ., 2011.

ჰარისი ა., ვნებითი ქართულში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, თბ., 1981.

ჰოლსკი დი ენ, ასპექტი და ქართული მედიალური ზმნა, თბ., 2000.

Джорбенадзе Б., Грузинский глагол, Тб., 1986.

Марр Н. Я., Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, СПб., 1908.

Марр Н. Я., Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925.

თავი VI. ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები (უდეტრები)

ტრადიციულ ქართულ გრამატიკებში ფორმის ცვალებადობისა და ფუნქცია-მნიშვნელობის მიხედვით მეტყველების ნაწილები დაყოფილია ორ დიდ ჯგუფად: პირველში შედის სახელები და ზმნა (ფორმაცვალებადი სიტყვები), მეორეში კი გაერთიანებულია ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი, შორისდებული (ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები). ამ ჯგუფში შემავალი სიტყვებიც მკვეთრად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან როგორც მორფოლოგიურად, ისე სინტაქსური თვისებებით. ამიტომაც *აკ. შანიძემ* მართებულად მიიჩნია, მათთვის საერთო სახელად ეწოდებინა **უდეტრები** („უდეტერი“ ბერძნულია, ნიშნავს არც ერთს ორიდან, ანუ უდეტერია ის, რაც არც სახელია და არც ზმნა). მათში გამოიყოფა ერთგვარი ნიშნების მქონე ქვეჯგუფები: ზ მ ნ ი ზ ე დ ა, მ ხ ლ ე ბ ე ლ ი (თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი) და შ ო რ ი ს დ ე ბ უ ლ ი.

შენიშვნა: ფორმაუცვლელი სიტყვები მართლაც განსაკუთრებული ენობრივი ერთეულებია. თეორიული თვალსაზრისით, მათი დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილებად გამოყოფასთან დაკავშირებით, ჩვენ უფრო მართებულად მიგვაჩნია *ბ. ჯორბენაძის* კლასიფიკაცია. მიუხედავად ამისა, წიგნის მიზანდასახულობიდან გამომდინარე, აგრეთვე თანამედროვე სკოლებში ქართული ენის სწავლების რეალური ვითარების გათვალისწინებით, ამჯერად ტრადიციული მიდგომით შემოვიფარგლეთ და ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები ცალ-ცალკე განვიხილეთ.

6.1. ზმნიზედა

ზმნიზედის მნიშვნელობა და ფუნქცია. ზ მ ნ ი ზ ე დ ა (// ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი) არის ფორმაუცვლელი სიტყვა, რომელიც განსაზღვრავს ზმნით გამოხატული მოქმედების ად-

გილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს. იგი ახლავს ზმნას და ნაზმნარ სახელსაც: **გუშინ** წავიდა; **გუშინ** წასული კაცი დაბრუნდა.

სინტაქსურად ზმნიზედა გარემოებაა; შეიძლება იყოს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილიც: **ხვალ აქ** ზეიმი იქნება; **ძალიან** ჩქარობდა... ბავშვი **ავად იყო**... ზმნიზედა თანდებულის ფუნქციასაც ასრულებს, თუ ის დაერთვის სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას: **სახლის წინ** ჭადარი დგას (შდრ., **წინ** მიდის); ოთხი წლის შემდეგ; მდინარის გაღმა... ზოგიერთი ზმნიზედა ორმაგი ფუნქციის მქონეა, წინადადების წევრია და კავშირის როლშიც გამოდის (სინტაქსურად წევრ-კავშირია).

ზმნიზედისაგან შეიძლება წარმოიქმნას სხვა მეტყველების ნაწილები: არსებითი (**აქაურობა** < აქ), ზედსართავი (**იქაური** < იქ).

ფორმის მიხედვით ზმნიზედა ორგვარია: ძირეული (პირველადი) და ნაწარმოები.

ძ ი რ ე უ ლ ი ზმნიზედა ცოტაა: **აქ, იქ, წინ, შინ, ხვალ, აწ, სად...**

ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ ი ზმნიზედა მიღებულია სხვადასხვა მეტყველების ნაწილისაგან, სახელის რომელიმე გაქვავებული ბრუნვის (მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი) ფორმით (ძირი > ძირს, ღამე > ღამით, გეზი > გეზად; ახლოს, დილას, დღეს...) ან კიდევ სპეციალური მაწარმოებლებით: **-გან, -ივ, -რე, -ხელ, -ჯერ, -გზის, -მო, -შე, -ღამ, -ხან** (ყველგან, ირგვლივ, ეგრე, სამჯერ, ორგზის, ზემო, წინაშე, ერთხელ, ამაღამ, ერთხან(ს)...). ზმნიზედად შეიძლება გამოყენებული იყოს სახელის ფუძეც: **ღამე // ღამით:** ავადმყოფს მთელი ღ ა მ ე არ ეძინა.

ზმნიზედის შინაარსობლივი ჯგუფები. ქართულში გამოიყოფა ზმნიზედის რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფი:

ა დ გ ი ლ ი ს ზმნიზედა გამოხატავს მოქმედების ადგილს ან მიმართულებას. მისი კითხვებია: სად? საიდან? სა-

დამდე? საითკენ? ადგილის ზმნიზედებია: აქ, იქ, წინ, უკან, შინ... ძირს, ახლოს, შუაში, შინისკენ, ბოლოსკენ, გვერდით, შორით, ქვემოთ, გარეთ, საიდან, მაღლა, დაბლა, აქამდე, იქამდე, სადამდე, მეზობლისას...

დ რ ო ი ს ზმნიზედა აღნიშნავს მოქმედების დროს, ანუ დროის მონაკვეთს, რომელშიც სრულდება მოქმედება. მისი კითხვებია: როდის? რა დროიდან? რა დრომდე? რამდენ ხანს? დროის ზმნიზედებია: ახლა, აწ, წეღან, წუხელ, გუშინ, შარშან, უწინ, ხვალ, ზეგ, ჯერ, მერმე, გვიან, მალე, წელს, დღეს, საღამოს, ბოლოს, საღამოზე, დაწყებისას, დამთავრებისას, ერთხელ, მარადის, ღამით, დილით, ხვალიდან, წლობით, ძველად, ამჟამად, პირველად, აქამდე, მანამდე...

ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს ზმნიზედა მიუთითებს, თუ როგორ, რა ვითარებაში ხდება ზმნით აღნიშნული მოქმედება. მისი კითხვებია: როგორ? რანაირად? ვითარების ზმნიზედებია: ძალიან, ძლიერ, ლომებრ... ლუკმა-ლუკმა, ცხენდაცხენ, ზეზე, ფეხდაფეხ... ძალზე, ძლივს, ლომსავით, ლომისებრ, წყენით, ოხვრით, მშვიდად, ამნაირად, გეზად, განუწყვეტლივ, ეგრე, მაგრე, ასე, ისე, თავქვე, პირაღმა, გარდიგარდმო...

ზ ო მ ა - ო დ ე ნ ო ბ ი ს ზმნიზედა აღნიშნავს, თუ რა ზომით, რა ოდენობით ხდება მოქმედება. მისი კითხვებია: რა ზომით? რა ოდენობით? რამდენად? ასეთი ზმნიზედებია: სულ, ნაკლებ, სრულებით, სავსებით, მეტრობით, მთლად, მეტად, ცოტად, ათად, ამდენად.

რ ი გ ო ბ ი თ - ჯ ე რ ო ბ ი ს ზმნიზედა უჩვენებს ზმნით გამოხატული მოქმედების ჩადენის რიგს ან რაოდენობას. მისი კითხვებია: რამდენჯერ? მერამდენედ? მერამდენეჯერ? რიგობით-ჯერობის ზმნიზედებია: მეორედ, მეათედ, ერთჯერ (ერთხელ), იმდენჯერ, ერთგზის, მრავალგზის...

მ ი ზ ე ზ ი ს ზმნიზედა გამოხატავს მოქმედების გამომწვევ მიზეზს. მისი კითხვაა რატომ? ასეთი ზმნიზედებია: ამიტომ, მაგიტომ, მიტომ, რატომღაც...

მ ი ზ ნ ი ს ზმნიზედა გამოხატავს მოქმედების მიზანს. მისი კითხვებია: რად? რისთვის? რა მიზნით? მიზნის ზმნიზედებია: ამისთვის, მაგისთვის, იმისთვის, მისთვის, იმად, ამად. მიზეზისა და მიზნის ზმნიზედები ნაცვალსახელური წარმოშობისაა.

კ ი თ ხ ვ ი თ ი ზმნიზედებია ზმნიზედის ჯგუფების კითხვები: სად? საიდან? საითკენ? სადამდე? როდის? რა დროიდან? რამდენ ხანს? როდემდე? როგორ? რამდენჯერ? რატომ? რად? რისთვის?

მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ ი ზმნიზედა მიიღება კითხვით ზმნიზედაზე **ც** ნაწილაკის დართვით: სადაც (< სად+ც), საიდანაც, საითკენაც, როდესაც, როგორც... ეს ზმნიზედები დამოკიდებულ წინადადებას აერთებენ მთავართან და ასრულებენ კავშირის ფუნქციას.

ზმნიზედა ფორმაუცვლელ მეტყველების ნაწილთა შორის ყველაზე მრავალფეროვანი და თავისებურია როგორც წარმოებით, ისე სემანტიკურად. იგი მორფოლოგიური აღნაგობითა და ფუნქციით ახლოს დგას სივრცის გაგების მქონე თანდებულებსა და ზმნისწინებთან. ამ მსგავსება-სიახლოვის საფუძვლად მიაჩნიათ მათი გენეზისური ერთიანობა. კერძოდ: სამივესათვის ამოსავალი უნდა იყოს დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვა – ზმნიზედა, რომელიც შემდგომში, თანდებულად ან ზმნისწინად ჩამოყალიბების პროცესში, მაწარმოებელი ელემენტების თანდათანობითი ჩამოცილების გზით კარგავს დამოუკიდებლობას და გვევლინება ზმნისწინისა და თანდებულის სახით.

სპეციფიკური ფორმობრივ-სემანტიკური ბუნების გამო *ბ. ჯორბენაძე* ზმნიზედას (რომელსაც მხოლოდ რამდენიმე ბრუნვის ფორმა აქვს) **ნაკლული პარადიგმის** მქონე ფორმაცვალებად სიტყვათა რიგში განიხილავს.

მართლაც, ზმნიზედათა დიდ ნაწილში გამჭვირვალედ ჩანს მათი ფორმაცვალებადობის თვისება, აგრეთვე გარკვეული სინტაქსური მიმართების უნარი წინადადების სხვა წევ-

რებთან,... რაც კიდევ უფრო სარწმუნოს ხდის ზმნიზედის გაერთიანებას სახელებში.

ზმნიზედათა მართლწერა

1) მოქმედებითი ბრუნვის ფორმისაგან წარმომდგარი ზმნიზედების ბოლოს უნდა დაიწეროს **თ** და არა **დ**: ზემოთ, ქვემოთ, გარეთ, წინათ, უნებლიეთ, აქეთ, იქით...

2) ვითარებითი ბრუნვისაგან ნაწარმოები ზმნიზედების ბოლოს უნდა დაიწეროს **დ** და არა **თ**: ცუდად, უცბად...

3) დეფისით იწერება ფუძეგაორკეცებული ზმნიზედები: ჩქარ-ჩქარა, ნელ-ნელა, ნაბიჯ-ნაბიჯ...

4) დეფისით იწერება ანტონიმური ზმნიზედებიც: დილა-საღამოს, აქა-იქ, გაღმა-გამოღმა...

5) უდეფისოდ (ერთად) იწერება **და** კავშირიანი ზმნიზედები: ხანდახან, თანდათან, დროდადრო, გზადაგზა...

6) ერთად იწერება შერწყმული ზმნიზედები: ცალმხრივ, ყოველმხრივ, ყოველნაირად, დიდხანს, დროგამოშვებით...

7) **წინ** და **უკან** ანტონიმური ზმნიზედებია. თუ საუბარია წარსულში მომხდარ ამბავზე, უნდა გამოვიყენოთ **წინ**: ორი საათის წინ დამთავრდა სხდომა. შდრ., გუშინწინ და არა გუშინუკან; შარშანწინ და არა შარშანუკან; ამას წინ და არა ამას უკან...

8) უნდა ვთქვათ და ვწეროთ **ალბათ** და არა ალბად.

სამეცნიერო ლიტერატურაში **ალბათ** მიჩნეულია სხვადასხვა მეტყველების ნაწილად: ზოგი მკვლევრისთვის ის არის ზმნიზედა, ზოგი საერთოდ არ ასახელებს მორფოლოგიაში და ჩართულად (განკერძოებულ სიტყვად) მიიჩნევს. გარდა ამისა, არ არის ერთგვაროვნება მასთან დაკავშირებით სასვენი ნიშნების გამოყენებაშიც: ხან მძიმეებით გამოიყოფა, ხანაც მის გარეშეა.

ალბათ სიტყვის კვალიფიკაციისათვის გადამწყვეტი უნდა იყოს კონტექსტი, ე.ი. წინადადების სემანტიკით განისაზღვროს მისი ფუნქცია, შესაბამისად, სასვენი ნიშნის საკითხიც.

6.2. თანდებული

თანდებული არის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი ფორმაუცვლელი სიტყვა ან ბგერათა კომპლექსი, რომელიც დაერთვის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას და ამყარებს მიმართებას სახელსა და სახელს შორის ან სახელსა და ზმნას შორის.

თანდებული (კავშირისა და ნაწილაკის მსგავსად) ახლავს სხვა სიტყვას და ასრულებს გარკვეულ ფუნქციას (ამის გამო *აკ. შანიძემ* უწოდა **მხლებელი**).

ფუნქციის მიხედვით თანდებული მრავალფეროვანია: აღნიშნავს საგნის მდებარეობას, მიმართულებას, დანიშნულებას, მსგავსებას და ა. შ. ზოგი თანდებული ერთი ფუნქციის მქონეა, ზოგს კი ერთდროულად რადენიმე ფუნქცია აქვს.

შენიშვნა: თანდებულთა ფუნქციები, გამოყენების შემთხვევები (მართლწერის საკითხებითურთ) და ზოგი მათგანის გენეზისი უფრო დაწვრილებით არის განხილული ზემოთ (იხ. გვ.109-114).

თანდებული მიიღება სხვადასხვა მეტყველების ნაწილისაგან – სრულმნიშვნელოვანი სიტყვებისაგან. მაგალითად: **-თვის < თავ-ი** (არს. სახ.), **მიხედვით < მიხედვა** (ხედავს ზმნის საწყისის მოქმ. ბრ. ფორმა), **შესახებ < შესახები** (ეხება ზმნის მომავალი დროის მიმღეობა), **-ზე** < ზედა, **-ში** < შინა, **-თან < თანა** , **-კენ** < კერ < კერძ < კერძო, **-მდე** < მიდღედ, **-მდის** < მიდღის (*ა. შანიძე*) და ა. შ.

შედგენილობის (ფორმის) მიხედვით თანდებული ორგვარია: მარტივი და რთული. მარტივია ერთმარცვლიანი თანდებულები: **-გან, -კენ, -ებრ, -თვის, -ზე, -ში, -თან.** რთულია ორ- და მეტმარცვლიანები: **მიერ, გამო, მიმართ, შესახებ, გარდა, -თანავე.** მარტივი თანდებულები **-ზე, -ში, -თან...** წარმოშობით რთულია.

ერთმარცვლიანი (მარტივი) თანდებული შერწყმულია ბრუნვის ფორმასთან (გამონაკლისია მხოლოდ **-თანავე**), რთული კი ცალკე მდგომია.

გენეზისურად თანდებული შეიძლება იყოს პირველადი და მეორეული. პირველადია: **-ზე, -ში, -თან, -ვით, -გან, -კენ, -ებრ // -მებრ, -მდე/-მდის, გამო, გარდა, მიერ, მიმართ, შორის, შუა...**

მეორეულ თანდებულებად ითვლება თანდებულის ფუნქციით გამოყენებული სახელები და ზმნიზედები.

სახელური თანდებულებია: შესახებ, თაობაზე, საშუალებით, მიზნით, წყალობით, მიხედვით, მიუხედავად, შედეგად, მსგავსად, ნაცვლად... ხოლო ზმნისართულია: წინ, უკან, მარჯვნივ, მარცხნივ, ქვეშ, ზევით, ქვევით, ირგვლივ, გარშემო, გასწვრივ, გაღმა, შემდეგ, წინათ...

ქართულში თანდებული დაერთვის ხუთ ბრუნვას:

სახელობითი – **-ვით** (დევივით, ბავშვივით).

მიცემითი – **-ვით** (დედასავით), **-თან** (ხესთან), **-ზე** (მთაზე), **-ში** (სახლში), **შუა/შორის** (მთებს შუა/შორის).

ნათესაობითი – **-გან** (დედისგან), **-თვის** (შვილისთვის), **-კენ** (სახლისკენ), **-ებრ** (ლომებრ), **-თანავე** (წასვლისთანავე), **გამო** (ავადმყოფობის გამო), **მიერ** (შვილის მიერ), **გარდა** (მეგობრის გარდა), **გულისთვის** (ძმის გულისთვის), **შესახებ** (წიგნის შესახებ), **ნაცვლად** (სიმღერის ნაცვლად), **მაგიერ** (სწავლის მაგიერ), **მიმართ** (მეზობლის მიმართ), **მიხედვით** (ნაშრომის მიხედვით), **მიუხედავად** (წყენის მიუხედავად).

მოქმედებითი – **-დან** (ქალაქიდან < ქალაქითგან), **-ურთ** (შვილითურთ).

ვითარებითი – **-მდე** (სახლამდე), **-მდის** (სახლამდის).

-ვით თანდებულს ერთნაირი ფუნქცია აქვს სახელობითსა და მიცემითში (ორივე შემთხვევაში მსგავსებას გამოხატავს), მაგრამ განსხვავებულია მათი მოხმარების სფერო: სახელობითში **-ვით** ერთვის მხოლოდ თანხმოვნით დაბოლოებულ ფუძეებს, მიცემითში კი – ყველა სახელს, განურჩევლად ფუძის დაბოლოებისა: წიგნ-ი-ვით – შდრ., წიგნ-ს-ა-ვით,

მზე-ს-ა-ვით... თანამედროვე ქართულის მიხედვით, თანხმოვანფუძიან სახელებთან **-ვით** თანდებული უფრო ხშირად არის სახელობითში, ვიდრე მიცემითში. ამ პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის უპირატესობას სტილისტური ფაქტორიც უნდა განსაზღვრავდეს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ თანდებული ქართულში (საერთოქართველურშიც) შედარებით ცოტაა. ეს ფაქტი ახსნილია იმით, რომ ზმნისა და სახელის მიმართებითი ფორმებით (ბრუნვათა სიმრავლე, ქცევის ფორმები) უთანდებულოდაც ზუსტად გამოიხატება აზრი.

თანდებული დამახასიათებელია კავკასიური ენებისთვისაც. ევროპულ ენებში მისი შესატყვისია წინდებული.

თანდებული მიჩნეულია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვებისაგან მომდინარედ. ამასთან დაკავშირებით მიუთითებენ, რომ დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე მეტყველების ნაწილთა დამხმარე სიტყვებად გამოყენება-გადაქცევის პროცესი მხოლოდ ისტორიული ფაქტი არ არის, იგი დღესაც აქტუალურია. თანამედროვე სალიტერატურო ენაში თანდებულთა რიცხვი თანდათან იზრდება წიგნური გზით ძირითადად იმ ზმნისართებისა და სახელების ხარჯზე, რომლებიც სემანტიკურად გამოხატავენ მიმართება-დამოკიდებულებას.

თანდებულებს, როგორც ენობრივ ერთეულებს, აქვს გარკვეული გრამატიკული ფუნქციები, რაც გამოიხატება სახელსა თუ ზმნასთან მათი მიმართებით. გარდა ამისა, თანდებულებს სიტყვაში (შესაბამისად, წინადადებაში) შეაქვს სხვადასხვა სემანტიკური ელფერიც. მაგალითად, თანდებულთა უდიდესი ნაწილი – ძირითადად პირველადი და ზმნისართული წარმოშობისა – განეკუთვნება სტილისტურად ნეიტრალურ ლექსიკას; ემოციურად შეფერილი თანდებულებია: წყალობით, მეოხებით, შემწეობით; წიგნური შეფერილობა აქვს და უპირატესად წიგნის ენაში გამოიყენება: შესახებ, თაობაზე, დაკავშირებით, მიმართებით, შესაბამისად... სასაუბრო ელფერი აქვს **-ზე** თანდებულს მიზნის სემანტიკის გადმოსაცემად **პურზე მიდის** ტიპის შესიტყვებებში და ა. შ. *(ვ. კალანდაძე).*

6.3. კავშირი

კავშირი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილია. იგი აერთებს ორ სიტყვას ან ორ წინადადებას. მაგალითად: მთა **და** ბარი ამწვანდა; მზე ამოვიდა **და** ქვეყანამ გამოიღვიძა.

შედგენილობის მიხედვით კავშირი ორგვარია: მარტივი და რთული.

მ ა რ ტ ი ვ ი ა: და, რომ, თუ, მაგრამ, ხოლო, კი, რათა, რადგან...

რ თ უ ლ ი ა: იმიტომ რომ, ასე რომ, მაშინ როდესაც, რის გამოც, თუნდაც (< თუ უნდა)...

მარტივი კავშირი შეიძლება იყოს პ ი რ ვ ე ლ ა დ ი და ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ ი. პირველადი კავშირები ძველისძველი წარმოშობისაა, მათი რიცხვი ენაში ცოტაა (**თუ, და, ხოლო...**). ნაწარმოები კავშირები გვიანდელია, მიღებულია ნაცვალსახელებისაგან, ზმნის პირიანი ფორმებისაგან, ზმნიზედებისა და ნაწილაკებისაგან. მაგალითად:

რათა < რადთა (ნაცვალსახელის მოქმ. ბრ.)

გინდ < გინდა (ზმნა)

თუნდაც < თუ + უნდა + ც (კავშირი + ზმნა + ნაწილაკი)

თუმცა < თუ + მცა (კავშირი + ნაწილაკი) და ა. შ.

ზოგი კავშირი (და, თუ, კი...) ცალეულია, ზოგიც წყვილის სახით გამოიყენება: ორ დამოუკიდებელ ნაწილთაგან ერთი წინადადების პირველ ნაწილშია, მეორე კი – მეორე ნაწილში. ასეთია: არა მარტო – არამედ, არამცთუ – არამედ, კი არა – არამედ, თუმცა – მაგრამ...

ფუნქციის მიხედვით კავშირი ორგვარია: მაერთებელი და მაქვემდებარებელი.

მაერთებელი კავშირი აერთებს ორ სიტყვას ან ორ თანასწორ წინადადებას (გამოიყენება შერწყმულსა და რთულ თანწყობილ წინადადებებში). მისი ჯგუფებია:

მ ა ჯ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი: და, თუ.

მ ა ც ა ლ კ ე ვ ე ბ ე ლ ი: ან, ან – ან, ხან, ხან – ხან, გინდ, თუნდ, გინდ – გინდ, თუნდ – თუნდაც, თუ.

მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე ლ ი: მაგრამ, ხოლო, კი, თორემ, არამედ, კი არა – არამედ, არა მარტო – არამედ, ოღონდ, თუმცა.

მ ა ი გ ი ვ ე ბ ე ლ ი: ანუ, ესე იგი (ე.ი.).

მაქვემდებარებელი კავშირი აფორმებს ქვეწყობას: აერთებს ერთმანეთის მიმართ გრამატიკულად არათანასწორ წინადადებებს – მთავარსა და დამოკიდებულს, გამოიყენება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში.

მაქვემდებარებელი კავშირის ჯგუფებია:

დ რ ო ი ს: რა, თუ არა, სანამ, ოდეს, რაწამს, რაკი, როს, ვიდრე, რომ...

მ ი ზ ე ზ ი ს: რადგანაც, იმიტომ რომ, ვინაიდან, რაკი, რომ, რამეთუ...

მ ი ზ ნ ი ს: რათა, რომ, იმისთვის რომ...

პ ი რ ო ბ ი ს: თუ, თუკი, რომ, უკეთუ, ოღონდ...

დ ა თ მ ო ბ ი ს: თუმცა, გინდ, თუნდ, გინდაც, თუნდაც, მიუხედავად იმისა, რომ...

ქართულში კავშირთა უმრავლესობა ერთი ფუნქციის მქონეა – ან მაერთებელია, ან მაქვემდებარებელი, მაგრამ ზოგიერთი ორი ან მეტი ფუნქციითაც გამოიყენება (**თუ, თუმცა, ოღონდ...**). მაგალითად, ასახელებენ **რომ** კავშირის ცხრა ფუნქციას *(შ. ძიძიგური)*.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში **რადგან** კავშირის ფუნქციით კვლავ გააქტიურდა **რამეთუ**, თუმცა ყოველთვის (განსაკუთრებით ზეპირ მეტყველებაში) როდი იხმარება თავისი ფუნქციით – უმართებულოდ გვხვდება მიზნის ან სხვა სემანტიკის კავშირადაც.

თანამედროვე ქართულში ზოგიერთი მკვლევარი კავშირს, ფორმობრივ-სემანტიკური ვითარების გათვალისწინებით, აღარ მიიჩნევს დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილად; მას მიაკუთვნებენ სინტაქსის სფეროს.

6.4. ნაწილაკი

ნაწილაკი არის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი ბგერა, ბგერათა კომპლექსი თუ სიტყვა. იგი ერთვის წინადადების წევრს ან მთელ წინადადებას და რაიმე მხრით უცვლის მას მნიშვნელობას, მასში შეაქვს სხვადასხვა ელფერი. მაგალითად, ბავშვი მოვიდა, შდრ., ბავშვი**ც** მოვიდა. ნაწილაკს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს გამონათქვამების შინაარსობრივ გამთლიანებაში.

ნაწილაკის ადგილი სიტყვასთან მყარია ან თავისუფალი. პირველ შემთხვევაში მისი პოზიცია მუდამ ერთნაირია: ან მხოლოდ წინ უძღვის, ან მხოლოდ მოსდევს. პრეპოზიციური ნაწილაკებია: **ნუ, არ, ვერ...** პოსტპოზიციურია: **-მე, -ვე, -ღა, -ცა, -ოდე...**

ზოგი ნაწილაკის ადგილი თავისუფალია: ყიდის თ უ რ მ ე // თ უ რ მ ე ყიდის...

ნაწილაკი შეიძლება ახლდეს სახელს, ზმნას, ზმნიზედას და თვით ნაწილაკსაც (ბავშვსაც, ხუთიოდე, არ წერს, გუშინაც, არ+ც...). იგი იწერება ცალკე (ხოლმე, არ, ვერ, ნუ, თურმე) ან დეფისით გამოეყოფა სიტყვას (მივდივარ-მეთქი), ანდა უშუალოდ ერთვის სიტყვას (ვინმე, სადღა, ორიოდე...).

გარდა ამისა, რამდენიმე ნაწილაკი განკერძოებით დგას და მეტყველებაში მთელი წინადადების ტოლია. ესენია: **ჰო, კი, დიახ, არა.**

ფუნქციის მიხედვით ნაწილაკი მრავალფეროვანია. ზოგ მათგანს ერთი ფუნქცია აქვს, ზოგს კი – ერთდროულად ორი ან მეტი. გამოიყოფა ნაწილაკის რამდენიმე შინაარსობლივი ჯგუფი:

ჩვენებითი: ა, აი, აჰა, ჰა.

კითხვითი: ა, თუ, ნუთუ, განა, ხომ, არ-კი, აკი.

უკუთქმითი: არ, ვერ, ნუ, როდი, აღარ, ვეღარ, ნულარ, არც(ა), ვერც(ა), ნურც. **არ** გამოხატავს მოქმედების კატეგორიულ უარყოფას, რაც დამოკიდებულია სუბიექტის ნება-სურვილზე (არ გავაკეთებ!); **ვერ** აღნიშნავს რისამე შეუძლებლობას

და არა კატეგორიულ უარყოფას. ეს შეუძლებლობა სუბიექტის ნება-სურვილზე არაა დამოკიდებული (ვერ გავაკეთებ); **ნუ** აწარმოებს უკუთქმით ბრძანებითს (ნუ გააკეთებ!).

მიგებითი
- დადასტურებითი: ჰო, კი, დიახ (<დიაღ).
- უარყოფითი: არა, ვერა, ნურა.

სიტყვასიტყვითი: -მეთქი, -თქო, -ო. **-მეთქი** გამოიყენება მაშინ, როცა მოუბარი პირი (I პირი) იმეორებს წინათ ნათქვამს ან განაზრახს: ვიფიქრე, წავალ-მეთქი; **-თქო** (<თქვა) იხმარება მაშინ, როცა I პირის ნათქვამი II პირმა უნდა გადასცეს III პირს: გადაეცი, მოდი-თქო; **-ო** (სხვათა სიტყვის ნაწილაკი) მიუთითებს, რომ ნათქვამი ეკუთვნის III პირს, უმეტესად გვხვდება ანდაზებში. მაგალითად: „რაც მოგივა დავითაო, ყველა შენი თავითაო!“ **-მეთქი** და **-თქო** დეფისით გამოეყოფა სიტყვას.

გაძლიერებითი: -ც, -ცკი, კიდეც, უკვე, მაინც.

გამორჩევითი: -ღა, მხოლოდ, მარტო.

განუსაზღვრელობითი: -მე, -ღა, -ღაცა.

ნება-სურვილის გამომხატველი: ნეტავი, ნეტა, -მცა, -მც, ნეტამც, უნდა, ბარემ, დაე, ვინძლო, აბა, მოდი.

შესაძლებლობა-ვარაუდისა და განცვიფრების: იქნებ (იქნება), ეგებ (ეგების), შეიძლება, რა, არა, აკი, აკი არ.

მიახლოებითი: კინაღამ, ლამის, თითქოს, -ოდე.

მიმართებითი: **ც** (< **ცა**). ძველ ქართულში მიმართებითი ნაწილაკის ფუნქციით გამოიყენებოდა აგრეთვე **ესე, ეგე, იგი.** მიმართებითი ნაწილაკები დაერთვის სრულმნიშვნელოვან სიტყვებს და აქცევს მათ მიმართებითად.

სხვა სემანტიკის გამომხატველია ცალკეული ნაწილაკები: **ხოლმე** (მრავალგზისობის), **თურმე** (უნახაობის), **ვითომ, თითქო, თითქოს** (მსგავსების), **ვაითუ** (შიშის) და ა. შ.

ნაწილაკი მომდინარეობს სრულმნიშვნელოვანი სიტყვებისაგან. ამათგან ზოგმა დროთა ვითარებაში დაკარგა

დამოუკიდებელი მნიშვნელობა და გარეგნულადაც ისე იცვალა სახე, რომ დღეს ძნელია მისი თავდაპირველი ფორმის აღდგენა, თუმცა ჯერ კიდევაა შემორჩენილი ისეთი ნაწილაკებიც, რომელთა წარმომავლობა გამჭვირვალეა.

ნაწილაკები მიღებულია სხვადასხვა მეტყველების ნაწილისაგან. ამოსავალი შეიძლება იყოს სახელი, ზმნა, ზმნიზედა, ნაწილაკი ან სიტყვათა შეკავშირება. მაგალითად: რა (ნაცვალსახ.), უნდა, იქნება, შეიძლება, მოდი, დაე (ზმნა), მერე, ოდე, როდი, აგერ... (ზმნიზედა), ვაითუ < ვაი+თუ (ნაწილაკთა შეერთებით), მეთქი < მე ვთქვი (სიტყვათა შეკავშირება) და ა.შ.

ძველ ქართულში ნაწილაკი ფორმითა და ფუნქციით უფრო ნაკლებ მრავალფეროვანი იყო. იგი, როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი, ქართულ ლინგვისტიკაში მოგვიანებით (XIX საუკუნეში) გამოიყო. ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე მის მეცნიერულ შესწავლას არაერთი გამოკვლევა მიეძღვნა.

6.5. შორისდებული

შორისდებული ჰქვია ბგერას, ბგერათა კომპლექსს ან სიტყვას, რომელიც ადამიანის გრძნობებსა და ნება-სურვილს გამოხატავს, მაგრამ ისე, რომ არ ასახელებს მას. შორისდებული რაიმე მოვლენას კი არ აღნიშნავს, რაიმე საგანს (ან მოვლენას) კი არ „მიემართება“, არამედ წარმოადგენს „მეტყველის განცდათა ობიექტივაციის, გამოვლენის კონვენციალურ (=პირობით) საშუალებას“ (*ბ. ფოჩხუა*).

შორისდებული, როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი, ანტონ I-ის გრამატიკიდან იღებს სათავეს და იგი თავისი სპეციფიკის გამო ქართული ლინგვისტიკის ერთ-ერთი საინტერესო ობიექტი ხდება.

ზმნიზედის, თანდებულის, კავშირისა და ნაწილაკის მსგავსად შორისდებული ფორმაუცვლელი სიტყვაა მორფო-

ლოგიური ასპექტით, მაგრამ სინტაქსური ფუნქციით მკვეთრად განსხვავდება სხვა დანარჩენი მეტყველების ნაწილებისაგან... „შორისდებული სემანტიკური ოდენობაა“ (*არნ. ჩიქობავა*). იგი სხვა სიტყვებს უპირისპირდება, როგორც წინადადების ეკვივალენტი. სწორედ ამ თავისებურებიდან გამომდინარე, ზოგიერთი მკვლევარი შორისდებულს არ მიიჩნევს დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილად.

შორისდებული ინტონაციურად მდიდარი და მრავალფეროვანია. **შინაარსის** მიხედვით გამოიყოფა შორისდებულის სამი ძირითადი ჯგუფი. ესენია:

1.შორისდებულები, რომლებიც ამა თუ იმ გრძნობის, ემოციის გამოძახილს წარმოადგენენ;

2. შორისდებულები, რომლებიც გამოხატავენ ფიცილს, ალერსს;

3.შორისდებულები, რომლებიც მოუბრის ნება-სურვილს ასახავენ.

გრძნობა-ემოციების გამომხატველი შორისდებულები იყოფა ცალკეულ ჯგუფებად, რომელთა მიერ შეიძლება გადმოიცეს:

ნ ა ტ ვ რ ა: ეჰ, ოჰ, ახ...

მ ო წ ო ნ ე ბ ა, ს ი ხ ა რ უ ლ ი, ა ღ ტ ა ც ე ბ ა: ოჰ, უჰ, ყოჩაღ, ო, იჰ, ვიშ, ახ, ბარაქალა, იფ-იფ...

მ წ უ ხ ა რ ე ბ ა: ჰოი, ოჰ, უჰ, ვაჰმე, ვაი, ვაიმე, უი, უიმე, ჰმ, ოხ, ახ, უუ...

გ ა კ ვ ი რ ვ ე ბ ა - გ ა ო ც ე ბ ა: ეჰ, ოჰ, აბა-აბა, ვა, ქა, ერიჰა, ბიჭოს, დახე, უჰ...

დ ა ნ ა ნ ე ბ ა - ს ი ბ რ ა ლ უ ლ ი: ვიშ, ეჰ, აჰ, აფსუს, ოო, ახ, ვაგლახ...

დ ა ც ი ნ ვ ა: ხა! ხა! ხა! იფ, იფ, ოლოლო...

ზ ი ზ ღ ი: ფუჰ, ფუ, ფუი...

დ ა ს ტ უ რ ი: ჰო, ო, ჰაი, ჰაი–ჰაი...

წ ა ქ ე ზ ე ბ ა - გ ა მ ხ ნ ე ვ ე ბ ა: ჰა.

ზოგჯერ ერთი და იგივე შორისდებული სხვადასხვა მნიშვნელობით გამოიყენება. ასეთია: **ოჰ** (ნატვრა, მწუხარება, გაკვირვება, გაოცება), **უჰ** (გაკვირვება, გაოცება, მოწონება, სიხარული, აღტაცება) და ა. შ.

გრძნობა-ემოციების გამომხატველი შორისდებულების რიცხვი ქართულში დიდია.

ფიცილის, ალერსის, მისალმება-გამოთხოვების, მადლობის გამომხატველი შორისდებულებია: გამარჯობა, გაგიმარჯოს, ღმერთმანი, მამაშვილობამ, ძმობამ, ჩემმა მზემ, ხელი მოგიმართოს, მშვიდობით, გენაცვალე, შენი ჭირიმე, შენი კვნესამე, გეთაყვა...

ნება-სურვილის გამომხატველი შორისდებულები გამოიყენება ადამიანის, ცხოველის, ფრინველის, გაპიროვნებული უსულო საგნების მიმართ, რომ მათ შეასრულონ მთქმელის ნება-სურვილი. ესენია: ჰაუ! ჰაუ-ჰაუ! არიქა, ეი, ჰეი, სუ, სუთ, ჩუ, ციც... ჯი-ჯი, წიპ-წიპ! აქშა-აქშა, ქუცი-ქუცი... მათი რიცხვი შედარებით მცირეა.

შორისდებული წინადადებაში განკერძოებით დგას, სხვა წევრებისაგან გამოიყოფა სასვენი ნიშნებით (მძიმით, მძიმეებით, ძახილის ნიშნით).

მიუთითებენ, რომ სემანტიკის მიხედვით ქართული შორისდებულები ემსგავსება ევროპული ენების შორისდებულებს, მაგრამ აქ სესხებასთან როდი გვაქვს საქმე. სხვადასხვა სისტემის ენებში ისინი დამოუკიდებლად უნდა ჩამოყალიბებულიყვნენ. ჩანს, განსხვავებულ ენებს რთულ ემოციურ გრძნობათა გამოსახატავად ერთნაირი ენობრივი მასალა გამოუყენებია. ძველ ქართულში შორისდებული მეტად იშვიათია.

ლიტერატურა

აბესაძე ნ., ზმნისწინებისა და თანდებულების ურთიერთობის საკითხი ქართველურ ენებში: თსუ შრ., 143, № 4, 1972.

ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა (მეორე რედაქცია – 1767); თბ., 1997.

აფრიდონიძე შ., ზმნისა და ზმნიზედის ურთიერთობისთვის ქართულში: ქელს, № 1, 1974.

აფრიდონიძე შ., ჩვენი ენა ქართული, თბ., 2002.

ბაბუნაშვილი ე., ანტონ I და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.

გაბუნია კ., ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში, თბ., 1993.

გაჩეჩილაძე ო., შორისდებული ახალ სალიტერატურო ქართულში, თბ., 1979.

გიგინეიშვილი ივ., თანდებულთა და თანდებულიან სახელთა მართლწერა: თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, 1970.

ვეშაპიძე ირ., ზმნისწინის, თანდებულისა და ზმნიზედის ურთიერთდამოკიდებულება: თსუ შრ., 96, 1963.

თალაკვაძე მ., ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდიკა, თბ., 1959.

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბ., 1970; 1986.

თოფურია ვ., ძი ნაწილაკი ქართულში: ენიმკის მოამბე, ტ. XVI, 1944.

თოფურია ვ., ქართული ენა, განაკვ. I-IV, თბ., 2000.

კალანდაძე ვ., თანდებული: ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

კეკელიძე მ., „რამეთუ“ კავშირი ქართულში: ქელს, № 3, 1977.

კეკელია შ., დავითიანი აკ., ქართული ენა, თბ., 1973.

კვანტალიანი ლ., ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსი, თბ., 1990.

კვაჭაძე ლ., ქართული ენა, ნაწილი I, თბ., 1981.

კოტინოვი ნ., მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციებისათვის ქართულში: მაცნე, № 2, 1971.

ლეჟავა ლ., ზმნისართ-კავშირთა გამოყენებისათვის: ქელს, № 3, 1983.

მარტიროსოვი არ., თანდებული ქართულში, იკე, I, თბ.,1946.

მარტიროსოვი არ., წინდებულისა და თანდებულის ისტორიული ურთიერთობისათვის; იკე, VIII, თბ.,1956.

ნებიერიძე გ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

ონიანი ალ., თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.

უთურგაიძე თ., კითხვითი **ა** და **მე** ნაწილაკები ქართულში: იკე, IV, თბ., 1953.

ფეიქრიშვილი უ., ქართული ენის მორფოლოგია, ქუთაისი, 1992.

ფეიქრიშვილი უ., არ ნაწილაკის ერთი ფუნქციისათვის თანამედროვე ქართულში: კრებ. „საენათმეცნიერო ძიებანი", VIII, თბ., 1999.

ფოჩხუა ბ., ხმოვანსართული ზმნისართები ქართულში: ქესს, I, 1959.

ფოჩხუა ბ., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.

ქართული ენა – ენციკლოპედია, თბ., 2008.

ღვინაძე თ., ზმნიზედის სწავლების ზოგიერთი საკითხი: ქელს, №1-4, 1987.

ღლონტი ალ., ისევ „რამეთუს" გამო: ჟურნალი „დროშა", № 4,1984.

შალამბერიძე გ., ქართული მართლწერა, თბ., 1961.

შამელაშვილი რ., განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები ქართულში და მათი სწავლების მეთოდიკა, თბ., 1958.

შანიძე აკ., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

ჩიქობავა არნ., ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბ., 1998.

ძიძიგური შ., კავშირები ქართულში, თბ., 1969.

ჭუმბურიძე ზ., უარყოფითი ნაწილაკები ქართულში და მათი ხმარების თავისებურებანი: ქელს, № 2, 1970.

ჯაჯანიძე პ., ზოგი ზმნისწინისა და თანდებულის ურთიერთმიმართებისათვის ძველ ქართულში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XI, 1952-1953.

ჯორბენაძე ბ., ქართული ენის მორფოლოგია, თბ., 1995.

ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.

დანართი 2

სავარჯიშო მასალა

(წინადადებები)

- ცოდნა უენოს ფეხს აადგმევინებს, გონებას მოხნავს, სიბრძნეს დასთესს და ფუძეს დაადგმევინებს (სულხან-საბა).
- რაც ერთხელ ცხოვლად სულს დააჩნდების, /საშვილიშვილოდ გარდაეცემის (ნ. ბარათაშვილი).
- ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ, თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანა, რომ, თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ (ილია).
- ქალი მიდის, რომ სხვაგან ბუდე გაიკეთოს, კაცი კი ბედს შინ მოელოდება (ილია).
- ზოგი კაცი იმისთანაა, რომ არ ვიცით, რომელი მხრიდან დავუწყოთ ყურება, რადგანაც ყოველი მხრიდან დიდებული სანახავია (ილია).
- სანამ მე გონს მოვიდოდი, დათიკო ძირს ჩამოვარდნილიყო (ილია).
- სიყვარულს ხომ მაინც მიუხვდებოდი, თუნდა ნაასალი მადლი გიორგისა არა სცხებოდა (ილია).
- ქვეყანა ტაძარი კი არ არის, სადაც კაცი უნდა ლოცულობდეს, არამედ სახელოსნოა, სადაც უნდა ირჯებოდეს და შრომობდეს (ილია).
- ვნანობ, რომ ასე უსახელოდ მოგეკვლევინე (ილია).
- მეტყველების ნიჭს ისეთივე ვარჯიშობა უნდა, როგორც ყველაფერს სხვას (ილია).
- იქ თვით სამოთხე ჯოჯოხეთია, /სად თვის შხამს ანთხევს მტრობა და შური (ილია).
- მოჰმადლე ქართველს ქართვლის ნდობა და სიყვარული /და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული! (ილია)
- ჩვენი კალამი დაუღალავი გუთანია, მელანი კიდევ გულ-ღვიძლიდან გამოწურული ჩვენი ოფლია (ილია)
- მე რომ მიყვარდი, ის სიყვარული მოკვდავთა ენით არ გამოითქმის (აკაკი).

- შრომა აიღე მახვილად და მოთმინება ფარადა! (აკაკი).
- რატომ არ ჰგუობს, არ ვიცი, ამ ჰანგს ბუნება ბარისა?! (ვაჟა).
- გახარებული უფალი კარგ ყმას ჯვარს სწერდეს ზენითა (ვაჟა).
- ლამაზად შვილის აღმზრდელი დედა მიცვნია ღმერთადა (ვაჟა).
- გათენებისას ჭიუხში შურთხმა დარეკა ზარიო (ვაჟა).
- თუ მზე ხარ, მაშინ მიმზევე, მიშველე, შემიბრალეა (ვაჟა).
- მღერა ისე გაძლიერდა, რომ ტყეს ჭახჭახი გაჰქონდა (ვაჟა).
- ნუმც გაჯავრდება პირიმზე, ნუმც დამწყევლიან იანი (ვაჟა).
- ცამ გადიბანა პირიდან მური ნაცხები ღრუბლისა (ვაჟა).
- რუსთაველის მადლი გადაჰფენია /საქართველოს პოეზიის ცხრა წყაროს (ალ. აბაშელი).
- დგას საქართველო ოქროს თასივით /შენი ლექსების ნექტარით სავსე (ალ. აბაშელი).
- ჩემი ქვეყანა, ეგრე ლამაზი, /შავი ზღვის პირად აღმართულია (ალ. აბაშელი).
- განუსაზღვრელად მახარებს მათი მზერა და მათი დაწერა და ამიტომაც მოცლილ ბალღსავით ვეთამაშები ქართულ ასოებს (კ. გამსახურდია).
- და როგორც მდინარენი მიდიან და აღარ მოდიან, ისევე ილევიან დღენი და თან მიაქვთ ნატამალნი ჩვენი სულისა და ხორცისა (კ. გამსახურდია).
- თუ მწერალი ხელს წამოავლებს უძველეს სიტყვას და ახალ ჟღერადობას მიანიჭებს მას, იგი კვლავ გაცოცხლდება (კ. გამსახურდია).
- პაპა ციმბირის ცივ მიწაში იწვა, შვილი – მცხეთაში, ხოლო მათი ჩამომავალი მარაბდის ბებერ მიწაზე ეყარა (მ. ჯავახიშვილი).
- ეხლა ფოთლების გუნდი შრიალებს /და წვიმას უნდა მიწა დანამოს (ტ. გრანელი).
- ქვეყანა მიაქვს შურს უბოროტესს, /მიწა სავსეა ქვეყნის ჭორებით... /პოეტი მაინც უნდა ცხოვრობდეს /მხოლოდ პოეტის დიდი ცხოვრებით (ი. აბაშიძე).
- ყვავილების მდინარეს კუბო ცისკენ მიჰქონდა, /იწვა გალაკტიონი და თავისას ფიქრობდა, /აღმართ-აღმართ მდინარე, მთაწმინდისკენ დიოდა (მ. ლებანიძე).
- მზემ აიწია ფეხის წვერებზე, /მზემ მზის ქალაქში ჩამოიხედა, /იდგა თბილისი, როგორც ერეკლე, /ხმალშემართული ნარის ციხესთან (ა. კალანდაძე).

- ქარი გიმღერის ნანასა, /ზღაპარს გიამბობს ჭადარი, /ძეწნამ ალერსით ამავსო, /ეჭვებით ნაავადარი (ა. კალანდაძე).
- მთათ ორბის მთები მოისხეს, /ცაში ასულა ძერაი... /დაბლა შრიალებს მოლისებრ, /ყანაი გაუყელავი (ა. კალანდაძე).
- თოვლი იდო ჯავახეთის მთათა ზედა /და ტყეებში ქარიშხლები ბღაოდნენ (ა. კალანდაძე).
- ლამის სახლში შემოიჭრას თუთა, /ლამის წელზე შემომხვიოს ხელი (ა. კალანდაძე).
- ქვეყნად რომ ერთიც დარჩეს ქართველი, /აკვნებს გამართავს, ვაზს გაახარებს (გრ. აბაშიძე).
- გაზაფხულის ნაზი სურნელებით დაინანთებული მიწის ღრმა სუნთქვა ტკბილად უერთდებოდა ცად აფრენილ ტოროლათა უსაზღვრო ლხენას (თ. დონჟაშვილი).
- მზეს დედამიწა იმიტომ ახსოვს, /ბუხრიდან მიტომ ამოდის კვამლი, /რომ შეხვდეს ხოლმე საკუთარ წარსულს /– ადამიანი – ხანდახან მაინც (მ. მაჭავარიანი).
- აიზნიქება ტალღა ლურჯი, უზარმაზარი... /დამუქრებული... ნაპირისკენ მოემართება... /ასკდება მიწას, დაიფშვნება, /დაშოშმინდება და... /იხევს უკან (მ. მაჭავარიანი).
- ზეცა ფერწითლობს – დახუნძლული თითქოს ხურტკმელით... /მიწა ფერჭრელობს – შემოსილი ცისარტყელათი (მ. მაჭავარიანი).
- ვინა სთქვა, თითქოს პატარა იყოს /ჩემი სამშობლო დიდების ღირსი, /ქართლში ვინ ჰპოვა პატარა ციხე, /ვინ მოიგონა სიმციერე მისი?! (ს. ჩიქოვანი).
- მომწყურდა ჩვენი ქართული ენა / – ბულბულის სტვენა, ჭახჭახი შაშვის, /ხან ჩუმი, როგორც ფოთლების ცვენა, /ხან როგორც მეხის გავარდნა ცაში (რ. მარგიანი).
- მთის კალთაზე სახლი მედგას, /ხეც ხარობდეს ათიოდე, /იისფერად განუწყვეტლად /ცაში კვამლი ადიოდეს (რ. მარგიანი).
- კაცი ჭკვიანი სახლს არ დაამხობს, /ახალ ნერგს დარგავს, /ძველს არ გაახმობს (საფო მგელაძე).
- ისეთ სადღეგრძელოს ვიტყვი, /ბულბულს დავსვამ ჭიქაზე (გ. შატბერაშვილი).
- ვინც ეწვევა საქართველოს /საოცნებო სერებს, /სიმღერაც რომ არ იცოდეს, /მაინც დაიმღერებს (გ. ქუჩიშვილი).
- ლექსს მე ვუწოდებ მოვარდნილ მეწყერს, /რომ გაგიტანს და ცოცხლად დაგმარხავს (ტ. ტაბიძე).

- მე არ ვწერ ლექსებს, /ლექსი თვითონ მწერს, /ჩემი სიცოცხლე ამ ლექსს თან ახლავს (ტ. ტაბიძე).
- დავბადებულვარ, რომ ვიყო მონა /და საქართველოს მედგას უღელი (ტ. ტაბიძე).
- ვიყავი მხოლოდ ლექსით მდიდარი, /არ მიძებნია მეტი ქონება, /და ლექსის გარდა არავითარი /მე არ მხიბლავდა სხვა შთაგონება (ვ. გაფრინდაშვილი).
- მტკვარს მოჰყვებიან ფიჭვის ტივები, /ვით მოცურავე თეთრი ქალები (პ. იაშვილი).
- ქართლის მიწავ, უტკბილესო, /საყვარელო ქართლის მიწავ, /ჩვენს ცხრათვალა და დიად მზეს /და ალისფერ დროშას ვფიცავ! (მ. გელოვანი).
- მოვკვდე ისე ღიმილმჩენი, /ვით კვდებოდნენ გმირნი ძველად, /რომ, სამშობლოვ, საქმე ჩემი /დარჩეს შენდა სადღეგრძელოდ (მ. გელოვანი).
- თუ მტერმა დამცეს ხმალგაბასრულმა, /დარდს ნუ მოიხვევთ ღრუბლის გუნდებად (ს. ისიანი).
- რა ვუყოთ, ომში ბევრი წასულა, /მაგრამ ყველა ხომ ვერ დაბრუნდება?! (ს. ისიანი).
- მჯერა მამულის მზე არ გამრიყავს, /გულში სათუთად რომ ვინახავდი (ს. ისიანი).
- მე თქვენს სიმწვანეს, მშობელნო მთებო, /შემეძლოს – მკერდში დავიმარხავდი (ს. ისიანი).
- ჩვენ სიყვარული დაგვტანჯავს, ვიცი, /და უკურნელი დარდით შეგვბურავს, /დაბადებიდან მე ასე ვიწვი /და ისე ვქრები, არ ავნთებულვარ (გ. ნაფეტვარიძე).
- საქართველოს მთებში გაგაჩინა ზენამ, /სიყვარულის, ლექსის, სადღეგრძელოს ენავ! (ლ. ასათიანი).
- რადგან სიცოცხლე ასე ნავარდობს, /სიკვდილის ყველა კარი დარაზეთ და იმ ბედნიერ დღეს გაუმარჯოს, /როცა ჩვენ გავჩნდით ამ ქვეყანაზე (ლ. ასათიანი).
- ცა იწმინდება და სისხამ დილით /მზე ერეკება ღრუბლების ფარას (ლ. ასათიანი).
- მე იგი მიყვარს, ვისაც უყვარდა /თავისი ქვეყნის ხალხი და მიწა (ლ. ასათიანი).
- მე ვეტრფი იმ თეთრჩოხიან მაყარს, /კრიმანჭულის დროს ცას რომ ახედავს (ლ. ასათიანი).

- დაიტვირთნენ ვაზები, დაიშაქრნენ მტევნები, /აღაჟღაჟდნენ ვაშლები, გადაყვითლდნენ ტევრები (ლ. ასათიანი).
- მეც სუმბულივით დავიგოლვები /და მეც გამახმობს უცხო ზმანება, /თუ საქართველოს ლურჯი გორები /დროზე არ ნახა ჩემმა თვალებმა (ლ. ასათიანი).
- მთაც ლამაზია, ბარიც ლამაზი, /ცა ფიროსმანის დახატულია (ა. მირცხულავა).
- შემოსულა შემოდგომა დოვლათით და ბარაქით /და მასპინძლობს ხელგაშლილი მთელი თბილის ქალაქი (ი. ნონეშვილი).
- მიყვარს თბილისი! ირაკლივით მუდამ მშფოთარი /და მსურს აქ მოვკვდე, რომ მისი მზე სწვავდეს ჩემს კუბოს (ი. გრიშაშვილი).
- ვიდრე ერთი ქართველიც კი /სამშობლოსთვის ასე ზრუნავს, /არ მოკვდება საქართველო, /მაინც ბრუნავს... მაინც ბრუნავს (ი. გრიშაშვილი).
- და თუ რამ კარგი გადამრჩენია, /ისიც სამშობლოს დროშად ანთია (ი. გრიშაშვილი).
- წვიმა კი მღეროდა ხან მაღლა, ხან ჩუმად, /ხან სარკმლის მინებზე როკავდა ძალუმად (ი. გრიშაშვილი).
- იქ, სადაც წინათ არ ჰყვაოდა /ხრიოკ მიწაზე ბუჩქი და ჩირგვი, /დღეს მცენარეთა სხვადასხვაობა, /ჩემო თბილისო, გამშვენებს ირგვლივ (ი. გრიშაშვილი).
- და ქარი მისწვდა ატმის ყვავილებს, ვარდისფერ ღილებს შეატყო ურუოლა (გალაკტიონი).
- შორს ერთადერთი ენთო სანთელი, /უუძველესი ბაღის ტოტებით (გალაკტიონი).
- თუ სამშობლო მაინც არ მომეფეროს, /მე მოვკვდები, როგორც პოეტს შეჰფერის (გალაკტიონი).
- ხელში გეჭიროს სიმართლის თასი, /მასში მტევნები გრძნობით ჩასწურე! (გალაკტიონი).
- მხოლოდ იმიტომ, რომ მაღალია, /მარად და მარად ტყდება ჩინარი (გალაკტიონი).
- როცა დათბება და ჩამოცხება, /სიმღერის მინდა მე წამოწყება (გალაკტიონი).
- მე ვეკითხები კახეთს, /თუ რაზე ფიქრობს ქართლი (გალაკტიონი).
- რაც სიძულვილმა გაანადგურა, /მას სიყვარული აღადგენს ისევ (გალაკტიონი).

- სანამ არ გადამხმარან /ბაღში ვარდთა ბარდები, /მიწავ, ნუ გეცოდები, /ცაო, ნუ გედარდები (გალაკტიონი).
- შუქი გაიშალა, წყალი დაიფერა, /სიო დაიბერა, ჩალა გაიჩალა (გალაკტიონი).
- ოჰ, არასდროს არ შობილა ასე ნაზი მთვარე (გალაკტიონი).
- აუხდენელ ფიქრს ვინ არ იგონებს, /ძველ ოცნებებზე რომელი არ წუხს?! (გალაკტიონი).
- ო, ბუნებაო, რა ჯადო არის /შენს სიმღერაში დამკვიდრებული (გალაკტიონი).
- თუმც ბევრი სისხლი, ჩვენო მიწავ, მიმოიღვარა, /მაინც ამაყი ქედი პოეზიამ არ მოიხარა (გალაკტიონი).
- მთიდან დაეშვა ღამე /და დაიბინდა მდელო, /შენ მაინც მითხარ რამე, /ვრცელი ალაზნის ველო! (გალაკტიონი).
- სადღეგრძელო იყოს მისი, /ვინც ოცნებით იწვოდა, /ვინც პოეტის მარადისი /აღტაცება იცოდა (გალაკტიონი).
- სიონი ჩემი ნათელს დამათოვს, /მტკვარიც დაანთებს ნათელ ხარებას (გალაკტიონი).
- დღემ ნისლი შემოიხვია, /გზაც სიარულმა დალია (გალაკტიონი).
- ბევრი მხარე მოვიარე, /ასე იწყებს ამბავს მთვარე, /მაგრამ საქართველოსთანა /არ მინახავს არსად მხარე (გალაკტიონი).
- ვინაც გაიგებს ჩუქურთმას ქართულს, /ის პოეზიას ჩემსას გაიგებს (გალაკტიონი).
- კაცი ის არის, ვინც ჰპოვა ჭირთაგან გამოსავალი, /ვინაც თავისად ჩასთვალა ხალხის თავგადასავალი (გალაკტიონი).
- გაქრა ღამის მოჩვენება, /ცას დააჩნდა ნათლის ბზარი, /გორის მაღალ გუმბათებზე /ირეკება ცისკრის ზარი (გ. ლეონიძე).
- სწორედ ამ დროს, როცა მზემ უკანასკნელი სხივები ჩაწურა ჩასავლეთში, გამოჩნდა ივრიდან მომავალი ჩირიკი (გ. ლეონიძე).
- თქვენს წინ კაცი კი აღარ იდგა, არამედ დაკემსილი, გაცრეცილი ღამე (გ. ლეონიძე).
- არ დაიდარდო, დედაო, /ნუ მიეცემი სევდასა (გ. ლეონიძე).
- იქ, სადაც შენი გულია, /სულ მუდამ გაზაფხულია (გ. ლეონიძე).
- საზანდარმა ღამე აცახცახა, /ავთანდილის მწვადი ცეცხლზე შხიოდა, /ცა – ატმებით მსხმოიარე, ჩახჩახა /და გაზაფხულს რძის სუნი ასდიოდა (გ. ლეონიძე).

- შენი სახელი ისე სწერია, /ვერც დრომ, ვერც წარღვნამ ვერ გადარეცხოს (გ. ლეონიძე).
- მაისის წვიმამ დაწურა ლაჟვარდის იაგუნდები (გ. ლეონიძე).
- მთაწმინდიდან ქარს მოჰქონდა ნუშის ნაფერთალი, /ცას ვარსკვლავი ანათებდა, /ვით კამეჩის თვალი (გ. ლეონიძე).
- ჩანდა კვალი ვარსკვლავთა, /ნაოთხალი მთვარისა (გ. ლეონიძე).
- მე არ დამკარგავს სამშობლო, /სულ ვეხსომები ლევანი, სანამდის საქართველოში /იწურებოდეს მტევანი (გ. ლეონიძე).
- მთვარე გომბორზე წაიქცა, /რძით გავსებული ტაგანი (გ. ლეონიძე).
- ბრწყინავს ქართლი – ვარდის ბაღი, /შეფრქვეული მინანქრით, /იაგუნდის წვიმა დასწვიმს, /სურნელების დაჰქრის ქარი (გ. ლეონიძე).
- ელავს ბაღი – ხოხბის ყელი, /შვიდ მაისის წვიმით მთვრალი (გ. ლეონიძე).
- ჰგავს ალვის ხე თეთრ ჩოხაში საქორწილოდ მორთულ სიძეს (გ. ლეონიძე).
- დილა ატმებში შეყუჟულა ხოხბის ლაპივით, /ცრის თეთრი წვიმა – ცის წყალობად გამოგზავნილი... /თოხის პირებზე გამოუკრავს მზე საგზალივით /და მინდორ-მინდორ სათოხარში მიდის აპრილი (შ. ნიშნიანიძე).
- ამ წყეულ ნიღბებს იმიტომ ვიცვლი, /რომ ჩემი სახე შევინარჩუნო, /ცხოვრებას კიდევ გავუძლო ვინძლო, /ვიცხოვრო, ვწერო და ვიფაჩუნო (შ. ნიშნიანიძე).
- მაშ, გაფრინდი, ბედაურო, გრძელფაფარა, კანჭწვრილო, /არც ქერი გაქვს, არც არაყი, არც მოთმენა, არც ძილი, – /ახრამუნე ჰორიზონტი... გადახუხე მანძილი (შ. ნიშნიანიძე).
- ქვეყნად ყოველი უსამართლობა /მაინც სიმართლის სახელით ხდება (შ. ნიშნიანიძე).
- რა თქმა უნდა, კარუსელს ჰგავს /წუთისოფლის ბრუნვაც, / ვისთვის მხოლოდ გართობაა, /ვისთვის ცდა და ზრუნვა (შ. ნიშნიანიძე).
- კედლებს ფრესკებად შეხიზნულო წმინდა დედანო, /ხვედრი თქვენებრი აღარავის გადაეტანოს (შ. ნიშნიანიძე).
- მრავალი დღე და მრავალი ღამე / მეცა ვყოფილვარ სიჩუმით მთვრალი (შ. ნიშნიანიძე).

- ძლივს გამოვდივარ წარსულიდან და მოგონება /ნაშუბარ ჯაჭვის პერანგივით მერღვევა ტანზე (შ. ნიშნიანიძე).
- შენ კი ისეთი დედა ხარ, მიწავ, /ჩვენ კი ისეთი შვილები მხოლოდ, /ხეტიალის და წანწალის შემდეგ /შენთან ვბრუნდებით ბოლოს და ბოლოს (შ. ნიშნიანიძე).
- მირონო, ჩემი მიწის მირონო, /იმედო, რწმენავ – სულ შემენახე, /სულ იარაგვე, სულ ირიონე, /სულ იჯეჯილე, სულ ივენახე (შ. ნიშნიანიძე).
- შვილთა სიმრავლე დაგბედებოდეს, /მტრედის გრუტუნი და მუხის ჩერო, /ჩხებით, აკვნებით და ბუდეებით /ამაღლდი, ჩვენო ფუძევ და ჭერო (შ. ნიშნიანიძე).
- მოფრინდა შავი მერცხალი ჭიკჭიკით, ყელმოღერებით / და წიგნში, როგორც ბუდეში, ჩაფინა იის ღერები (შ. ნიშნიანიძე).
- ოცნება ფრუტუნებს და მიირაშება /ფინჯანში დალექილ ყავის მირაჟებად (შ. ნიშნიანიძე).
- დღეს მერცხალი შემოფრინდა, /გადმოლახა ნისლი ხშირი, /ტანზე კაბად ღამე ეცვა, /მთვარის თეთრი გულისპირით (შ. ნიშნიანიძე).
- დედამიწაზე დრო აქილევსივით გარბის, ვარსკვლავეთში კი კუსავით მიჩოჩავს (შ. ნიშნიანიძე).
- იდიდე, წიგნო, იდიდე, /ქართული სულის ლაზათო, /ღმერთი თუ არა, ღმერთკაცი /იქნებ კვლავ ბევრი გაზარდო (შ. ნიშნიანიძე).
- ხევიდან ხევზე მიხტოდა ყეფა, /ხოლო დამფრთხალი, მშიშარა ექო /მიცუნცულებდა მელიასავით /და მიითრევდა სიჩუმის გრძელ კუდს (შ. ნიშნიანიძე).
- ვაზო, ვაზო, ღმერთის სულო, /ღმერთის სისხლო, სხეულო,/ ქართულ ლექსში და ანბანში / გემღეროს და გეხუვლოს (შ. ნიშნიანიძე).
- აქ ისეთი სიჩუმეა, ღვთის ისეთი წყალობანი, – /არ იქნება, არ მოგესმას ანგელოზთა გალობანი (შ. ნიშნიანიძე).
- კორძიან სიტყვებს კუნძებივით აგუგუნებდნენ (შ. ნიშნიანიძე).
- საათები კი აკნაწუნებენ და აკნაწუნებენ ჟამს და სიცოცხლეს (შ. ნიშნიანიძე).
- კაცი ზევიდან მოდიოდა, ხოლო ქვევიდან პატარა ბიჭი ლომა ხარებს მიიდენიდა (შ. ნიშნიანიძე).
- ხმელი ყვავილები ლბილ მინდვრებს მაგონებენ, – კიდევაც მახარებენ და კიდევაც მაღონებენ (მ. ლებანიძე).

- თუ საიქიო არა სჯობს /ამ წუთისოფელს წყეულსა, /ერთს ვის-მე მაინც ვნახავდით /იქიდან გამოქცეულსა (ხალხური).
- თუ გინდა სწორად იცხოვრო, გახსოვდეს სიკვდილი (ხალხური).
- სიცოცხლე ის მოფუსფუსე სადგურია, სადაც მარადიული არ-სებობის გზაზე დროებით შეჩერდება ხოლმე ადამიანის სული (ხალხური).
- თუ გინდა გაიმარჯვო, ისწავლე მოთმინება (ხალხური).
- ყველაზე ბედნიერი კაცი ის არის, ვინც სულ უფრო ბევრ ადა-მიანს ანიჭებს ბედნიერებას (დ. დიდრო).
- პატიოსანი სახელი ის ფულია, რომლითაც შეგიძლია ივაჭრო და მოგება ნახო (ფრ. შილერი).
- ღმერთის სიყვარულის ალი მუდამ რომ იყოს ცოცხალი, შენი გულის ლამპარში ყოველდღიურად დაამატე გულმოწყალების ზეთი (ლ. ტეცა).
- ბრძენი ადამიანი არასოდეს არ არღვევს სიჩუმეს, თუ არა აქვს სათქმელი სიჩუმეზე უფრო მნიშვნელოვანი (პითაგორა).
- წიგნები აზრის ხომალდებია, რომლებიც მოგზაურობენ დრო-ის ტალღებზე და თავიანთი ძვირფასი ტვირთი ფრთხილად მი-აქვთ თაობიდან თაობამდე (ფ. ბეკონი).
- ენა ტორტმანებს დიდი მწერლების მედიდური სულის მეოხე-ბით (გოეთე).
- ეროვნული სულის სიმდიდრე და სიძლიერე ან კიდევ მისი სი-ღარიბე და უილაჯობა არსად არ იხატება ისე ნათლად და ხელშესახებად, როგორც ენაში (გ. ქიქოძე).
- ვაი მას კი არა, ვინც ჯოჯოხეთში იტანჯება, ვაი მას, ვინც სი-ცოცხლეშივე ჯოჯოხეთს ატარებს გულში (ი. ჭყონია).

შემოკლებანი

იკე – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება
სბი – სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში
სმამ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე
ქელს – ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში
ქესს – ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები
ქსკს – ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები
შდრ – შეადარეთ

შინაარსი

წინასიტყვა 3

ნაწილი I. ფონეტიკა 5

თავი I. ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა 5

1.1. ენათმეცნიერების დარგები. ფონეტიკის საგანი 5

1.2. სამეტყველო ბგერა და ასო 7

1.3. საწარმოთქმო ორგანოები 11

1.4. ხმოვანთა დახასიათება 16

1.5. თანხმოვანთა დახასიათება 19

1.6. ბგერათშეერთების წესები. თანხმოვანთა ჰარმონიული კომპლექსები 27

თავი II. ზეპირი და წერითი მეტყველების საკითხები 30

2.1. ზეპირი და წერითი მეტყველების მიმართება 30

2.2. ორთოგრაფია და ორთოეპია. ორთოგრაფიის პრინციპები 31

2.3. მარცვალი. გადატანის წესები 34

2.4. მახვილი. მახვილის სახეები 37

2.5. მახვილის საკითხი ქართულში 40

თავი III. ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები 44

ლიტერატურა 62

დანართი 1 65

ნაწილი II. მორფოლოგია 69

თავი I. მორფოლოგიის საგანი 69

1.1. სიტყვა. სიტყვის მორფოლოგიური შედგენილობა 69

1.2. მეტყველების ნაწილები 74

თავი II. სახელები 79

2.1. არსებითი სახელი 79

2.1.1. არსებითი სახელის ბრუნება. ბრუნვები და მათი ნიშნები 83

2.1.2. არსებითი სახელის რიცხვი 91

2.1.3. სახელის ფუძე 94
2.1.4. საზოგადო არსებითი სახელის ბრუნება 95
2.1.5. საკუთარ სახელთა ბრუნება 103
2.1.6. თანდებულიანი ბრუნვები 109
2.2. ზედსართავი სახელი 115
2.2.1. ზედსართავი სახელის სახეები და ფუნქცია 115
2.2.2. ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები 117
2.2.3. ზედსართავი სახელის ბრუნება 121
2.3. რიცხვითი სახელი 122
2.3.1. რიცხვითი სახელის ჯგუფები 122
2.3.2. რიცხვითი სახელის ბრუნება 125
2.4. ნაცვალსახელი 128
2.4.1. ნაცვალსახელის ჯგუფები 128
2.4.2. ნაცვალსახელთა წარმოება და ბრუნება 129
თავი III. მსაზღვრელ-საზღვრული 142
3.1. მსაზღვრელის ტიპები. წყობა 142
3.2. მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნება 143
3.2.1. ატრიბუტული მსაზღვრელი 144
3.2.2. სუბსტანტიური მსაზღვრელი 150
ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა 153
თავი IV. ზმნა 157
4.1. ზმნის პირი და რიცხვი 158
4.2. ზმნის გარდამავლობა 168
4.3. ზმნის პირის ნიშანთა ინვერსია 171
4.4. დრო 174
4.5. კილო 176
4.6. ზმნისწინი 181
4.7. გეზი და ორიენტაცია 184
4.8. ასპექტი 186
4.9. გზისობა 189
4.10. აქტი 191
4.11. თანამდევრობა 192
4.12. სერიები და მწკრივები 194
4.13. გვარი 204
4.13.1. ზმნურ ფორმათა დაჯგუფების საკითხი 204
4.13.2. გვარის სახეები 205

4.14. დიათეზა 221
4.15. ქცევა 227
4.16. კონტაქტი 234
4.17. ზმნის ძირი, ფუძე, თემა 237
4.18. თავისებური ზმნები 241
თავი V. სახელზმნა 247
5.1. საწყისი 248
5.2. მიმღეობა 250
ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა 253
თავი VI. ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები (უდეტრები) 261
6.1. ზმნიზედა 261
6.2. თანდებული 266
6.3. კავშირი 269
6.4. ნაწილაკი 271
6.5. შორისდებული 273
ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა 276
დ ა ნ ა რ თ ი 2 (სავარჯიშო მასალა) 278
შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი 286

გამომცემლობა „უნივერსალი"

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 222 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-244-3